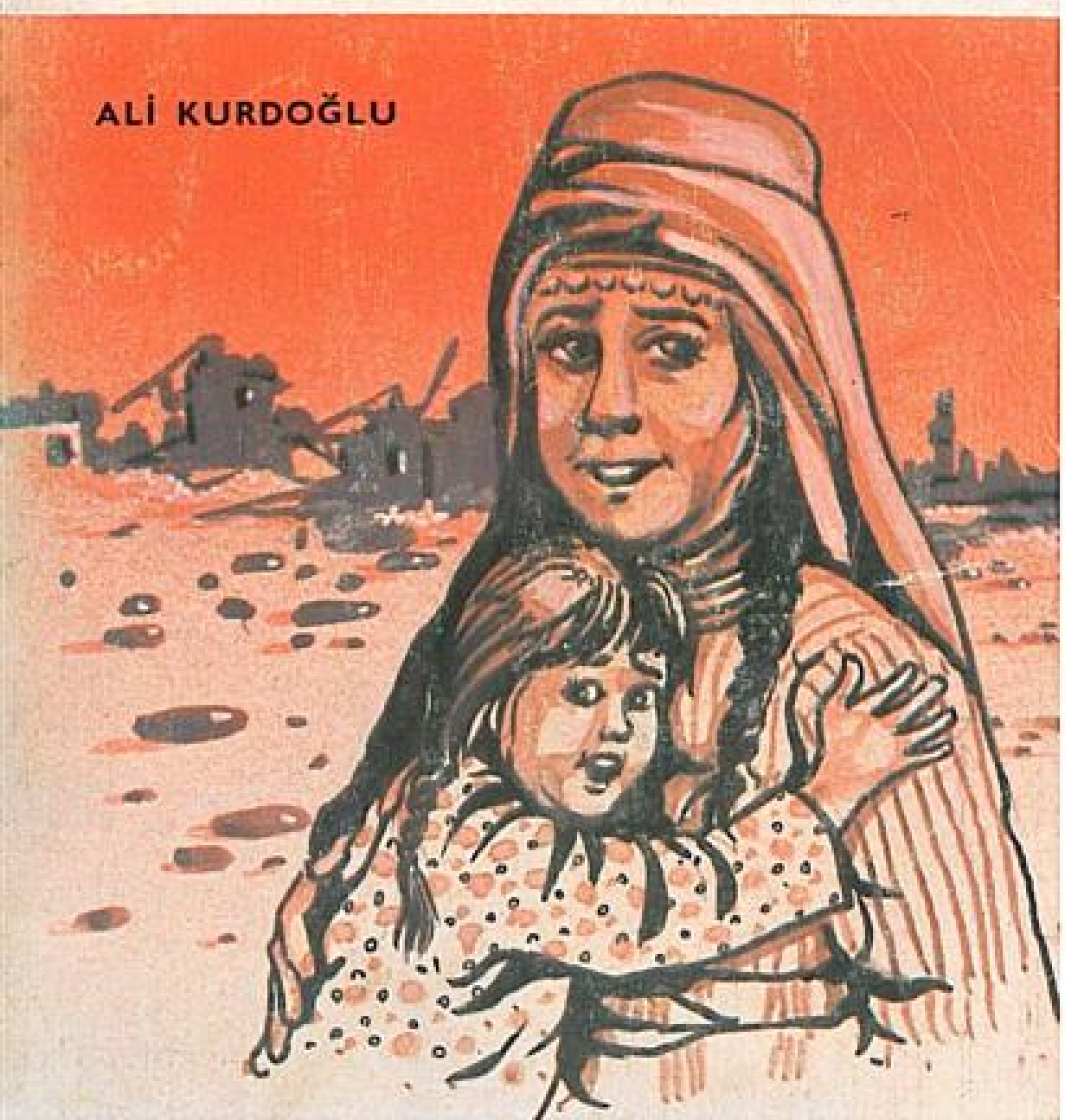
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINLARI : 721

HARP ve KADIN

ALİ KURDOĞLU

KÜLTÜR ESERLERİ DİZİSİ : 62

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINLARI : 721

HARP VE KADIN

ALİ KURDOĞLU

KÜLTÜR ESERLERİ DİZİSİ : 62

Kapak Düzeni : **Saim ONAN**

Onay : 3.3.1987 tarih ve 928.1 - 782 sayı
Birinci baskı, 1987
Baskı sayısı : 5.000
Fon Matbaası — ANKARA

SUNUŞ

Çocukluğumun geçtiği topraklardaki Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma mevzilerin içlerinde büyüdüm, oynadım, koştum; uzanıp oradan, kanları ve kendileri mevzilerde ruhları, mavi gökte uçuşan boz bulutların içinde gülümseyerek bakan şehitlerin nurdan yüzlerini seyrettim, hayaller kurdum. Hemen hemen her kayanın dibinde, her çukurda bulduğum atılmış boş kovanları, şarjürlerin üstündeki dolu kalmış mermileri kullanamadan burada bırakan talihsiz elleri düşündüm... Bu topraklarda, vatan ve namusları uğruna hiçbir karşılık beklemeden çarpışıp yaralananları, kadın erkek, canlarını vererek şehit olanların hatıralarını hep gönlümde taşıdım.

Çoğunu çocukken bizzat yaşayan, bir kısmına da şahit olan rahmetli annemden dinlediğim olaylarla koyun koyuna yaşadım ve bu olayların içinden süzüp alabildiğim kadarıyla kadının savaştaki çilesini gördüm ve hayatım boyunca kendimi bu adsız, ünvansız kahramanlara derinden borçlu hissettim.

Her attığım adımla bastığım topraklarda onların mezarlarının üstünde yürüyor gibi duygulandım.

Bu kitabımla, onların arasına girip birlikte ayağa kalkmak, uğruna öldükleri bu topraklara tekrar bakmak istedim, hasret giderdim. Hepsi bu.

Ali KURDOĞLU

I

— Duymuyor musun top seslerini, mitralyöz seslerini? Kulağımın dibinde patlıyorlar gibi geliyor bana. Anne! Sana söylüyorum, beni duy!

Küçük kız, bu sözleri söylerken ufacık dizlerini odanın tahta döşemesine dayamış, boş gözlerle, yemek pişirmekte olan annesine bakıp için için ağlıyordu. Bu sözleri annesine her gün sabahtan akşama kadar tekrar ediyor fakat annesinden bir cevap alamıyordu. O, sessiz bir taş heykel gibi kızına donuk donuk bakıp düşünemeden duruyordu.

Rus ordusu, bütün Doğu Anadoluyu işgal etmiş, her tarafı çiğnemiş, ırzları, namusları, haysiyetleri, şerefleri, kısaca insanlığı payimal etmiş, Doğu Anadolu aç bir çekirge sürüsünün saldırısına uğramış mamur bir ekin tarlasının hazin akibetiyle sarsılmıştı.

Nice kadınlar, çocuklar, her gün sürüler halinde, perişan, aç, susuz, çıplak ve yalınayak, doğudaki bu zulümden kaçarak, karda kışta batıya göçmek için bu köyden gelip geçmişlerdi. Köyün çocukları bir yıldan daha uzun bir zaman bu göçlerle gelip geçenleri hüzün ve endişe dolu gözlerle seyretmiş, işin korkunçluğunu çocuk zekâsıyla tam olarak kavrayamamışlardı.

Göçmenlerin bazılarını evlerine alıyor, yedirip içiriyor, bir veya iki gece misafir ettikten sonra yanlarına yiyecek vererek onları yolcu ediyorlardı. Göçmenlerin, Rus-Ermeni zulmünden kaçıp geldiklerini biliyor, onla-

rın anlattıklarını dinledikçe küçücük yürekleri, korku ve acıdan, yakalanmış bir kuş yüreği misali, vücutlarını delip dışarı çıkacak gibi oluyordu. Ve bu korku içinde, erkekleri kalmamış evlerinin ve ailelerinin sorumluları haline gelmiş annelerine, aynı zulümleri görmemek için buralardan gitmeleri hususunda durmadan ağlayarak yalvarıyorlardı, onlar ise buna kolay kolay karar veremiyorlardı.

Ama durum bu defa son derece ciddi bir hal almıştı. Top ve tüfek sesleri her gün köyden duyulurken buralarda kalmanın elbetteki büyük tehlikelerini seziyorlardı. Tehlike, burunlarının dibine gelmiş dayanmış, ancak çeşitli sebepler ve duygular harekete geçmelerine nasılsa mani oluyordu.

— Anne, dinle beni de kalk gidelim buralardan. Görmüyor musun gelip geçenleri; onların anlattıklarına yoksa inanamıyor musun? Onlar nasıl bırakmışlar evlerini, tarlalarını, mallarını? Niçin bırakıp da aç, çıplak bu karda kıyamette yollara düşmüşler, anlamıyor musun? İllâki o akibete mi uğraman lazım karar vermen için?

Dedi, küçük kız Samiye.

Samiye, köyün okulunda okuyordu. İnce, nazik, narin yapılı, zayıf bir kızdı. Duygulu bir dünyaya sahipti. Çevresinde olup bitenlerden haberi olur, olayları kendi küçük fakat zengin hayal dünyasında ölçer biçer, temkinle bir sonuca varırdı. Savaş dolayısıyla okul kapanmış, öğretmen de gitmişti. Babası tahsildardı ve dini bütün iyi bir hafızdı. Okumuş devlet memuru olmuştu. Tek kızının yetişmesi için elinden geleni yapmış, yaşadığı sürece onu, ölçülü, terbiyeli, ince düşünceli ağırbaşlı olarak yetiştirmeyi başarabilmişti.

Samiye sekiz yaşına basınca babası ölmüş, annesi ve üç ağabeyi ile kalmıştı. Köyde ihtiyaçları sınırlı olduğu için ağabeyleri kendi tarlalarında çalışarak topluca sıkıntısız geçinip gidiyorlardı. Ta ki Rus ordusu Türkiye'nin doğu sınırlarından içeri, harp ilan etmeden girinceye kadar. Rusya'nın Türk sınırlarından içeri girmesi üzerine Türkiye Rusya'ya harp ilan etmiş, seferberlik dolayısıyla, Samiye'nin üç ağabeyi de, diğer gençler gibi savaşmak üzere askere alınmışlardı. İki yıla yaklaşan bir zamandan beri tarlalarını artık annesiyle beraber sürüp ekiyor, harmanlarını kendileri yapıyorlardı. Dolayısıyla, herkes gibi, fakru zaruretleri alabildiğince artmış, kimsesizlik ve yoksulluk başlarına binmişti.

Hoş, sadece onlar değildi kimsesiz ve yoksul olan; bütün köy hatta bütün köyler ve kasabalardaki aileler de kendileri gibiydiler. Çalışacak kişiler olarak yalnız kadınlar, çocuklar ve ihtiyarlar kalmıştı. Erkeklerin bulundukları zamanlarda köy ne kadar da canlıydı; ağabeyleri onu nasıl da kucaklarına alır, açık kahve rengi lepiska saçlarını okşayarak severlerdi. Ne hoş bir duygu, bir güvene kavuşur, yüreği dolu dolu olurdu. Arkadaşlarıyla harmanlarda ve evlerinin önlerinde şen, şakrak, endişesiz, oyunlar oynarlar, korkulardan uzak yaşayıp giderlerdi.

İki yıla yaklaşıyordu ağabeylerinden ayrı olalı. Kimbilir şimdi nerelerde vuruşuyorlardı? Acaba üçü de yanyana mıydı, yoksa herbiri ayrı ayrı yerlerde, birbirlerinden habersiz durmadan döğüşüyorlar mıydı? Ne de yiğit delikanlılardı. Belki üçü de ya döğüşürken şehit olmuş, ya da hastalıktan ölmüşlerdi. Kimbilir, belki de öyleydi. Bilmiyordu bunları. Ölüm, onları tamamen kaybettireceği için bir gün buluşacakları günün geleceğini ümit etmek ona daha huzur verici geliyordu.

— Canım annem! Bak, üç ağabeyim de gitti. Bir mektup bile alamadık. Neredeler, ne yapıyorlar bilmiyoruz. Hadi gel, buralardan gidelim ki, sağ kalalım ve onlarla buluşuruz belki; hepsiyle olmazsa da biriyle.

Dizlerinin üstünde durduğu yerden doğruldu, ince zayıf boynunu bükerek ellerinin tersiyle yaşlı gözlerini sildi ve annesine doğru yürüdü. O, hâlâ pişirdiği yemekle uğraşıyordu. Dönüp kızına hiç bakmadı, işine devam etti.

Samiye, birşey düşünmeden annesine yaklaştı. Şu anda tek varlığı olan, sıcak duygularının ve şefkatinin ve tek güvencesinin içine gömülebildiği oldukça yaşlanmış annesine arkadan baktı. Zavallı kadın, kocasını kaybetmiş, üç oğlunu harbe göndermiş, tek başına bu küçük kızıyla koskoca dünyada şu harbin ortasında yapayalnız kalmıştı. Bir yandan, anneydi kızını koruyacaktı; bir yandan kadındı, kendini savunacaktı. Hem de insafsız bir savaşta.

Samiye, yanına varıp arkadan annesine sarıldı, başını yanlatıp yanağını, çömelmiş olan annesinin saçlarını sarıp örtmüş olan çemberine dayadı. Bir süre öyle sallanıp durdu. Kafası boş gibiydi, hiçbir şey düşünemiyordu. Birdenbire annesi kendini tutamayarak hıçkırdı, ayağa kalkarak ambara doğru yürüdü. Gözyaşlarını, bu zamana kadar olduğu gibi, kızına göstermek istemiyor, onu daha büyük bir korku ve güvensizlik duygusu içine sürüklemekten endişe ediyordu.

Samiye üzgün bir ifadeyle :

— Ne oldu anneciğim, neyin var?

Dedi.

Annesi, Gülsüme, gözlerini, önüne bağlamış olduğu peştemalı ile silerek gizlemeye çalıştı ve iççekmelerle :

— Bir şeyim yok, kızım. Ağabeylerin aklıma geldi de onun için duygulandım,

Dedi.

Samiye, koşup annesine sarıldı, başını onun yüzüne doğru kaldırdı :

— Ne olur anne, çıkalım buralardan; gidelim Çorumlara doğru. Oralarda düşman yok diyorlar. Gidenler, hep oralara gidiyorlar. Oralarda düşman yokmuş.

— Dediğin yerler çok uzak, kızım. Neyle, nasıl gideriz? Paramız yok. Yiyecek taşıyamayız. Yaya olarak dört buçuk ay alır oraya ulaşmak. Yollarda ölürüz.

— Olsun anne. Ölelim. Görmüyor musun doğudan kaçıp gelenleri? Neler anlatıyorlar hatırlamıyor musun? Onların anlattıklarından daha mı kötü böyle ölmek?

— Değil yavrum, değil kızım...

Dedi, Gülsüme.

İnce parmaklarıyla kızının başını okşadı, onu kendine doğru çekti. Bir anda kendini kaybedip yeniden hıçkıracaktı ama sevgili küçük kızının ümitsizliğe kapılıp acı duyacağı korkusuyla kendini yine tuttu :

— Değil ama, bir ümidimiz var, belki bizim asker, düşmanı yener ve geriye sürer ve onlar köyümüze giremezler. Köyden çıkıp gitmek kolay ama çıktıktan sonra olacaklara dayanabilmek çok zor. Bütün ömrümü verdiğim evimiz, ocağımız, tarlalarımız, mallarımız var. Bunları nasıl sahipsiz bırakalım? Koyunlar, sığırlar, danalar ve kuzular nasıl kimsesiz kalsınlar? Her akşam eve dönünce başını kaldırıp elimi avucumu yalayan o

kınalı düveyi kime bırakalım? Ya evimiz ocağımız! Gözümün her aldığı yerde babanın gözlerini görüyor, her noktada onu hissediyorum. Ağabeylerini salladığım salıncakların iplerini bağladığım, her yıl dil vurarak işaret koydukları ve boylarını böyle ölçtükleri direkleri, ellerimi sürerek ve yüzümü koyarak sevmeden, öpmeden nasıl yaşayabilirim? Burası benim kalbim, canım, hayatım, herşeyim, kızım. İnsanın canından ayrılması hiç kolay olur mu?

Gülsüme'nin bu içten konuşmasının burasında dışarıdan, insanı dehşete düşüren bağırtılar ve ağlamalar duyuldu. Her an akıllarında düşman olması dolayısıyla ana, kız çıldırmış gibi dışarı fırladılar. Yoksa düşman mı gelmişti? Samiye düşüp bayılacaktı. İnce bacakları titredi, kendisini taşıyamaz oldu. Annesi hızla dışarı çıkmıştı. Kendisi yürüyemiyordu. Korkunun, böyle içten, derinden ve şiddetle duyulmasının insanın hareketlerini önlediğini, insan zekâsını çalışmaz hale getirdiğini farkeden Samiye, kendini, içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarmak için toparlanmasının şart olduğunu hemen kavradı. Kendini, o küçük muhakemesi içinde mantıklı olmaya zorladı. Hareketsizlik, yerinde donup kalmak, o da ölüm demekti. O halde korkunun etkilerinden kurtulmak için aklını çalıştırmalıydı. Yanında annesi yoktu, kendi başına kalmıştı, mahşerde olduğu gibi. Kendisine moral vermeye çalıştı. İçinden bir ses : «Korkarsan işin biter; o halde korkularını yenmen şart!» dedi.

Kendi kendine mırıldandı :

— Allaha sığın! O, yardımcıdır. Ona inanan insanların korkusu olmaz!

Kendini hemen toparladı, bitmiş tükenmiş olduğunu zannettiği bir anda içine eski gücü yeniden döner gibi oldu. Dirildi, ayağa kalktı. Şaşmamak mümkün değildi. Bir saniye önce korkudan güçsüz, zayıf, her şeye kolayca teslim olabilecek derecede mecalsiz ve hareketsiz kalmışken, bir saniye sonra, şu anda yine kendi içinden gelen diğer bir güç kaynağının onu dipdiri, korkusuz hale getirmesi ne kadar hayret uyandırıcı bir şeydi.

Korkular insanı bitiren, tüketen şeyler.

Neden gelir, nasıl gelir bilinmez, kaynakları anlaşılmaz korkuların.

Birdenbire gelebilir, birdenbire gidebilirler.

Gelişi sebepsiz, gidişi sebepsiz de olabilir.

Bazan yerleşir kalır insanın yüreğinin doruklarında. Onu söküp atmak için yüreği söküp atmak gerekir. Ömür boyu yürekten atılamayan nice korkular vardır.

İnsanın aklını durdurur, şuurunu kitler, hareketlerini dondurur korku.

Düşünceler alabildiğince bulanıklaşır, gerçeği, bu bulanıklık içinden çekip çıkaramaz insan.

Korkuya düşen paniğe de kapılabilir, normal zamanlarda olmasına imkân olmayan nice olaylar birbiri peşi sıra ortaya çıkar ve panik esnasında felakete dönüşürler.

Korkuyu yenmedikçe şuur toparlanamaz, akıl, tekrar normal düzenine giremez, yanlış sonuçlar doğar. Öte yandan korkuyu gidermenin, yok etmenin veya onu kontrol altına alıp etkisini azaltmanın yolu da aklı, ona hakim kılmadan geçer. Akıl, korkuyu sınırlar, zarar verecek derinliğinin içine düşmeden kendimizi alıkoyar-

sak; hülasa akıl korkuyu sınırlar, onu makul çerçevesi içinde tutarsa korkunun zararı azalır, yalnış ve kötü kararların önüne geçilebilir.

Akıl, inançla bütünleştiği zaman asıl kudretini gösterir. İnancın asıl ve tek kaynağı Allah'tır. O halde aklın fonksiyonlarının işleyebilmesi için onun, Allah kavramıyla bütünleşmesi, onun ışığında gerçekleri araması gerekir.

Bu kurallar elbetteki Samiye'nin kafasında sıraya dizilmiş değillerdi ama onun düşünce ve inancının yolu bu kuralların ortaya koydukları gerçek yollardan başka yerlerden geçemezlerdi. Samiye, o anda hemen ellerini yukarı kaldırdı ve küçücük yüreğinin bütün samimiyetiyle asıl ve tek kudretin kaynağından yardım diledi. O içten yakarışın boş dönmesi imkânsızdı ve sonucunda aklını buldu; aklıyla korkusunun etkisini azalttı ve hemen az önce katılaşıp hareket edemez hale gelmiş olan incecik bacaklarına can, feri gitmiş dizlerine derman geldi. Kapının dışına doğru deli gibi koştu. Dışarı çıktı ve gördüğü manzara karşısında şaşkınlıktan donakaldı. Bir eli kapının sövesinde, bir ayağı dışarda, ağzı dehşetten açık, öyle kalakaldı. Harman yerinde bir mahşer vardı.

Evlerinin hemen önü, köyün geniş harman yerleriydi. Bu harmanlar yüzlerce kadın, çocuk ihtiyar, öküz, inek ve kağnı arabalarıyla dolup taşmıştı. Aman Allahım, ne korkunç bir görünüş! Gözleri yerlerinden oynadı; önünde olanlara bakarak havada yüzer gibi kalabalığa doğru yürüdü.

Yavaş yavaş yaklaşınca ayrıntıları daha iyi görmeye başladı.

Harman yeri karla kaplıydı. Soğuk, donduruyor; rüzgâr uğulduyordu. Mart ayının, Doğu Anadolu'daki insafsız hakimiyeti alabildiğince devam ediyordu. Bu soğukta, harmanlara yayılmış bu zavallı, mazlum ve suçsuz insanların karşı karşıya oldukları, insan aklının zor kabullendiği bu felakete insanoğlu nasıl da dayanıyordu.

Bu insanlar, düşmanın işgal ettiği yerlerden kaçıp emin yerler arayan çaresiz insanlardı. Kadınlar, çocuklar, nineler, dedeler... Kağnı arabalarının üstlerinde yorgan ve yataklara sarılmış yaralı, hasta, ölmek üzere olan, hatta, çoktan ölmüş oldukları halde ölmüş oldukları henüz farkedilememiş insanlar.

Karınları vahşice yarılıp bebekleri karınlarından çıkarılan, bağırsakları zaman zaman dışarı dökülen, kağnı arabalarında üstleri açılmış, yüzleri kâğıt rengini almış ölüm halindeki genç gelinler... Gözleri demir çubuklarla kör edilmiş erkek çocuklar yanyana arabaların üstüne konmuş, kolu bacağı koparılmış, vücutları paramparça edilmiş, kafa derisi derinden kazılmış olmasına rağmen hâlâ yaşama ümitleri olan, ama belki de bir saniye sonra ölecek insanlar... Kars'tan, Van'dan, Erzurum'dan, Artvin'den, Batum'dan, Iğdır'dan, Muş' tan kısaca, bütün Doğu Anadolu'dan kaçıp yollara dökülen ve bütün insanlığı zalimce çiğnenen bu insanlar nereye gidiyor, neyi arıyorlardı? Bunlar, birbirlerinin bir şeyleri de değillerdi, birbirlerini tanımıyorlardı bile. Uzun yolları birlikte gelmiş olmaları sadece kaderlerinin birleşmiş olmalarından ileri geliyordu. Birbirlerine yardımları insan oluşlarından kaynaklanıyordu ve böyle birlik oluştan güç ve kuvvet buluyorlardı.

Felaket akşamlarının zalim karanlıkları bütün dehşetiyle çöküyordu. Köy halkı, harmanlarda kar üstünde

yayılmış olan bu sefil edilmiş insanları, kim olduklarını bilmeseler de Tanrı misafiri ve yardıma muhtaçlar olarak evlerine almak için çırpınıp duruyordu. Evlerde üst üste de kalsalar onları yatıracak, aç da kalsalar, kuru ekmeklerini onlarla bölüşeceklerdi.

Kalabalık içinde bir hareket başladı. İnlemeler, ağlamalar, fersiz ve mecalsiz çabalar bir saatte son buldu. Karanlık soğuk mart gecesi, harmanlarda, ölümlü kucağına alacak insan bulamadı. Herşey sustu. Yüreklerden başka, vicdanlardan başka.

Kocaları kaçıp veya zorlanıp Rus ordusuna katılan Ermenilerden bazılarının geride, köyde kalmış kadınları da bu korkunç acıları dindirmeye çalışıyor, şu gördükleri insanları bu hale getirenlerin arasında kendi kocalarının da olduklarını düşünerek onlardan nefret ediyor, köylülerin karşısına çıkmaktan utanıyorlardı.

Kocaları kaçalı hemen hemen bir yılı geçiyordu. Onlarla birlikte gitmelerinin felaket olacağını düşünüp, erkeklerinin, zor kullanılarak ve tehditlerle diğer Ermenilerce götürülmüş olmaları dolayısıyla buralarda kalmayı daha uygun bulmuşlardı. Kocalarının kaçtıkları tarihten bu yana dört aile küçük çocuklarıyla birlikte bu köyde kalmışlar, önceleri, hain insanların kadın ve çocukları olmaları vesilesiyle öldürüleceklerinden çok korkmuşlar, günlerce evlerinden dışarı çıkmamışlardı. Fakat köylüler onların bu durumlarını görüp onlara acımış, kocalarının cezalarına veya suçlarına eş ve çocuklarının ortak edilemeyeceklerini bilerek onları, ufak tefek hakaretlerden de olsa korumuşlardı. Bazı öfkeli Türk gençleri, bu ailelerin, kocalarının, düşmanla birleşerek kendilerine karşı harbederlerken köyde tutulup korunmalarının doğru olmadığını, hiç olmazsa köyden

çıkarılmaları gerektiğini söyleyip bunda ısrar etmişlerse de köylüler onları suçlu görmemişlerdi ve kendilerini savunmadan yoksun olmaları dolayısıyla da korunacak, kimsesiz insanlar olarak herşeyleriyle köylünün teminatı altına alınmış emniyetleri sağlanmıştı. Bu dört aile, çocuklarıyla, herşeyleri emin bir şekilde aynen eskisi gibi köyde gündelik hayatlarına devam etmişler, mallarına sahip olmuşlar, köylüyle iyi komşuluk münasebetlerini devam ettirmişlerdi.

Şimdi, akıl almaz zulümlere uğratılmış bu insanları görünce Ermeni olduklarından bin defa utanıyor, bu insanlık faciasının ruhlarına verdiği ezikliğin altından nasıl kalkacaklarını bir türlü bulup çıkaramıyorlardı. Varlarını, yoklarını, evlerine alıp barındırdıkları, kendi ırkından ve dininden olmayan zavallı insanlara veriyor, onların acılarına ortak oluyor, onlarla beraber, bu zulmü yapan kendi insanlarına lânet okuyorlardı. İnsanlar bu derece canavarlaşamaz, bu kadar soysuz olamazlardı; bunlar insanlık dışı yaratıklar olmalıydılar ki, korunmasız insanlara bu zulümleri yapabilsinlerdi.

Ermeni aileler, komşu evlerdeki göçmen mağdurları da ziyaret ediyor, onların da dertlerine ortak olmaya çalışıyorlardı. Büyük zulümler yaptığını duydukları Rus ordusuna katılan Bedros'un karısı Analiz, komşusu Gülsüme'nin evinden gelen acı feryatları duyunca oraya koşmuş, evin toprak zemininde serilmiş yataklara balık istifi yatan yirmi kadar göçmenin yaralarıyla, acılarıyla, açlıklarıyla uğraşan Gülsüm'ye ve çelimsiz ve halsiz görünümü içinde, durmadan hastaların aralarında gezip onların isteklerini yerine getirmeye heyecanla çalışan kızı Samiye'ye yardıma başlamıştı.

— Ahh, ben ne diye kaçtım, gidiyorum?

Diye inledi bir hasta kadın ve devam etti :

— İki oğlan çocuğumun gözlerini kızgın demirlerle kör ederek öldürdüler; on yaşında, güller gibi, goncalar gibi tazecik, gözüm gibi sakındığım kızımı kirleterek süngüyle delik deşik ettiler gözlerimin önünde. Kocam üç yıldır askerde, bir haber yok. Ben bunları kaybettikten sonra nasıl yaşayabiliyor, nasıl çıldırmıyorum? Ve neyimi korumak için kaçıyorum? Niçin ölmüyorum, ölemiyorum, Allahım, niçin!

Ağlıyordu ama gözlerinden bir damla yaş akamıyordu.

Ağlıyordu ama ağlayamıyordu.

Görünüşte yaşıyordu ama gerçekte yaşamıyordu.

Var görünüyordu ama yoktu.

Niçin yaşıyordu ki zaten; neden kaçıyor da ölüme koşmuyordu?

Bütün bu acılara nasıl dayanabiliyor? Neyi korumak için?

Samiye, kadının yanına geldi, çömeldi ve gözlerini, sabitleşmiş bir şekilde, ağlayan kadına dikti.

— Ağlama teyzeciğim, ağlama. Burada yatanlar arasında senden çok daha beterleri var. Onları düşün de teselli bul. Kader, de, katlan. Herşeyleri ile beraber ırzları da giden niceleri var.

Kadın, yatağının içinden elini çıkararak Samiye'nin, yorganının üzerinde duran sıcacık, sevgi dolu ellerini tuttu, sıktı ve zayıf bir sesle :

— Evet kızım, evet yavrum. Beterin beteri var. Ben hiç değil namusumu kurtardım. Kadının namusudur her şeyi. Çocuğundan da ileri, kocasından da, vatanın-

dan da. O yoksa kadın yok, o yoksa insan yok. Şimdi anliyorum niçin kaçtığımı. Yarabbi, oğullarımı bir daha göremiyeceğimi biliyorum, sevgili kızımın o tatlı sesini ebediyyen duyamayacağımı ifadeye gerek yok. Sana şunun için yalvarıyorum: Bana, benim gibi nice mazlumlara bu vahşi cinayetleri, gözlerini kırpmadan, hiçbir utanç duymadan reva görüp işkenceleri yapanların çarpılacakları cezaları göremeden, duyamadan canımı alma. Onların bizlere yaptıklarını aynen onlara yapabilecek miyiz? Ne bir eksik, ne bir fazla!

Samiye, son derece duygulanan ve intikam duyguları kabaran kadının alnını okşadı ve :

— İntikam ve kin insanlara bir şey veremez, teyzeciğim.

Kadın, ağzının içinde sıktığı dişlerinin hareketlerini çökmüş avurtlarında saklamaya çalışarak :

— Benim iki küçük oğlum, benim canım kızım onlara ne yapmıştı ki? Hayır, hayır, herbirini bin defa öldürsem, diriltip diriltip öldürsem, haksız yere vahşice ırzına seçilip öldürülen çocuklarımın intikamlarını alamam, içimde yanan ateşi dindiremem, dindiremem.

Bu sözleri duyan Bedros'un karısı Analiz, ve onon iki yaşlarındaki kızı, kadının yanına geldi. Samiye, yardıma gelmiş olan Ermeni kadınına baktı. Yatakta yatan yaralı ve hasta muhacir kadının sanki onu tanıyacağından korktu. Bir an bir sessizlik oldu. Analiz, yatan kadına baktı, yüzünün hatlarını hiç buruşturmadan, göz kapaklarını hiç oynatmadan gözleri nemlendi ve muhacir kadına doğru eğildi :

— Ben de senin duyduğun hisleri yüreğimin derinliklerinde aynen duyuyor, kin doluyorum. Şu görüp

duyduklarımdan sonra bin defa yemin ederim ki, sen onlara neleri yapmayı düşünüyorsan ben de aynı şeyleri yaparım,

Dedi ve kadının yorganını açılmış boynuna doğru çekerek ayağa kalktı, diğerlerine hizmet etmek için oradan ayrıldı.

Samiye, yatan kadına doğru eğilerek :

— Şimdi seninle konuşan bu kadının kim olduğunu bilmiyorsun.

— Yoo, bilmiyorum.

Samiye durdu, düşündü :

— Kaçıp giden Ermenilerden birinin karısıdır. Kocası çok önceleri kaçıp Rus ordusuna katıldı.

Bunu işiten hasta kadının gözleri gerim gerim gerildi, ellerinin halsiz yumrukları sıkım sıkım sıkıldı; dişleri, hırstan birbirini kırarcasına kenetlendi :

— Ne dedin, ne dedin? Ermeni mi dedin?

— Evet, Ermeni.

— Nasıl gelmiş de bize yardım edebiliyor, hangi yüzle, hangi yürekle?

— Öyle deme. Onun bir suçu, bir günahı yok kocası kaçıp gitmişse. O, bak size bizim gibi hizmet ediyor. Evine git, bak; onun da evinde beş on muhacir var, yedirip içiriyor ve bakıyor. Her göçmen gelişinde böyle yapar, aynen bizim gibi.

Kadın, yattığı yerde, yastığın üstünde başını olmaz anlamında sağa sola salladı :

— İnanmam, İnanmam. Mutlak korkusundan yapıyordur bunları. Onlarda, bu yaptıklarını gördükten sonra insanlarda olması gereken merhametin zerresinin bulunduğuna inanmam.

— Herkes bir olmaz. Ben inanıyorum ki o, bunları isteyerek yapıyor. Onlar da memnun değil Ermenilerin yaptıklarından. Herkes bir olmaz. Beş parmağın beşi de bir mi? Ermeni olmakla onların da iyisi kötüsü var elbet.

Kadın halsiz ve bitkindi. Kendinde bir tartışmaya girebilecek gücü görmüyordu. Samiye konuşurken o, hâlâ başını iki yana sallayıp duruyordu.

Samiye, biraz sonra oradan ayrılarak diğer yaralı ve hastaların arasında dolaştı ve bir yerde annesini, gözleri kör edilmiş bir çocuğun iltihaplanmış göz çukurlarının yaralarını temizlerken buldu. Orada ayakta durarak bir yandan annesinin yaptıklarına bakıyor, bir yandan zavallı çocuğun halini içi burkularak seyrediyordu. Bu bir kız çocuğuydu ve kendisi gibi on üç yaşlarında vardı, yoktu. Zayıflıktan elmacık kemikleri dışarı fırlamış, avurtları derin birer çukur halinde içeri çökmüş, burnu uzamış, uzun siyah saçları kirden birbirine yapışmış, elbisesi lime lime olmuş, iki gözünün yerinde iki büyük oyuk açılmış, göz kapakları tamamen yok olmuş, vücudu insan, yüzü ne olduğu anlaşılmaz bir yaratık haline getirilmiş. Samiye, ona baktıkça dalmış, daldıkça kendinden geçmiş, düşünceleri onu bulunduğu yerden alıp kendi içinde meydana gelmiş olan acayip bir dünyanın içine atmıştı. Kızı ve kızın gözlerini görmüyordu; iki yaralı oyuk haline gelmiş bu iki göz çukurunun taa derinlerinde kendi göz çukurlarını görüyor ve bu duygular içinde ve dehşetli görüntü

karşısında nasıl hareket edeceğini şaşırıyordu. Aklını kaybeder gibi oldu ve birdenbire annesinin üzerine atıldı :

— Bu kızı görmüyor musun?

Diye hıçkırdı ve çömelmiş olan annesinin elbisesini iki eliyle yırtarcasına çekip onu sarstı :

— Görmüyor musun bu zavallıyı? Benim de böyle olmamı mı istiyorsun? Buna dayanabilecek misin? Babam öldü, ağabeylerimin gelip gelemeyeceklerini bilemiyoruz. Kala kala bir ben kaldım. Ben de böyle iki oyulmuş gözle kalırsam sen nasıl yaşayabileceksin? Söyle, nasıl yaşayacaksın?

Feryat ederek ağlıyordu. Çömelmiş, yumruklarıyla yerlere vurarak ağlıyordu. Sonunda annesinin ayaklarına kapandı, yalvarmaya başladı :

— Anne, ne olur, al, götür beni buralardan. Göz göre göre Rus'a, Ermeni'ye teslim olmayalım. Eğer gidemiyorsak beni bıçakla öldür, anladın mı? Ben bu kız gibi olmak istemiyorum. Artık dayanamıyorum. Yaşamaya dayanamıyorum. Bunları görüp duyduktan sonra da mı bekleyeceğiz?

Gülsüme, son derece üzgün, kızını tutup kaldırdı, iki eliyle sarılıp kucakladı, başını eğerek yanağını kızının saçlarına dayadı :

— Bütün bunları annen bilmiyor mu zannediyorsun, yavrum? Biliyorum, canım kızım, biliyorum. Hepsini biliyor, düşünüyorum ama buralardan bazı ümitlerle ayrılamıyorum. Sebeplerini sana söylemiştim. Bir şey daha var, kızım : Geçenlerde köyden cepheye su taşıyan bir saka er beni arayıp buldu; ağabeyin Ebamüs-

lim haber göndermiş. Anladın mı şimdi daha çok niçin sürüştürdüğümü?

Samiye, dondu kaldı. Ne diyeceğini bilemiyordu. Ne yapacağını, söze nereden başlayacağını şaşırdı.

— Bir daha de, bir daha de, hele! Ağabeyim burada mıymış? Anneciğim, sen neler söylüyorsun? Doğru mu bu söylediklerin, yoksa beni mi kandırıyorsun?

— Seni niye kandırayım, yavrum; söylediklerim doğru. Gidip kendisini göreceğim. Abit ağabeyin de buralardaymış. Zaten bizim askerlerin cephaneleri de cepheye taşınacakmış. Yarın, öbürgün çoluk çocuk hepimiz, askerin cephanesini ve erzakını taşıyacak. Hayvan yetmiyormuş, muhtar söyledi.

Samiye, annesinin bu sözleri karşısında heyecanından titriyor, artık söz söylemek istemiyordu. İstediği tek şey ağabeyleriyle buluşacağı anın hayalini kurmaktı.

Dile kolay, üç yiğit ağabey, hem de canından çok sevdiği ağabeyleri. Seferberlik ilanında üçü de birden askere gitmişlerdi de o günden bu güne kadar ne bir haberleri, ne de bir mektupları gelmişti. İki yıla yaklaşıyordu ki, ilk defa şimdi ikisinden haber geliyordu. Ötekinden hiçbir haber yoktu henüz.

— Beni de götür, beni de götür, anneciğim. Ağabeylerimi bir göreyim de öyle öleyim.

— Beraber gideceğiz elbet. Zaten yedi yaşından yukarı bütün çocuklar kız olsun, oğlan olsun cephane ve erzak taşıyacaklarmış. Muhacirleri yolcu etmemizi bekliyorlarmış.

Samiye, bağdaş kurarak oturmuş olan annesinin yanına çöktü, başını annesinin dizlerine koydu ve ağabeylerinin hayalleriyle sarmaş dolaş oldu, öyle uyudu.

Ertesi günü sabahtan muhacirler hareketlendiler ve harmanlara toplanarak yola çıkmak için hazırlıklarını yaptılar. Bütün köy onları yolcu etmek için oraya doluşmuştu. Hazırlıklar tamamlandı ve bir vahşetin, savaş adı altında meydana getirdiği bu mahvedilmiş insan enkazı, bir sonraki köye ümitlerle hareket etti. Köy halkı, bu insanlık faciasını Çürüktaş'ın tepesinin arkasına girip kayboluncaya kadar ağlayarak seyrettiler. Onları, gözleriyle sırttan aşırırken yüreklerinin aynı sırttan aşağı yuvarlandıklarını hissettiler.

Kendileri de, böyle bir sırtı bir başka gün aşacaklardı.

Savaş, burunlarının dibine gelip dayanmıştı. Bitişik köyün sınırlarından içeri girmişti bu felaket.

İnsanın insana zulmü harp.

Bir başka insanın topraklarına hakim olmak isteyen diğer bir bencil insanın vahşi arzusu.

Kendi ırkının ve kültürünün ötekilerden üstünlük hülyası.

Ne tuhaf. İnsan her yerde insandır. İster beyaz, ister siyah. İster sarı, ister soluk benizli ne farkeder. Üstünü de, aşağısı da olur insanın. Suçlusu, zalimi, kötüsü, alçağı, sefili olur ama hepsi eşit, hepsi aynıdır hak karşısında.

Birbirlerinin dillerini bilselerdi insanlar göreceklerdi ki, hepsi aynı şeyleri, aynı istekleri sadece ayrı seslerle ifade ediyorlardı.

Kimi zeki, kimi aptal olabilir insanların, kimi fakirliğin çukuruna düşmüş, kimi zenginliğin zirvesine çıkmış olabilir ama haklar karşısında birbirlerinden farklı olabilirler mi? Hepsi yiyecek içecek, barınacak;

mal, çoluk çocuk edinecek; sevecek, sevilecek; alçalmadan şeref ve haysiyetiyle yaşayacak. Bütün insanlar, nerede olurlarsa olsunlar bunları istemiyor mu? Hepsi duyar, düşünür kendi ölçüsünde. İnsan insana zulmetmekle kendi kendine zulmetmiş olmuyor mu o halde?

Bir gün gelecek, insanın insana zulmü duracak.

Gelecek o gün.

Herkes kendi inancı, dili, dini içinde şerefleri yüceltilmiş, hür ve korkusuz yaşayacak. Geçmişte olmuştu bu, gene olacak, gene olacaktı.

İnsan, düşüncesinin etrafında, yanlış eğitimle örülmüş kalın kabuğun farkına varacak ve onu utana utana kıracak. İnsan, insan olduğunu bilecek ve bir gün, niçin böyle düşünmediğinden utanç duyacak; kendi kendine kaldığı zamanlarda bile kızaracak.

Çünkü kendisi kutsaldır, o halde insan kutsaldır.

Kendisi gibi yüce ve kutsal bir varlığa yine kutsal ve yüce bir varlığın, değişik coğrafyada değişik bir gurubun içinde doğup büyüdü, farklı bir anlaşma vasıtası kullandı diye hor bakması, eziyet etmesi onun yüceliğine ve kutsallığına sığacak bir şey değildir elbet.

Yüce olan, yüce davranır; büyük olan, büyük.

Kutsal olan, melek kadar hassaslaşır ve incelir.

Ah, ne olurdu, insanlar, insan olduklarının şuuruna bir varabilselerdi.

II

Kışın ağır şartları alabildiğince devam ediyordu. Kar her tarafı kalın bir örtüyle örttüğü için, değil köyden köye, aynı köydeki bir evden diğer eve geçmek bile zorlukla yapılıyordu.

Soğuk, her tarafı donduruyor, parmakları dahi koltuk altlarından çıkarmak mesele oluyordu. Damlardan sarkan tüfek süngüsü gibi buzlar soğuk uçlarıyla bir mermi gibi insanın kalbine işliyordu.

Karların altında kalmış, kısmen de toprağın altına sızmış göze sularından başka donmamış su bulmak mümkün değildi. Çoğu kere, içmek için bile karları eriterek su haline getirmek zorunda kalınıyordu. Bazan, çocuklar, su yerine buzları emerek bir yandan soğuktan titriyor, bir yandan susuzluklarını gideriyorlardı.

Tipiler ve fırtınalar, karları bir yerden alıyor başka bir yere tepeler halinde yığıyorlardı. Her an değişik yerlerde değişik kar tepeleri oluşuyor, saatten saate manzaralar başka başka hallere bürünüyordu. Tipi olunca üç adım ilerisini görebilmek mümkün olamıyor, dışarı çıkıp bir yere gidilemediği için de etrafında olup bitenleri bilemez ve göremez hale gelen insanın içini, korkunç bir yalnızlık ve ıssızlıkla beraber dayanılmaz bir korku dolduruyordu.

Hele geceleri, hele geceleri.

Harpte, dondurucu karanlık kış geceleri ve böylece gecelerde kimsesiz kalmış çaresiz kadın.

Böyle gecelerde, evinde küçük bir kızı, ya da oğluyla oturan yaşlı veya genç bir kadının çilesini ve azabını anlamak için onun çektiklerini çekmekten başka bir yol var mıdır acaba? Bu ıssız gecelerin, ıslık çalan dondurucu çığ rüzgârlarının insanı ürperten sesleri, günlerce aç kalmış deli kurt sürülerinin insanın beynini paslı çiviyle karıştırır gibi olan vahşi ulumaları ve her an, kapısını insanlıktan çıkmış düşman askerinin merhametini kaybetmiş süngüsünün zorlayacağı korkusuyla yüklü

ve dolu gelmeleri bir türlü bitmek bilmiyordu. İnce ve güçsüz görünen kadın ruhunun buna tahammül etmesi ne kadar zordu.

Günlerce, hatta aylarca bu korku altında yaşamak, bu korkunun azabını çekmek.

Geceler dolusu, bu düşüncelerle acılar içinde bunalan kadın ne kadar saygı değerdir bu haliyle.

Mazlum ve masum.

Namus ve şerefine, canı ve canı gibi sevdiği evladına verilecek zararın dehşetini düşünen, kimseye bir zararı olmayacak, savunmada olan, kuvvetsiz, güçsüz, korunmasız kadın hürmetten başka neye layık olabilir ki, ona el merhametsiz kalkabilsin, ona insan zulmedebilsin.

Ha eline aldığın bir kuş, ha bu kadın.

Bu ikisi arasında bir fark var mı, Allah aşkına, var mı bir fark?

Hangi merhametsiz yürek, avucunun içindeki zavallı bir kuşu sıkarak öldürebilir?

İnsansa, öldüremez.

Köpekse, boğar; boğarsa, köpek.

İnsana düşen onu yüceltmek, ona düşkün anında yardım etmek.

Köyün bütün kadın ve kızları darda kalmış herkesin yardımına koşuyor, askerler için çorap, kazak örüyor, gelen askerî postalar bunları toplayıp cepheye götürüyorlardı.

Şu kış bir bitseydi.

Şu savaşta kış da ayrı bir düşmandı, bu yoksullukta.

Mart ayının ortalarına doğru, bir ucu Süneyli Deresinden Kırklar Dağına, öbür ucu Karakoç Dağlarından Kıble taşına, oradan Kop Dağlarına kadar uzanan bir cephe hattında uzun bir süre faaliyetsiz duran düşman, karların yer yer çekilmeye başlamasıyla kıpırdadı. Yine top tüfek sesleri, yine gülleler ve mermilerin toprakları delik deşik etmesi. Köyün aşağılarındaki Sivri Tepe ve Kulat Belleri'nden ötelere doğru bakıldığında Türk askerlerinin savunmada bekledikleri, durmadan siperlerini tahkim ettikleri görülüyordu. Bu durumu seyredenlerin, kavganın başlangıcının pek öyle uzaklarda olmadığını anlamaları zor değildi. Askerlerin ayakları yalınayak gibiydi. Giydikleri çarıkların altları hemen hemen yok sayılırdı ve sırımlarla kaplanmıştı. Başlarındaki resmi askerî kep olmasa bunların düzenli asker olduklarına inanmak o kadar zordu ki. Çoğunun üstünde, kaput bezinden dikilmiş iç gömleğinin üzerine giydiği ince bir dokuma gömlek vardı. Bir kısmı bunun üstüne yelek ya da bulabildiği yamalı bir ceket giymişti. Soğuktan donuyor, elleri tüfeklerinin soğumuş, buzlaşmış kabzasına yapışıyordu ama yürekleri alev alev yanıyordu. Korumak zorunda oldukları vatanlarının düşman çizmeleriyle çiğnenmesinden, halkının, kadınlarının, çocuklarının, kısaca her şeyinin ayaklar altında alçaltılarak heder edilip canlarının, canavarların bile yüreklerini sızlatacak metod ve usülle düşman tarafından alınmasından kendilerini sorumlu tutuyor ve bu duygular altında, bütün imkânsızlıklara rağmen, inanılmayacak bir direnme, bir metanet gösteriyorlardı. Yıllardır yokluklar içinde savaşıyordu, barışı unutmuşlardı.

İçinde ateşten, sönmeyen bir kor vardı askerin.
Yiyordu kendi kendini.

Anasını, karısını, bacısını, çocuğunu düşündükçe bin kurşun olup düşmanın ciğerine saplanmak, bin güle olup, bir ordu olma şerefine erememiş, zulmü ile tarihi kirletip utandıran sürü halindeki düşmanın beynine gömülmek istiyordu.

Aç idi, susuzdu, azla kanaat ederdi.

Şarjürlere sürülmüş mermiler versinlerdi ona.

Elbise beklemiyordu. Yanağını, kaymak gibi yumuşak dipçiğine dayayacağı, elleriyle okşayacağı, tetiğini çekince namlusunun ucundan dumanıyla barut kokusu yayan, nişan aldığı yerin elli metre uzağında değil, düşmanın gözbebeğinin içinde mermisi patlayan tüfek istiyordu.

Süngüsü ucunda pırıl pırıl parlayan tüfeği.

Vuruyordu yumruğunu yerlere.

Yoktu bu tüfek, yoktu bu süngü.

Yumruğunu vura vura ağlıyordu.

Ağlama ona yaraşmıyordu ama ağlamasa öfkesinden boğulacaktı.

Düşmandan, yerlerini yurtlarını bırakarak kaçan insan enkazı haline getirilmiş kadın ve çocukları gördükçe yüreğinin kanamaması mümkün değildi.

Düşman zalimdi, kuvvetliydi. Karnı tok, sırtı pekti. Silahı sağlam ve doluydu. Çokluktu.

Halbuki kendisini bitler bile yiyordu. Yıllarca çeşitli cephelerde savaşarak varını yoğunu tüketmiş bir devletin talihsiz döneminin talihsiz çocuğuydu. Nasıl kahrolmasındı ki?

Bu gibi düşüncelerin şu anda karşı cephede hazırlık yapan düşmanın durdurulmasında hiçbir rolü yoktu. Ona silah lazımdı, mermi lazımdı; tetiği çekebilecek gücü veren ekmek lazımdı. Civardaki, düşman işgaline uğramamış köylerden kısmen ve köylülerin yardımlarıyla elde edilen ekmekle savaş nasıl yapılırdı? Yoksullaşmış, herşeyleri tükenmiş, bir lokma ekmeklerinin çoğunu kendilerine veren bu kadın ve çocuklar ne kadar dayanabilirdi buna?

Düşman yeniden hareketleniyordu. Cepheye yeniden silah ve malzemenin taşınması vakit geçirilmeden yapılmalıydı. Bu hususla ilgili olarak halktan yardım isteniyordu.

İki asker, köyü gezdi ve yediden yetmişe, ayakta durabilen ve bir somun ekmek taşıyarak bayırları geçebilen kim varsa herkesin harmanlarda toplanmasını söyledi. Bunun üzerine kadınlar, yaşlanmış erkekler, çocuklar harmanlara toplandılar.

Askerlerin başında genç bir subay vardı. İri yarı gövdesi, heybetli duruşuyla bir kaya parçasını andırıyordu. Yüzü, güneş ve soğuktan kavrulmuş. Yüz hatları alabildiğine gergin, iri siyah kalkık kaşları gözlerinin üstüne çatılarak dökülmüş; eskimiş haki subay üniforması içinde üniformasıyla öyle uyuşmuş ki, üniformasını kendinden, kendini üniformasından ayırmak imkânsız gibiydi. Ayaklarındaki siyah, eskimiş çizmelerinin mahmuzları düşmüş, altları yırtılmış, topuklarındaki pençeler aşına aşına derisine kadar yaklaşmıştı. Harmanın yanındaki bahçe duvarının rastgele dizilmiş taşlarının üstünde konuşmadan, bir heykel gibi ayakta duruyor, oraya toplanan kadın, çocuk ve yaşlı insanlara, içinde yanıp sönen ve çarpışan binbir duyguyla gözyaşlarını içine akıta akıta bakıyordu.

Harbokulundan daha mezun olamadan savaşa katılmak zorunda kaldığı andan şu ana kadar, bir yandan politik, bir yandan siyasi sebeplerle bunalımlarla kaynayan Balkanların kargaşası içinde çetelerle boğuşup durmuştu. Daha sonra hiç nefes almadan kendini, millet gibi, bu savaşın içinde bulmuştu. O günlerden bu günlere kadar görüp geçirdiklerini düşündükçe bir milletin bu kadar yokluklar içinde böyle büyük darbelere nasıl dayandığına, nasıl ayakta kalabildiğine şaşıyordu.

Sabit gözlerle harmanlara toplanan insanlara bakıyordu. Bakıyordu ama tek bir kişi görmüyordu. Gördüğü, yaşlanmış erkeklerin, kadın ve çocukların oluşturdukları bir kitleydi, bir çile kitlesiydi. Bin türlü şey geçiyordu aklından. Binbir özenle, nice kanlara mal olmuş o koskoca, muhteşem imparatorluğun sistemli ve sürekli darbelerle nasıl çözülüp dağıldığını görüyor, bir parlak tarihin yıkılışını bir köy bahçesi duvarının düzensiz taşları üstünden seyretmenin derin acılarını ta yüreğinin doruklarında hissediyordu. Ağlasa ne olacaktı, ne değişecekti ki.

O böyle bir düşünce içinde hazin bir panorama çizerken oraya toplanmış olanlar subayın söyleyeceklerini bekliyorlardı. Bu sessizlik karşısında kendini toplayan subay :

— Analarım, bacılarım, babalarım, yavrularım! Biz sizin askeriniziz. Harbi birlikte yürütüyor, düşmana birlikte karşı duruyoruz. Siz olmasanız bilin ki sizin ordunuz da yok olur. Sizler, yani cephe gerisinde olanlar biz cephedekilerden daha fazla çile çekiyorsunuz, bunu biliyoruz. Savaşın kendine göre kuralları var, bunlara katlanmak zorundayız. Düşman yine kıpırdamaya başladı, belli ki saldıracak. Ona karşı siperlerin kazılması,

cepheye cephane ve erzakın taşınması gerekiyor. Bunu yapacak fazla hayvanımız da kalmadığı gibi işin çok çabuk ve kısa zamanda bitirilmesi gerekiyor. İş bize düşüyor. Herkes gücü nisbetinde bir şey taşıyacak. Sakın korkmayın, sizin korunmanızı biz üstümüze alıyoruz,

Dedi.

Bunları söyledikten sonra sessiz, onu dinleyen kitleye sordu :

— Bir sözü olan var mı?

Kalabalık arasından subayı can kulağıyla dinleyen Samiye, annesinin eteğini çekerek :

— Hani biz Cevizliğin altında mahzen kazıyıp düşman gelirse içine girecektik?

— O mahzenler çoktan kazınıp hazırlandı, kızım; üstleri de görünmeyecek ve belli olmayacak şekilde toprakla örtüldü ve üstü çimen bağladı. Sadece içine girmek için bir kapak bırakıldı.

— Biz şimdi cephane taşımaya gideceğiz, değil mi anne? İnşallah ağabeylerimi de görürüz.

— İnşallah yavrum. Dünya gözüyle, Rabbim bunu bana nasip edecek mi acaba?

Diye sözünü kesti Gülsüme.

Kimseden bir ses çıkmayınca subay, üzerinde durduğu duvardan indi ve hep birlikte, levazımın konmuş olduğu köy camisine doğru yürümeye başladılar. Caminin kapısında ve etrafında birkaç süngülü asker nöbet tutuyordu.

Kalabalık arasından yük taşıyamayacak kadar yaşlı ve halsiz olanlar, küçük çocuklar ayrıldı ve diğer geride kalanlar bir nizama sokularak kimisi sepetiyle, kimi torba ve çuvallarla, kimisi de ipleriyle kendilerine verilen malzemeyi alarak bir buçuk saatlik mesafedeki cepheye doğru uzun bir konvoy halinde, dört silahlı erin korumasında, sessiz, sakin yola çıktılar. Uzunkarı'nın dereyi geçip Küllütaş sırtlarına varınca top, tüfek ve mitralyöz sesleri daha net gelmeye başladı. Köylerindeyken duydukları gibi öyle boğuk boğuk gelmiyordu bu sesler. Küllütaş'ın sırtta biraz mola vererek dinlenirken oldukça uzaklardaki siperlerde küçücük küçücük görünen askerlerin öteden beriden ateş ettiklerini belli belirsiz görüyor, fakat cephelerdeki çarpışmaların uzaklardaki insanlarda yarattığı daha büyük olan o korkuyu duymuyorlardı, öyle, olağan bir şeye bakar gibi bakıyorlardı.

Dinlendikten sonra tekrar yola düzüldüler. Küllütaş'tan aşağı, kıvrım kıvrım, Çukurlara inen taşlı patikanın karlı ve dar yollarında, kimisi yalınayak, kendilerine gösterilen menzile doğru hiçbirşey düşünemeden yürüyorlardı. Kafalarında tek şey vardı: Sırtlarındaki yükleri kendilerini dar bekleyen askere yetiştirebilmek. Çukurlar'dan aşağı inip Yoncalı deresine varınca durdular. Dere coşmuş, çağlaya çağlaya akıyor ve iki kilometre aşağıda Çoruh nehrine karışıyordu. Karların yeni yeni erimeye yüz tuttuğu bu mevsimde kuru dereler bile geçilmez hale gelirken bu delirmiş öfkeli derenin köpüklü sularını kadın ve çocuk başlarına nasıl geçeceklerdi?

Gelen geldi ve herkes dere kenarına yığılınca geçebilecekleri bir geçit bulunması için mola verildi, derenin nereden ve nasıl geçileceği hakkında konuşmalar ya-

pıldı ve kısa bir araştırmadan sonra beş yüz metre aşağılarda dere yatağının genişlediği ve suyun da ona göre yayılıp sığlaştığı yerden, çocukların ellerinden tutarak, tumanlarını topuklarından yukarıya dahi çekmeden büyük zorluklarla o buz gibi soğuk suya bataçıka karşıya geçtiler. Bu arada ayağı, suyun altındaki yosun tutmuş taşlara rastgeldiği için kayıp düşen çocuk ve kadınların sırtlarındaki kıymetli yüklerin zarar görmemesi için çırpınıp durdular, fakat suya giden bazı malzemenin ardından da bakakalarak bir şey yapamadıkları da oldu. Her şeye rağmen karşı tarafa geçip sayım yapıldı; zararın öyle pek büyük olmadığı görülünce rahatladılar.

Cepheyle kendileri arasında, pek büyük olmayan ama oldukça sarp kayalık dağlar vardı ve geçtikleri dereden hemen sonra karşılarına bir kale gibi dikilen bu dağlara sırtlarındaki yüklerle tırmanmak öyle pek kolay bir iş de değildi. Ama zor, oyunu bozuyordu. Sırtlarındaki ağır yükleriyle kadınlar, güçlerinin çok üstünde taşıdıkları malzemelerle kız ve oğlan çocukları, dereden yukarı taşlı sırtlara vurunca ne kadar zor bir işin üstesinden gelmek zorunda olduklarını anlıyorlardı. Çaresiz, bu merhametsiz dağları aşıp, daha merhametsiz bir düşmanla boğaz boğaza çarpışan askerine mermisini ve ekmeğini götürmek görevini yerine getirecekti. Bu savaş kendi savaşıydı. Namus ve şerefinin, canının, malının ve çocuklarının var veya yok olma savaşıydı. İnsanın kendisi, kendi işi içinde olmasa o iş tam yürür müydü?

Tırmandılar dağa yukarı; aç, çıplak, yalınayak. Öteden beride yığıntı halindeki karlardan sızan sular dağın yamaçlarını çamur haline getirmiş, yürümeyi oldukça güçleştiriyordu. Önlerine çıkan kayaların kenarlarından

dolanmaları yollarını uzatıyor, görünüşleri bile kendilerini yorgun hissetmelerine yetiyordu. Fakat yorgunluk duyacak zaman değildi.

Dizler derman dolmalı, tırmanmalı bu dik yokuşları.

Yürekler hızla çarpmalı, içleri ateşlerle yanmalı, heyecan gelip sarmalı etraflarını.

Gözler çakmak çakmak açılmalı, damarlar parmak parmak kabarmalı.

Kin, hırs, öfke, intikam, hülasa içini dindirecek bütün duygular birbirine karışmalı, kadın erkek, çocuk büyük olmalı, güçlenmeli ve bu insafa gelmez dağların insana tepeden bakan eğri büğrü yamaçlarını aşmalı, düşmanı yenmek için önce onu yenmeli.

Tırmandılar bayırları ve dağın düz olan üstünde bir kayanın sütresine sığınarak yüklerini sırtlarından indirdiler, ıslak toprakların üstüne çekine çekine yayıldılar. Yazın yaşa, kışın taşa oturma derlerdi ve kışın yaşa da oturmak sakıncalıydı fakat aldıran var mıydı ki.

Hiç kimsenin ağzından tek bir kelime çıkmıyordu. Herbirinin kafasında ayrı dünyalar oluşuyor, dünyalar dağılıyordu. Bir an önce cepheye varıp erzakı vererek acıkmış askerin ekmeğini iştahla yemesinin sevincini taa içlerinde yaşamak istiyor, getirdikleri mermilerle doldurulmuş tüfeklerden çıkan kızgın kurşunların düşmanın beynine beynine saplandıklarını gözleriyle görmek arzusuyla yanıyorlardı.

On dakikalık bir dinlenmeden sonra sırtlarına yüklerini alarak aralarındaki uzaklığın küçüldüğü cepheye

yaklaşıyorlardı. Az ötelerde, önlerine arada sırada düşen gülleler, başlangıçlarda onları korkutmuştu ama yavaş yavaş ona da alışıyorlardı. İnsanoğlunun alışmadığı bir olay var mıydı ki.

Gökten ne yağar da yer kabul etmez.

Nelere katlanıp alışmamışlardı.

Zenginlikler içinde elini sıcaktan soğuğa çıkarmazken, şimdi çıplak ayakla karlarda üşümüyorlardı.

Sofralarında kuşsütünden başka her şeyin var olduğu zamandan, kupkuru ekmeğin bir lokmasını bulabilmek için etrafına bakındığı zamana gelmişti.

Düşmanın adının anıldığı zaman onu Kaf Dağının arkasında müptezel bir mahluk olarak düşündüğü günlerden uzaklaşarak şimdi, onu, kendi öz vatanını çiğnerken görüyordu.

Dünyaya hükmederken, şimdi hürriyetini kurtarmanın mücadelesini veriyordu. Bunlara alışmıştı.

Şimdi de bu harp meydanında güllelere alışıyorlardı.

Nihayet, siperlerin bin metre gerisinde kazınmış ve ikinci bir savunma hattı olarak hazırlanmış uzun uzun uzanan derin siperlere vardılar; bu kalabalık kadın ve çocuk yığını, sırtlarındaki yüklerini gerekli noktalara erlerin yardımlarıyla bırakarak siperlerin kazındıkları tepelerden birinin arkasına geçtiler, orada oturdular. Aradan çok kısa bir zaman geçmemişti ki, birden bire yanlarına seri halde top mermileri düşmeye başladı. Bir anda ortalık anababa gününe döndü. Kadın ve çocukların çığlıkları birbirine karıştı. Bir hercümerç, bir ne maksatla yapıldığı bilinmeyen şuursuz hareketler kar-

gaşası ortalığı kapladı. Sağa sola kaçışan kadınlar çocuklarını, çocuklar analarını göremez, bulamaz oldu. Toz duman bulutu içinde bir askerin gür sesi duyuldu :

— Korkmayın! Sürünerek bana doğru gelin! Burada kazınmış olan siperlere girin ve biz size haber vermeden siperlerden dışarı çıkmayın.

Bu sözleri duyunca, ne yaptığını bilmez hale gelen bu insan topluluğu, bir kanala alınmış su gibi büyük bir hızla askere ve siperlere doğru koştu. Top gülleleri yanlarına düşüyor onları yerlere seriyordu. Bir gülle, dağınık halde koşuşan bu insanların orta yerlerindeki açıklığa rast geldi ve o anda, hiçbir insanın ifade edemeyeceği, yürekleri yerlerinden kerpetenle sökülüyor hissini veren son derece dayanılmaz acılarla insanın içini dolduran bir kıyamet manzarası oraya iniverdi.

Kadın ve çocukların bir bölümü kimi yaralı, kimi sağlam, siperlere ulaşmış ve kendilerini kısmen emniyete kavuşturmuşlardı ama güllenin isabet ettiği yerdeki durum karşısında orada durmak ne mümkündü.

Güllenin düştüğü yerde kocaman bir çukur açılmış, çukurun ağız kenarları ile elli metre etrafından kanlar içinde kadın ve çocuklar, gökten uluorta atılmış parçalar gibi etrafa saçılmış can çekişiyorlardı. Başları kopmuş yuvarlanan paramparça gövdeler; kolsuz, bacaksız kalmış vücutlar; kol ve bacak parçalarının öteye beriye yayılmış kanlı kısımları; yüzü gözü yanmış, can havliyle son defa olarak ayağa kalkıp iki adım attıktan sonra yerlere bir taş gibi düşen kadınlar, çocuklar... Taşlık arazide vücutlardan kopmuş parçalar etrafa öyle dağılmıştı ki, onları taşlardan ayırdetmek, arayıp bulmak âdeta zorlaşıyordu. Kör olmuş yaralı çocuklar, güçlerinin son zerrelerini harcayarak, bağırtılarla sağa sola

koşuşup boş yere imdat arıyorlardı; yaşamalarının mümkün olmadığını ne yazık ki bilemiyorlardı. Bir kaç saniye sonra yere düşüp ölmekten ve ölerek kurtulmaktan başka hiçbir çareleri yoktu bunların.

Siperlere ulaşmış olanlar bu korkunç sahne karşısında çok kısa bir süre şaşkın ve çaresiz baktıktan sonra feryat şeklinde çıkan bir kadın sesiyle irkildiler.

— Ne durup bakıyoruz! Onlar orda alkanlar içinde can çekişerek çırpınırken biz burada şaşkınlaşmış neye duruyoruz!

Hepsi birden, siperlerde ayağa kalkabilecek kimler varsa yaralıları toplamak için deliler gibi koşuştular. Bütün yaralı ve ölüler birkaç dakika içinde siperlerin içine alındılar, kol, bacak ve öteki kopmuş vücut parçaları bir çukura gömülerek üstleri toprak ve taşlarla kapatıldı. Yaralıların yaraları, subay ve erlerin de yardımlarıyla, yırtılan elbise parçalarıyla sarıldı; ölenler öldü, sağ kalanlar elleri böğürlerinde, boyunları bükük, olmasa, insanın hiçbir acıya tahammül edemeyeceği tevekkülle kadere teslim oldular, kabullendiler. Bir saat geçtikten sonra yaralılar, kimi sırtlarda, kimi hayvanlarla köye geri gönderildiler. Sağ kalanların bir bölümü siperlerde bir müddet daha sessiz, göz yaşlarıyla ıslanmış yanaklarını silmeye, yaralarından sızan kanları durdurmaya hiç gerek görmeden öyle beklediler. Askerler, onları teselli ediyorlardı ama onlar hiçbirinin konuşmalarını duymuyorlardı, kendileri nasıl bir durumun içinde olduklarını biliyorlardı ve bundan dolayı teselliye ihtiyaç duymuyorlardı. Sadece, yaşadıkları dehşetin meydana getirmiş olduğu görüntüyü bütün ayrıntılarıyla görüyor ve beyinleri yalnız bu görüntüleri yorumluyordu. Taş gibi, mumdan yapılmış insan gibi kımıldamadan hareketsiz duruyorlardı.

Biraz sonra, başı sargılar içinde, kollarından biri boynundan asılan bez bir askıya konmuş, dizleri, parçalanmış pantolonundan gözüken bir çavuş gelip siperlerin üzerinden onlara bir süre baktı, durdu. Yüzünde herhangi bir ifade yoktu; yüzüne bakanların bir şey anlaması mümkün değildi.

Sükûneti bozan yine çavuşun kendisi oldu :

— Analarım, bacılarım. Burada kutsal bir görevi yaparken karşılaştığınız olaylar ve bu olaylarda kaybettiğiniz yakınlarınızın derin acıları sizlerin metanetini sarsmamalı. Düşman zalim, düşman, kavi. Ona karşı vereceğimiz savaş bir anlık savaş değildir, o, sürüp gelen ve sürüp gidecek olan bir savaştır. Elbette ki, böyle bir ölüm kalım boğuşmasında kadın, erkek, çoluk, çocuk, topyekûn savaşacağız; kimimiz ölecek, kimimiz yaralanacak, kimimiz yetim ve dul kalacağız. Ama sonuna kadar savaşı sürdürüp asıl amaç olan vatanımızı kurtararak can ve malımızdan, herşeyden kıymetli tuttuğumuz namus ve şerefimizden emin yaşamanın yolunu açacağız. Şimdi, 'bismillah, ya Allah' diyerek ona sığınacağız ve görevimize, bıraktığımız yerden devam edeceğiz. Şu anda savaş hattının içindesiniz ve gördüğünüz gibi savaş cephede bu. Yanınıza top gülleleri düşecek, başınızın üstünden tüfek mermileri ıslıklar çalarak geçecek, korkmayın. Belki de yanınızdaki vurulup yere cansız düşecek, işiniz aceleyse dönüp bakmayın, işinizi bitirin sonra ona yardıma koşun, her şeyden önce kucağınızdaki mermiyi onu atacak askere yetiştirin. Bilin ki, Allah bizleri koruyacaktır. O, inananları korur. Şimdi, kendinde dirilik görenler bana doğru gelsinler; kendilerine, siperlerinde düşmanla savaşan erata götürecekleri cephaneleri vereceğim,

Dedi ve aynı ifadesiz yüzle siperlerdeki kadın ve çocuklara baktı. Birkaç saniye kimseden ses çıkmadı, herkes birbirine baktı, durdu. Gülsüme, ellerini dizlerine vurarak kızı Samiye'nin ellerinden tuttu, ayağa kalktı.

— Oğul askerim. Senin başın, gözün yaralı olduğun halde hâlâ durup dinlenmeden buralarda vuruşup çalışıyorsun da, biz, bu halde, sapasağlamken neden kendimize düşeni yerine getirmeyelim? Benim üç oğlum var, üçü de cephelerde savaşıyor, öldüler mi, kaldılar mı onu bile bilmiyorum. Onlar savaşırken bana durmak, bize oturmak olur mu? Savaş sadece erkeklerin değil, belki de onlardan daha fazla kadınlarındır. Sizler cephelerde vuruşurken gerilerde biz kadınlar nice sıkıntılara, nice çilelere göğüs germek zorunda kalıyoruz. Ya bir de siz geri çekilip emniyetli yerlere gittiğinizde düşman içinde kalan, şerefsiz bir düşmanın eline geçen yerlerdeki kadının çilesini söylersem hangi kadın asıl savaşın kendisinin olduğunu anlamaz. Ne görev verilirse verilsin canım pahasına elbette ki seve seve yapacağım. İster elime tüfek verin en önde savaşayım, ister sırtıma sandık sandık mermileri yığın, yavrularıma taşıyayım, bulaşıklarını yıkayıp yemeklerini pişireyim, üşüyen ayaklarına çoraplarını giydireyim,

Diyerek bulunduğu siperden dışarı çıktı.

Siperde kalan Samiye, başını yukarı kaldırıp annesine :

— Elini uzat da beni yukarı çek,

Dedi.

Gülsüme, eğilerek kızını yukarıya çekti ve kızı yanında olarak çavuşa doğru yürüdü. Öteki kadın ve çocukların hemen hemen hepsi onları takip ettiler.

Çavuş, onları alıp cephane ve erzakın bulunduğu yere götürdü. Bir kayanın altındaki mağara gibi bir yerden sandık sandık mermileri çıkarıp herkesin götürebileceği kadar dağıttı ve kendilerine cephane teslim edilenler sessiz sedasız, yedi sekiz yüz metre ileride, sırtların üstünde, savaşan erlere doğru yürüdüler.

Kalabalık taşıyıcı grup, askerlerin idaresinde çeşitli yönlere doğru yayıldı ve herkesin varacağı nokta çalı, kaya, taş tarifiyle belirlendi. Herkes birbirinden ayrılmıştı artık. Topluluk halindeki, birbirine güvenden doğan cesaret, bazı endişelerle içiçe karışmış, bazı korkular kafalarını kurcalamaya başlamış idiyse de bunları kontrol altına almak için kendilerini zorluyor ve 'kaderde ne varsa ondan başkası olmaz' inancıyla yeniden kuvvet buluyorlardı.

Kadın, savaş alanında yalnızdı.

Kadın, kadın değildi artık.

Yanından geçen kurşunların insan beyinini tırmalayan ıslıkları arasında sırtında mermi sandıklarıyla hafif meyilli bayırdan sırtlardaki siperlere doğru yürüyen devleşmiş, hürmetlerin en büyüğüne layık kutsallaşmış bir ruhtu o.

O, vatanını işgale gelmiş zalim, alçaklıkları değerli gören bir düşmana karşı şerefli gidişin kendisiydi.

Vatan ve namusunu korumak için tertemiz kanlarını akıtan kocaları ve oğullarıyla bir beden ve bir ruh oluştu. Ve şu anda bu haliyle insanlığın özetiydi.

Zalimlerin zulümlerinden dolayı kin ve intikam duygularıyla mayalanmış kadın ruhunun topyekûn ayağa kalkışıydı bu; nihayet bu hareketiyle kadın, varlı-

ğını meydana getiren değerlerini korumak için canını ortaya koyuyordu.

Yer yer gülleler ateş saçıyor, yanlarında mermiler toprağa saplanıyordu ama onlara alışmışlardı ve aldırmıyorlardı.

Gülsüme, kızı Samiye ile beraber sırtlarındaki mermi sandıklarıyla, iki yüz metre önlerindeki savaşan askerlere doğru hızla yürüyorlardı. Yüklerinin, güçlerini aşan ağırlığını sanki duymuyorlardı.

Samiye bu haline şaştı. O zayıf, o nahif, o mecalsiz cılız bacaklara bu güç, bu kuvvet nereden gelmişti? Bir dolu su testisini bile zorlukla taşıyan güçsüz omuzları şimdi bu ağır mermi sandığına bu taşlı bayırlarda ve düşmanın mermileri karşısında nasıl dayanıyordu? Köydeyken, sırtın arkasındaki kuzuyu bile gidip alamayacak kadar korkak ve ürkek olan kendisi değil miydi? Ya şimdi? Kıyametin bütün halleriyle göründüğü şu savaş alanında, içinde zerre kadar en ufak bir korku olmadan nasıl dolaşabiliyordu? Demek, her şey zamanı gelince belli oluyordu. Zamanı ve yeri gelmeden neyin ne olduğunu anlamak imkânsızdı demek.

Samiye, ağabeylerini görebileceği ümidi ve onların, tükendiklerini düşündüğü mermi ve ekmeklerini bir an önce yetiştirebilme heyecanı ve sevinciyle koşarcasına, titreyen bacaklarına aldırmadan yürüyor, başındaki çemberinin içinden terlemiş boynunu ve çenesinin altında birikmiş ter damlalarını silmek bile aklına gelmiyordu.

Siperlere yaklaştıkça erler daha da belirginleşti ve tüfek ve mitralyöz sesleri iyiden iyiye netleşti. Bu mesafeden, erleri birbirlerinden ayrı olarak düşünmek güç-

tü, sanki hepsi bir tekti ve o tek, bir orada bir burada peydah oluyor, orada işini bitirdikten sonra öbür tarafa koşuyordu.

İyice yaklaştılar ve siperlerin yirmi metre kadar yakınına varınca, yere yatmış ateş eden erler onlara elleriyle işaret ederek eğilmelerini, hedef olmamalarını söylüyorlardı.

Gülsüme ve Samiye, taşıdıkları mermi sandıklarını, üstlerinde karların donarak beyaz renklerinin boza çaldığı küçük kayaların dibine koyarken alelacele yerlere uzandılar ve birbirlerinden ayırtedilemeyen erlerin yüzlerini araştırmaya koyuldular. Belki de oğulları, tam önlerine gelen şu askerlerin arasındaydılar. Allah'a ne eksikti. Belki de hemen önündeki, durmadan ateş eden delikanlıydı biri. Erlerin hepsi oğullarına benziyorlardı. Gülsüme, sürüne sürüne ateş eden askerlerden birine yaklaştı ve heyecandan tıkanan bir sesle :

— Oğul, oğul, içinizde nah, şu karşı köyden kimse var mı?

Diye, parmağıyla, uzakta, büyük bir sırtın üstündeki düzlükte kurulu kendi köyünü gösterdi.

Tam önündeki asker bir yandan durmadan ateş ederken öte yandan elini geriye doğru kaldırıp 'hayır' anlamına salladı.

Samiye, askerin hayır işareti yapması üzerine annesine :

— Ağabeylerimin adlarını sor, anne, adlarını. Köyü bilemezler de belki adlarını bilirler.

Gülsüme, adlarını sormasının daha doğru olabileceğini düşünerek bu sefer yan taraftaki askerlere sor-

mak için sağ tarafa doğru emekledi ve orada tüfeğinin haznesine şarjürünü aceleyle sürmekte olan ince, zayıf askere :

— Oğul, aranızda Ebamüslim adında bir asker varmı? Ya da Abit, Mustafa.

Diye sordu.

Heyecandan adeta titriyordu. 'Evet' cevabı alacağından korkuyordu sanki. Şarjürünü yatağına süren er, yıldırım gibi yere iyice uzandı ve toprakla bir oldu, tekrar aynı hızla ateşe koyuldu. Ateş etti, şarjürü değiştirdi; şarjürü değiştirdi, ateş etti. Beş dakika kadar durmadan ateş eden asker, sonunda büyük bir sevinçle bağırdı :

— Oh, Allahım! Hallettim!

Gülsüme, ona oğlu hakkında soru sorarken o, siperlere elli metre kadar yaklaşmış olan iki üç düşman askerinin ilerleyişlerini içlerinden ikisini vurarak durdurmuştu. Bu başarısının sevinciyle geriye dönüp arkasında duran kadınları görünce önce şaşırır gibi oldu ve daha sonra kendisine soru soran kadın sesini hatırladı.

— Ne diyorsun, ana, sen? Burada neye duruyorsunuz, siz deli misiniz? Mermiler her an sizi delik deşik ederler. İşiniz bitti, geri dönün ve gidin buralardan,

Dedi ve işine koyuldu.

Gülsüme, tüfek seslerinin ortalığı kaplayan şakırtıları arasından sesini duyurabilmek için sesinin çıktığı kadar bağırdı :

— Oğul, benim burada senin gibi oğullarım var; Dünya gözüyle onları bir görmek istiyorum. Belki de

bu son görüşüm olur. Adları Abamüslim, Abit ve Mustafa.

Ebamüslim adını duyan asker alelacele geri döndü ve Gülsüme'ye :

— Haa. Şu iri yarı Ebamüslim mi acaba? Mitralyöz başındaki deli dolu yiğit?

Gülsüme'nin yüreği heyecandan ikiye bölünecek gibi oldu :

— Odur, oğul, odur. O da iri yarı, çam gibidir.

Asker, tekrar ateş etmek için bir yandan acele ederken, diğer yandan Gülsüme'ye, aynı hat üzerinde iki tepe ötedeki bir kayanın altından ateşiyle düşmana aman vermeyen mitralyöz yuvasını gösterdi.

— Bakın, işte orada. Gidin, bakın. İnşallah odur. Giderken sırtlara hiç çıkmayın, arka yamaçlardan gidin ki, düşman sizi görüp vurmasın,

Dedi ve önüne döndü.

Gülsüme, kızı Samiye'ye hiç bakmadan, bir hayli uzakta, aşağılardaki vadi ve düzlüklere hakim tepenin zirvesine yakın yerdeki, üzerinde, karla örtülü çalıların sallandığı iri kayaya doğru hızla yürümeye başladı. Tumanı ve yerlere kadar sürünen eskimiş fistanı ayaklarına dolaşıyor, elbisesinin üstünden bağlanmış olan iri siyah ve lacivert çizgili peştemalı hızını engelliyordu. Tepeleri aşıp, yanlarında oraya buraya düşen top güllleleri ve tüfek mermilerinin, tüfek sesleri arasında çıp, çıp diye ayaklarının diplerinde toprağa saplanmaları artık bir anlam ifade etmiyorlardı. Samiye, hiçbir şey söylemeden gözlerini, büyülenmiş, tepedeki tarif edilen kayaya dikmiş, havada uçar gibi annesinin peşinden ko-

şuşturuyordu. İki eliyle, eskimiş, her tarafı yamalı, rengi kaybolmuş uzun fistanını, ayaklarına dolanıp yürümesine engel olduğu için yukarı çekiyor, topuklarına kadar inmiş tumanı çalılara takılıp hızını kesiyordu. Ama o, bu zorlukların hiçbirinin farkında bile değildi. Koşuyordu, koşuyordu. Durmadan, kendi kendine haykırdığını zannettiği halde ağzından sadece fısıltı halinde çıkan bir sesle :

— Ağabeyi, ağabeyi,

Diye bağırarak hançeresini âdeta yırtıyor fakat sesini bir türlü duyuramıyordu. Ne bitmek tükenmek bilmeyen yokuş bir yoldu? Halbuki aşağılardan baktıkları zaman iki adımla hemen varılacak gibi görünüyordu. Son derece hızla yürüdükleri halde, bir türlü bitmek bilmiyordu.

Samiye, koşa koşa annesine yetişmiş, tıknefes olan annesinin o kayalık bayırı deli gibi çıkışına o da uymuştu. Bir süre, yanyana, konuşmadan, ellerini dizlerine dayaya dayaya, yerlerdeki taşlardan tutuna tutuna tırmandılar.

— Yürü, anne, yürü! Az kaldı kayaya! Ağabeyim orada!

Gülsüme, nefesini zorlukla alarak :

— Ah, oğul, ah! Nice yıldır görmedim o fidan boyunu, o yiğit çehreni. Hasretim sana, oğul, öyle hasretim ki, ciğerim yanıyor. Allahım, bu ümidim boşa çıkmasın, onu bulsam, ölü de olsa bulsam,

Diyordu kendi kendine.

Yaklaşıyorlardı kayaya. Aralarında on beş adım kadar bir yokuş kalmıştı. Samiye, aradaki bu kısa yokuşu

gücünün son hamlesiyle ileri fırlayarak çıktı, kayanın sağ tarafına vardı ve durdu. Etrafına bakındı, arandı ve kayanın yamaca bakan yüzünün bir burun gibi ileri uzanmış olan kısmının altındaki çukurda erlerin başlarını gördü. Nefesi kesilecek, kalbi duracak gibi oldu. Gözleri bir an karardı, düşmemek için kayaya tutundu.

— Anneciğim, anneciğim, koş! Burada, burada!

Gülsüme, kızının bu heyecanlı bağırtısı karşısında kalbinin sıkıştığını, başının döner gibi olduğunu hissetti ve orada, elini kalbinin üstüne koyarak dinlenmek maksadıyla oturdu. Yürüyemiyordu, bacakları zincirlenmiş hissini veriyordu. Ayakları sanki ayrı birer parçaydı.

Annesinin oturduğunu gören Samiye, yanına şimşek gibi inmiş ve onu kolundan tutarak yukarı çekmişti.

— Kalk, haydi! İki adım kaldı şurada!

Gülsüme'nin bir eli hâlâ kalbinin üstünde :

— Çek beni, yavrum, çek. Dizlerimin bağı çözüldü. Niye böyle oldum?

— Aha şuracıkta, anne, şuracıkta. Başındaki asker papağını gördüm, elimizi uzatsak tutacağız. Bak şuracıkta, az daha dayan.

— Dur kızım, az kendime geleyim,

Dedi ve ellerini dizlerine vurarak :

— Ah, kör olası dizler, şimdi bu çözülmenin zamanı mıydı?

Diye ekledi.

Bir kaç saniye ana kız birbirlerine öyle baktılar. Gülsüme, yürüyebilecek kadar kendisini toparlamış olacak ki :

— Kalk da, tut elimden,

Dedi.

Samiye, annesinin elinden tutarak çekti ve birlikte ayağa kalkarak sürünürcesine kayaya doğru ilerlediler, kayanın dibinde askerlerin başlarına örtmüş oldukları asker kasketlerini görebilecekleri noktaya vardılar. Orada, iki üç askerin başlarının hızla hareket ettiklerini görüyor, heyecandan titriyorlardı.

Dili damağına yapıştı Gülsüme'nin. İrileşip bir yumruk gibi olan dili paslanmış, ağzının içinde bir löp et parçası haline gelmişti. Bağırmak için ağzını açtı, sesi çıkmadı. Ses yerine nefes bile çıkmıyordu. Kızını eliyle dürttü ve ona, bağırması için işaret etti.

Samiye, kayaya tutunarak askerlere yaklaştı. Ağabeyinin orada olduğuna öyle inanmıştı ki, onu orada bulamazsa düşüp ölecekti. Dikkatle baktı mitralyözün başındaki askerlere. Onları omuzlarından yukarı daha iyi görebiliyordu. Aralarında üç dört metre bir uzaklık kalmıştı. Askerler öyle hızla hareket ediyorlardı ki, yüzlerini görebilmek mümkün olamıyordu. Eğilip kalkıyor, mermileri alıp getiriyor, parmaklarıyla ilerileri işaret edip bir şeyler söylüyor, bazan ani bir hareketle siperin içine çekiliyor, durmadan ateş ediyorlardı. Bir ara gözleri, silahın namlusuna takıldı: Kor gibi olmuştu. Kendini toparladı ve bütün gücüyle bağırdı :

— Ağabey, ağabey!

Mitralyözün durmadan devam eden tarakaları ve heyecanı arasında askerlerin onu duyamadıkları anlaşılıyordu, kimse dönüp ona bakmadı.

Bir daha aynı şekilde bağırdı :

— Ağabey, ağabey! Bak biz geldik, biz!

Birkaç saniye ateşe ara verilmiş olması sesin o anda askerlere ulaşmasını sağlamıştı. İçlerinden biri başını geri çevirip yakınlarına kadar gelip sokulmuş olan bir kız çocuğunu görünce önce inanamamış, elleriyle gözlerini silip tekrar bakınca bunun sahih olduğunu anlayarak şaşkınlık içinde yanındaki askerelere onu göstermişti :

— Ben hayal mi görüyorum, Allah aşkına? Şuraya bakın, kayanın kenarına. Büzülerek sığınmış olan şu görüntü bir kız çocuğu değil mi?

Yere yatarak mitralyözün başında duran er, eli tetikte olarak başını çevirip arkaya baktı, öyle bir kaç saniye kaldı. Hayret dolu gözlerle birden yerinden fırlayarak Samiye'ye doğru koştu ve onu kaptığı gibi bir solukta bulundukları çukura indi.

Samiye, neye uğradığını şaşırmış, kendisini kapıp mitralyözün bulunduğu yere indiren askerin o kargaşada kim olduğunu görüp anlayamamıştı. Fakat, ani hareketin meydana getirmiş olduğu sis perdesi ve bulanıklık gözlerinden ve beyninden uzaklaşınca askerin yüzüne baktı ve onun Ebamüslim olduğunu gördü. Gördü ama kendisini toparlayıp bir türlü sesini çıkaramıyor, sadece, gözleri gerilmiş yüzüne bakıyordu. Ebamüslim, nasıl geldiğine, nereden geldiğine bir türlü akıl erdiremediği küçük kız kardeşinin başını çenesinin altına sokarak bütün gücüyle sıktı. Çok kısa bir süre sonra ona,

yanında yere yatmasını ve hiç kalkmamasını söyleyerek mitralyözünün başına geçti, ateşe başladı. Yamalanmış, gri asker elbisesinin eteğine sarılarak başını ağabeyinin sırtına dayamış duran kız kardeşini Ebamüslim çoktan unutmuştu. Ateşe devam ediyordu. Kendisine verilmiş hat boyunca harekete geçecek hiçbir düşman erine hareket imkânı vermiyordu. Bir kartal gibi tepeye oturmuş etrafına hakimiyetini kurmuştu. Bir ara ateş durunca Samiye, ağabeyinin elbisesini çekerek, ateş ederken kendinden geçip dünyayı unutan, sadece mitralyözüyle var olan Ebamüslim'e bir şeyler demek istemişti. Ama o, önce buna cevap vermemiş, Samiye'nin ısrarlı dürtüşleriyle dönüp ona bakmak zorunda kalmıştı.

— Burada ne arıyorsun, sen, Allah aşkına? Nasıl gelebildin buralara? Hiç nereye geldiğini biliyor musun?

Samiye, bir kedi gibi sokuldu ağabeyine; onun sıcaklığını duymak, onun elbiselerindeki kokuyu ciğerlerinin ta derinlerine kadar solumak, ona yapışıp onun ayrılmaz bir parçası haline gelmek istiyordu.

— Seni bulup görmeye geldik, annemle beraber.

Ebamüslim birden doğruldu. Heyecanlı bir sesle :

— Ne? Annemle beraber mi dedin?

— Evet. Aha bak, annem orada!

Diye, üç beş adım ötede oturup onlara bakarak kalkmaya çalışan Gülsüme'yi görünce ona doğru fırladı ve bir anda onu kucaklayarak boynuna sarıldı, havaya kaldırdı ve birlikte mitralyözün bulunduğu çukura indiler.

— Anne! Oh, anne! Dur hele, yüzüne bir bakayım. Yaşmağını az indir, o nurlu gül yüzünü bir göreyim,

Diyerek, annesinin yaşmağını indirdi ve ona bir daha, bir daha sarıldı.

Hayret dolu gözlerle onlara bakan diğer iki ere :

— Annem de bizim gibi bir askerdir,

Dedi ve annesine dönerek :

— Bunlar da senin öbür oğulların; biri, yani bu Zülküf, bu da Bursa'nın Gönen'inden Tosun. Üçümüz bir kişiyiz.

Her iki asker :

— Hoşgeldin anne, bizim evimize. Bizim evimiz böyle.

— Allah, sizi analarınıza, babalarınıza ve vatana bağışlasın; gözlerinize ışık, bileğinize kuvvet, dizlerinize derman versin. İçinizdeki iman ateşini daim kılsın. Düşman karşısında kavi ve sarsılmaz yapsın. Gücünüz ve cesaretiniz karşısında düşman zelil olsun. Biz sizleri bugün için yetiştirdik. Bugün namus günü,

Dedi ve Ebamüslim'e dönerek :

— Abit nerede, Abit? Ya Mustafa?

— Abit ağabeyim, aşağıda, Çoruh'a yakın olan tepelerde savaşıyor. Mustafa ağabeyimle Sarıkamış harekâtında bir karşılaşmıştık, ayrıldıktan sonra nereye düştüğünü bilemiyorum.

— Ben Abiti görebilecek miyim? Onu nasıl...

Gülsüme, sözünü henüz tamamlamak üzereydi ki, bir top mermisinin kulakları tırmalayan vahşi ıslığı beyinleri delip geçti ve o anda Ebamüslim annesi ve kardeşini yere yatırırken gülle, korkunç bir ses çıkararak

ve ateş kıvılcımları saçarak patladı. Ortalık toz duman olmuştu. Üzerlerine bazı taş ve toprak parçaları düştü, fakat kimseye bir şey olmadı. Yattıkları yerlerden üstlerini başlarını sildiler ve üç asker de hemen tekrar görevlerinin başlarına geçerek tekrar ateşe başladılar.

Ebamüslim :

— Anne, siz şöyle kenarda sinin, bizim düşmanla, düşmanın da bizimle hesabımız var. Siperlerinden çıkıp hücum etmek üzereler gibi geliyor bize. Abit ağabeyimi sonra gidip görürsün, şimdi harbin en kızgın zamanı, şu anda bize de lazımsınız.

Tam bu anda, yanlarına sürünerek posta er geldi ve kumandandan emir getirdiğini söyledi.

— Kumandanın emri. Aşağıda, sol taraftaki düşman mevzilerinde hareketler başladı, düşmanın saldıracağı kesin gibi. Böyle bir saldırı olur da askerimiz geri çekilmek mecburiyetinde kalırsa size emir gelmeden mevzinizi terketmeyeceksiniz. Emri ilettim mi?

Bunun ne demek olduğunu çok iyi bilen Ebamüslim ve iki arkadaşı gündelik bir olayla karşı karşıya gelmiş gibi, bunun sonunda can verme yokmuş gibi tabii bir tavırla :

— Başüstüne. Mevzimizi yeni bir emre kadar terketmeyeceğiz,

Dediler.

Posta asker, emri ilettikten sonra geldiği şekilde sürünerek oradan ayrıldı ve tepenin yamacına doğru gözden kayboldu.

Gülsüme, bir şeyler sezer gibi oldu ve endişeli bir ifadeyle oğluna sordu :

— He, Ebamüslim, bu asker ne demek istedi?

Ebamüslim hiç düşünmeden cevap verdi :

— Her ne olursa olsun, kumandanımız bize buradan ayrılma emrini bildirinceye kadar mevzimizde kalıp düşmana ateş ederek onların ilerlemelerini durduracağız veya geciktireceğiz, askerin çekilmesini kolaylaştıracağız. Bize sonunda hep bu görev düşer.

— Siz hiç durup dinlenmez misiniz, oğul?

— Bizim dinlenmemiz düşmanı tepelemekle olur. Başka türlü biz dinlenemeyiz. Düşman boyuna siperlerinden çıkıp saldırıyor, onları durdurmanın başka yolu yok. Askeri çok, silahı kuvvetli. Kıra kıra bitiremiyoruz. Bir gurubu temizliyoruz, arkadan hemen başka taze bir sürü çıkıyor. Gece bile hep tetikte bekleriz.

Öğlen oluyordu. Batı taraftaki Meşeli Tepe'de bulunan düşman askerleri, yoğun bir koruma altında kendilerine doğru, kalabalık halde saldırıya geçtiler. Düşman, ateşini, Ebamüslim'in mitralyöz yuvasının üzerinde toplayarak onu iş göremez hale getirmek istiyordu. Ateş orada yoğunlaştı. Saldırıya geçen bir bölükten fazla bir düşman birliği kendilerine doğru ilerliyordu.

Düşmanın yoğun ateşi karşısında, Türk askerinin cephe boyunca verdiği karşılık çok zayıf kalıyordu. Ebamüslim, düşmana cevap vermiyor, bekliyordu. Halbuki askerin büyük ümidi kayanın altında yuvalanmış olan mitralyözlerindeydi. Fakat o, bu kritik anda susuyordu. Ne olmuştu acaba? Yoksa düşmanın yoğun ateşiyle isabet mi almıştı? Kumandan tedirgindi, endişe ediyordu. Ama oradaki üç yiğiti de çok iyi tanıyordu: Harplerde pişmiş, korkusuz, cesur, ölümle koyun koyuna yatan, birliğin en namlı yiğitleriydi. Belki de bir şey-

ler düşünüyor olmalıydılar. Ama düşman da boyuna yaklaşıyordu. Mitralyöz mevzisini işgal ederse, işini çok kolaylaştırmış olacaktı. Mitralyözün desteğinden yoksun askerin zayıf kalan ateşi düşmanın durdurulmasında yetersiz kalıyordu.

Mitralyözün mevzisinde iş çok daha başka türlü düşünülüyordu.

Ebamüslim ve iki arkadaşı, düşmanı gözleri gerilmiş bir atmaca gibi santim santim takip ediyorlardı. Onların niyetleri önce, düşmanda, mevzilerinin sustuğu zannını uyandırmak, daha sonra ilerliyen düşman birliğini biraz daha yaklaştırıp hiçbir şeyin arkasına sığınamıyacakları hafif düzleşmiş meyilli araziye aldıktan sonra ani bir ateşle tamamını imha etmekti. Düşündükleri yerin kendi mevzilerine uzaklığı yüz yüzelli metre kadar vardı. Bu son derece tehlikeli bir yakınlıktı. Düşman o mesafeden, ani bir hücumla mevzilerini işgal edebilirdi, ama tam bir imha yapabilmek için bunu göze almışlardı, kurtuluş için bundan başka yol da görünmüyordu. Ayrıca, düşmanın ateşine cevap vermemeleri, düşmanı yanlış kanaatlere sevkederek onları gevşetebilir, tedbirsiz hareket etmelerini sağlayabilirdi. Böyle bir anda ani bir ateşle karşılaşınca da şaşırıp plansız hareket edebilir ve yok edilmeleri çok kolaylaşabilirdi.

Bu düşünceler içinde Ebamüslim annesine dönerek:

— Siz, sürüne sürüne giderek, kayanın yan arka tarafında şeritlenmiş mermilerimiz var, onları bize taşıyacaksınız. Suyumuz biterse su getireceksiniz. Sakın ayağa kalkmayın, başınızı kaldırmayın. Artık cephede askersiniz, bizim gibi. Unutmayın dediklerimi. Bakın, yağmur gibi kurşun yağıyor.

Gülsüme, başını dikkatli bir şekilde kaldırarak düşman askerinin hücuma kalktığı tarafa baktı ve nelerin olup bittiğini görmekten kendini alamadı. Aman Allahım, ne tüyler ürperten bir manzaraydı! Bulundukları mevzinin etrafına sağnak sağnak mermi dökülüyordu. Düşman askeri, araziye yayılmış gâh sürünerek, gâh durarak ilerliyor, bazan ölü verince korkup siniyordu. Bu durumu görünce kendini bir asker olarak görevli hissetti ve yanında bulunan üç askerin bir parçası haline geldi.

Kızı Samiye'yi alarak, toprağa yapışık bir şekilde cephane ve erzakın bulunduğu yere, kayanın yan arkasına geçti. Şeritlenmiş mermileri alarak yine aynı şekilde mevziye döndüler ve bu işi durmadan sürdürdüler. Yeterli miktarda cephane taşıyıp ekmek ve su getirdikten sonra, nelerin olacağını düşünemeden bir kenarda, gözleri askerlerde beklediler.

Ebamüslim'in gözleri çakmak çakmak olmuş, parmağı tetikte, karnını yere iyice yaymış, karnının altında kendini rahatsız eden taş ve toprak parçalarını alıp atmış, şeritleri mitralyöze takılmış, yedek şeritler hazır, ilerleyen düşman askerinin belirlenen yere gelmesini bekliyor, arada sırada, şeridi tutan öteki iki askere sessizce bakıyordu. Bütün gözler aşağıda, düşmandaydı. Nefes bile almıyorlardı. Beyinlerinde kan bile dolaşmıyordu. Onlara göre dünya ve yaşama, sadece o andaki düşmanın harekâtıyla, kendilerinin onlara yapmayı düşündüklerinden ibaretti. Nefes almak, yaşamak, yalnız düşmanla vuruşmak ve düşmanı orada yok etmekle eş anlama gelmişti.

Düşmanın şiddetli ateşi karşısında Türk askerinin, zayıf silahlarıyla karşı koyması etkisiz hale gelmiş, hü-

cuma kalkan düşman birliğinin ileri harekâtı daha kolay bir hal almıştı. Bu durumda mitralyöz mevzisinin bu zamana kadar susmuş olmasının, belki de, tahrip olduğu kanaatini uyandırdığı için daha tedbirsiz ve daha süratli hareket eden düşman, düz araziye doğru yaklaşmıştı.

Er Zülküf, Ebamüslim'e baktı. Ebamüslim işaret parmağını dudaklarına götürerek arkadaşına 'dur' anlamında işaret etti. Tosun, onları dikkatle izliyordu. O da birkaç dakika daha beklemeleri gerektiği kanaatini taşıyordu.

Ağızları kurumuş, canları su istemişti.

Tosun, Samiye'ye eliyle işaret ederek su istedi. Samiye, hemen matarayı kaparak onlara ulaştırdı. Bir solukta içildi sular, bir anda; gözler kırpılmadan düşmanda.

Düşman, az meyilli düzlüğe çıkmış ve yayılmıştı. Artık hiçbirinin herhangi bir tarafa kaçma imkânı kalmadığı gibi geri dönmeleri de mümkün değildi. Onlar için iki yol vardı sadece: Ya mitralyöz mevzisini ele geçirmek ya da ölmek.

İki yandaki Türk mevzileri hemen hemen susmuş gibiydi; askerin ümidi kırılmış, kumandan yerinde duramaz hale gelmiş, ama hâlâ ümidini tamamen yitirmemişti. Postasını çağırıp aceleyle mitralyöz yuvasına gidip bakmasını, orada nelerin olup bittiğini anlamasını söylediyse de, postanın oraya varmasının yarım saat alacağını, o zamana kadar da mitralyöz susmaya devam ederse zaten düşmanın o mevziyi işgal edebileceğini düşünerek bu fikrinden vazgeçti. Birkaç dakika daha beklemeyi uygun buldu.

Ebamüslim, vücudunu bir daha toprağa iyice yaydı ve yerleşti, omuzlarını rahat ettirdi, nişanını aldı, tarayacağı sahayı iyice belirledi ve içinde tuhaf bir sevinçle, yanında şeriti tutan Tosuna bakarak başını salladı. Gözleri ilerideki düşman harekâtını takip ederken annesine seslendi :

— Tamam, anne sen dua et.

Gülsüme ve Samiye kıbleye dönerek ruhlarının bütün samimiyetiyle ellerini Allaha açıp duaya başladılar.

Ebamüslim :

— Bismillah, ya Allah!

Diyerek tetiğe asıldı.

Korkunç bir ateş başladı. Şeritin biri boşalıyor, öteki takılıyordu. Ateş bir saniye bile aravermeden seri halde devam ediyordu. Düşmanın, bir kilometrelik hücum hattına yayılıp ilerlemekte olan birliği, böyle bir ateş altında kalabileceğini beklemediği, tepeyi alma ümitlerinin doruğa çıktığı bir anda ortalığı cehenneme çeviren bu ani karşı koyuşla şaşırdı, ne yapacağını bilemez bir halde sağa sola kaçışmaya başladı. Herşey beyhudeydi. Sığınabilecekleri ne bir tümsek, ne bir iri taş, hatta bir çalı vardı. Açık kum arazide yağmura tutulmuş çaresiz yolcu gibiydiler. Islanmamak mümkün değildi artık.

Ebamüslim, düşmanın bu şaşkınlığından azami derecede faydalanıyor, o bir kilometrelik hücum hattında bir tek er, hatta bir tek sinek bırakmamak azmiyle sonsuz bir enerji ve aşkla durmadan tarıyordu. Bazan kısa mesafede aynı yeri iki defa yalayan mermiler düşman askerini, mahir bir çiftçinin keskin tırpanıyla dal-

galar halinde biçtiği otlar gibi yerlere seriyordu. Bazan, bu üstün geldiği duygusunu veren başarı karşısında heyecana kapılarak kendinden geçip şuursuz bir şekilde, ayağa kalkmak suretiyle ateş etmek isterken Zülküf ve Tosun tarafından hemen aşağı çekiliyor ve birbirlerine bakarak başlarını sallıyorlardı. Kendi mevzilerinin düşman tarafından yoğun bir ateş altında tutulmuş olması, etraflarına top güllelerinin düşüp oraları dayanılmaz bir cehenneme çevirmesi onları bu heyecan içinde hiç etkilemiyordu. Düşmanın ilerleyen birliğini imha etmiş görüyor olmaları onları büyük bir sevince boğmuştu ve o anda vücutlarına bin mermi birden saplansaydı belki de bir tekinin bile acısını duymazlardı.

Yarım saat sonra harp alanında kımıldayan bir böcek bile görünmüyordu artık. Mermilerin toprağa saplanarak havaya kaldırdığı kar ve toz duman da yavaş yavaş dağılıyordu. Karşılıklı ateşler gittikçe zayıfladı ve kesildi. Gerek düşman mevzilerine gerek Türk mevzilerine insanı ürperten bir sessizlik çöktü. Her iki tarafta da ne bir ateş, ne de bir kıpırdama vardı. Düşman yaman bir tırmanış yapmıştı doğrusu ama sonuç alamamıştı.

Gülsüme ve Samiye durmadan su veriyorlardı.

İkindi devrilmiş, güneş, ölülerin üzerlerine batıyordu.

Akşamın alaca karanlığı, cehennemin yalayıp geçtiği, önlerindeki korkunç manzarayı örtmeye geliyordu.

Vakit ilerledi ve karanlık, vahşi bir mücadelenin acı sonucunu karanlık bir tabakayla kapattı ve sakladı.

Hiçbir şey görünmez oldu; etrafa bakan insan hiçbir şey olmamış duygusuna kapılırdı. O dinmek bilme-

yen tarakalardan sonra böyle bir ölüm sessizliğinin karanlıkla beraber çökmüş olması sinirleri gerginleştiriyordu. Tavuk teleği yüze sürülse sesi duyulacak gibi derin bir sessizlik, peşinden neler olacak endişelerini de birlikte getiriyordu.

Gülsüme ve Samiye, huşuyla namaz kılıyor, Allaha şükranlarını arzediyorlardı; bu hengâme içinde sağ kalabildikleri için Allah'a secde ediyor, öteki felâketlerden kendilerini koruması için sürekli dua ediyorlardı. Oğlunun ve yanındaki iki askerin yiğitliklerini, korkusuzluklarını gözleriyle görmüş, göğsü gururla kabarmış, içini dolduran güven duygusuyla oğluna sarılıp bir müddet öyle kalmıştı.

Ebamüslim, annesinin sırtına eliyle vurarak :

— Siz de bizim gibi çalıştınız, bizimle aynı heyecanı yaşadınız, bizden bir farkınız kalmadı. Hadin, yatın da uyuyun biraz. Şu benim kaputumu üstünüze alın ve birbirinize iyice sokulun ki, üşümeyesiniz. Hava çok soğuk.

— Böyle bir günden sonra uyunur mu, oğul? Nasıl uyurum? Bir cehennemin bir başından girdik, öbür başından çıktık gibi geliyor bana,

Dedi ve Samiye'ye dönerek :

— Gel yavrum, gel de sen uyu, çok yoruldun.

— Hayır anne, ben de yorulmadım. Yorulmuş olsam bile ağabeylerimin nasıl savaştıklarını görünce dinlendim. İçimi bir rahatlık doldurdu. Gözüme şimdi uyku girmez. Sabaha kadar ağabeyime sarılı oturmak istiyorum, onunla konuşup öyle dinlenmekle rahatlayacağım.

Kurumuş ekmeklerini ıslatarak yediler ve uzun bir süre fısıltı halinde konuşup durdular. Zülküf ve Tosun birbirilerine sokularak kaputlarının altında geç vakitlerde uykuya daldılar.

Gülsüme, Ebamüslim'in bir tarafına sokuldu, Samiye diğer tarafında ağabeyine sarılarak yüzünü göğsüne dayadı.

Bir ara Ebamüslim'in ayakları Gülsüme'nin dizlerine değdi. Oğlunun ayaklarını elleriyle tutan Gülsüme, onun çarıklarının tamamen yırtılmış, çoraplarının altının aşınarak ayaklarının yer yer çıplak kaldığını farketti.

— Nasıl da unuttum, yavrum, size çorap getirmiştim. Çarıklarının yırtılmış altlarına yama vurman için de eskimiş çarıkların sağlam kalmış kısımlarından parçalar getirdim. Al şimdi şu çorapları giy de sabah namazında çarıklarının altlarını yamarım ben. Şu çorapları da arkadaşlarına ver,

Diyerek, iki çift kalın yün çorapları ona uzattı.

Ebamüslim, annesinin getirdiği çorapları, aylardır ayağında çorap diye taşıdığı altları tamamen gitmiş sadece boğazları kalmış çorap artığını çıkararak giydi ve ayaklarının, bir çift yeni taze yün çorabıyla sarılmış ve ısıtılmış olmasının tatlı hazzıyla annesini sarıp sıktı.

Oğlunun haz duymasından son derece memnun olan Gülsüme :

— Oğul, size nasıl hasretim, bir bilsen. Şaşıyorum yüreğimin dayanmasına. Abit'i görebilecek miyim?

— Tabii göreceksin. Beni nasıl gördüysen, onu da öyle. Çoruha doğru olan tepelerde o da savaşıyordu.

Gece yarısı olmuş, soğuk iyice bastırmıştı.

Mitralyöz yuvasının kayanın altına doğru giden kuytuluğuna çekildiler ve birbirlerine daha sokuldular. Üçü bir kişi gibiydi.

Bir süre öyle sessiz kaldılar. Hiçbir şey düşünmüyorlardı. Sabahı bekliyorlardı.

Aydınlığın, yeryüzünde var olan her şeyi tekrar gözler önüne serdiği dünyada yeniden nelerin olacağını düşünmeden bir an önce sabaha kavuşmak istiyorlardı. Birbirlerine ışıkta bakabilmek, birbirlerinin yüzlerini, yüzlerindeki o eski ifadeleri görmek için sabırsızlanıyorlardı. Yıllar var ki, aile ocağından uzak, savaş alanlarında ölüler görmek, öldürmek, vurmak, vuruşmak, yaralanmak, dağ ve derelerde kuytu yerlerdeki delikleri barınak, taşları yastık yapıp yağmur, çamur, soğuk sıcak demeden çarpışmaktan başka bir şey görmemiş olan, hayatın mahiyetini, ne olduğunu unutup onun böyle çileli bir mücadeleden ibaret olduğunu düşünmeye alışan Ebamüslim, bu toz duman, bu kargaşa içinde anne şefkatinin ısıtan, saran sıcaklığını, kız kardeşinin sevgi ve emin sığıntısını görerek bir anda değişiverdi. İçinde bulunduğu o anı ve yeri aile yuvası gibi hissetti; doğup büyüdüğü, beraber yaşadığı, bu zamana kadar sanki hiç yaşamamış olduğu baba evinin mutluluğunu yeniden tazeleyerek yaşadı. Sarıldıkça sarılası, sıktıkça sıkası geldi ikisini de. Bin kat daha büyüdü, bin kat daha güçlendi. Annesini, bacısını düşmana karşı koruma duygusu, bu zamana kadar hissetmediği bir şekilde içini sardı.

— Ah, anneciğim, bir bilsen içimdeki duygularımı. Şimdiye kadar kendimi bir dağ gibi hissediyordum, siz gelince nasıl da inceldim, yumuşadım. Serçe gibi oldum karşınızda,

Diyerek onları kendine doğru daha da çekti.

Böyle yapmakla onların karşılaşacakları bütün kötülüklere siper olduğunu ve böylelikle huzura kavuştuğunu düşünüyordu.

Gülsüme, civan gibi oğlunun bu ince, duygulu haliyle, karanlıkta olmasına rağmen görüyor gibi olduğu yüzünün ne kadar güzel olduğunu duygularıyla seziyor, kavrulmuş çehresinde parlayan gözlerinin ışıklarını içine akıtıyordu.

— Bir şeye çok yanıyorum, oğul, bir şeye.

— Hiçbir şeye yanma. Üç tane oğul yetiştirip düşmana karşı savaşa gönderdin ve onlar da şimdi işe yarıyorlar, daha ne olacak? Allah sana bunu nasip etmiş, daha ne arıyorsun? Kaç kişiye nasiptir böylesi? Üç oğul, üçü de savaşıyor. Bir düşün.

— Doğru, oğul, doğru. İşte, ben bu üç oğuldan bir oğul türetemedim diye yanarım. Eğer üçünüz de geri dönmezseniz ömür boyu kendimi affedemem.

Düşmanla vuruşmak, çarpışmaktan başka bir şey düşünemez, aklına getiremez hale gelen, cepheden cepheye koşmuş, toz toprak, kurşun silah ve süngüyle bütünleşmiş olan Ebamüslim, yumuşadı, boynunu büktü. Annesinden utanmış bir halde :

— Ne diyeceğimi bilemiyorum, anne. Ne desem bilmem ki.

Başını ağabeyinin dizine doğru kaydırıp derin hülyalara dalan, nerede bulunduğunu unutan, ateşin ortasında, süngünün ucunun her an göğsüne dayanacağı ya da bir güllenin darmadağın edeceği bir mitralyöz yuvasında olmanın korkunçluğuna aldırmadan Samiye, ağa-

beyinin çenesinin altında, mırıldayan bir yavru kedi gibi, ta içinden ısındı ve aklına ağabeyinin sevdiği kız geldi.

— Bekliyor, seni, ağabey, bekliyor,

Dedi.

Ebamüslim bir tuhaf oldu, içini tatlı bir ısı doldurdu, yüzündeki gerginlikler yumuşadı. İstedi ki kız kardeşi biraz daha konuşup ondan bahsetsin. Ama o, daha fazla konuşmadı.

— Kim bekliyor beni, he?

Samiye, kızın adını söylemedi, sıkıldı.

— Bekliyor işte. Bize gelince hep seni konuşuyoruz. Dönmen için Allah'a dua edip duruyoruz.

Ebamüslim, Samiye'nin kimi kasdettiğini çok iyi biliyordu, biliyordu ama onun adını bir türlü söyleyemiyordu. Daha doğrusu söylemekten utanıyordu. İstiyordu ki, sevdiği kızın adını kız kardeşi söylesin ve bu şekilde kendilerinin de onu kabul ettiklerine inansın ve içi rahat etsin. Zaten askere gelmeseydi, annesinin de bildiği gibi, Gülnaz'la evlenecekti ama şu utanma var ya, şu utanma, insanı nasıl da insanlaştırıyor, haya ve edepli kılıyor. Böyle olmayı çok daha güzel buluyor, çok daha erkekçe görüyor. Rastgele konuşan, içindeki her şeyi, doğruluğuna, eğriliğine, başkalarını rahatsız edip etmediğine bakmadan ve hiçbir şeyi hesaba katmadan uluorta söyleyen gevezelerden, hele erkeğin böylesinden hiç hoşlanmıyordu.

Erkek dediğin erkekçe bir tutum takınmalı.

Erkek dediğin erkek olmalı, tedbirli, ağır ve ciddi. Yılışık erkeklerin her şeyleri de ona göre olur. Hesaplı

kitaplı konuşmalı, düşünmeli. Anasıyla da olsa, bacısıyla da olsa böyle şeyleri ciddiye almalı.

Ebamüslim böyle düşünüyordu ve böyle düşündüğü için de annesine pek açılamıyordu, içindekileri içinde saklıyordu.

Gülsüme, susmuş onları dinliyordu. Oğlunun Gülnaz'ı istediğini onun ağzından da olmasa, duymuştu ama savaş çıkınca evlenme işleri de geri kalmıştı. Şimdi ise hemen hemen imkânsız gibi görünüyordu. Ne büyük hatâ ettiğini şimdi çok iyi anlıyordu fakat elden ne gelirdi ki. Bu hatâsını tamir etmeye imkân bulabilecek miydi acaba? Karısıyla bir gece bile kalsa, bir torun sahibi olmak için her şeye rıza gösterirdi. Kızın kim olacağı önemli değildi.

Bu düşünceler içinde Gülsüme, oğluna birşeyler söylemek istedi, fakat şu andaki durumlarını aklına getirerek vazgeçti.

Ebamüslim sıkılarak annesine sordu :

— Nerde o, şimdi? Köyde mi?

— Evet köyde. Dört gözle senin dönüşünü bekliyor herhalde.

Samiye araya girdi :

— Annem pek bilmez, ben çok iyi biliyorum.

Ebamüslim, içi rahat fakat endişeli :

— İyi de, şimdiye kadar çoktan köyden ayrılmalıydınız, düşmanın köyü alma tehlikesi var. Biz geri çekilebiliriz. Düşman köye girerse mahvoluruz.

Samiye hemen atıldı :

— Gel de sen onu anneme anlat, ağabey. Yıllardan beri yalvarıyorum da bir türlü kabul ettiremiyorum.

— Gizli yerlerde sığınaklar yaptık, hiç belli olmuyorlar; içlerine erzaklarımızı da koyduk.

— Bunlar tedbir değil anne, belki bir kaç gün için geçerli olur ama, sürekli olamazlar. Mutlaka köyden çıkıp gitmelisiniz,

Dedi ve bir an duraladı.

— Anne sıkılıyorum ama söylememe izin verirsen bir şey diyeceğim. Belki çok yersiz ama şu anda sağ olduğuma göre düşünmekte de haklıyımdır herhalde.

— Neden sıkılıyorsun, oğul, zaman sıkılma zamanı değil. Sonra bunlar benim içimde bilinemeyen şeyler olarak ömür boyu kalırsa ben nasıl yaşarım. Düşündüğün her şeyi benim bilmem gerekir.

Ebamüslim, başını yere eğdi ve :

— Eğer gelirlerse, onları da sizden ayırmayın, annesiyle birlikte sizinle gelsin. Sağ kalırsam döner, gelir sizi bulurum.

Gülsüme'nin düşünceleri köye uzandı, orada, elinde, ince nakışlarla ördüğü peşkir ve püsküllü yün çoraplarıyla güzel Gülnaz'ı, asil ve ağır duruşu, tane tane konuşuşu, hafif tebessüm eden gözleriyle durduğu yerde insandan özür dilediği hissini veren bakışlarıyla karşısına oturttu. Onun sevimli çocukluğunu, nazlı ve vakur gençkızlığını ve şimdi oğlunu bekleyen, kendine bir torun vermek için uygun bir gelin olacak olan Gülnaz'ı hayalinde yürüttü, konuşturdu ve oğluyla yanyana koyarak uyumlarına baktı.Birbirlerine çok uyuyorlardı. Allah nasip etse de oğlunu Gülnaz'la bir evlendirebilse

ve bir torun sahibi olabilse; dünyada bundan daha büyük bir isteği yoktu şu anda.

Gülsüme, bu düşünceler içinde dalıp giderken ötekiler de susuyorlardı.

Bir çok şeyler geçirdiler akıllarından, daldılar hülyalara.

Sabaha kadar uyumadılar, gözlerine bir damla uyku girmedi. Birbirlerine sarılmış durumda, kafa ve yürekleri dolu, gecenin ayazına karşı koydular.

Şafak söküyordu. Kuzeydoğu tarafa kalan yerde üç bin metrenin üstünde, başı daima dumanlı duran Kırklar Dağının güneye bakan sisli yamacının biraz aşağılarındaki tepelerin ardından ufuk yavaş yavaş ışıyordu. Düşman tarafından görülmemeye çalışarak karlarla abdestlerini aldılar ve Allah'ın huzuruna durdular. Namazlarını kıldıktan sonra taa içlerinden gelen yakarışlarla Allah'a dua ettiler. Vatanlarını istila eden zalim ve vahşi, insanlıktan nasibini almamış düşmanın zelil, haklı olan kendilerinin vatanlarına yeniden hakim olmaları için yardımını esirgememesi için yalvardılar. Mitralyöz çukurunda toplu halde kılınan namazın, savaşın acılarının ruhlarına yaydığı acı ve ümitsizliklere karşı getirdiği sükûnet ve yumuşaklık, temiz imanlarının yüreklerine doldurduğu kuvvet ve cesaret onlara, binlerce düşmana tek başlarına karşı koyabilecek ve ölümü bir sevgiliyle kucaklaşma gibi görebilecek insanüstü bir güç, bir kararlılık veriyordu.

Gecenin karanlığının örtüp sakladığı dünkü cehennemden, bir gece süresince de olsa, uzak kalmanın verdiği rahatlıkla, akşamdan başlayıp sabaha kadar devam eden duygulu konuşma ve düşüncelerin meydana getir-

diği bir aile, bir yuva havası, kış sabahının sert rüzgârları ve savaşın gerçek yüzünün yeniden görülmesiyle dağılıp gitmiş, gündelik yaşanan hayat haline gelmiş savaşın bütün ağır şartları tekrar önlerine gelip dikilmişti.

Ebamüslim, bir yandan kuru ekmek parçalarını ısırırken, öte yandan diğer iki arkadaşıyla beraber mitralyözü aceleyle hazır hale getirmek için yoğun bir faaliyete girişmişti. Hemen arkasındaki, mermileri hazırlayan annesini ve kız kardeşini çoktan unutmuştu bile. Şu anda bütün sevgi ve düşüncelerin yerini almış hattâ, damarlarında dolaşan kanından bir bölüm haline gelmiş olan candan sevdiği mitralyözünü elleriyle sevip okşadı, ötesinde berisinde beliren tozlarını sildi, şeritlerin tam olarak hazır olup olmadıklarını bir daha kontrol etti, kurşûni çekirdekli bakır kovanlı mermilerini parmağıyla tek tek okşadı ve başını siperden ihtiyatla hafifce kaldırarak, söken şafağın solgun ışıkları altında, belli belirsiz görülmeye başlayan harp meydanında geceden ne kaldığını görmeye çalıştı, fakat net bir şey göremedi. Bir süre daha bekleyince, aşağılarda, dünkü o cehennemden, arazide hiçbir iz kalmadığını gördü. Düşman, gecenin karanlığından istifade ederek, bütün yaralı ve ölülerini toplayıp götürmüş, düşmanına cesaret verici bir görünümü ortadan kaldırmıştı.

Harp alanı öyle bir sakin görünüme bürünmüş idi ki, orada sanki hiçbir şey olmamıştı. Tarlaların içindeki siyah ve boş taşlar, karların kapattığı çalı ve kurumuş dikenli otlar ve ötede beride, eğilmiş kar altında dururken üstündeki karlarla ayağa kalkmış uzun boylu ve iri cüsseli bir adam edasıyla sert rüzgârlardan etkilenmeyen ahlat ağaçları oralarda hiçbir şey olmamış gibi sessiz ve sakin yerlerini koruyorlardı.

Yeryüzü iyice aydınlandı.

Biraz sonra posta er geldi. Kumandanın takdir ve teşekkürlerini ifade ettikten sonra mağlubiyetle moralinin bozulduğunu farkeden düşmanın bu durumu gidermek için yeniden saldırıya geçeceğinin haberlerinin alındığını ve Türk birliklerinin büyük bir bölümünün gecenin karanlığında, bir iki kilometre gerilerde bulunan Mezra Tepelerindeki mevzilere geri çekilmeye başladığını, mitralyözün, geri çekilmeye devam eden birlikleri koruma görevini yerine getireceğini, birliklerin yerlerini alıp ateş edebilecek duruma gelmelerini takiben, gerekirse mitralyözü çalışamaz bir halde terkederek birliklerine katılacaklarını bildirdi. Bu, çok ağır bir görevdi ve kendilerine ölmeleri emrediliyor demekti. Elbetteki görev, kusursuz ve tam olarak yerine getirilecekti.

— Başüstüne,

Dedi, üç asker birden.

Ve posta hızla dönüp gitti.

Ebamüslim, bu emri aldıktan sonra nelerin olup biteceğini düşünerek, dalgın bir halde, annesine yanaştı ve iki elini annesinin iki omuzuna koydu. Bir süre öyle konuşmadan yüzüne baktı. Gülsüme'nin gözleri ıslandı bu bakış karşısında. Oğlunun ne diyeceğini çok iyi anlıyordu.

Ebamüslim :

— Benim canım annem. Allah'a şükür, epey bir zaman beraber kalabildik, mevzide de olsa. Siz de bizimle savaştınız. Şimdi bizim asker geri çekiliyor. Bu demektir ki, şu içinde bulunduğumuz mevziyi de düşman gelip alacak. Burayı alırken kolay alamayacak elbet, vuruşa-

rak alacak. Bu, ya onların, ya da bizim ölmemiz demektir. Belki biz de geri çekiliriz. Ama siz de yanımızda olursanız biz kolay hareket edemeyiz. Bir yandan savaşırken, öte yandan sizi düşünmemiz bizim gücümüzü ve etkili çalışmamızı azaltır. Siz şimdi çekilen askerle beraber emniyetli bir şekilde köye dönün ve hattâ muhacir çıkın.

Gülsüme, oğlunun bu sözleri üzerine bir an düşündü ve daha sonra oğluna sarıldı :

— Bak oğul. Ben kadınım. Gücüm kuvvetim sizinki kadar değildir elbet. Ama ben anayım, benim de burada yapabileceğim işlerin olduğunu görüp anladım. Bu bir namus kavgasıdır, kadın erkek ayrılmaz, bu savaş birlikte verilir. Siz ateş ederken biz ekmeğinizi, suyunuzu, mitralyözün mermi ve şeridini hazırlar getiririz. Siz gözlerinizi düşmana dikip tetik çekerken ben, yanı başınızda Allah'a dua eder, içinizi Allah'ın bitmeyen gücüyle doldururum. Can düşmanı düşmanın karşısında vuruşan oğlunun yanında, onunla beraber, birbirlerini görerek böyle bir yolda savaşmak kaç anaya nasip olabilir, böyle bir yolda ölmek kadar anaya haz ve gurur verecek başka bir şey var mı? Ben aklımda bunları düşünerek buraya gelmedim, bunları daha önce pilanlamadım. Ama şu andaki duygularım bundan başka olamaz. Hepimizin sonu bir gün, er ya da geç, ölümle kucaklaşmak değil mi? Allah bize bu sonu, böyle yüce bir amaç uğruna burada yanyana nasip etmişse bırak birlikte ölelim. Üçümüz de, şu iki askerle beraber bu uğurda mezartaşsız olalım. Varsın başımıza iki sivri taş dikilmesin, Allah'ın kubbesi altında, onun uğruna ölüp yatmak daha güzel değil mi? Gel ölerek yaşayalım. Ölüp yaşamak, ölü yaşamaktan bin kat güzeldir, oğul. Bana, bu mevzilerde senin yanında olmak, seninle birlikte ol-

mak ve böyle ölmek, seni göre göre ölmek, taa gerilerde, senden uzaklarda sağ kalıp sensiz olmaktan, seni düşünmekten daha kolay; böyle daha huzurlu oluyorum. Ses etme, yavrum, kalalım.

Samiye, ağabeyine sarılarak bütün ruhuyla konuşan annesini büyülenmiş gibi dinledi. Söylenenler söz değillerdi sanki, ruhunun derinliklerine kadar yayılan önüne geçilemez birer içgüdüydüler.

— Biz senin yanına savaşmak için gelmemiştik, sadece seninle görüşmeye, birkaç dakika senin yanında kalıp hasret gidermeye gelmiştik. Ama burayı gördükten sonra sizinle birlikte olmak bize daha çok güven veriyor. Seni bırakamayız, beraber ölürüz ya da beraber gideriz. Sonra, geriler buradan daha güvenli ve hayırlı değil ki. Burada iki kesin şey var: ya ölürüz, ya kurtuluruz. Gerilerde ne ölünüyor, ne sağ kalınıyor. Ses etme, kalalım, ağabey.

Ebamüslim, sustu ve istemeye istemeye şimdilik kabul eder göründü.

— Öyle olsun, bakalım. Hayırlı olur inşallah.

Diyerek mitralyözün başına geçti ve başlaması her an mümkün olan düşman saldırısını kollamaya koyuldu.

Sabahın erken saatleriyle birlikte tepe ve yamaçları kaplamış olan puslu hava da gitmiş yerini oldukça aydınlık bir havaya bırakmıştı.

Gülsüme ve Samiye, insanda bulunan her türlü şarta uyum sağlama yeteneğiyle cephedeki mevzi ve harp şartlarına çok kısa bir zamanda uyarak kendilerine düşen işleri hızla ve kusursuz olarak yerine getirmeye

çalışıyor, ihtiyaçları olan levazımı aksatmadan temin edip tamamlıyorlardı.

Çok kısa bir süre geçince düşman mevzilerinden ani ve yoğun bir ateş başladı. Başlangıçta Türk mevzilerinden buna hiçbir cevap verilmedi. Düşman, top ve mitralyöz ateşi yanında piyade atışlarıyla Türk mevzilerini ve arkalarını dövüyor, her tarafı yakıp yıkıyordu. Öyle yoğun bir ateş altındaydı ki siperler, kimse başını kaldırıp aşağılarda nelerin olup bittiğine bir türlü bakamıyordu. Böyle yoğun bir ateşin arkasından nelerin geleceğini çok iyi bilen Ebamüslim ve iki arkadaşı, Gülsüme ve Samiye'yi gitmeleri için, burada bir an dahi durmamaları için zorladılar fakat yine söz geçiremediler. Gülsüme ve Samiye onlarla beraber kalarak savaşıp ölmeye veya onlarla beraber geri çekilmeye, yani onlardan ayrılmamaya kesin kararlıydılar.

— Bize hiçbir şey söylemeyin. Siz üçünüz, nasıl burada, birlikte savaşmaktan başka bir şekil düşünemiyor, aklınıza getiremiyorsanız biz de öyleyiz. Bizi de yıllardan beri sizinle savaşıyor sayın. Biz şu anda kendimizi öyle görüyoruz; ya beraber olacağız, ya beraber öleceğiz. Öyle bir noktaya geldiğimi hissediyorum ki, seni gözümün önünden ayıramam ve bu noktada ölüm bana hiçbir şey gibi geliyor. Ölüm, bana yaşamaktan daha kolay geliyor burada.

O anda kayanın arkasına düşen bir top mermisi kayayı sallamış, mevzileri, zelzele olmuş gibi sarsılmıştı. Ebamüslim, top mermisinin meydana getirdiği cehennem sükûnet bulunca, siperlerin ağız kısımlarına düşen mitralyöz ve tüfek mermilerine karşı son derece tedbirli olarak aşağılarda nelerin olup bittiğini anlamak için kafasını yavaş yavaş kaldırarak baktı. Yamaçlar bom-

boş görünüyor, fakat düşman mevzilerinden durmadan ateş ediliyordu. Sağ yanında görünen aşağı tepelerdeki Türk mevzilerine bir göz attı. Oralarda, yer yer birkaç askerin, hücum edecek düşman askerine ateş etmek için elleri tetikte beklediklerini gördü. Askerin büyük bir bölümünün gerideki tepelere çekilmiş ve çekilmekte olduğu anlaşılıyordu. Sol yukarı tepelerde tek tük asker görülüyordu ve bunların da artçılar oldukları besbelliydi. Düşman ateşi yoğun bir şekilde devam ediyor ve karşılık görmüyordu.

Mitralyöz mevzisini kapatan kayanın bir burun gibi ileri doğru çıkıntı yapmış parçasının kenarından, aşağılarda nelerin olduğunu görmek tutkusuna kapılan ve bu maksatla sine sine, yamaçlara bakan Samiye, altmış-yetmiş metre aşağıda sol taraftaki çalıların arkasından, araziye uymuş güçlükle görülebilen üç tane düşman askerinin sürüne sürüne kendilerine doğru tırmandıklarını farketti. Bir an dili tutulur gibi oldu, başını geri çekti. Heyecana dayanamadı, bir daha baktı : Aynı üç kişi, toprağa yapışmış bir halde, küçük bir tümseğin altındaki bir taşın arkasına geldi ve öteyi beriyi kolladıktan sonra birbirlerine işaret ederek tırmanmalarına devam ettiler. Düşman ateşi aralıksız sürüyordu. Büyük bir korkuya kapılarak ağabeyinin yanına atıldı ve heyecanla bağırdı :

— Ağabey, ağabey, sol taraftaki çalıların arasından üç Rus geliyor, iyice yaklaştılar! Hele bir bakın!

Ebamüslim ve arkadaşları acele ederek gözucuyla aşağı baktılar: Samiye'nin dedikleri doğruydu. Üç düşman askeri hedef olarak kendilerini almıştı. Bu mitralyöz yuvasını susturmak için kendilerine doğru, gerçekten çok güzel bir şekilde araziyle tam uyum sağlamış

olarak tırmanıyorlardı. İyice yaklaşıyorlardı. Onları saklamak içindi demek bu cehennemi ateş? Bomba atma mesafesine girmeden bu üç düşman askerinin yok edilmesi gerekiyordu. Şimşek gibi bir hızla mitralyözün namlusu üç düşman askerine çevrildi ve bir anlık bir süre içinde üçü de yok edildi, mitralyöz tekrar sustu. Beş on saniye sonra ateşin sonucunu kontrol ettiler, aşağıda üç asker cansız yatıyordu.

Bunun üzerine düşmanın ateşi daha da çıldırdı, ortalık toz dumana karıştı. Bir yandan kıpkırmızı olmuş top mermilerinin şarapnel parçaları korkunç bir gürültüyle üzerlerinden geçerken öte yandan taş, toprak ve çelik parçaları üzerlerine yağıyor, üstlerinden kurşun sesleri hiç bitmiyordu. Nefes alacak halleri dahi kalmamıştı, kıpırdayamıyorlardı. Ama böyle tamamen hareketsiz kalırlarsa beş on dakika sonra düşman süngülerinin siperlerinin üstünde parıldayacaklarını biliyorlardı.

Arada sırada, bu korkunç ateşin arkasından gelecekleri kollamak için ölüm pahasına da olsa binbir güçlükle aşağıları gözetlemeleri gerekiyordu. Herşeye rağmen henüz ortalarda bir şey görünmüyordu. Ama muhakkak ki düşman, Türk askerinin geri çekilmekte olduğunu farkedecek ve geri çekilen askeri koruma göreviyle mevzilerinde kalmış az sayıdaki askerin üzerine saldıracaktı.

Nitekim öyle de oldu.

Yarım saat kadar ateşe devam ettikten sonra düşman, siperler boyunca kalabalık bir askerle saldırıya geçti. Bu sırada Ebamüslim, sağ ve sol kanatlardaki Türk askerlerinin ilerleyen düşman üzerine cılız bir ateşle karşılık vererek onları oyalamaya, dolayısıyla ge-

ri çekilmeyi emniyete alarak askerin bunu tamamlamasına çalıştıklarını fakat onların da bir bir mevzilerini terk ederek hızla gerilere doğru yer değiştirdiklerini gördü. Türk siperlerinden, zayıf da olsa ateş edildiğini gören düşman, ihtiyatı elden bırakmayarak ilerlemesini yavaşlattı ve daha temkinli hareket etmeye başladı.

Düşman, yaygın bir halde, aşağılardaki yamaçlardan, toplu halde, bütün Türk mevzilerine doğru saldırırken, mitralyöz yuvasına doğru saldırının ağırlığının kaydırıldığını farkeden Ebamüslim ve arkadaşları, sonlarının geldiğini görür gibi oldular. Zaten asker geri çekilirken kendlieri, onları korumak amacıyla, icap ederse ölmek için görev almamışlar mıydı? O halde bunu şimdi düşünmenin hiçbir yararı yoktu. Üç asker de aynı şeyleri düşündükleri halde hiç konuşmuyor, birbirlerine hiçbir şey söylemeden düşmanın tehlikeli hale gelmiş olan harekâtını büyük bir dikkatle takip ediyorlardı.

Açık yamaç araziye yayılıp tırmanmakta olan düşman askeri üzerine, korkunç bir ateş altında olmalarına rağmen, ateşe başladılar.

Öyle ateş ediyorlardı ki, tek bir kurşunu bile boşa harcamıyorlardı.

Öyle ateş ediyorlardı ki, kendileri namlunun kızgın ağzından çıkıp, düşmanın beynine saplanan mermiyle beraber oluyorlardı. Bu hırslı ve usta tarayış karşısında ateş edilen yerde düşman askerinin sağ kalması mucize oluyordu. Ne çare ki, düşman kalabalık ve güçlüydü. Ölenler ölüyor, kalanlar aldıkları takviyelerle saldırıya devam ediyorlardı. Düşman gittikçe yaklaşıyordu.

Gülsüme, gözleri adeta yuvalarından dışarı çıkmış, dehşet içinde bu ölüm kalım çarpışmasını yakından sey-

rediyor, onda payı olması için uğraşıyor, düşmanın yanlardan tırmanışını parmaklarıyla işaret ederek oğlunu haberdar ediyor, kızıyla beraber durmadan şerit doldurup şerit taşıyordu. Sadece öldürmeyi düşünüyorlardı, ölüm akıllarına hiç gelmiyordu. Gülsüme ve Samiye'nin yüreğini, namus ve canlarına kasdeden merhametsiz ve zalim düşmanın her bir ferdinin tek tek ortadan kaldırılması hırsı ve kini sarıyordu.

İnsan öldürmek kutsal bir görev olmuştu.

Cinayet işlemek kurtuluşun tek yolu olmuştu.

Allah'ın yarattığı canı almak sadece Allah'a mahsustu ama vatan ve namuslarını çiğneyen düşmanın öldürülmesi burada meşruydu.

İnsanı öldürmek, bir hayatı söndürmek cinayettir, doğru ama nefis müdafaasında öldürmemek de nefsine karşı cinayettir. Onlar şimdi cinayetin kutsal bir göreve dönüştüğü noktada bulunuyorlardı.

Kimseye saldırıp onların can, mal ve namuslarını istemiyorlardı. Kendilerine saldıranlara, vatan, can, mal ve namuslarına saldıranlara, yağmalayanlara karşı kendilerini korumanın kutsal gereğini yerine getiriyorlardı ve bu, onların en baş görevleriydi, hayatla eş anlamlıydı.

Gülsüme, hızla oğlunun yanına gidip çömeldi ve ciğerlerini ve yüreğini dışarı fırlatacak bir hırsla, top ve tüfek sesleri arasından ona duyurabilmek için bağırdı :

— Vur, oğul! Vur ki tek bir düşman kalmasın! Öyle vur ki buraya biz sağ iken hiçbiri ulaşamasın! Ulaştığı zaman bizi sağ bulamasın! Vur, Allah bizimle beraberdir!

Annesinin ana sesini kulağının dibinde değil de beyninin ve ruhunun taa içlerinde duyan Ebamüslim, bütün ruhunu ve vücudunu saran derin bir öldürme hazzıyla, kendi hayatlarını her şeyi ile birlikte almaya gelen düşmana, bir saniye bile ara vermeden ateş ediyor, bazan kendini kaybederek yattığı yerden ateş etmek kendine yetmez hale geliyor, yağmur gibi yağan düşman mermilerini düşünemeden ayağa kalkıp o vaziyette ateş etmek ve bu cezbe anında bir kurşunla değil, bin kurşunun bir anda vücuduna saplanmasıyla şehit olmak hazzına ulaşmak istiyordu.

Ne tuhaf bir duygu bu. O anı yaşamamış olan için ne kadar tuhafsa, o anı hayatından bir bölüm haline getirmiş, o anı yaşamış insan için o derece tadına erişilmeyen bir şey. Balı hiç görüp tanımamış ve yememiş olanın onun tadını ve lezzetini bilmesi mümkün mü?

Öldürme olayının içinde öldürmek kadar ölümü de arzulamak.

Yok etme haklılığı içinde yok olmaya gönül vermek ne anlaşılmaz bir duygu.

Korumak zorunda olduğu şeylerin yanında olduğu zamanlarda bir yerine bin olmak, büyümek, büyümek ve sonunda büyük ölmek.

Düşmanı mutlaka mahvedecek kadar büyümek ve düşmanın mermileriyle ölecek kadar büyük bir hedef olarak büyüyüp yok olmak.

Hakkı tanıyan insan, haklı olduğu zaman ne öldürmekten ne de ölmekten korkar; o, sadece haksız olmaktan korkar.

İşte şimdi karşısında zulmü ve gasbıyla haksızlaşmış bir düşman vardı ve kendisi haklı ve cesurdu.

Zalimler korkak olurlar, korkaklar da zalim; alçaklıksa onların en büyük meziyetleri.

Binbir hırs, öfke ve karmakarışık duygularla ayağa kalkmaya teşebbüs eden Ebamüslim'i, annesi ve iki arkadaşı üzerine atılarak yere indirdiler.

— Şaşırdın mı sen? Ne yapıyorsun öyle? Böyle hiç yapmazdın, aman, aman.

Birikmiş ter damlalarının alnından aşağı kayarak, nar gibi kıpkırmızı olmuş mitralyöz namlusunun üstüne düşüp 'cızz' diye ses çıkardıktan sonra buharlaştığını gören Gülsüme, bir büyük yiğitin, bir büyük kahramanın, binlerce düşmana karşı iki arkadaşıyla savaşan bir büyük askerin anası olmanın gururu ve coşkusuyla:

— Bana bak, Ebamüslim, senin yanında, sizinle burada bulunduğumuz kaderi birlikte paylaşıyoruz. Kaderlerimiz şu anda bir noktada toplanmış, ortak gibi görünüyor, hepimize aynı sonucu getireceğe benziyor. Böyle bir durumda sadece kendi düşünce ve duygularımız yönünde hareket edemeyiz. Kendi hayatımız başkalarına lazım olunca o hayat sadece kendimizin olmaktan çıkar hayatımıza ortak olanın adına bize emanet edilmiş bir bölümünün olduğunu düşünerek sorumluluğunu taşımak zorunda kalırız. Senin içini şu anda belki de şehit olmak, ölmek arzusu kaplamış olabilir, o duygularına bir şey diyemeyiz. Ama hayatın bize lazım olunca kendi duygularını bir kenara bırakmak zorundasın. Ölmeyi hiç düşünmeden öldürmelisin, bunu hiç unutma. Bize borcun var.

Ebamüslim'in alnındaki terler irileşti, birbirlerine eklenerek şakaklarından aşağı aktı durdu.

Öğlen yaklaştığı halde sabahtan başlamış olan muharebe çok küçük fasılalarla devam etmişti. Düşma-

nın amacının bu mitralyözün susturulması olduğu görülüyordu. Öğleye doğru hem ateşe hem de harekâta bir küçük yavaşlama gelmişti.

O sırada Ebamüslim annesine döndü :

— Anne, sen şimdi kız kardeşimi alıp köye doğru aceleyle gideceksiniz, hazır saldırı yavaşladı. Düşmanı biraz daha oyalayıp biz de belki geri çekilme imkânı bulup birliğimize katılabileceğiz. Şimdi bana hiçbir şey demeden ve bir saniye bile gecikmeden harekete geçin, hemen.

Düşmanın, mevzilerine çok yaklaşmış olduğunu, Türk birliklerinin geri çekildiklerine göre buraları da muhakkak işgal edeceğinin bir gerçek olduğunu, artık burada kalıp ölmenin bir faydasının olmayacağını gören Gülsüme hiçbir şey demeden oğluna yaklaştı, ona sarılarak yüzünü yüzüne sürdü, sürdü. Samiye, yüzünü ağabeyinin asker elbisesinin eteklerine yapıştırdı ve gözleri yaşlı :

— Allah'a emanet olun,

Diyerek oradan ayrılırken Gülsüme geri döndü :

— Unutma, senden bir torun kalsın istiyorum.

Ebamüslim, annesine bir şey söylemedi, sadece baktı.

Gülsüme ve Samiye, sürüne, tırmana mevziden çıkıp tepenin arkasında ve düşman tarafından görülmeyen yamaçlarının karlı, taşlı, kayalı ve çamur arazisinden aşağılardaki Mezra Deresine doğru hızla koşmaya başladılar. Bazan çok yakınlarında bir top mermisi patlıyor, ortalığı allak bullak ediyor, patlama şiddetiyle onları yerlere seriyor, sıçrattığı taş ve toprak parçalarıyla ya-

ralıyordu. Üstlerinden ve yanlarından vınlayarak geçen kurşunları görmedikleri için tehlike olarak düşünemiyorlardı. Zaten tehlikeleri düşünecek halleri de kalmamıştı. Yaralarına, akan kanlarına bakacak durumda değillerdi. Şu anda arzu ettikleri tek şey, bütün güçlerini kullanarak her ne pahasına olursa olsun köylerine ulaşabilmek, insanlarının arasına katılabilmek, ömürlerini geçirdikleri sevgili evlerinde güven içinde uyuyabilmekti.

Dereye doğru iyice hızlandılar. Ortalıkta hiç kimse yoktu. Kendileriyle cephane taşımış olan kadın ve çocuklar çoktan gitmiş, asker de buraları boşaltmıştı.

Her tarafı korku veren bir ıssızlık kaplamıştı.

Güç bela dereye indiler.

Karlarla beslenmiş olan dere, yatağından dışarı taşıyor, yamaçlarda yankılanan gür çağıldamasıyla gürleye gürleye taştan taşa atlıyor, beyaz köpüklü mavi suları kayalara gelen yerlerde onlara çarpıp üstlerinden atlayarak çağlayanlar gibi akıyordu. Hiçbir şeyden haberi yoktu. Savaşlardan, insanların birbirlerini yemelerinden habersizdi, sadece kendiyle meşguldü.

Kendi gürlüyor, kendi dinliyor; kendi şarkı söylüyor, kendi ağlıyordu. Ne o kimseyi anlıyordu, ne kimse onu.

Kopup geldiği yerleri bir daha göremeyeceğinin hüznüyle ağlayıp coşuyordu.

Ya da ulaşacağı menzilin hevesiyle kahkaha atıyordu.

Hangisi olursa olsun şu dereye bakıp da gıpta etmemek mümkün değildi.

İster vatanından koptuğu için ağlasın, ister ana kucağına kavuşacağı için sevincinden kahkaha atsın, ikisi de güzeldi. Çünkü kendince akıyordu.

Hürdü, gönlünün istediği biçimde ve hızda, istediği yere doğru kendi kendine kayıp gidiyordu.

Üstünde bir baskı yoktu. Kimse ona zulmetmiyordu. Onun için güzeldi; ağlarken bile hoplayıp zıplıyordu.

İnsanların ağlamaları acı verdikleri için çirkin, gülmeleri sahte olduğu için soğuk ve sevimsiz.

Dere olsalar da aksalardı.

Su olup çağlasalardı.

İnsanların zulmünden, cinayetlerinden kurtulup su damlaları gibi ayrı ayrı, içiçe olup bir olsalardı.

Ah, olabilselerdi.

Şimdi, şu anda, masmavi görüntüsü içinde süt beyazı köpüklerinin birbirine karıştığı şu coşmuş dereyi nasıl geçeceklerinin hesabını yapıyorlardı. Avuca alınınca sevimli ve munis, kaba koyunca sakin ve durgun duran, içilince gönüllere serinlik veren suyun hızla akan derede nasıl bir kana ve cana susamış canavar kesildiğini bilerek, tumanlarının paçalarını yukarı çekip buz gibi karlı sulara girdiler. Gülsüme, bir eliyle fistanını ve tumanını yukarıda tutarken, ötek eliyle bir kuş gibi hafif olan Samiye'yi kolundan sımsıkı kavradı. Kendini ve başka hiçbir şeyi değil de sadece kızını düşünüyordu.

Dere pek derin değildi ama çok hırçın ve hızlı akıyordu. Ayaklarının altına gelen yuvarlak taşların yosun tutmuş kaygan yüzleri birer ıslak sabun kalıbı gibi yürümelerini tehlikeli bir şekilde engelliyordu. Son derece

yavaş ve temkinli yürüdüklerinden kar sularıyla karışmış derenin buz gibi soğuk sularının içinde soğuktan donan ayaklarını bir an önce sudan çıkarmaları da gerekiyordu. Ama nasıl?

Arkada yetişmek üzere olan düşman.

Etrafta insan namına görülen hiç kimse yok.

Önlerinde, halen içinde bulundukları derenin dondurucu suyu altındaki kaygan taşlar. İnce ince kan sızan yaralı vücutlarındaki acıyan yaralar. Günlerden beri arada sırada aldıkları bir iki lokma kuru ekmekle ayakta tutmaya çalıştıkları aç ve mecalsiz gövdeleri.

Allah'ım, bu ne azap, bu ne dayanılmaz işkence; çaresizliğin sınırına gelip dayanmış bir durum.

Ama insan bu.

Dayanır bütün acılara, artı sonsuzdan eksi sonsuza kadar.

Çaresizliği çare görmez de yeni ve mucize çareler yaratır. Çaresizliği kabul etmez çaresiz kalmış insan. Beyninin içine ezelden depo edilmiş ve o güne kadar hiç kullanmamış olduğu, yeni durumlar karşısında yeni çözümler getiren kabiliyetiyle nice çarelere erişir; hiçbir çare bulamazsa yine bir başka çare olan ölümü seçer.

Bütün sıkıntılara katlanır da bir gün onları sevince dönüştüreceğinin sıcak ümitleriyle, acıların koynunda nice yıllar geçer bir türlü gerçekleşmeyen ümitlerini açık kalmış gözlerinin taa derinlerinde karanlık mezarına taşır. Ama o, yine de ümitleriyle yaşar, gözlerinin kapandığı son ana kadar, yüreği son çırpıntısını vurup durana kadar.

Gülsüme, bu duygular ve düşüncelerin kafasını doldurduğu anda kendini unutmuş, dondurucu soğuk su içinde bacakları donmak üzere olan rengi uçmuş, titremekten yürümeye imkân bulamayan ve dişlerini takır takır birbirine vuran zayıf yapılı zavallı kızını düşündükçe aklı başından gidiyordu.

— Seni kucağıma alsam ellerim ve kollarımla koruduğum dengemi kaybedeceğim; sırtıma alsam, ikimizin ağırlığıyla ayaklarımın altındaki kaygan yosunlu taşların üzerinden kendimi toplayarak yürüyemeyeceğim. Ne yapsak? Ama sen de dondun, yavrum!

Bir yandan ağır ağır yürürken öte yandan zorla açılan çeneleriyle, çağlayan derenin öfkelenmiş gürültüsü arasında seslerini birbirlerine duyurmaya çalışıyorlardı.

— Bacaklarım tutmuyor, anne; dayanamıyorum!

Diye bağırdı Samiye.

Gülsüme, bütün tehlikeleri, ayağının kayıp ikisinin birden sulara gömülerek boğulup yok olmalarını göze alarak dayanamıyan ana yüreğinin ortaya koyduğu yeni çareyle kızını sudan çıkarıp sırtına almaya karar verdi.

— Gel yavrum, gel de seni sırtımda götüreyim.

Samiye, güçlükle çıkan sesiyle :

— Korkuyorum anne, çok korkuyorum. Ya kayar düşersen?

— Korkma kızım, gel sen. Kaymam Allah'ın izniyle. O, bizi görüyor, bizi korur. Senin ayakların donup kötürüm kalacağına ikimiz birbirimize sarılarak suyla beraber cennete gideriz. Hiç korkma.

Samiye, artık düşünemiyordu, iradesini annesinin iradesine teslim etmişti. Soğuktan mosmor kesilmiş, güçlükle hareket eden ince parmaklarını annesinin kendine emniyet veren parmaklarından ayırdı, kalan son gücüyle fistanının ucundan tutmaya çalıştı. Gülsüme, hafifce eğilerek ayaklarını sağlam bastı ve kızının sırtına binmesine yardım etti. Samiye, derenin o coşmuş suyunun aman vermez güçlükleri içinde annesinni sırtına bindiği zaman topuklarına kadar inmiş tumanı ve uzun bol fistanı belden aşağı suya batmıştı. Islanmış elbisesinden sızan sular hem kendini hareket edemez bir şekilde üşütüp donduruyor, hem annesinin sırtından içeri girerek hançer gibi sırtına batıyordu. Gülsüme, kızının kollarını tutarak boynuna sardı ve :

— Kollarını boynumdan sakın gevşetme ve gözlerini yum. Sakın gözlerini açıp dereye bakma, yoksa başın döner de beni sağa sola devirirsin,

Diye Samiye'yi ikaz etti.

Gülsüme, kızını sırtına aldıktan sonra ağır ağır hareket etti; soğuğu ve ıslaklığı duymuyordu. Karşıya emniyetle sağ salim geçeceklerine inanıyordu. Kızını emniyete aldığını düşünüyordu. Kendisinin soğuktan donması, kayıp düşmesi, suda boğulup gitmesi umurunda değildi. Bu şekil güzeldi. Kızı sırtındaydı ya bu her şey demekti. Yaşaması böyle mümkündü. Allah yardım etse de onu şu dereden çıkarıp karşıya salimen bir geçse, yok mu, bunu dünyaya bedel sayacaktı. Varsın kendisi kıyıya çıktıktan sonra donup ölsündü. Toprağa bir ayak basıp da kızına kurtuldukları için sarılabilseydi bütün dünyaları verirdi.

Artık ıslanmamak için daha önce yaptığı hareketlerin hiçbirine lüzum görmüyordu. Bütün bütün suya

batarak ıslanmış olan elbiselerini tutmaktan vazeçip bırakmış, el ve kollarını sadece, suyun içinde yürürken denge kurabilmek için kulanıyordu. Ama öte yandan, ıslanmış elbiselerinin yürümesini engellediğini gittikçe daha fazla duyuyordu. Bu böyle olacaktı; bütün zorluklara ve güçlüklere hatta imkânsızlıklara rağmen aklına yılgınlık ve ümitsizliğin zerresi bile gelmiyordu. O, Allah'ın kendilerini koruyacağına tam olarak inanmıştı. Çünkü O'nun yolundan geliyorlardı, O'nun verdiği görevi yerine getirmiş ve dönüyorlardı. Sırtındaki canın karşı tarafa salimen geçirilmesi arzusu içini dolduran tek emel olmuştu, bu duygu onun gücünü ve azmini daha da artırıyordu. Allah'a durmadan dua ediyor, salâvat getiriyor, kızını sırtına alıp, böyle bir derede ve böyle bir zamanda, yürüyebilme fırsatı ve imkânı verdiği için Allah'a şükranlarını ifade ediyor ve her şükür sonunda gücü yeniden tazeleniyordu.

Kendi kendine mırıldandı :

— Gayret, Gülsüme, gayret. Kızın sırtında sağ. Senin dizlerin tutuyor. Düşman arkanda kavi. İçinde bulunduğun dere merhametsiz. Şu soğuk ve rüzgâr acımadan her tarafı kavuruyor. Miden açlığıyla yok olmuş. Yürü, korkma! İnandığın, seni yaratan sahibin var! Bir Allah! Her şeye kadir olan Allah. Tek güç kaynağı O. O var, O, sana yardımcı ve kimsenin yapamayacağı yardımların sahibi!

Morarmış dudaklarıyla, aklından geçirdiklerini mırıldanırken bütün dikkatini bacaklarına, aykalarıyla bastığı yosunlu yuvarlak taşlara topluyor ve son derece temkinli yürüyordu. Ama bir hata yapıyordu ve bu hatasının farkına da varamıyordu: hemen önüne, adımını attığı yere bakıyor, ilerlere göz atarak çukurlaşmış yer-

lere dikkat etmek aklına gelmiyordu. Ve önündeki, derinleşerek göl haline gelmiş çukura doğru, kurtuluşa değil ölüme gittiğini göremiyordu. Ölüm hemen orada, çok kısa bir mesafedeydi.

Kısa bir süre sonra başını kaldırıp ileriye doğru bakmak ve adımlarını yeniden güvenle atmak istediği zaman derinleşmiş girdaplı gölün hemen kıyısına ulaşmış olduğunu ve işinin bittiğini anlamakta gecikmedi. İçgüdüsel bir hareketle, gölün kenarını dolaşıp karşıya oradan geçmek için döndüğünde iş işten geçmişti ve her çaba boşuna bir hareket olmuştu. Bacakları ruhuyla birlikte titredi, kendisini taşıyamaz hale geldi. Gözleri kararda, beyni sislendi, düşünce ve duyguları belirsizleşti. Sırtında taşıdığı kıymetli varlığını son bir ümit ve çırpınışla, şuursuz bir hareketle kolları arasına alıp dönmek istediği anda dizleri büküldü ve Samiye'ye sarılarak sulara gömüldü.

Suya batan vücutları soğuk suyun etkisiyle ani bir hareket yaptı ve can havliyle birbirlerinden ayrılarak ileri doğru atıldılar. Soğuk su bütün vücut kaslarını büzmüş onları nefes alamaz hale getirmişti. Her şeye rağmen kurtulmak için, derenin akıntısına doğru giderken kollarıyla delicesine çırpınıyorlardı.

Dereden yüz elli metre kadar yukarılarda köye doğru yanyana dizilen karşı tepelere çekilerek mevzilenmiş olan Türk askerleri, bu anayla çocuğunu, taa Ebamüslim'in yanından ayrılıp karşı karşıya geldikleri bu son duruma kadar gözlerini ayırmadan takip ediyor ve dereyi geçmelerini heyecanla bekliyorlardı. Ama son, istedikleri gibi olmamış, ana kız ikisi de ölümün sudaki soğuk kucağında, belki de, son nefeslerini vermek üzere çırpınıyorlardı.

Tam bu anda mevzilerden ayrı ayrı yerlerden beş er birden fırladı, kurşun gibi. Karşıdan gelebilecek öldürücü düşman mermileri, boğulmak üzere olan bu ana kızın acı sonlarını hiçbir şey yapmadan seyretmenin ömür boyu vereceği, hatıralardan silinmeyecek dayanılmaz acılarından elbette ki daha can alıcı değildi.

Yıldırım gibi bayıra aşağı koştular.

Yıldırım gibi, soğuk sulara daldılar, hiçbir şey düşünemeden. İçlerini bu ana kızı kurtarma tutkusu doldurmuştu. Bir can kurtarmak, canını kurtarmaktan daha güzel.

Vicdanın emrini yerine getirmek, Allah'ın emirlerine uymak kadar ruha haz veriyor.

Uğruna ölünecek şeyler olmasaydı acaba dünya yaşamaya bu kadar değer miydi? Bu halde ölüm kolay, yoksa ölüm zor, gerçekten zor.

Ölümü göze alacak neler varmış habersiz olduğumuz, zamanı gelince ancak bilinen.

İkisini de tutup sudan çıkardılar.

Kaputlarını sedye yaptılar.

Buzlu suların soğuğunun iliklerine kadar işlemesine aldırmadılar.

İki mazlum insanı kurtarmış olmanın tatlı vicdani hazzıyla ısındılar, yüceldiler.

Yukarı tepelerdeki mevzilerine doğru yine şimşek gibi tırmandılar ve karargâhlarının hemen arka tarafındaki ilkyardım çadırına soktular. Yıllardan beri yaptıkları savaşlarda çok az şey onları böyle mutlu etmişti.

Meğer insan, normal zamanlarda, olamayacağını zannettiği şeylerin zamanı gelince nasıl kolay yapılabildiğini daha önceleri kestiremiyor. Her şey zamanı gelince belli oluyor. Zamanı gelince doğuyor, zamanı gelince ölüyor insan.

İnsan bir muamma, insan bir sır.

Doğuşu, meydana gelişi bir muamma, hayatı, görünür anlaşılmaz bir sır; ölümü, çözülemez bir bilmece.

Bir var, bir yok; yok oluşta gene o var.

Bazan korkak, bazan cesur;

Bir bakarsın akıl durduracak kadar kahraman.

Bir bakarsın aklın almayacağı kadar alçak.

Yeri gelir bir hiçe canını veren insan, en büyük değerin çözülüp dağılması karşısında bir hayvan kadar hissizleşir.

Ama var.

Duyan, düşünen, acılara ağlayıp sevinçlerle neşelenen, maddeyi tutup gören, madde ötesini hissedecek kadar büyüyen insan muhakkak ki, başka bir dünyadaki gerçeğin yansıması değil.

Allah'ın yarattığı şekliyle var.

Üstünde yaşadığımız dünyanın gerçek varlıklarından biri ve birincisi.

Anlamasak da, çözemesek de var.

III

Türk karargâhı hastanesiyle birlikte köye intikal etmişti. Cami yanındaki birbirine bitişik evlerden birkaçının hastahane olarak kullanılması için öteki evlerden getirilen yataklar serilmiş, yaralı ve hasta askerler buralara yerleştirilmişlerdi. Bir pratisyen doktor ve birkaç tane sağlık personeli insan üstü çalışarak ellerinden geleni yapıyor, bir yerden diğer yere koşuyorlardı. Fakat doktor, ehil personel, ilaç ve gıda yetmezliği yüzünden, ölmeyecek nice asker Allah'ın rahmetine kavuşuyor ve nicesi de sakat kalıyordu.

Buralarda yatan yaralı ve hasta askerlerin bütün hizmetleri hemen hemen gönüllü köy kadın ve kızları tarafından yapılıyordu. Yemekleri pişiriliyor, çarşafları yıkanıyor, ortalık süpürülüp temizleniyor, yiyecek ve öteki malzemeler taşınıyordu.

Gülsüme ve Samiye, mevzilerin yanındaki çadır hastanede bir gece kaldıktan sonra, ertesi gün evlerine dönmüş, üç gün süreyle evlerinden çıkmayarak toparlanmaları için gereken istirahati yapmışlar, hemen hemen eski sağlıklarına yeniden kavuşmuşlardı.

Samiye, biraz daha zor iyileşmiş, renginin solgunluğu henüz tamamen gitmemişti.

— Anne, tamamen düzeldik sayılırız. Benim artık bir şeyim kalmadı gibi.

— Benim de, yavrum. Sen kendini iyi hissettikçe ben daha iyi oluyorum.

— Çok iyiyim, anne. Hem eskisi gibi seni, çıkıp gidelim diye de zorlamak istemiyorum.

Ayaklarını sıcak tandırın içine sarkıtmış, üstüne yünden örülmüş tandır minderini örtmüştü. İki parmağıyla minderin tiftimiş olan yünlerinin ince tellerini çekerken :

— Ağabeyim burda iken canım bir yere gitmek istemiyor. Ne bileyim, onun yanında kalıp savaşı gördükten sonra başka türlü oldum. Anlatamıyorum. Hep böyle onun savaştığı yerlerde, onunla birlikte olmak isteği sanki içimi doldurdu.

— İşte o, olmaz, kızım. Onlar asker, bakarsın ilerlerler, bir de bakarsın geri çekilmişler. Kıt da olsa yiyecek ve diğer şeyleri peşleri sıra gider. Ya biz ne yaparız?

— O mitralyöz şeritlerini doldurmak ve onların ateş etmeleri gözümün önünden hiç gitmiyor. Hani birlikte tarlalarda ekin biçerdik ya bana hep öyle geldi. Cephelerde savaşmak, gerilerde kalıp korku ve çile çekmekten daha iyi gibi görünüyor. Canım ayrılmak istemiyor.

— Ben de istemiyorum ama, şimdi böyle düşünecek zaman değil, yavrum. Şimdi cenk zamanı. Herkes kendine düşeni en iyi şekilde yapmaya çalışacak. Erkekler savaşacak; biz kadınlar ve hatta çocuklar da onlara yapabileceğimiz işlerde yardımcı olacağız. Aynı bizim yaptığımız gibi. Yaralı, aç, hasta askerler hep bakıma muhtaçlar. Üst ve başlarındaki yırtık ve yamalı elbiselerle yalınayak, bu karda kışta, dağda bayırda, aç, susuz, bitlerin içinde nasıl çarpışıyorlar yakından gördük. Erkekleri cephelerde vuruşan kadınlar tarlaları sürüp işlemek, ekip biçmek zorundadırlar. Ama düşman topraklarımızı alırsa biz buralarda kalamayız. Biraz sabırlı olalım bakalım.

Ana kız, evlerinde böyle içten konuşurken evleri büyük bir gürültüyle sallandı; bir oyana, bir bu yana gitti. Zelzele zannettiler, ama zelzele değildi. Bir top güllesi, köyün çeşmesinin bulunduğu Bahçelerin Boynuna düşmüştü. Bütün köy sokağa döküldü. Top mermisinin düştüğü yere koştular, kimseye bir şey olmadığını anladıktan sonra savaş alanına bakan, köyün doğu tarafındaki Naili kadının evinin yanındaki taş ocaklarına gittiler. Buradan, harbin cereyan ettiği yerlerin bütünü, hattâ daha da öteler elli km. derinliğe kadar görünüyordu.

Savaş alanında olup bitenleri görmek istediler. Taş ocaklarına yatarak soğuğa aldırmadan bu tabiî siperlerden savaş alanını her şeyi ile birlikte görmeleri mümkün olacaktı.

Kadın ve çocuklar, yaşlanmış erkekler buralara doluşup yerlere yattılar ve başlarını uzatarak, aşağılarda amansızca birbirlerini öldüren, yaralayan, süngüleyen, yakan, yıkan biri haklı kendini savunan, öteki saldırgan hakları çiğneyen insanların ortaya koydukları dehşet tablosunu, toprakların ve hakların sahipleri olarak yüreklerindeki büyük acı ve elemlerle seyrettiler.

Rus-Ermeni askerleri yavaş yavaş ilerliyorlardı. Askerler, geniş alandaki uzun mevzilere yayılmış, durup dinlenmeden çarpışıyorlardı. Düşman, henüz köyün sınırlarından içeri girememişti ama, girmek üzereydi. Bir kaç güne kadar, belki de savaş köyün tarlaları içinde cereyan edecekti, gidiş onu gösteriyordu.

Top ve tüfek sesleri artık köyün içinde atılıyormuş gibi geliyordu. Hattâ aşağı tepelerdeki siperlerde bulunan askerlerin haykırışları bile kendilerine kadar ulaşıyor, düşman ve Türk askerlerinin yer değiştirmeleri

bir bir görülüyordu. Yaralanan askerlerin sedyelerle acele acele gerilere taşınmaları, vurulup ölenlerin siperlerin içinde veya açık arazide vuruldukları yerlerde kanlar içinde iki büklüm, sırtüstü veya yüzükoyun düşüp hareketsiz kaldıkları, yanlarında arkadaşlarının vurulup öldüğünü gördükleri halde onlara bakacak fırsat bulamayan öteki askerlerin bütün hareketlerini kımıldamadan, büyülenmiş gibi büyük bir korku ve endişe ile takip ediyorlardı.

Savaşın, köye bu derece yaklaşmış olması halkı bir takım hareketlere zorluyordu. Kimisi, köyün düşman tarafından işgal edileceğine kesin gözle bakarak düşmanın gelmesini beklemeden, götürebilecekleri neler varsa onları alarak köyünü terkediyor, kimisi, biraz daha beklemenin yararlı olabileceğini düşünerek harekete geçemiyordu. Bu aşamada köyü terk edenler pek azdı, ama terketmek üzere bütün hazırlıklarını yapmış olanlar çoğunluktaydı.

Bir kısmı ıssız ve kuytu yerlerde mahzenler hazırlamış, oralarda bir kaç gün yaşayabilecek kadar erzak depo etmiş, üşümemek için sarılıp soğuktan korunabileceği yorgan ve kilimleri koymayı ihmal etmemişti. Bütün korkuları bu mahzenleri bilen, köyde kalmış Ermeni kadın ve çocuklarının ve bazı kanı bozukların ihanet ederek bunları düşmana bildirip bildirmiyecekleriydi. Herşeye rağmen o işgal kargaşasında buralarda bir iki gün kalıp düşmanın geri püskürtülmesini bekleyecek, olmazsa, mahzenlerden gizlice çıkıp başka diyarlara çaresiz göç edeceklerdi. Bunun böyle, akıllarından geçirdikleri gibi olup olmayacağını zaman gösterecekti.

Akşam karanlığı basıncaya kadar evlerine girmeyip aşağı tarlalarda, derelerde, tepelerde yapılan ölüm ka-

lım savaşlarını kuşbakışı, gözleriyle değil de yürekleriyle takip ettiler. Karanlık basınca top tüfek sesleri yavaş yavaş kesildi ve onlar da ümitlerini dere ve tepelerdeki askerlerin süngünlerinin ve tüfeklerinin ucuna asılı bırakarak evlerine döndüler. İki saat kadar sonra, büyük bir telaş ve heyecanla kapı kapı dolaşarak yaralı askerlerin köye getirildiklerini, herkesin onlara yardım etmek için dışarı çıkıp ellerinden geleni yapmasını söyleyen Kara Sallı'nın acı çığlıklarıyla neye uğradıklarını şaşırdılar, ellerinde eteklerinde ne varsa hepsini fırlatıp atarak sokağa koştular.

Sedyelerde, sırtlarda, omuzlarda taşınan yaralı askerler. Hastahane olarak ayrılmış olan evler yeterli olmadığından yeni evler aranıyor, herkes kendi evini hastahane yapabileceğini söyleyerek soğuk ve sokakta kalmış yaralıların bir an önce rahata ve bakıma kavuşturulmaları için çırpınıyordu. Sokakların karanlık oluşlarından askerlerin yüzleri görünmüyor, kimse tanınmıyordu. Gülsüme ve Samiye yanlarına koştukları her askeri Ebamüslim veya Abit olarak görüyor, yaklaşıp baktıklarında onların olmadıklarını görerek adeta bulamamanın üzüntüsünü duyuyorlardı. Sağa sola koşuştu durdular onları bulabilmek için. Çok kısa bir süre içinde bütün yaralı askerler birkaç eve yerleştirilmiş imkân nispetinde bakım ve tedavilerine başlanmıştı.

Gülsüme, yaralı askerlerin yatırıldıkları evleri bir bir gezerek ve orada yatanları bir bir görerek oğullarını aradı ve nihayet Ebamüslim'i Tüysüz Mustafa'nın boşaltılmış evinde direğin dibine yanyana sırayla serilmiş yataklarda, cılız gaz lambasının titrek ışıkları altında yatan askerlerin arasında görünce bağırarak ona doğru koştu :

— Oğuuul! Sonunda vuruldun mu?

Ebamüslim, ellerini arkaya dayayarak doğruldu :

— Bir şeyim yok, anne. Ağlayıp bağırma. Bak etrafımda ne onmaz yaralılar var, onların yanında bana ağlaman olmuyor. Telaşa kapılma ve ağlama, sadece ayağımın başparmağı yaralandı. Olacak işte. O da bir iki günlük bir şey. Arkadaşlarıma bakınca benim yarama yara denmez.

Gülsüme, eğilip heyecanla oğluna sarıldı, hafif yaralı olduğu için Allah'a şükretti :

— Yüce Allah'ım! Bütün bu yiğitleri analarına, yavrularına bağışla. Zalim düşmanın çiğnediği şerefleri, türbeleri ve vatan topraklarını düşmandan temizlemek için vatana bağışla,

Dedi ve oğlunu eve götürmek için oranın yetkili onbaşısından izin aldı.

Ebamüslim doğduğu ve büyüdüğü eve götürüldü.

Yıllardan beri bütün arzu ve isteklerine rağmen bir türlü izin alarak gelemediği baba evine yaralı olarak dönmüştü. Bu da güzeldi, yarasına yara denmezdi. Bir an önce iyi olup asıl yerine dönmeliydi.

Ebamüslim'in yaralı olarak eve geldiği, kısa zamanda köyde duyulmuş, herkes köyde efsaneleşmiş olan bu tanıdıkları yiğitin yeni almış olduğu şekli görmeye koşmuştu.

Bu arada Gülnaz ne yapacağını şaşırmış, gidip gitmemek arasında bir süre bocalayıp durmuştu. Gitse utanıyordu, gitmese kalbi bu heyecana dayanamıyordu. Sonunda yüreğinin dediğini yaptı. Kalkıp Ebamüslim'in evine doğru yürüdü. Yüreğindeki sevginin ateşi ve onun vatan savunması için savaşmasından dolayı duyduğu

minnet borcu düşünce tarzını değiştirmişti. Gidip bu borçlara karşılık hiç olmazsa bir geçmiş olsun demek gerekiyordu. Elini yüreğinin üstüne koydu ve yürüdü.

Kapıdan içeri girince evin, kadın ve çocuklar tarafından doldurulmuş olduğunu gördü. Evin kapıya yakın sağdaki köşesinde, tereklerin altına dizilmiş kırmızı sırlı küplerin yanında duran, topuz başlı sarı kabaralarla süslenmiş mavi boyalı eski sandığın kenarına ilişerek ayakta durdu. İçinde, Ebamüslim'i görmek için büyük bir arzu doğdu, onu bütünüyle görmek istiyordu. Evi doldurmuş olan ve çoğunluğu ayakta duran kadın ve çocukların arasından geçip ileri gitmek işine gelmedi ve onların başları arasından başını uzatarak baktı. Sabırsız oluşunu belli etmek de istemiyordu. Son derece hassas, duygulu, oldukça içine dönük bir kızdı. Ebamüslim'i sevdiğini bir tek Samiye biliyordu ve ona da hiçbir zaman sevdiğini ifade etmemiş, sadece hissettirmişti. Şu anda burada bulunmaktan bile sıkılıp bunalıyordu ama gelmemiş de edemezdi.

Bir müddet sonra kalabalık çekilip ev tenhalaşınca, gerilerde kalıp da geçmiş olsun diyemeyenlerin arasında olan Gülnaz da onun yanına gitti, öteki kadınların arkasında durarak, mahcubiyetini saklamanın büyük sıkıntısıyla aradan Ebamüslim'e 'geçmiş olsun' diyebildi.

Ebmüslim, gözleriyle devamlı olarak Gülnaz'ı arıyor, kendisine sorular soran diğer kadınlara cevap verirken hep onu düşünüyor, onu görebilmek için gösterdiği heyecan ve telaşı meydana çıkıp düşündüğü anlaşılacak diye ödü patlıyordu.

Sonunda onu görmüş, gözleri başını döndürmüştü. Bir perikızı yumuşaklığında ve sükûnetindeki sesi kulaklarından kalbine doğru sıcak sıcak akmıştı. Ne par-

mağındaki yaranın acısını duyuyor, ne de aradaki kadınların konuşmalarını işitiyordu. Duyduğu tek şey boynunun şah damarını şişiren kalbinin atışı, gördüğü tek şey, karşısında bir melek asaletinde ve hicabında sezilemeyecek kadar hafif tebessümüyle, heykel kadar vakur ve güzel duran Gülnaz'dı. O kadar hengâmeden sonra nihayet karşı karşıya gelebilmiş ve dünya gözüyle birbirlerini tekrar görebilmişlerdi. Bu talihe ne denirdi.

Bu şans da güzeldi.

Uzun yokluklar içinde bir anlık kısa bir varlık da bir mutluluk değil miydi?

Hiç umar mıydı ki, Galiçyalarda savaşa girdikten sonra sağ kalıp da köyüne yaralı olarak gelecekti ve Gülnaz'ı görecekti?

Kaderin hükmüne kimin ne demeye cüreti vardı ki?

Kaderin hükmüne kim ne diyebilirdi?

Onu kim engelleyebilir, onu değiştirmeye kimin gücü yetebilirdi?

Kadere yine kader karşı çıkabilir, kaderi yine kader değiştirebilirdi.

Galiçyalarda savaştığı günleri hatırladı; Sarıkamışın yaylalarındaki korkunç buzlamaları arasında akıllara durgunluk veren boğuşmaları düşündü ve kendi köyündeki kendi toprakları üzerinde şu andaki yaralanmasını bir sinema şeridi gibi gözünün önünden geçirdi. O zamanlar ona birileri gelip de «sen bir gün kendi köyünde, kendi topraklarında düşmana karşı savaşırken olması imkânsız görünür bir şekilde ayağının başparmağından kurşunla yaralanacak, kendi evine giderek çocukluk günlerinin o mutlu zamanlarında içinde hopla-

yıp zıpladığın yatağında yatacak, annen ve kızkardeşin tarafından tedavi edilecek ve Gülnaz da yanında olacak» deseydi bu inanılması mümkün olmayan şeye bıyık altından gülüp geçmez miydi?

İnsan kaderini sürükleyemez.

Kader insanı çeker götürür.

Hükmünü o icra eder, sen değil.

Kader, görünmeyen ellerin, akla sığmaz iradenin insan ömrüne biçtiği şekildir.

Aldığımız nefesin sayısı onda kayıtlı.

Kimden olup, kimden doğacağımız, ne zaman ve nerede doğacağımız onda belirlenmiş.

Nasıl ve nerede öleceğimiz onun defterinin erişilmez sayfaları arasında bize gizli, ama açık, ama saklı.

İrade kaderi değiştiremez; eğer irade ve akıl, zaman zaman onlara gerekli olan duyguları da yanlarına alıp bir istikamete doğru kişiyi götürmüşlerse bu, bu kuvvetlerin kadere yön vermelerinden değil, belki de kaderin, bu güçleri kendi doğrultusunda yönlendirmiş olmasındandır. Son ne olursa olsun, nasıl olursa olsun, ister aklın ve iradenin planladığı şekilde tecelli etsin, ister bu güçlerin bütün çabalarına rağmen düşünülen sonuca varılmasın, ortaya konan eser kaderin ta kendisidir. Eğer insan ömründe tecelli eden sonuçlar, insan hayatının gidiş eğrisi, akıl, irade ve duygular tarafından planlanıp sonuçlandırılsaydı yaşadığımız ömrün bütünü avucumuzun içinde olur, ona istediğimiz biçimi ve şekli ömrümüzün başladığı yerde ve anda vermez miydik? Var mıdır doğduğu anda ölümünü ve ölümüne kadar sürüp giden inişli çıkışlı safhaları, vardığı yerleri

planlayan bir akıl-irade-duygu karmaşığı? İnsan ne gafil.

Şu anda Ebamüslim, kaderin evirip çevirmeleri, derleyip toplamalarıyla yattığı şu tandırın başındaki yatakta, hafif yaralı, annesi, kardeşi ve sevdiği kız arasında nasıl bulunuyordu? Bunu kendisi mi planlamıştı? Planlayabilir miydi? Mümkün dense bu mümküne gülünmez mi? Doğmak veya ölmek bizim elimizde mi? Erkek ya da kız olmamız bizim irademize mi bırakılmış? Peki bize bırakılan ne var ki, kadere inanmayalım? Ana - babamızı bile seçme hakkımız ve gücümüz yokken.

Ebamüslim, yattığı yerde, bugüne kadar yaptığı mücadeleleri sanki yaşamamış gibi sadece şu anı, şu içinde bulunduğu saniyeleri var olarak biliyor, düşünüyordu. Zaten ondan başka ne vardı ki? Hangi yaşanan olay elimizde veya cebimizdeydi?

Geçip maziye karışan olayları eliyle uzanıp tutarak ortaya getirmek, onları yeniden tekrar etmek mümkün olmuyor, her saniye, sırtına bir olayı ya da olayın bir parçasını alarak geçmişin derinlerine doğru hızla yola çıkıyordu. Bir saniye önceki hayatı bir saniye sonraki hayat gerilere doğru itiyordu. Hayatın anları, akıp nerelere gidiyor?

Bilinmesi güç.

Anlaşılması mümkün değil.

Alışılmış olduğu için insana normal görünen, aslında akıl durduran sonuç.

Yakalanması bir daha mümkün olmayan bu çark nasıl işliyor?

Bunu kim idare ediyor?

Geçip giden zaman nedir?

Elektrik dalgalarına bindirilip sonsuza kadar gitmesi sağlanan ses dalgaları gibi, zaman dalgalarına yüklenip maziye gönderilen hayatın uğurladığımız iyi veya kötü parçalarının varıp biriktiği menzil neresi?

Aklından bin bir şeyin geçip gittiği Ebamüslim hafifçe doğruldu ve başucunda oturan kadınlara :

— Allah'a şükür bir şeyim yok. Bugüne kadar hep savaştım, bir gün bile ara vermedim ve mitralyözümün başından hiç ayrılmadım. İki yıldır ilk defa yatakta bir işe yaramadan yatıyorum,

Dedi.

Gülsüme, elini oğlunun başının altına koydu ve eğilerek yüzünü, onun ateş gibi yanan yüzüne yapıştırdı :

— Başka türlü bizim yanımıza gelip kalman, bizimle görüşmen belki de imkânsız olacaktı. Her şeyde bir hayır vardır, hatta şer'de bile, ölümde bile. Senin böyle gelmen de inşallah hayırla sonuçlanır,

Diyerek başını yukarı kaldırırken, kimseye belli etmeden Gülnaz'a baktı. Gülnaz, başını yere eğmiş ciddi ve vakur yüzüyle onları dinliyordu.

Konuşmalar bir süre devam edip gitti ve vakit geçtikçe kadınlar birer ikişer evden ayrıldılar. Geride Gülsüme, Samiye ve Gülnaz kalarak Ebamüslim'in yanından hiç ayrılmadılar. Ebamüslim hafifce doğruldu, başının arkasına bir iki tane daha yün yastık kondu. Şimdi biraz rahat etmiş, yanındakilere daha rahat bakar hale gelmişti. Gülnaz'a bakarken heyecanını meydana vurmamaya çalışarak :

— Babandan bir haber var mı?

Dedi.

On yedi yaşına basmış olan Gülnaz, içini çekti ve çok yıllar önce askere giderek bir daha dönmeyen ve bir haber dahi alamadıkları sevgili babasının zar zor gözünün önüne getirdiği haşin bakışlı çatık kara kaşların kapladığı dar alnını güçlükle hatırladı.

— Hayır, hiçbir haber alamadık. Tam beş yıl oldu askere gideli. Ümitle bekliyoruz, Allah'tan ümit kesilmez. Annem rahatsız yatıyor, onun için gelemedi.

Ebamüslim üzgün bir tavırla :

— Çok üzüldüm. Pek çok üzüldüm. İnşallah babandan haber gelir, annen de iyileşir. Ekip biçmeyi ne yapıyorsunuz? Çok zorlaştı işler, çok.

İkisinin, yanlarında kimseler yokmuş gibi kendilerini kaptırmış oldukları konuşmalarını dinleyen Gülsüme ve Samiye bu içten konuşmalar karşısında hiç ses etmemişler, kendilerini onların duygularının etkisine kaptırmışlar, Gülnaz'ın cevap vermekte güçlük çekeceğini anladıkları bu son soru karşısında araya girmişlerdi.

Gülsüme, :

— Tarlaları birlikte ekip biçiyoruz. Kızım birdi, iki oldu,

Dedi.

Bu sözler üzerine büyük bir gönül rahatlığına kavuşan Ebamüslim :

— Benim canım annem, siz nekadar iyi insanlarsınız. Bu zaman yardımlaşma zamanıdır, dayanışma zamanıdır.

Samiye araya girdi :

— Gülnaz'ı nasıl yalnız bırakırdık. Amcamızın kızı sayılır, olmasa bile gene aynısını yapardık. Ermeni kadın ve çocuklarını saklayıp koruduk da kendimizi mi ihmal edeceğiz?

Gülnaz, boynunu yavaşça yana büktü ve ağır ağır konuşarak :

— Sağ olsunlar; Gülsüme yenge ve Samiye bizi kendilerinden ayırmadılar ve yalnız bırakmadılar. Sanki bu evde doğup büyümüşüm, bu evin kızıymışım gibi geliyor bana. Hep beraber büyüdük, biliyorsun.

Konuşmaları bu şekilde sürüp gitti.

Sabaha kadar konuştular.

Dördü bir arada, gözlerine hiç uygu girmeden, heyecanları gittikçe artarak, gün ışıyıncaya kadar her anı yeni başlamış gibi taptaze duygularla konuştular, konuştular. Ağızlarından çıkan nefesler, dudaklarından dökülen kelimelerin herbiri diğerinin içinde tertemiz duyguların yeniden oluşmasını sağlıyor, konuşmaların bitip tükenmeden ebede kadar sürüp gitmesi istekleri içlerini dolduruyordu. İçinde bulundukları durumun sonu gelmese, hiç bitmese, şu haliyle gönüllere verdiği huzur ve mutluluklarla sürüp gitse. İnsanın «dur, gitme!» diye sarılıp bırakmak istemediği nadir anlar vardır, onu yakalayınca, çok kısa süreceği korkusuyla, hazzını ruhunun taa derinlerine kadar yaşamak arzusuyla yanar insan. O an biterse hayatının biteceğini zanneder.

Bitmese de ebede kadar uzasa bu anlar.

Neden karmakarışık olur hayatın labirentleri?

Elimize geçirdiğimiz mutluluğumuza kaynak olmuş ortamları neden, istemediğimiz halde, kaçırırız da gene onu bulabilmek için, o anı yakalayabilmek için çoğu kere bir ömür harcar dururuz? İstemediğimiz halde neden bu sonuçlarla sık sık karşı karşıya geliriz? Nice tecrübeler edinmemize rağmen aynı şartlarda, aynı durumlar karşısında aynı hataları zincirleme yine aynı şekilde neden tekrar eder gideriz? Cevabını bulmak ne zor.

Bu düşünce ve duygularına cevap ararken sabah şafağının alaca karanlığında, cılız gaz lambasının solgun ışığı altında konuşmalarını bir düğümle bağladılar ve Ebamüslimle Gülnaz'ın evlenmelerine karar verdiler. Gülnaz'ı hemen ertesi gün annesinden isteyecekler ve onun tasvibini alınca küçük bir törenle evleneceklerdi.

Öyle de oldu. O sabah kuşluğa doğru, yaşlı kadınlardan bir gurup ve Gülsüme, Gülnaz'ı gidip annesinden istediler. Hasta yatağında yatan kadın bu durumu kızıyla konuşmak ve bu maksatla kendisine biraz zaman verilmesini istedi. Kız istemeye gelmiş olanlar odadan dışarı çıkarak bir süre ana kızı yalnız bıraktılar. Yaşlı kadın, kızını yanına çağırdı ve eliyle yatağının kenarına oturmasını işaret etti.

— Gel, yavrum, gel yanıma otur. Sen benim canım, babanın tek hatırasısın. Seni canımdan üstün tuttuğumu çok iyi bilirsin. Bugüne kadar seninle böyle bir konuyu hiç konuşmadık, daha doğrusu konuşamadık. Savaşlar, sıkıntılar, normal olmayan şartlar bu gibi konuları unutturdu. Ama şimdi böyle bir konu ortaya çıkınca seninle konuşma ihtiyacını duyuyorum.

Annesi konuşurken Gülnaz'ın yüzündeki ciddiyet bir kat daha arttı, kendisini bir utanma duygusu kapladı. Yüzü al al oldu, alnında ter boncukları toplandı. Hele annesinin hasta olduğu bir zamanda böyle bir konudan söz edilmek zorunda kalınmış olması onu iyice yiyip bitirdi. Başını kaldırmadı, kaldıramadı. Yere bakarak konuştu :

— Böyle bir zamanda, üstelik senin hasta olduğun bir anda evlilik konusunun konuşulmuş olması elbetteki beni mutlu eden bir olay değil. Senin bu hususla ilgili olarak vereceğin karar benim için bir buyruktur, anne. Çünkü sen annemsin ve benim sadece mutluluğumu istersin. Yaşlısın ve tecrübelisin. Sen olayları ve insanları benden daha iyi değerlendirir, daha iyi tanırsın. Böyle olunca, gençlik duygularım ve tecrübesizliğim dolayısıyla verebileceğim yanlış kararları elbetteki sen düzelteceksin ve senin verdiğin kararlarda yanlışlığın benim vereceğim kararlardan çok daha az olacağına, evlilik konusunda benim hakkımda vereceğin kararda hiç yanlışlığın olmayacağına bütün kalbimle inanıyorum. Bu yüzden, gönlüm kararına katılmasa da, aklıma yatmasa da anneme olan saygım ve güvenim kararlarını bütünüyle yerine getirmemi sağlayacaktır. Sen ne dersen ben sadece onu yaparım. Duygularıma tamamen ters düşse bile. Çünkü sen benim annemsin, başımın tacısın.

Gülnaz konuşurken annesi onu dikkatle dinledi, içinin burkulduğunu hissetti. Hernekadar kızının Ebamüslim'le evlenme taraftarı olduğunu biliyor idiyse de kendisi bazı sakıncalar görüyordu ve bu tereddütlerine ışık tutmak ve kızını düşünemediği bazı hususlarda uyarmak amacıyla tane tane konuştu :

— Ebamüslim seninle evlenmek istiyor. Çok değerli ve sevdiğim bir çocuk. Üstelik adı sanı göklere çıkarılmış bir yiğit. Ama onun sonu yok. Harpte savaşıyor ve savaşın da ucunda döğüşüyor. Bugün yaralandı, yarın muhakkak şehit olacak ve sen onunla evlenirsen ondan sonra belki de çocuğunla uzun bir hayatı, gençliğinden itibaren ya yalnız yaşayıp gideceksin, ya da bir başkasıyla, herşeyi yıkıp yeniden, yürüdüğün yolu bir daha yürüyeceksin. Hem de sıkıntı, acı, keder dolu yüklerle. Bilmem anlatabiliyor muyum?

Gülnaz, ne diyeceğini bilemiyordu. Önce bocaladı, daha sonra kendini toplayarak duyguları yönünde bir karar için konuştu :

— Çok iyi anlıyorum, anne. Senden bir şey isteyebilir miyim?

— Tabii, kızım. Bir yol kavşağındayız. Her şeyi son sınırına kadar açık ve seçik konuşup hertarafını iyice aydınlatmazsak bu dönemeçte yanlış ve dönüşü olmayan bir yola sapabiliriz. Hiç çekinmeden sıkılmadan, ne düşünüyorsak, nasıl düşünüyorsak hepsini ortaya koyup tartışacağız. Ben de, sen de. Şu anda bulunduğumuz nokta bunu çok gerekli kılıyor.

Gülnaz, o ciddi ve asil yüzünü sabit ve kararlı gözleriyle annesine çevirdi. Acayip güzellikte bir çift berrak, sakin, göz kapakları kapanmayan yemyeşil, haya, edep, vefa dolu gözlerdi bunlar.

Düşüncelerinde ne varsa onları olduğu gibi aksettiren iri gözler.

Bu gözler, baktığı zaman konuşuyordu.

Kapandığında geçen zaman yazık oluyordu.

Duygularının berraklığında, edep ve hayanın güzelliği ile çepeçevre kuşatılmış, inancın ve kendine güvenin içine doldurduğu fakat kendisinin habersiz olduğu, haysiyet duygusunun gözlerden dışarı âdeta bir ok gibi fışkıran gururuyla son derece terbiyeli bir tavırla annesine bir daha baktı.

— Sevgili annem. Ben Ebamüslimi kendime helal olarak seçtim. Ere gideceksem yalnız ona varırım. Onun eşi olmazsam evlenmem mümkün değildir. Bu sözlerimle sana baskı yapıp kararını etkilemek istediğimi sakın aklına getirme. Ben yapacağımı söylüyorum. Ebamüslim'in cepheden sağ olarak dönmeyeceğini çok iyi biliyorum. Her şeyi Allah bilir, muhakkak, ama onun bulunduğu görev sonunu da belli ediyor. Bunu kesin olarak bildiğim halde bu karardayım. Benim için onun eşi olarak onsuz yaşamak, ölmek, ya da acı çekmek onun olmayıp her türlü varlık içinde yaşamaktan kıyas edilmeyecek derecede daha makbuldür. Hattâ, makbul kelimesi duygularımı tam olarak ifade edemiyor, sadece öyle olmak isterim. Ya onun eşi olmalıyım, ya ölmeliyim, ya da hayatımı yalnız geçirmeliyim. O şehit olursa ben de onunla ölmek isterim; ondan sonra onsuz yaşamanın bana getireceği bir şey yok. Bu derece açık konuştuğum için beni affet anne. Senin karşında hiç söz söylemeden bütün fikirlerinin benim tarafımdan kabul edilmesinin gerektiğini biliyorum, ama, başka türlü olursa acısına dayanamayacağım için mutsuzluğum karşısında sana da acı çektirmek istemiyorum. Bana hiç kırılmayacaksın değil mi, anne? Herşeye rağmen son söz senin, ne dersen onu yapacağım.

Gülnaz, gözleri nemlenen annesinin pembeleşmiş yanaklarını eğilerek öptü. Yüzünü ,onun boynunun sıcaklığı içinde sakladı, ısıttı ve öyle uzun süre kaldı.

Ana tadını bir defa daha tattı.

Ana kokusunu, onun, burnuna vuran saçlarında yeniden kokladı.

Sıcaklığını, küt küt atan boyun damarının heyecanında duyarak ısındı.

Ana varlığının evladına verdiği güvenini kendini saran, annesinin kollarından yüreğine kadar inen bir elektrik akımı gibi iletti.

Binbir duygu içinde ikisi de konuşmadan, öyle birbirlerine sarılmış durumda uzun süre kaldılar. Biri, evlat sevgisi ve kokusunu taa yüreğinin derinliklerinde duyarak hazla dolarken öbürü, bütün ruhunu dolduran ana şefkati ve bu şefkatin verdiği mutlulukla bir şey düşünemez hale gelmişti.

Biri anne, biri evlat.

İki görünen ayrılmaz bir.

Kendinden bir parça değil, taa kendi, kendi yüreği.

Eğer dünyada can vermeye değecek şeyler varsa en başta evlat gelir anne için.

Evlat ve can.

Can tatlı, can azizdir, doğru.

Ama anneye candan daha aziz evladı.

İnsan anne olmadan yaşarsa yarım yaşamış sayılır, anne olunca yaşanır.

Kızının sıcaklığına doyamayan hasta kadın, kızının sırtını iki eliyle okşadı, omuzlarından tutup yukarı kaldırdı ve yüzüne derin derin baktı.

— Senin söylediklerini kabul etmemenin imkânsız olduğunu bilmiyor değilim, kızım. Ben de senin yerinde olsam senden farklı davranmazdım. Ben de bugüne kadar babanın yollarını bekledim, ama kavuşamadım; bundan sonra kavuşamayacağım da apaçık. Ama onu beklemenin bana verdiği hazzı, gururu ve mutluluğu o dönmüş olsaydı belki de bu derece kuvvetli duyamayacaktım. Bunu anlatmak da zor, anlamak da. Ama bu, böyle ve gerçek. Bu yüzden sana söyleyecek hiçbir şeyim yok. İlahi takdir ne ise o olur. Beklemeden evlenebilirsiniz. Söyle Gülsüme'ye, öbür odadan gelsinler, konuşalım.

Gülnaz, ağır ağır diğer odaya geçerek orada oturan kadınlara annesinin kendileriyle görüşüp konuşmak istediğini söyleyince kadınlar hastanın yanına geçtiler ve Gülnaz evden ayrılarak dışarı çıktı.

Ertesi günü, gelenlerin huzurunda imam Molla Mehmedin duaları ve onları karı-koca ilan etmesiyle nikâhları kıyıldı. Molla Mehmet, ikisinin de Allah'ın yolundan ayrılmadıkları sürece mutlaka mutlu olacaklarını söyledi ve gelecekleri için niyazlarda bulundu, herkes içten «amin» dedi. Bal şerbetinin içilmesinden sonra herkes dağıldı.

Evliliklerinin onuncu gününde Ebamüslimi'n parmağı iyi olmuştu. Bir an önce, hasret kaldığı mitralyözüne kavuşup vuruşmak için sabırsızlık gösteriyordu. Bu defa daha azimli, daha hesaplı ve daha hırslı dövüşecekti. Ama asıl hesap kendi yaptığı hesap değildi, kaderin hesabıydı.

Bir sevgiliden ayrılıp vatan sevgisine koşacaktı.

İki sevgi arasındaydı.

Birinin varlığı, diğerinin sevgisine bağlıydı.

Biri varsa öteki de var, birinin yokluğu diğerini de yok ediyordu. Ve kendisini iyice hazırlıyordu.

Ertesi günü yeniden cepheye dönecekti, mitralyözünün başına.

Son geceydi; beraber oluşlarının son gecesi.

Belki de bir daha başlangıcı olmayacak gecelerin sonu.

Gülsüme, Samiye, Gülnaz ve Ebamüslim bir arada akşam yemeğini yediler, yemek yerken hiç konuşmadılar. Sahana daldırıp ağızlarına götürdükleri her kaşıkta keder ve üzüntü içiyorlardı. Birbirlerine kavuşmuşken yeniden, belki de, birbirlerini ebediyyen kaybetme korkusunun hüznünü, acısını, koparıp ağızlarına zorla koydukları ekmek lokmalarıyla beraber yutuyorlardı. Yemek değil dert yiyorlardı. Hepsinin kafasında aynı düşünceler ve yüreklerinde aynı duygular dolup dolup taşıyordu.

— Son gecemizde böyle hüzünle ayrılmak, geride kalıp yaşayacak olanlarımızda ölüme kadar devam edecek olan acılar bırakır. Kederlerimizi yenmeye uğraşarak biraz mutlu olmaya çalışalım. Niceleri var ki, birbirlerini bir daha göremeden yok olup gitmişler. Bizim şu andaki beraberliğimiz yaşadığımız sürece bize kuvvet kaynağı olmalı. Zaten insan hayatında 'şimdi'lerdir gelecekleri ve geçmişleri kuşatan. Geçmiş, 'şimdi'lerin geçip gitmiş halleri değil midir? Gelecek, 'şimdi'lerle başlar, nasıl gelecek ve ne getirecek, bilinmez. 'Şimdi'miz de güzel olduğuna göre, hepimiz bir arada mutlu olduğumuza göre bu bizim için yeterli olmalı. Allah'ın takdirinin dışında ne olabilir? Onun takdir gücü karşısında

bizim ümitsizliklere kapılarak acı çekmemizin bir anlamının olabileceğini düşünemiyorum,

Dedi, Ebamüslim.

Samiye, Annesine ve Gülnaz'a bakarak :

— Biz seni bulduğumuz zaman kaybedeceğimizi biliyorduk,

Dedi.

Gülnaz, önce ses etmedi, daha sonra mutlu görünmeye çalışarak :

— Üzgün değilim diyemem, dersem, doğruyu söylememiş olurum. Üzülmememin gerektiğini de bilmiyor değilim. Değerli bir insana sahibiz, ona sahip olmanın gururu bize bir değil, bir kaç ömür yeter,

Dedi.

Gülsüme, oğlunu tekrar kaybedeceği için son derece üzülürken, savaşların kendi köylerinin topraklarında olmuş olması onun, yeniden oğlunu görebilme ümitlerini canlandırmış ve kederinin, az da olsa, sevince dönüşmesine vesile olmuştu.

— İnşallah onun yanına gene gideriz. Düşmanı geri atarlar da biz de köyümüzden çıkmayız. Üçümüz de senin mevzilerine gelip sana yardım ederiz ve birbirimizin gözünün önünde oluruz. Havalar da müsait olur inşallah.

Ebamüslim, onların hepsinin bir an önce köyden ayrılarak gitmelerini istiyor ve annesinin isteklerinin imkânsız olduğunu bilerek konuşuyordu :

— Bu gibi düşünceleri aklınızdan çıkarın. Çünkü ben hep ön saflarda harbederim. Ya bir gülle gelir bizi

götürür, ya da bir baskınla düşman eline geçeriz. Böyle bir durumda siz yanımda olursanız ben ne yaparım, anne, bunu hiç düşündün mü?

Gülsüme ve Samiye daha önce bu durumları yaşadıkları için bir şey diyemediler.

Gülnaz, biraz sıkılarak :

— Sen öldükten sonra biz yaşamışız ne olacak. Bırak yanına gelelim, sen ölürsen biz de seninle ölelim. Senin ölebildiğin yerde biz neden ölemeyelim?

Dedi.

Gülnaz, «ben gelip seninle ölmek istiyorum» diyecekti ama utandı da 'biz' dedi.

Sabaha kadar, duygularını mümkün olduğunca saklamaya ve unutmaya çalışarak konuşup durdular.

Sabah ışımaya başlayınca, toplu halde namazlarını kılıp Allah'a el açarak dua ettiler, yalvardılar.

Darda kalmış insan ruhunun çıkış kapılarıdır dualar.

Allah'a ulaşmanın, Allah'la insan arasındaki var görünen aslında olmayan bütün maddî varlıkların silinip ortadan kaldırılarak onunla karşı karşıya gelmenin yolu olan duâlar, aciz insan varlığının kendini yaratan Yüce Varlığa sığınması, ondan güç ve kuvvet almasıdır. Güç durumunda, içten gelen samimi duygularla, riyasız, açık kalple yaratanına yalvaran insan kendinin zayıf olduğunu kabul ederek yeniden kuvvet bulur, yeniden dirilir, yenilenir. Hatalarını ve suçluluğunu kabul eden insanın rahatlayıp temizlendiği, yeniden doğduğu gibi.

Dirildiler, canlandılar.

Üzerlerinden üzüntü gömleklerini çıkarıp attılar. Yenilendiler.

Belki de bin silahlı kişiye tek tek karşı koyabilecek bir manevî güce eriştiler.

Yalnız kendilerini değil, bütün varlıklarının hepsini bu uğurda bir anda feda edebilecekleri bir havaya büründüler. Ve sabahın alaca karanlığında, Ebamüslim'i sırtına, yamalarını yeniledikleri asker elbisesini giydirerek yol etmek için evden çıktılar. Naili kadının evine kadar konuşmadan, ama hiç acı duymadan yanyana, içiçe yürüdüler. Bütün varlıkları olan Ebamüslim'lerini Allah'a emanet ederek huzur içinde onu, önlerinde gördükleri şu cehenneme uğurladılar.

Ebamüslim, sırta aşağı âdeta koşar adımlarla giderken, gerilerde nelerini bir meçhule bırakarak yürüdüğünü düşünüyordu. Ama onların huzur ve güven içinde yaşamalarını sağlamak için düşman karşısında kendisine nelerin düştüğünü de çok iyi biliyordu.

Dönüp geri bakmak için can atıyordu ama bakamadı. Dönüp geri baktığı zaman Naili kadının evinin yanında bıraktığı üç yüreğinin, öyle boyunları bükük durduklarını görmekten korkuyordu. Bakmadı, koştu. Geridekileri kurtarmak için ileri koşması gerekiyordu.

Geride kalan üç kadın, onu, karşıdaki sırtın arkasına dönünceye kadar, sessiz, gözleriyle takip ettiler. Bir süre, yeniden görme ümidiyle beklediler, beklediler, ama göremediler.

Üçü de, gözlerinden kendi kendilerine gelen yaş damlalarının yanaklarını ıslattıklarını diğerine göstermek istemediler. Seyrekleşmiş olan top tüfek seslerinin alışılmış gürültüleri arasında nereye varıp, nasıl son

bulacağı bilinmeyen hayatın zor yollarının ürküten karanlıklarına erkeksiz olarak girdiler.

Erkeksiz kadının önüne çıkan yol, bir noktadan sonra o kadar çatallaşır ki, piramitlerin bilmece dehlizleri gibi hepsi çıkmaz görünür. Kimi kadın bu dehlizlerin içinde boğulup gider, kimisi çıkış kapısı tek olanı bulur, kurtulur. Harpte erkeksiz kadın daha bir cesur, daha bir atılgan, daha bir tedbirli olur. Aklını son derece mahir bir şekilde kullanır. Ölmemek için mutlaka ve erkekten daha kolay bir yol bulur. Ama korumasız ve erkeğin saldırısına maruzdur. Erkek, bütün kayıtlardan sıyrılmış olduğu için kadına, en çok böyle zayıf zamanlarda merhametsiz davranır. Ve kadın bu zorba ve zorlu kuvvet karşısında kendisini koruyamaz, çoğu kere helak olur. İşte üçü de sadece böyle durumlardan korkuyorlardı.

Harp ve felaket günlerinde erkeksiz kadın, bir deredeki derin göl girdabına düşmüş bir saman çöpü gibidir. Boyuna girdabın içinde döner durur; bazan girdaptan kurtulur gibi olur, tam çıkıp gideceğini zannettiği bir anda su onu gene girdabın derinlerine çeker. İşte üçü de bundan korkuyordu.

Metanetleri inançlarında, ümitleri yüreklerinde, güçleri kadere tevekküllerindeydi.

Allah'ın dediği olur, başkası olmaz. Bu sihirli sözün, insanın önüne, hele hele zorda kalmış çaresiz bir kadının önüne ne imkânlar açtığını, ne sağlam yollar serdiğini ancak böyle bir maceradan geçen bilir.

Nice şeyler vardır ki, normal zamanda insan onu 'olmaz' zanneder, ama yeri, zamanı ve sırası gelince son derece basit bir şekilde oluverir.

Bunun içindir ki, olaylarla karşı karşıya geldiği zamanlarda zekâsı ve manevi gücüyle ortaya koymayı başardığı müthiş sonuçları normal zamanların insan düşüncesi efsaneleştirir. Evinin içinde emniyetli ve güvenli bir şekilde sıcak sobasının başında oturan bir insan için, bir kadının, yırtıcı bir hayvanla, ıssız ve vahşi bir ormanda silahsız olarak mücadele etmesinin ve kurtulmasının hayali bile zorken, insanın böyle bir durum karşısında kendisinin o mucizeyi nasıl başarabileceğini ancak o şartlarla karşılaştığı zaman görüp anlaması, insan oğlunun içindeki potansiyelin enteresanlığını ortaya koyar. Önemli olan, insanın, o anda kendisine ne rol düşüyorsa onu başarılı bir şekilde oynamasıdır.

Ümitsizliklere kapılıp olayların ardından sürüklenmek yok olmayı peşin olarak kabul etmek demektir.

Ümitler kendi kendilerine oluşmazlar.

Ümidi yaratan insanın inancı, insanın zekâsıdır. Ortaya çıkan durumlarla olayların münasebetlerini muhakeme etme yeteneğine sahip insanda, doğru düşünce ve kuvvet kaynağı olan ilahi ve manevi duyguların zekâ ile müşterek hareketleri iman ve ümidin tükenmez kaynağını oluştururlar. Her erkek ve kadında bu kaynak doğuştan vardır. Bu kaynağın, hayatın zorlukları karşısında gücünü ispatlamasıyla yine ancak insan zekâsının fonksiyonları sonucu kolayca görülür. Ama insan, nasıl gerçekleri en iyi bir şekilde bulup gören, keşfeden bir yaratıksa, o kadar da gördüklerine inanmaz hale gelebilen, kolay aldanan ve aldatılan bir mahluktur.

Yorum, insanı yıkar, siler, süpürür.

Yorum, ölmek üzere olan insanı dimdik ayağa kaldırır; ulaşılmazları, aşılmazları kolay hale getirir.

İnsanın olacak olayları bilmesi imkânsızdır, ama onlara yorum getirmesi tabii ve mümkündür; onda bu kabliyet vardır ve insan, olayları yorumlamalarıyla hayatına yön verir. Yorumlar doğruysa, hayat doğru ve güzeldir.

Yorumlar hatalıysa hayat karmaşıklaşır ve çekilmez bir hal alır.

Akılsız başın çilesini ayaklar çeker derler, yani, yorumu yanlış yapanların dertten kurtulamadığını söylerler.

Bu üç kadın, ayrı ayrı benlikleriyle, önlerine çıkmış şartların ışığında düşünce ve inançlarıyla şu andaki durumlarını ve geleceklerini yorumladılar.

Sağlam inançlar sağlam yorumlar getirirler hayata.

Onların inançları sağlamdı.

Kadında inanç ya sağlam olur asla yıkılmaz, ya zayıf olur hemen silinir; ortası yoktur.

Evlerine vardılar. Soğuk yataklarına girdiler, sisli geleceklerine sarıldılar.

Sabahlara kadar elleri başlarının altında, açık gözlerle karanlıkta göremedikleri tavanı seyrettiler.

Ebamüslim'i savaştırdılar, vuruşturdular.

Ona sarılıp sıcaklığını duydular.

Kefene sarıp mezarına indirdiler.

Asker elbiseleri içinde, çürümeyecek şehit vücudunu mitralyözüyle beraber toprağa gömdüler.

Mezarının etrafını kara tarla taşlarıyla örüp başucuna uzun sivri bir taş diktiler ve başucunda ağladılar.

Mezarın ayak tarafında bir anda oluşmuş yaban gülü çalısına, mezarını ziyaret haline getirerek ipek bezler astılar.

Başucunda birden fışkıran gümüş gibi berrak suyun kenarında büyüyüp gelişmiş salkım söğüt ağacının yeşil uzun yapraklı dallarını mezarının üstüne doğru uzatarak onu, güneşin yakıcılığından, karın dondurucu soğuğundan korudular.

Kadın gönlünün derinliği, inceliği ve zenginliği içinde onu tüfeği omuzunda karşılarına aldılar.

Uzaktan uzağa konuşup durdular.

Yakına getirip sarıldılar, ellerini terlemiş alnına koydular.

Ve göz kapakları kapanmadan sabahı ettiler.

Samiye, artık kendilerine ait, evlerinde kendilerinden bir parça olan gelini Gülnaz'a sarılarak, konuşmadan sabaha beraber ulaştılar. Gülsüme, onlardan önce kalkarak askerlere dokuyacakları çorapların yünlerini tarakta taramak için hazırlığını yaptı ve kızıyla gelinine seslendi :

— Hadi, kalkın bakalım.

İki emanet vardı sırtında, ağır emanet. Biri kocasının, biri oğlunun emaneti.

— Hadi kalkın da, askerlere örecek olduğumuz çorapları tamamlayalım.

Kalktılar.

Sabah hazırlıkları bitirildikten sonra gündelik işlere koyuldular.

Savaş, birkaç gün hızını biraz kaybetmişti. Topçu ateşleri uzaktan uzağa devam ediyordu. Düşman saldırıları durmuş gibiydi. Herhalde yeni bir saldırı için hazırlık yapıyordu.

Gülsüme, ördükleri yün çorapları cepheye götürüp kumandana teslim etmek için iki üç defa ta ileri hatlara kadar gitmiş, Ebamüslim'in yanına varmış ve ona sarılarak hasret gidermişti. Ebamüslim'le buluşmalarını evde anlatarak onun çok iyi olduğunu belirtiyor ve harp böyle durgun giderse birkaç gün sonra kısa bir ziyaret için eve gelebileceğini söylüyordu. Gülsüme bunları anlatırken Gülnaz ve Samiye, onun ağzının içine bakıyor, Ebamüslim gelecek diye her saniye gözlerini yollara ve sırtın ardından Küllü Taşın sırtlara dikiyorlardı.

Samiye :

— İnşallah Allah düşmana fırsat vermez de, biz de kurtuluruz,

Dedi.

Üç gün sonra top sesleri çoğaldı, araya mitralyöz ve tüfek sesleri de karışmaya başladı. Düşmanın hazırlıkları karşısında Türk askeri, Kalelerden Küllütaş ve Kulat Belleri sırtlarına, oradan Sivri'ye ve Çoruh Nehri kıyılarına kadar inen bir hat boyunca savunma yapmak için hazırlanmış, olmazsa, köyün iki Km. gerilerindeki Soğanlı ve Katırdağlarının sırtlarına çekilmeyi planlamıştı. Tabii ki, kimsenin bundan haberi yoktu. Herkesin görüp bildiği tek şey askerlerin düşmanla durmadan savaştıklarıydı.

Çarpışmaların hızlandığı bir cuma günü sabahtan cepheye malzeme taşımak için herkesle beraber dokuz, on yaşlarındaki bütün çocuklara da görev verildi. Samiye de bunların arasındaydı. Bu taşıma işlemi, çocukların daha önceleri gezip hayvan otlattıkları, anne ve babalarıyla ekin ve ot biçmeye gittikleri kendi köylerinin tarlaları oldukları için ve bundan daha çok çocukların savaşı bizzat görüp içinde yaşamaları dolayısıyla artık pek öyle korkulu gelmiyordu. Cepheye gidip dönüşleri daha hızlı oluyordu ve tehlikeli ve heyecanlı bir macera hazzı veriyordu.

Çocuklar, yanlarına düşen top mermilerinden nasıl korunacaklarını öğrenmiş, tüfek mermilerinin yanlarından geçerken çıkardıkları seslerine ve yanlarında 'çıp, çıp', diye toprağa saplanmalarına aldırmadan işlerine devam ediyorlardı. Kimileri bir araya gelip kalabalık guruplar halinde malzeme taşıyor, kimileri anneleriyle birlikte hareket ediyordu. Bazan ıssız tepelerde, dere kenarlarında, kayalık yamaçlarda yalnız başına kalmış ağlayan, yaralanarak kanlar içinde hareketsiz kalmış çocuklar da görülüyordu. Ateşin hızlı zamanlarında herkes kendi canının derdine düştüğü için bunlara kimse bakamıyor, ateş kesildikten ya da hafifledikten sonra yaralanmış ya da ölmüş olan çocuklar köye getiriliyorlardı.

Kızışan savaşın o bölümünün son günü Samiye, Ebamüslim'e çorap ve yiyecek götürmüş, harbin şiddetinden oradan ayrılma imkânı bulamamış, ağabeyinin yanında kalarak ona yardım ediyordu. Mevziye su, ekmek getiriyor, bazan mitralyözün şeridine mermi diziyor, arı gibi çalışıyordu. Ağabeyinin yanında olmaktan büyük güven duyuyor, korkuya kapılmadan o cehennem içinde görevini sürdürüyordu. Ebamüslim, kızkar-

deşinin yanında olmasından büyük haz duyuyor ama bir an önce köye dönmesini de istiyordu.

— Hadi canım, düşmanın gene saldıracağı anlaşılıyor. Benim görevim çekilen askerimizi, burada kalıp düşmana karşı korumak. Bunun sonunun ne olacağı bilinmez. Sen kalk, git. Gelinbacına selamlarımı söyle. Annemin ellerinden öperim, duasını esirgemesin.

Samiye, ağabeyini bırakamayacağını düşünüyordu. Onunla beraber taşların arasında, arazide, siperlerin içinde olmak ona daha anlamlı geliyordu. Ölüm, korkulu bir şey olmaktan çıkmıştı.

— Ben seni bırakıp gitmek istemiyorum. Ne olur, bırak beni de burada kalayım, senden ayrılmayayım. Beraber gideriz, olmaz mı?

Samiye, öyle içten yalvarmıştı ki, Ebamüslim'in yüzünü tatlı bir gülümseme kapladı. Kızkardeşine sarılarak elleriyle yazmasının içindeki saçlarını okşadı ve başını eğerek yanağını başına koydu. İçine taze bir güç gelip doldu, dirildi. Kollarıyla onu daha da sıktı.

— Belki de doğru diyorsun. Birlikte ölmemiz, ayrı yaşamamızdan, kimbilir, daha kötü olmayabilir. Sonra, illaki öleceğimiz de kesin değil ya? Nice saldırıları atlattık, bunu da niye atlatmayalım.

Yanlarında onların bu hal ve konuşmalarını sessizce dinleyen diğer iki asker, bu fikre karşı çıktılar ama söz dinletemediler ve Samiye orada yanlarında kaldı.

Düşmanın top, tüfek ve mitralyöz ateşi gittikçe şiddetini artırdı, her taraf toz ve dumana boğuldu, göz gözü göremez oldu. Ardından düşman saldırıya geçti. Bu sefer bir bölükle değil, bütün hat boyunca.

Türk askeri, az olan kuvvetlerinden zayiat vermemek için hızla geri çekildi.

Ebamüslim, bayırlara yukarı tırmanan düşmana uzun bir hat boyunca aman vermiyor ve onların hızla ilerlemelerini engelliyordu. Düşman, kaç defa teşebbüs ettiyse de bir türlü bu mitralyözü susturamıyor, ilerlemesini durdurduğu harekâtı rahatlatamıyordu.

Bir ara, düşman askerinin bir gurubunun, arazinin yer yer engebeli ve çalılıklı olmasından yararlanarak siperlerine çok yanaşmış olduklarını gören Ebamüslim'in iki asker arkadaşı artık yapacak hiçbir şeyin kalmadığını, herşeyi bırakarak buradan hızla ayrılmak gerektiğini anladılar ve onu, gitmeleri için ikna etmeye çalıştılarsa da bir türlü razı edemediler. Son anlar yaklaşmıştı. Ebamüslim, arkadaşlarını dinlemiyor, duymuyor, göremiyordu. Aklını, beynini kaplayan tek bir şey vardı: yaklaşan düşman askerlerinden öldürebildiğince öldürmek, çekilmekte olan kendi askerine mümkün olduğunca zaman kazandırmak. Artık, hayatı kadar sevdiği kızkardeşini bile düşünecek durumda değildi. Beyni sadece öldürme düşünceleriyle dolmuştu. Öldürmek onu büyülemişti. Her an adım adım, sürünerek santim santim kendine yaklaşan düşmanı öldürmek, hem de bir bir öldürmek arzusu onu sarmıştı. Siper toz duman içindeydi. Etrafları top mermilerinin cehenneme çevirdiği bir alan olmuştu.

Ebamüslim, terler içinde gözünü kırpmadan ateşe devam ederken arkadaşlarına :

— Siz bütün şeritleri buraya yığın ve gidin. Ben gelemiyorum. Bu silahı bırakmam mümkün değil. Bacım size emanet, onu anneme, yani köye salimen ulaştırın bu yeter,

Dedi ve alnında birikmiş olan terleri koluyla sildi, cezbe halinde ateşe saniye ara vermeden devam etti.

Samiye, ağlayarak ağabeyinin eteklerine sarıldı, onu çekip götürmek istedi, Ebamüslim, eteklerine yapışan kızkardeşinin kenetlenen parmaklarını arkasına bakmadan elini uzatarak çözüdü ve :

— Artık son belli oldu. Ben kesin kararlıyım. Şehitliğin koridorunun kapısını araladım, benim bundan sonra, bu noktaya vardıktan sonra değişik şekilde düşünmem imkânsız. Hadin, durmayın. Zaten hepimizin bu mevziyi bırakmamız doğru değil, zira düşman elli metre aşağıda, önlerinden kaçıp gitmemiz mümkün değil. Ben onları oyalarım, siz ancak kaçabilirsiniz. Hadi, bir saniye bile beklemeyin, durmayın,

Dedi ve gömleğinin kollarını yukarı doğru sıvayarak nar gibi olmuş mitralyöz namlusunun kollarına vuran sıcaklığıyla hareketinin engellenmesini gidermek istedi ve bu şekilde ateşe durmadan devam etti.

Diğer iki er, ısrarlarının hiçbir fayda vermeyeceğini kesin olarak anladıktan sonra Samiye'yi kaparak siperden çıktılar, geri çekilen Türk askeri istikametinde köye doğru, kimselerin kalmadığı, top mermilerinin yakıp yıktığı cehennemin içinden bayıra aşağı koşmaya başladılar. Dereye inip Mezra Değirmeninin yanından köye giden değirmen yolunu takiben Kurudereye yukarı görünmemeye çalışarak tırmandılar. Binbir güçlükle, her tarafı yaralanmış, kan içinde kalmış vücutlarındaki acı ve sızılara bakmadan, Uzunkarı sırtlarında mevzilenmiş Türk askerlerine katılabildiler. Uzunkarı sırtlarından Ebamüslim çıplak gözle çok net görünüyordu. Kuş uçumu bin beş yüz metre vardı, yoktu.

Bütün asker, köylüler dahil herkes kendinden geçmiş, onun havsalaya sığmaz mücadelesini nefes almadan seyrediyordu. Siperinin bulunduğu kaya dibindeki oyuk, çepe çevre düşman askeriyle sarılmış, düşman süngü takmış, santim santim ona doğru ilerliyordu. Ebamüslim, dizleri üstünde, mitralyözünü bir tüy hafifliğiyle kullanıyor, daire şeklinde çevresini tarıyordu.

Düşman büyük kayıplar veriyor, onu bir türlü susturamıyordu. Artık top sesleri kesilmiş, sadece düşman askerinin mevziye doğru tırmanışı görülüyordu. Arkadan dolanmaya çalışanların süngüleri parıldıyor ama o, bunları görmüyordu.

Mevzinin üst tarafını kapatan kayanın yanından Ebamüslim'in bulunduğu mevziye yanaşmayı başaran on kadar süngülü düşman askerinin beş adım ötedeki ayak seslerini duyarak mitralyözünün namlusunu hızla onlara doğru çeviren Ebamüslim, tetiği çekmeye fırsat bulamadı, on süngü birden yukarıdan aşağıya doğru hızla vücuduna saplandı. Kollarıyla süngülere sarıldı, kısa bir anda elleri gevşedi ve sırt üstü mitralyözünün üzerine düştü.

On düşman süngüsü, göğsüne on defa daha saplandı.

Görevi, kendisini kendi vatanında öldüreceklere karşı, işgalcileri öldürerek kendini koruyan insanın göğsüne saplanan on zalim kin, on haksız zulüm, onun şehit olduğu yerin hemen yanıbaşından yukarı yükselen kayanın doruklarında bir çan gibi ebediyyen inleyecek ve akıllardan çıkmacaktı.

Bununla kinini dindiremeyen düşman, Ebamüslimin tertemiz naşı üzerine attığı üç bombanın dumanla-

rı arasında bir katilin tipik görüntüsüyle sırıtıyordu. Bir anda, düşmana kan kusturmuş olan bu askeri görmek için mitralyöz mevzisinin etrafı düşman askeri ile doldu. Herkes bu askeri görmek istiyordu ama ortada ne bir asker vardı, ne de bir mitralyöz. Gelip mevzinin başında duran bir düşman subayı, oraya ilk varan askerlere sordu :

— Nerede bu asker?

Kinlerini zulümle dindirmiş olan askerler, allak bullak olmuş mevziye bakarak :

— Bombaladık, yok oldu. Nice ölülerimizin intikamını aldık ama kinimiz gene de yatışmadı.

Subay :

— Yazık, bu asker ölmemeliydi,

Dedi.

Varsın ölsündü, çünkü güzel ölmüştü.

Hayatın sonunun muhakkak ölüm olduğuna göre güzel ölmek kaderi herkese nasip değildi.

Acaba dünyada, zamanı gelen güzel ölüm kadar güzel bir şey var mıydı?

Ölüm haberi köye hızla yayıldı.

Gülsüme, köye yakın olan Uzunkarı sırtlarına doğru kendini kaybetmiş halde koştu. Peşinde Gülnaz vardı. Sesi çıkmadan yaşlarını içine atan Gülnaz. Uzunkarı sırtlarına gelip karşıda, aşağıda Ebamüslim'in mevzisinin başına toplanmış hareket halindeki düşmanı gördüler. Durum, kudurmuş bir kurt sürüsünün avını ortaya alıp saldırmasına benziyordu.

Gülsüme, Gülnaz ve Samiye aşağılara doğru buğulu gözler ve donmuş yüreklerle bakarken bir subay yanlarına geldi ve :

— Ne mutlu oğluna ki, öyle bir ölümle öldü; ne mutlu sizlere ki, öyle bir evladın sahiplerisiniz,

Dedi ve yaşlanan gözlerini yana çevirerek oradan uzaklaştı.

Gülsüme, peştemalını yüzüne kapatarak kızını ve gelinini alıp geri döndü. Gülnaz, hissizleşmiş, bir heykel gibi yürüdü. Yüreğini yerinden koparark damarlarıyla irtibatını kesen bir el, şimdi boğazını sıkarak nefesini tıkıyordu sanki. Yürüyemedi, ses edemedi, dizlerinin üzerine çömeldi. Gülsüme ve Samiye, Ebamüslim'den kalan bu son hatıranın koltuklarına girdiler ve eve geldiler.

Üç gün elem yeyip, kahır içtiler.

Gülnaz dayanamadı, öldü.

Gülsüme, dayanmak zorundaydı, çünkü yalnız bırakıp ölemeyeceği bir kızı vardı, onun için yaşamak zorundaydı, yaşadı.

Samiye hastalandı, yataklara düştü. İyi olup yeniden kendine gelebilmesi için başka bir facianın bütün şiddetiyle üzerlerine çökmesi yeterli gelecekti.

Düşmanın saldırıları devam ediyordu.

Türk askerlerinin tekrar yeni mevzilerine geri çekilmeleri gerektiği gözle görünür hale gelmiş olduğu halde, düşman içinde kaldıkları takdirde başlarına nelerin geleceğini çok iyi bilmelerine rağmen bir türlü harekete geçip et ve kanları gibi olmuş vatan toprakların-

dan, vatan havasından ve hatıralarından kopup gitmeyi göze alamıyorlardı. İnsan bu işte. Geleceğin ne getireceğini bilmediği için 'şimdi' nin azabını geleceğin mutluluk ümidi için sineye çekiyor, ona katlanıyordu.

Üç gün sonra, bir sabah kalktıklarında düşmanın, Korutluğun dereye gelmiş olduklarını ve çok kısa bir süre içinde köye varacaklarını görmüşlerdi. Artık yapılacak bir şeyin kalmadığını anlayarak son derece hızla ve alabildiklerini almak suretiyle, daha önce hazırlamış oldukları yeraltı mahzenlerine koşuştular ve oralarda saklandılar. Tabii ki bunu yapabilenler çok az kişilerdi. Köy, kadın ataletinin ve tereddüdünün kurbanı olmaya hazırlanıyordu ve bütünüyle düşmanın eline göz göre göre geçiyordu. Olacakları beklemekten başka yapılacak bir şey kalmamıştı.

Köyü, derin bir sessizlik ve korku kaplamıştı. Sokağa kimse çıkamıyor, dışarıda nelerin olup bittiğini kimse bilmek istemiyordu. Görünmeyen tehlike yok zannedilir ve gafil insan da kendini böyle avutarak sonunda tehlikenin derinlerinde boğulur gider. Bu tuhaf, tuhaf olduğu kadar aptalca yok oluş, buna şahit olmuş insanlar tarafından tekrar edilir durur. Ne garip bir yaratıktır bu insanoğlu. Herşeyi kavrayacak bir zekâ ve anlayışa, müthiş bir muhakeme kabiliyetine ve kudretli bir düşünce ve yorumlama yeteneğine, tecrübe birikimini sağlama gücüne sahip olmasına rağmen göz göre göre ateşin içine kendi düşmektedir. Yok olacağını bildiği halde kurtulacağına kendini inandırır.

Boğazı kesilip kanı aktılırken bile eliyle yarasını kapatıp kanı durduracağını ve yaşayacağını zannederek ölüm anının geldiği ana kadar ümidini yitirmeden habire gayret gösterir.

Gerçekler kendi zararına ise onların, hiçbir zaman, gerçek olduklarını kabul etmek istemez ve bu gerçeklerin çok kısa bir zamanda kendi hayallerinin gerçekleşerek bunlarla yer değiştireceklerine muhakkak inanır. Bu, yok oluş anına kadar böyle gider.

Ölüm, insan hayatının son gerçeğidir.

Ölüm, asıl gerçeği kabul edip onun karşısında insan oğlunun artık hayal kuramadan sususudur.

Bu köy de ölüme böyle gitmişti.

Kadın hayalperestliği, kadın duygusallığı ile birleşerek gerçekleri gördüğü halde idrak edemeyen kadını yine kendi içinde boğdu.

Kadınlar ve yaşlı erkekler bu duygular içinde perişandılar.

Mağluptular düşmana.

Bunun da ötesinde, vuruşarak mağlup olan erkeklerin kadınları ve kızlarıydılar.

Vay haline mağlupların.

Daha da vay haline onların kadınlarının.

Vahşi insan sürülerinin kalpleri bir de kin ve intikam duygularıyla dolarsa, onların karşısında mağlup olmak yerine veya durup onların yapacaklarını beklemek yerine bin defa dirilip dirilip ölmek daha insanca, daha güzel değil mi?

İnsanlık duygusu taşımayan insana mağlup olmak kadar korkunç ne olabilir ki?

Kudurmuş aç kurda mağlup olan yaralı, hasta ve takatsiz aslanın asaleti bu pis kurdu merhamete getirir mi hiç?

Düşman, kudurmuş, kin dolu bir kuduz sürüsüydü.

Ondan korunmanın yolu tekti: vuruşarak teslim olmadan ömlek. Ya öldürmek, ya ölmek.

Gerçek buydu ama ölümün yeri ve zamanını belirlemek çok zor. İnsanı engelleyen, ölümden daha acı olaylara katlanmayı gerekli kılan kurtuluş ümitlerini ne yapmalı?

Bu aldatan boş ümitlerle, saniyelerin yıllaştığı bir bekleyiş içine girdiler. Kapılarını kilitleyip arkalarına kalaslar dayadılar. Böyle anlarda kitli kapıların vahşi insan iştahasını daha fazla tahrik ettiğinden habersizdiler.

Düşman dışarıda yerleşiyordu. Köyün etrafını sarmış, caminin kapısını tekmelerle kırıp atmış, okulun her tarafını işgal ederek karargâhlarını oraya kurmuşlardı. Köyü, işgal edip yok ettikleri ve yağmaladıkları öteki köylerden de almış oldukları tecrübelerle, daha iyi nasıl hazmedeceklerinin hesabını yapıyorlardı.

Köyde, mağlup olmuşların kadınları, kızları ve çocukları vardı.

Köyde kendisini taşıyamayacak kadar hasta ve yaşlı, salınamayacak kadar ihtiyar olanların savunmaları zaten mümkün değildi.

Düşman, ellerini oğuşturuyor, dişlerini biliyordu.

Köyde kadın ve çocuklar ölümlerden ölüm beğeniyorlar, kendilerine en kolay gelecek ölüm şekillerini düşünmeye çalışıyorlardı.

Düşman için meseleler ne kadar güzelleşmiş, ne kadar haz verici olmuş, ne kadar kolaylaşmıştı.

Mağlupların kadın ve çocukları için hayat ne kadar zorlaşmış, ölüm, çeşitleriyle gelip kapılarına dayanmıştı.

Mert düşmandan korkulmaz.

Mert düşmanın karşısında mağlup olanların haysiyet ve şerefleri yine eskisi gibi mukaddes ve teminat altındadır. Şerefli bir düşmana mağlup olmak insanı alçaltmaz. Kendisi şerefli olduğu için şeref ve haysiyet gibi değerlerin kıymetini ve ne anlama geldiğini bilir, insanın bu hasletlerine daima hürmet eder ve zarar vermez. İnsana değer verdiği için insanın değerlerini üstün tutar ve onlara asla dokunmaz.

Düşman namert ve alçaksa eğer, düşmanın haysiyet ve şereften nasibi yoksa vay haline onun eline mağlup düşenin.

Evine kapanmış, kurbanlık koyun gibi bekleyen her kadın ve kız, hattâ küçük çocuklar, düşmanın namert ve alçak olduğunu biliyor ama, korunmasız oldukları için, mertlik göstereceğine kendini inandırmak yolunda boş yere uğraşıp duruyorlardı. Düşmanın işgaline uğramış köy ve kasabalardan göç etmiş nice mazlumların yürekler acısı hallerini, onların anlattıklarını defalarca görmüş ve dinlemişti. Buna rağmen böyle bir düşmandan hâlâ mertlik beklemek kadın acizliğinin ve fiziki güçsüzlüğünün kötü bir belirtisiydi. Ama bu durumda yapılacak başka bir şey de kalmamıştı. Tek çare vardı : Kendini öldürmek. O da dünyada başvurulacak en son ve en zor çareydi.

Gülsüme, kapının arkasına üç tane iri ağaç kütüğü dayadı. Kızını tutup yanına aldı, sarıldı, onu teskin etmeye boşuna uğraştı. Samiye, bulgur kazanında kayna-

yan bulgur gibi titriyordu. Annesi onu uyutabilmek için uğraştı fakat o uyuyamadı. Mümkün olur muydu uyumak, insanın karşısına ölüm gelip dayanınca?

Samiye, yırtınırcasına ağlayıp hıçkırıyordu :

— Şimdi ne yapacağız, ne olacağız; söyle anne, ne yapacağız? Ölmek istiyorum, ama ben kendimi öldüremem, beni sen öldür anne, sen. Al eline bıçağı, sapla yüreğimin başına da kurtar beni! Yoksa delireceğim, anne!

Gülsüme, tam bir dehşete kapılmış bu çocuğun yüzünün almış olduğu korkunç şekli görünce ürperdi ve ağlamaya başladı.

— Korkma yavrum, annene güven. Ben seni koruyacağım.

— Nasıl koruyacaksın beni? Elinde ne var? Görmedin mi gözleri oyulup çıkarılmış çocukları?

Gülsüme'nin boğazı tıkandı, konuşamadı, bir şey söyleyemedi. Sessiz yerinden kalktı, makası alıp geri döndü, Samiye'nin yanında yere oturdu, onu kucağına aldı.

— Başını dizimin üstüne koy, kızım; seni kurtarmanın yollarını arayacağım.

Samiye, büyük bir tevekkülle olacakları hiç düşünmeden başını annesinin dizinin üstüne koydu; makası yüreğine saplamasını korkuyla fakat kabullenmiş bekledi. Annesinin elinde makasla durup, harekete geçmemesi üzerine :

— Ne duruyorsun, neyi bekliyorsun, anne? Dayanamıyorum, anne, dayanamıyorum. Ne yapacaksan yap!

Dedi ve ağlamaya başladı.

Gülsüme, gözlerinden akan yaşları kızının çemberi üzerine dökülürken elleriyle ağır ağır Samiye'nin saçlarını örten mavi rengi uçmuş ve kirli beyaza dönüşmüş, kenarları ince boncuk oyası yazmasını aldı; uzun lepiska koyu kahve rengi saçları Gülsüme'nin dizinden aşağı sarkarken elleri titriyordu. Kızının saçlarını avuçlarının içine alıp yüzüne götüren Gülsüme, saçların serinliğini yanaklarında duyarak bir süre öyle kaldı. Daha sonra aynı saçları dudaklarına götürerek öptü, öptü, kokusunu taa ciğerlerinin içine kadar çekti durdu.

Samiye tekrar annesine seslendi :

— Ne bekliyorsun, hadi, bekleme!

Gülsüme, tereddüt etti, elindeki makası bir ara yere bıraktı, durdu, tekrar aldı. Alnındaki terleri kapatan yazması daha da ıslandı. Gözlerindeki yaşlar sular gibi aktı. Rengi uçtu, benzi soldu.

— Canım yavrum, sana nasıl kıyayım! Bu günleri görmeseydim de iki taşın arasında kalsaydım. O güzel saçlarını nasıl yerlere dökeyim? O güzel başını nasıl saçsız bırakıp kelleştireyim?

Annesinin makasla kendini öldürmeyeceğini fakat saçlarını keseceğini anlayan Samiye :

— Bekleme, anne, kes saçlarımı; taa dibinden kes ki yüzüme bakılır hal kalmasın. Gülnaz ne talihliymiş ki, ölüp cennete gitti de kurtuldu. Ahh, biz de ölseydik Allahım, ölseydik!

Diye için için inledi.

Gülsüme'nin eli kızının saçlarını kesmeye bir türlü varamıyordu ama kararı kesindi, saçlarını ve kaşlarını

kesecek, kendisininkilerini de ona kestirecekti. Elindeki makası kızının saçlarına daldırıp kesmeye başlarken son bir defa daha dudaklarını kızının saçlarına değdirdi ve kendini tutamayarak yüksek sesle ağlamaya başladı. Samiye, yattığı yerden hiç kalkmadan annesinin ağlamasına karıştı, birlikte ağladılar, ağladılar. Yarım saat içinde, kızının ipek gibi tel tel sarkan o güzelim saçlarını kökünden yollu yollu kesen Gülsüme, hıçkırıklarına bir türlü mani olamıyordu. Sevgili kızını kaldırdı, kucağına oturttu, yüzünü öptü durdu. Saçları kesmek yetmemişti. Öyle olmalıydı ki, değil bir kıza veya kadına, bir insana bile benzememeliydi. Şimdi de kaşlarını kesecekti. Kendini sıktı, durdu. Bir yandan kızının masum ve mazlum yüzüne bakarken yüreği burkuluyor, beyni uğulduyordu. Elleri titremeye başladı. Bu masum ve güzel yüzün anlamını veren sular gibi berrak siyah gözlerinin üstündeki kılına bile dokunulmamış o kara kaşları, yıllarca kızına baktığı zaman gözüne ilk çarpan bu kalın kaşları da mı kesecekti? Allah'ım bir anaya bu ne büyük işkenceydi? Başka bir çare de düşünemiyordu, beyni çalışmıyordu. Programlanmış gibi elindeki makası kaldırdı, Samiye'nin kaşlarına götürdü, hiçbir şey düşünemeden düşündü ve öyle kalakaldı.

Kızını korumanın, onu, bir pislik seli haline gelmiş adi bir düşmanın şerrinden kurtarmanın onca iki yolu vardı: Biri, kızını iğrenilecek kadar çirkin hale getirmek ve gözlerden uzak tutmak; bu olmazsa kızına hissettirmeden onu öldürmek. Şimdilik bazı ümitlere kapıldığı için birincisini uyguluyordu. Boş düşünceden kendini sıyırıp önünde duran gerçekleri yine görünce beklemenin ve tereddütlere düşmenin hiçbir anlamının olmadığını bilerek sol elinin parmaklarıyla Samiye'nin kaşlarını tutup kaldırdı ve yüreğine sivri bir hançer sap-

lanmış gibi dayanılmaz acıyla makası kaşların köküne vurdu. Çok kısa bir an içinde Samiye'nin iki kaşını da kana bulayarak derisiyle beraber kesti.

Köylerini, yurtlarını işgal eden haysiyetsiz bir düşmanın, insanlıkla zerre kadar ilgisi bulunmayan kinle kudurtulmuş bir sürünün kadın şerefine yönelik saldırılarından korunmak amacıyla saçları kesilip atılmış, kaşları derileriyle yok edilmiş, yüzü, kesilen kaşların çukur hale gelmiş yerlerinden akan kanlarla acayip bir hale gelmiş olan kızının yüzüne bakan Gülsüme, birden bire kendini yere attı, delicesine yumruklarını yerlere vurdu, vurdu ve saralı bir insan gibi bir süre çırpındı. Biraz sonra titremeye dönüşen çırpıntı kesildi ve Gülsüme, bayılarak sessizleşti, durgunlaştı, ölü gibi hareketsiz kaskatı kaldı. Annesinin öldüğünü zanneden Samiye, yüzünün almış olduğu korkunç durumdan habersiz olarak hızla kapıya koştu, kütükleri kapının ardından alarak hemen bitişik kapıda duran en yakın komşusu Ermeni kadını Analiz'in kapısını karanlıkta deli gibi çaldı. Bir süre içerden bir ses gelmeyince korkusundan ne yapacağını şaşırmış bir halde yerden bir taş alarak kapıyı döğmeye başladı. Nihayet içeriden kadının tanıdığı sesi korka korka sordu :

— Kim o?

Ermeni kadını Analiz'e kendini tanıtınca kadın, kapıyı hızla ve aceleyle açtı, Samiye'yi içeri aldı. Yüzü gözü kan içinde kalmış bu çocuğu önce tanıyamadı, daha sonra anlayarak kapıyı kapattı ve arkasına engelleri koydu. Samiye, nefes alamaz bir halde, olanları Analiz'e anlattı ve ikisi birlikte, baygın halde yatan Gülsüme'nin yanına koştular.

Gülsüme, hâlâ baygın yatıyordu. Bakır bir tasla buz tutmuş su küpünden güçlükle aldıkları suyla yüzünü yı-

kayarak güç bela ayılttılar ve bir süre yatırarak konuşmadan yanında oturdular. Bitkin ve şaşkın onlara bakan Gülsüme, yavaş yavaş kendine geldi :

— Çok zor bir durumdayız, Analiz. Ne yapacağımızı şaşırdık. Başka bir çaremiz kalmadığı için şimdilik ancak bu şekilde bir tedbir almayı düşündük ve böyle perişan olduk,

Dedi.

Bu durumdan son derece üzülmüş olan Analiz :

— Sizin bize yapmış olduğunuz iyilikleri elbetteki unutacak değiliz. Biz inanıyoruz ki, bizim erkeklerimiz Ruslar tarafından kandırılarak delirtildi. Hükümet Ermenilere yer değiştirirken siz bizi çocuklarımızla yanınıza alarak sakladınız ve bugüne kadar herşeyimizden emin olarak yaşadık. Erkeksiz olmamıza rağmen aynen eskisi gibi korkusuz, beraber ve kardeş gibi komşuluğumuza devam ettik. İnsanlık yerde kalmaz. Bugün size yarın bize. Ben seni belki koruyamam, ama Samiye'yi yanıma alır, kendi çocuğum olarak vikaye edebilirim. Sen de kazımış olduğunuz mahzene gider saklanırsın. Geriden hiç endişen olmasın. Ben ölmeden senin kızının kılına bile dokundurtmam, sana ihanet edip yerini, yani mahzenleri kimseye bildirmem, bana güven,

Dedi.

Kararlaştırdıkları gibi yaptılar. Sarılıp öpüşerek ağladılar, ağlaştılar, ayrıldılar. Samiye, Analizin yanında kaldı; Gülsüme, daha önce hazırlamış oldukları gizli mahzene ulaşmayı başardı.

O gece hiçbir eve düşman girmedi. Düşman önce herkese güven verip köydeki halkın kendilerine karşı

takınacakları tutumlarında bir gevşeklik meydana getirerek daha kolay tam teslim olmalarını düşündü ve korkulacak bir şey olmadığı zehabına kapılacak kadın ve halkın çeşitli şekillerde saklanmış oldukları yerlerden çıkmalarını sağlayarak avlanmalarını mümkün kılacak şartları sağladı.

Sabahlara kadar her an kapılarının kırılıp düşman askerlerinin içeri gireceklerini ve kendilerine tecavüz edeceklerini, öldüreceklerini, çocuklarının gözlerini oyacaklarını büyük bir korkuyla bekleyen kadınlar, o gece böyle bir olayın vukubulmaması karşısında korkularını nispeten azaltmışlar ve boş ümitlere kapılmışlardı. Sabah olup gün ışıyınca kapı aralarından, pencere kenarlarından sokaklara gizli gizli baktılar. Sokaklarda düşman askerlerinin o hain ve yılışık suratlarıyla, silahları ellerinde devriye gezdiklerini görünce boş ümitleri uçup gitti, hayali olan korkuları somutlaştı ve içerlerini acı bir zehir gibi doldurdu.

Kendilerini korumak için satır, bıçak, balta ne bulduarsa hazırlayarak kapının arkasında, kuşaklarının altında muhafaza eden kadın ve genç kızların yanında, çeşitli usullerle kendilerini öldürmek kararı almış olan kadın ve kızlar da vardı.

Kimi kadın, gelin ve kızlar, çocuklar dahil, saçını kaşını kesip yolmuş; yüzünü gözünü yaralayıp bakılmaz hale getirmiş; üstünü başını yırtarak çulları asılan elbiselerinin üstüne ve hatta yüzüne gözüne çamur, kömür, mal ve insan pisliği sürmüşlerdi.

Bütün bunlar, kendilerine göre geçerli olabilecek bazı tedbirlerdi. Halbuki düşman insan değildi. Düşman savaşmak için, bir hakkı elde etmek için savaşmıyordu; her şeyi insanıyla birlikte yok etmek, yakıp yık-

mak, bir ırkı imha edip kökünden kazımak için savaşıyordu. Böyle olunca da ona ait hiçbir şey sağlam ve ayakta kalmamalıydı. Vücudu devrilmeli, şerefi, namusu, haysiyeti özetle onu ayakta tutan hangi değerleri varsa tümü silinip süpürülmeliydi. Bu düşüncelerle ve korkunç, korkunç olduğu kadar insan aklının ve ruhunun asla kabul edemeyeceği derecede kudurtulmuş bir kinle saldırıp yok ediyordu. Aslında bu düşman başka türlü de olamazdı, o, o zaman için öyle değildi. O, her zaman için öyleydi; tıyneti oydu. Mağlup olduğu zaman her türlü haysiyetsizlik ve yaltaklık içinde sinip zilletleri kabul eder, galip geldiği zaman mağlupları da kendi mağlup olup kendi kabul ettiği haysiyetsizliği derecesine indirerek alçaltmak ister. Bu, onun esas özelliğidir.

O, şimdi burada kaldığı müddetçe, iblisin bile aklına gelmeyecek nice zulümleri kahramanlık gösterisi diye hazırlıyordu.

Alçakların kahramanlığı zulüm, gasp ve denaattir ancak.

Kendini, insan alçaltmakla yükselttiğini zanneden zalimin, kendisinin göremediği, ancak tarih sahnesinde dünya durdukça yüzüne tükürülerek tasdik edilen ve asla silinmeyecek olan alçaklığını hangi eylemi saklayabilmiştir?

Alçağa mağlup olup öcünü almadan yaşayabilenler bunu kendinden sonra gelenlere miras mı bırakmalı yoksa? Yoksa, öyle toprağın koynuna mı girmeli? İnsanda kin olmamalı, kin milli olmalı. Kin, alçaklara karşı hiç dinmemeli. Alçak, kim olursa olsun ezilmeli, yok edilmeli. Şerefli ve adil insanları yüceltmeli, onlara büyük bir saygı duymalı, can düşmanın da olsa.

Bu düşman alçaktı.

Alçaklığın her türünü göstermek için susuyor, sustukça daha büyük alçaklıkları tezgâhlıyordu.

İkindiye doğru, beşer kişilik silahlı asker timleri bütün evleri kapı kapı dolaşarak dipçikleriyle kapıları dövdüler. Yanlarına almış oldukları, köyün, sulh zamanında da çeşitli adilik ve aşağılıklarıyla ünlü Guduz Mahmut'u her evin kapısından içeri bağırtarak, herkesin, kapılarını gece ve gündüz ardına kadar açmalarını, çoluk çocuk, genç ve yaşlı nekadar insan varsa hepsinin harmanlarda, İzzet'in evin önünde toplanmalarını, aksi takdirde kapıları kapalı bulunacak evlerin kapıları kırılarak içeride ele geçirileceklerin ölümlerden ölüm beğeneceklerini ilan ediyorlardı. Böylece gezilmedik ev, dipçiklenmedik ahır kapısı bile kalmadı. Bunun yanında, ahırlarında nekadar mal varsa tümünü askerlerin alıp götürmeleri için hazır bulunduracaklardı. Bir tek ahırın kapısı kapalı bulunursa götürülecek hayvanın yerine, sahibi ister erkek olsun, ister kadın, isterse çocuk, o boğazlanacaktı. Kimse sonra duyamadık, haberimiz olmadı demesindi. Bu, işgal kumandanının emriydi, kesin olarak uygulanacaktı. Ve hangi evde kimlerin oturduğu, hangi ahırda kaç malın olduğu, kimin kaç paraya sahip olduğu bir bir biliniyordu.

Guduz Mahmut özbeöz Türktü ve aynı köydendi. Kapısını düşman askerleriyle beraber vurduğu insanların çoğu kendi akrabalarıydı, uzaktan ya da yakından. Aşağı bir insandı.

Düşmanın elinde, korkusundan, daha da alçaklaşmıştı.

Zamanında haindi, gene hain.

Düşman onu önüne katmış eşek gibi güdüyor, kapı kapı bağırtıyordu. Bağırırken sesinde bir pişmanlık duygusu, bir isteksizlik hissedilmiyordu. Hançeresi, bir düşmanınki kadar rahat ve şevkle işliyordu.

Düşmandan önce alçaktı, şimdi alçakların arasında daha da alçak olmayı en büyük meziyet saydı.

Bazı alçak zannedilenler vardır, normal zamanlarda; onlar, haysiyetlere saldıran şerefsiz düşman karşısında kahramanlaşır; ödü kopacak kadar korkak görülenler düşmanın zulmü ve densizliği görülünce insanlık namına isyan eder, ölümü göze alan birer adalet meleği haline gelip şerefli yiğit ölümü alçak tek canlı kalmaya tercih ederler.

Guduz Mahmut, canını kurtarıp rahat yaşamak uğruna düşmanla işbirliği alçaklığını gösterip, yapılacak zulüm ve işkencelere ortak olacak ve kendinden sonra yaşayacak neslini alçaklığa mahkûm edecekti. Birkaç günlüğüne tehlikelerden uzak kalarak rahat yaşamak uğruna dünya durdukça lanetle anılmayı göze almakta hiçbir beis görmemişti. Alçaklar, geleceği göremezler, ancak bugünü yaşarlar. Guduz Mahmut, yalnız kendi hayatını değil, çocuklarının da kurtardığını zannettiği hayatlarını, düşmanla işbirliği yaparak alçalttığını düşünmediği insanların şerefleri yücelen çocuklarının yanında barınamayıp uzaklara kaçmak suretiyle kendilerini tanımayan insanların arasında 'yalnız alçaklar' olarak şimdiden bu hareketiyle söndürdüğünü göremiyordu. Bir işe nasıl başlarsan sonu öyle gelir.

Ne yazık önündeki kocaman hendekleri göremeyen bakar körlere.

Eyvahlar olsun zulme destek olan izansızlara.

Düşmanın koluna giren kafası bin defa ezilecek hainleri affeden insanların ve toplumların yeni yeni hainlerle zamanı gelince karşılaşmaması acaba mümkün mü?

Bir yanılmadan bin ders almayan, alamayan nesillerin yanılıp her gün bir ayrı hainlikle karşı karşıya gelmemelerine imkân var mı?

Affetmek büyüklüktür.

Ama alçağı ve haini değil.

Allah'ın bile affetmeyip hesap soracağı zulmetmiş kulhaklı insanı, o zulme uğramış nesillerin affetmesi ne büyük bir ahmaklıktır.

Düşmanın alçağı hiç affedilmez.

Düşmanın zulmü unutulmaz, unutulursa helak olunur.

Aynı düşman daha önceleri de gene defalarca saldırmış, Türk toplumu içinde yüzyıllardan beri huzur, varlık ve her türlü hürriyet içinde, kültür varlıklarının tamamını koruyarak yaşayan Ermenileri yoldan çıkarmış, evvela onlara ihanet ettirmiş, sonra yanlarına kaçmalarını sağlamıştı, şimdi de yanlarına alıp ellerine silah vererek her türlü fenalığı yapmalarında kendilerine yardımcı ve destek olmuşlardı.

Bu köye varıncaya kadar işgal ettiği her yeri yakıp yıkarak, insanları katlederek, şeref ve haysiyetleri yerlerde süründürerek virane yapmamış mıydı?

Şimdi aynı şeyleri bu köy içinde neden yapmasındı? Elbette ki aynı şeyler tekrar edilecekti. Akrep sokmayla tıynetlidir, onun kabiliyeti odur. Akrep bu sefer sokmaz denir mi?

Bütün hayatları boyunca saçlarının bir telini bile kimsenin görmediği, kadının asil hicabının en yücesine varmış, kadını, sahip olduğu varlıkların en üstünü ve kutsalı olarak görerek ona hayatının üstünde değer vermiş insanların oluşturduğu bir kültürün içinde yoğrulmuş kadınların böyle bir lağım seline dayanması ne mümkün? Ahlak kaidelerinin hele kadınlarla ilgili bölümünün hiçbir aksaklığa uğramadan son derece büyük bir istekle uygulandığı bu toplumdaki kadının yeri değiştirilirse bu yıkıma o kadının katlanması ne kadar imkânsızdı. Dini inançları yanında ahlâk, edep, hayaya büyük bir inançla bağlı oldukları bilinen bu kadınların, insan haysiyetini köpek haysiyetiyle bir tutan bir düşmanın karşısında çıldırmadan durabilmesi insan mantığının kabul edemeyeceği bir husustu.

Düşman kumandanının emirlerini kapı kapı dolaşarak kilitli kapılardan içerilere bağıran düşman askerlerinin ve onlardan daha da alçaklara düşmüş olan Guduz Mahmut'un iç ürperten sesleri ölüm fermanları olarak kulaklarından sokulan millerle beyinlerine saplanıyordu. Ne yapacaklarını şaşırmış bir halde öyle bekleşiyorlardı. Keser, nacak, balta hülasa, kesici ne varsa kapıların arkalarına yığmışlar, bıçak, makas ve usturuları koyunlarında saklamışlardı ama onları kullanabilecekley miydi acaba?

Düşmanın, her türlü melaneti işleme yetkisi ve imkânının olduğu bir ıssız işgal gecesinde korumasız, aciz, güçsüz ve her türlü tehlikeye maruz kadınların kapılarını açık bırakmaları ne korkunç bir ölümdü. Kendilerini öldüremiyorlardı, çünkü dinleri maniydi. Ama öte yandan ölümden daha beter olayların muhatabı olmak ölümlerden daha beter, daha zalim, daha acı değil miydi? Böyle anlarda, namus ve şereflerin bir lağım kana-

lında akıtılan pislikten daha değersiz hale getirildiği zamanlarda bu olaylarla karşı karşıya gelen insanlar 'yaşıyorum' diyebilirler miydi? Ölüm bir kurtuluştu, asıl ölmek yaşamak, yaşamak ölmekti. Elbetteki bu son müracaattı, kurtuluş için ölüm anına kadar mücadele etmek ilahi bir emirdi.

İnsanlıkla ilgili hiçbir hak, hukuk ve değer, duygu ve düşünceyi tanımayan bu düşman, kana susamış bir zalim, şereflere düşman kesilmiş bir alçak olduğu için işkence yaptığı insanların işkence anında ölümlerine öfkelenmekte, canavar ruhunu tatmin etmek için aynı olayları bir başkasına, bir başka şekilde tatbik etmekte idi. Bu düşman, düşmanların en alçağı idi.

Bunun böyle olduğunu en küçük çocuğundan en yaşlı ihtiyarına kadar herkes biliyordu, biliyordu ama bir çare de bulamıyordu. Çıkıp gitmek tek çareydi ve bu çareyi kaçırmışlardı. Çaresiz kalmış insanların bir çare bulmaları ne müşkül bir şeydi ve insan, nice çaresizliklere çare diye yapışıyordu.

Dehşet verici ümitsiz bir bekleyiş içine girdiler. Kapılarını açık bırakıp bırakmamak konusunda tereddüt ettiler. Kimisi can korkusuyla ve boş ümitlerle kapısını yarım açık bıraktı; kimisi kilidini hiç açmadı, sonraya bıraktı; bazıları da ölüm pahasına kapılarını hiç açmamaya ve düşmanın kapıyı zorlaması anında vuruşarak ölmeye kesin karar verdi. Herkes bu kararları alırken kendi başına hareket ediyor, ötekilerinin ne yaptıklarından hiçbirinin haberi olmuyordu. Kararlar, toplumda müşterek alınabilirse ölmek bile kolaylaşır; tek başına alınan kararlar hak bile olsa uygulanması korku verir. Toplum içinde böyle zor zamanlarda, kolay kararlar da olsa, tek başına hareket etmek adeta im-

kânsız hale gelmekte, kişinin cesaretini ve mücadele gücünü büyük çapta azaltmakta, bazan da teslimiyetle sonuçlanmaktadır.

Bu karman çorman olmuş duygular içinde teslimiyeti göze alanlar da vardı.

Akşamın karanlığına kadar binbir duygu ve düşünce içinde gidip gelen perişan olmuş kadın ve çocuklar ölümle hayat arasında dolaşıp durdular.

Çoğu genç kız ve kadınlar kazıdıkları mahzenlerde, kayadiplerindeki ıssız mağaralarda, tavan aralarında, mereklerdeki ot yığınları ve samanların içlerine girip saklandılar. Mereklerin kenarlarındaki ve girilmez yerlerindeki kuytularda samanların taa diplerine sokularak gömülüp gizlendiler. Nefes almaları âdeta imkânsız olmasına rağmen, alçak bir düşmanın yüzünü görmektense, samanın altında nefes almadan boğulup ölmek elbette ki çok daha iyi idi.

Gerek evlerin tavan aralarında, gerek özel olarak yapılmış yer altı mahzenlerinde, gerek ahır ve mereklerin gizli bölmeleri ve saman yığınları içinde saklansınlar bütün bu saklandıkları yerlerin köydeki bazı zayıf ve hain karakterli kimseler tarafından düşmana tarif edilerek gösterileceği korkusu yaşamalarını çekilmez hale getiriyordu. Ölmek bir şey değildi, korku dehşet vericiydi.

Guduz Mahmut, Şöhret Karı gibi densizler, hem can korkusu, hem para karşılığı her şeyi yapabilecek yaratılıştaydılar. Düşmanın, onları, her türlü bilgi için kolaylıkla kullanabileceğini biliyorlardı. Bunlar, köydekilerin değil nerelerde saklandıklarını, mal varlıklarını, altınlarını ve zenginliklerini bile küçük bir sıkıştırma

ve para karşılığında düşmana hemen söyleyebileceklerdi. Saklanmış olanlar bunları düşündükçe elleri ayakları boşalıyor, bütün bu çabalarının kendilerine daha büyük bir zarar ve acı getireceklerinden büyük endişe duyuyorlardı.

Öyle de oldu.

Akşam karanlığı bastıktan sonra düşman askerleri Rus, Ermeni birer ikişer, evleri yağmalamak için hızla harekete geçtiler. Hangi evde neyin bulunduğunun hemen hemen tamamını öğrenmişlerdi. Varlıkları oldukları söylenen evleri daha üst rütbedeki askerlerin yağma etme istekleri de görülüyordu. Kafkaslı bir subayın, askerlere, korka korka, halka fazla zulüm etmemelerini söylemesi askerler tarafından tebessümle karşılanmış, alaylı alaylı 'olur' denilip kahkaha atılmıştı.

Düşman askerlerinin içinde Tatar, Özbek, Türkmen, Kırımlı, Kırgız gibi Türk kavimlerinden tek tük askerler vardı. Bu askerler, bazı Rus ve zorla savaşa sokulmuş kaçak Ermeniler, kendilerinin de bağlı oldukları bu Rus Ordusu askerlerinin yapmış oldukları katil, zulüm, işkence, yağmalama ve tecavüzleri görüyor fakat bunlara mani olmak için ellerinden bir şey gelmiyordu; sadece üzülmekle kalıyor, bazan da kenarda köşede, gizli yerlerde gördükleri kadın ve çocuklara bir yolunu bulup düşmanın içinden kaçıp gitmelerini söylüyorlardı.

Ama düşman yapacağını yapıyordu.

Yayıldılar yağmacı çapulcular.

Bunlar, şerefli bir devletin ordusuna ait şerefli askerler değildiler.

Bunlar, bir zulüm devletinin alçak çapulcularıydılar.

Bunlar, ağızlarından salyalar akan kuduz itler gibi, mağlup olmuş şerefli ve mağlup ettikleri düşmanlarının da şereflerini korumuş insanların korumasız ve çaresiz kalmış kadın ve çocuklarını yağmalayıp boğazlamak için köyün karanlık sokaklarındaki, korkuyla titreşen insanların doldurdukları, ışıkları söndürülmüş evlerine saldırdılar. Aman dileyene, mağlup düşküne kılıç kalkmaz diyen bir kültürün insanlarının haysiyetlerine, insan suretine girmiş canavarlar olarak saldırdılar. Karnı aç olduğu zaman yakaladığı canlı bir geyiği yere yatırıp karnından munzurunu sokarak pis dişlerini zavallı hayvanın canı çıkmadan, gözleri bakarken, ciğerlerine saplayıp iştahla yiyen ve arada bir yan gözle ciğerlerini yediği hayvanın dehşetten faltaşı gibi dışarı fırlamış korku dolu gözlerine bir şey olmuyormuşcasına bakan bir kuduz sırtlan, insan şeklindeki bu canavarlardan ne kadar masumdu.

Akıllarında ve düşüncelerinde binbir melun fikirlerle saldırdılar.

Kapıların çoğu açık bırakılmıştı. Açık kapıların ardında korkudan dilleri tutulmuş, benzi uçup sararmış, kimi delirmiş, kiminin kalbi dayanamamış durmuş nice kadın ve çocuklar göz göre göre gelecek felâketleri bekliyorlardı.

Geldiler, silahlarıyla kapılara dayandılar ve lambaların yanmadığını görünce :

— Lambalarınızı yakın, herkesin lambası yanık duracak,

Diye bağıran Guduz Mahmut'u kapı kapı gezdirdiler ve bazan da Şühret Karı'yı onun yanına kattılar.

Şöhret Karı, halen askerde olan Kel Memiş'in karısıydı. Çok güzel olduğu için kimse cesaret edip alamamış ve o da Kel Memişle evlenmek zorunda kalmıştı.

Tavır ve hareketleri, karşısındakine hemen yanlış şeyler düşündürür, insanı şüpheye düşürürdü. Hafifmeşrepliği ve eğlenceye düşkünlüğüyle bilinirdi ama herhangi bir ahlâksız hareketi de duyulup görülmemişti. Ana tarafından iki üç gömlek ötede Ermeni olduğu söylenirdi fakat bunun doğruluğu veya yanlışlığı üzerinde kimse durmazdı. Para canlısıydı. Paraya, mala, servete çok değer verirdi. Parayı hayatla eşdeğerde görür, hatta para için canını bile feda ederdi. Güzel giyinmeye çok düşkündü. Şehirlerde yaşamaya büyük bir özlem duyardı. Kel Memiş'le evlenmiş olmasından dolayı kendisini harcanmış olarak görür, kendisine acıdığını sık sık tekrar ederdi. Hayatı çok sever bu yüzden canını çok kıymetli tutardı. Konuşmalarından, sonu belirsiz maceralara, karanlık hayata hevesli olduğu anlaşılırdı. Ve düşmanın köyü işgal etmesiyle, belki de özlemini çektiği bu hareketli hayatın geldiğini zannederek hemen bir gece içinde düşmanla beraber olabilmiş, onunla işbirliğine girişebilmişti. Köyün kadınlarını, düşmana güçlük çıkarmamaları için ikna etmeye Guduz Mahmut'la beraber uğraşıyordu. Ama kimseyi kendilerine inandırmayı başaramıyor, herkesin nefretini çekiyorlardı.

Evlerde yanmaya başlayan küçük, teneke gaz lambalarının cılız ışıkları, içerilerde kurbanlık koyun gibi bekleyen kadın, çocuk ve yaşlıların titreşen yüreklerini bir mum misali eritiyordu.

Beş kişilik bir gurup asker, ne duymuşlarsa, süngüleri takılı tüfeklerinin namlularına mermi sürerek

elleri tetikte, caminin yanından yukarı çıkan dar çamurlu sokağın sağındaki Kurthasan'ın evine daldılar. Kurthasan, savaşın başında askere alınmış, çeşitli cephelerde savaşmış, son olarak Sarıkamış Harekâtında ayakları donmuş ve sol omuzundan ağır bir yara alarak savaş dışı kalmıştı. Bir süre hastahanelerde tedavi gördükten sonra köyüne gönderilmişti. Halen yatağından dışarı çıkamıyor, karısının bakımı altında, gün ışığı göremeden yaşayıp gidiyordu. Yirmi üç yaşlarında kuru, sıska bir gençti. Belli ki onu haber almışlardı.

Kapıyı, dipçik ve tekme darbeleriyle, birkaç saniyede kırarak içeri girdiler. Evde kimsenin olmadığını fakat yan taraftaki içeri doğru açılan kapının aralığından zayıf bir ışığın sızdığını görünce o tarafa fırladılar. Kapıyı aniden geri iterek, beş namluyu birden, yatağında uzanmış yatan, alnında boncuk boncuk ter damlaları birikmiş olan yaralı askere doğrulttular. Onun, kımıldayacak halde olmadığını görünce başucunda, gözleri bir elma iriliğini almış, korkusundan dilini yutmuş karısı Safiyeye döndüler.

Safiye :

— Durun!

Diyerek ellerini havaya kaldırdı ve tüfeklerin hepsini birden tutmak istedi. Askerlerden biri hızla dipçiği Safiye'nin kaburgalarına gömdü ve onu yere serdi. Bir diğer asker, Safiye'nin yanına giderek süngüsünün ucuyla onu ite, yaralıya kocasının yanına sürükledi. Esmer, çopur suratlı başka bir asker, başparmağını işaret parmağına sürerek para işareti yaptı ve süngüsünün ucuyla boynunu çizdi. Acıyan yarasından akan kanları boynundan silmeye çalışan Safiye'ye boğazına taktığı altınları getirip vermesini işaret etti. Safiye, delirmiş gibi

yerinden fırladı, elini büyük bir bulgur küpünün içine daldırdı; dört adet Reşat altınını çıkararak onlara verdi ve daha fazla bir şeyi olmadığını işaretle anlatmaya çalıştı. Beşi birden kahkahayı bastılar! 'Daha çok vardır' anlamına gelen işaretleri yaparak Safiye'yi beşi de süngülerinin uçlarıyla öteye beriye itip yaraladılar. Yaralarının acısıyla kıvranan Safiye, başka hiçbirşeyi olmadığını yeminlerle anlatmaya çalıştı fakat onu kimse dinlemedi. Başlarını yukarı doğru kaldırıp iri iri gülen askerler :

— Vardır, vardır,

Diyerek nara atıyorlardı.

Safiye, tekrar yeminler ederek başka altını olmadığını yalvararak söylemeye çalışıyor ama bir türlü onları inandıramıyordu.

Esmer, çopur suratlı asker, süngüsünü Kurthasan'ın göğsüne dayadı ve Safiye'ye altınları getirmesi için bir daha işaret etti. Safiye, aniden kocasının yanına atılarak ona sarıldı ve süngüyü hızla itti. Bir yandan kocasına sarılıp hiçbir hareketi yapması mümkün olmayan kocasının üzerinde ağlarken öte yandan bütün, olan altınlarının hepsini kendilerine verdiğini, başka altını veya parası olmadığını defalarca yalvararak söyledi. Çopur suratlı esmer düşman askeri, süngüsünün ucunu yarıya kadar Kurthasan'ın göğsüne sapladı. Kurthasan acı bir çığlık attı. Karısına mırıldanarak koynundaki bıçakla kendisini öldürmesini söylemek istedi fakat Safiye hıçkırıklarla üzerine kapanıp inlercesine :

— Ben seni nasıl öldürürüm, bunu benden nasıl istiyorsun; izin ver de ben kendimi öldüreyim.

Dedi.

Onların ağlaşarak bir şeyler fısıldaştıklarının farkına varan bir asker süngüsünü Safiye'nin kalçasına sapladı; büyük bir çığlık atan Safiye'yi, sapladığı süngüyle kocasından ayırarak öteye itti. Esmer, çopur suratlı asker arkadaşlarına, yaralı Kurthasan'ı süngüleyip öldürmelerini söyledi :

— Bu köpek burada bırakıp gidilir mi hiç? Kim bilir kaç kardeşimizi öldürmüştür bu domuz,

Dedi ve süngüsünü, kıpırdayamadan çaresiz bir halde sırtüstü yatan Kurthasan'ın göğsüne bir daha sapladı. Kocaman süngünün 'haşş' diye kocasının kaburgalarını yararak ciğerlerine saplanması karşısında dehşete kapılan Safiye, ses bile çıkaramadan bayılıp kaldı. Kurthasan'ın vücudunun her tarafına durmadan sokulup çıkarılan süngüleri görmüyor, onun acı feryatlarını duymuyordu artık. Süngülenmedik organ bırakmayan düşman askerleri hırslarını bir türlü alamıyorlardı. Kurthasan'ın bütün vücudu delik deşik oldu ve kanlar içinde yüzer hale geldi. Baygın halde yatan Safiye'ye gözleri ilişen gözleri dönmüş caniler bu sefer süngülerini ona sapladılar ve kahkahalar atarak evden dışarı çıktılar; diğer evlerde yapılmakta olan yağmalamadan paylarını almak için oradan ayrıldılar.

Kurthasan ve Safiye bir daha uyanamadılar.

Kurtuldular.

Geride, kinlerini taşıyacak birini, daha doğrusu kendilerinden birini bırakamadılar.

Bu beş düşman askeri köyün kenar semtindeki bir evin kapısını çalarken altı kişilik başka bir grup Yahya Ağa'nın evine daldılar. Yahya Ağa'nın ailesi varlıklı ve kalabalık bir rençber ailesiydi. Kendisi bir kaç yıl

önce ölmüş, yedi oğlu askere alınmıştı. Halen bütün oğulları askerde olmakla birlikte kendilerinin nerede oldukları bilinmiyordu. Evde tek bir erkek kalmamıştı ve diğer evlerde olduğu gibi araziler kadınlar tarafından ekilip biçiliyordu. Bu büyük ailenin evi de çok büyüktü. Orta yerde ev denen geniş bölüm vardı ve burada oturulur, yemek yenir, günlük işler tamamlanırdı. Bu geniş evin ayrıca bir sürü odaları vardı. İçeri dalan askerler kimseye bir şey sormadan evin köşe bucak her tarafını didik didik aradılar ve saklanmış olan kim varsa, kadın, kız, çoluk çocuk hepsini evin toplu halde oturulduğu geniş bölümüne getirdiler.

Yarım yamalak, pis bir şive ile Türkçe konuşan kara suratlı bir asker :

— Bütün altınları ve paraları getirin. Sizin zengin olduğunuzu biliyoruz. Bizden hiçbir şey saklayamazsınız. Anladınız mı? Neyiniz varsa hepsini. Yoksa sizi soğan dilimler gibi dilim dilim doğrarız. Bizi duymuşsunuzdur,

Dedi.

Yahya Ağa'nın yetmiş beş yaşındaki ihtiyar karısının arkasına sığınmış, büzüle büzüle küçülerek bir avuç kalmış kadın ve çocuklar, için için ağlaşıyor, yaşlı büyükleri olan annelerinin üzerindeki elbisesinin bir ucunu tutarak ondan cesaret almaya çalışıyorlardı. Bu zavallı insanların bu halini gören kim olursa olsun merhamete gelir, onlara dokunmadan ayrılır giderdi. Ama bunlar merhamet bilmeyen canilerdi.

Yaşlı kadın, askerlerin yüzüne bakmadan ve onlara cevap vermeden, yanında büzülmüş duran kadın ve kızlara :

— Ne kadar altın ve paranız varsa hepsini getirin ve bunlara verin, gitsinler; tek altın bile saklamayın,

Dedi.

Kadınlar ve kızlar, onları süngülerle dürten askerlerin nezaretinde itile kakıla, sarkıntılık yapıla yapıla altınlarını koydukları yerlerden alarak getirip askerlerin önlerine koydular. Sözü edilecek, oldukça büyük bir vurgun vurduklarını düşünen askerlerden kısa boylu, ahmak görünüşlü, tıknaz olanı, başını 'olmaz' anlamına iki yana salladı, kendisine bir kabadayı pozu vererek öteki altınları da getirmeleri için elleriyle işaret etti. Yaptığı bazı el işaretlerine öteki askerler kahkahayı patlatırken kadın ve çocukların gözleri önünde altınları paylaştılar ve büyük bir aceleyle iç ceplerine yerleştirdiler. Ceplerinin şişkin ve kabarık görünmesine bakılırsa buraya gelmezden önce başka evleri de soydukları anlaşılıyordu.

Yaşlı kadın, daha fazla altın isteyen askere karşı elleriyle işaret ederek :

— Hepsi bu kadar, başka bir şey yok. Tamamını verdik, şimdi gidin,

Dedi.

Bu söz üzerine, askerlerin hepsi birden başlarını sallayarak 'olmaz' anlamında düşünce ve niyetlerini belirterek süngünlerini onlara doğru yönelttiler ve gözlerinin içine doğru salladılar. Büzülmüş, korkudan tir tir titreyen çocuklar ve kadınlar daha da ufaldılar ve nefes alamaz hale geldiler.

Yaşlı kadın, onları inandırabilmek için Kur'an'ı getirterek elini üstüne koyup yemin edince askerlerden biri tekmeyle elindeki Kur'an'a vurdu, yere düşürdü ve ayağı ile üzerine basıp öteye beriye sürte sürte sayfalarını darmadağın etti. Hırsını alamadı, ayaklarıyla parçaladığı mukaddes kitabın yapraklarını hırsla koparıp

attı, koparıp attı... Taa ki evin içi yırtılıp paramparça olmuş saçılan Kur'an yapraklarıyla doluncaya kadar. Yaşlı kadın bu dehşet veren imansızlık karşısında çıldırır gibi olmuş, aklının erdiği günden şu ana kadar, hayatından ve dünyada var olan her şeyden üstün tuttuğu mukaddes varlığına yapılan bu hakareti büyük bir isyanla karşılamıştı. Daha sonra üzerindeki şaşkınlığı atarak soğukkanlılığına kavuştu, gözlerinden akan yaşlarla, Allah'ın sözlerini taşıyan bu mukaddes kitabın parçalanarak etrafa yayılmış yapraklarının parçalarını büyük bir hızla toplamaya başladı. Eğilmiş, kâğıtları toplarken kısa boylu tıknaz asker bütün gücüyle ayağındaki postalın topuğunu yaşlı kadının dayanıksız omurgasına indirdi. Yüzükoyun yere düşen kadın, yerinden ağır ağır doğruldu ve yaşından beklenmeyen bir hızla kısa boylu tıknaz askerin üzerine saldırıp parmaklarıyla gözlerini çıkarmak isterken süngülerin hepsi birden kadının vücuduna saplandı. Ağzından ve dudaklarının arasından hemen o anda sadece kelimei şahadet çıktı ve kanlar içinde külçe gibi yere düştü.

Bu çok ani olay karşısında, güvendikleri ve kanatları altına girdikleri tek varlıklarını kaybeden şaşkın hale gelmiş kadın ve çocuklar, fırtınalı bir havada içine girip sığındıkları çadırın, gece yatarken fırtına tarafından sökülüp atılarak meydanda kalan insanlar gibi kendilerini alaçıkta hissettiler. İlkönce hıçkırıklarla birbirlerine sarılıp bir yumak haline geldiler, bu yumak haline gelişle sanki biribirinin içine girdiler, azaldılar. Korkudan ne yapacaklarını düşünemez oldular. Yerde kanlar içinde, ölü yatan ak pürçekli ihtiyar analarına bakıp bakıp durdular ve ona yaklaşma bile yaklaşamadılar. Otuz yaşlarındaki kızı, annesinin çemberinin içinden çıkıp kanlanmış yüzüne doğru dökülen ak saçları-

nın bu alçaklar karşısında darmadağınık ve açıkta duruşuna daha fazla dayanamadı, büyük bir çığlıkla annesinin üzerine kapandı.

Askerler, kendi aralarında bir şeyler konuşup duruyor, arada kahkahalarla gülüşüyorlardı. Annesinin üzerinde ellerini yerlere vura vura ağlayıp gözyaşı döken kızına askerlerden biri el atıp yukarı kaldırdı ve ani bir hareketle yüzündeki yaşmağını çekip aldı, kapalı yüzünü ve salçarını açtı : Kadında saç namına bir şey kalmamıştı, hepsini daha önce kesip dökmüştü. Yüzü insan yüzüne benzer bir halden çıkmıştı. Kaşları yolunmuş ve yüzüne hayvan pisliği sürülmüştü. Böyle bir durumla karşılaşacaklarını beklemeyen askerler önce duraladılar ve daha sonra içlerinden biri su getirerek zorla, süngüleye süngüleye yüzünü kendisine yıkattılar. Kadın oralarda ne bulduysa saçlarını ve yüzünü onunla kapatmaya çalıştı fakat buna askerler mani oldular. Başı ve yüzü açık, çıldırmış gibi duran kadın, askerlerden birinin tüfeğini kapmak için ani bir hareketle atılınca göğsünü süngüyle yaraladılar ve onu yere yatırdılar. İki asker birer ayağını, ikisi de kollarını tutup yere bastırdılar ve çarmıha gerer gibi gerdiler. Kısa boylu tıknaz asker, süngüsünün ucuyla kadının karnını taa göğsünden göbeğinin altına kadar çizdi, süngüsünü orada tuttu. Çizilen göğsünden kanların aktığı kadın, ellerinden kurtulmak için çırpınırken kollarından ve ayaklarından tutan askerler meydana getirdikleri durum karşısında gülmekten kırılıyor, yapılanlardan büyük haz duyuyorlardı. Tam bu anda, korkudan dilleri tutulmuş, sinip kalmış olan kadın ve çocukların arasından otuz beş yaşlarında Gülperi adındaki kadın, hamile olduğunu unutarak yıldırım gibi hareketle parmaklarını, süngüyü tutan askerin gözlerine batırmak istedi fakat as-

ker, daha çevik bir hareketle başını geri çekerek gözlerini kurtardı. Kadının tırnakları askerin yüzünün derisini tırmalamış ve ince bir çizgi halinde kanatmıştı. Asker, yüzünün acısıyla elini yüzündeki çizilmiş yere götürüp yokladıktan sonra parmak uçlarına bulaşmış olan kanı görünce deliye döndü; süngüsünü, bütün bakanların gerilmiş bakışları karşısında, yerde yatan kadının elbise ve tumanı üstünden hırsla mahrem yerlerine saplayıp durdu ve bir iki saniye içinde kadın can verdi. Olayı, çaresizlik ve dehşet içinde seyreden guruptan çığlık çığlığa feryatlar yükseldi. Kısa boylu tıknaz asker, hemen hamile kadını kavradı, dipçik ve tekmelerle yere yatırdı. Büyük bir hırs ve iştaha ile kadının üstünü başını yoldu, şişkin karnını meydana çıkardı. O bunu yaparken diğer iki asker süngülerini tir tir titreşen öteki kadınlara çevrimişti. Arkadaşları, yerde yatan hamile kadını kol ve ayaklarından kavramış, kıpırdamasına imkân vermiyorlardı. O, durmadan çırpınıp duruyor fakat ellerinden kurtulması mümkün olamıyordu. Daha fazla debelenince tüfeğin dipçiğiyle başına vurup sendelettiler ve hareketsiz hale getirdiler. Karnı tamamen açıktı. Şişkinliğin altında, olup bitenlerden ve olacaklardan habersiz, annesinin damarlarından annesinin koruması altındaki bebek belki de besleniyordu.

Zavallı yavru.

Zavallı küçük insan.

Bu canavarları gördükten sonra acaba insan olarak dünyaya gelmek istiyor muydu?

İstemezdi elbet, istenmezdi.

Hele hele şu kısa boylu tıknaz düşman askeri ile karşı karşıya geldikten sonra.

Kısa boylu tıknaz asker, postalının tabanıyla kadının şişkin çıplak karnına vurarak çiçek bozgunu esmer olanına seslendi :

— Bu şişmiş karında ne var, Haçik?

Çiçek bozgunu esmer asker, öteki arkadaşları ile birlikte büyük bir kahkaha attı :

— Domuz yavrusu var, domuz.

— Bunlar domuz yemezler, orada yatan it eniğidir, it.

— Bilemediniz, bilemediniz; orada yatan bir Türk köpeğinin eniğidir.

Aklına önemli bir şey gelmiş edasıyla :

— Sen doğru söyledin, Haçik; doğru söyledin ama bu Türk eniğinin kız mı oğlan mı olduğunu söylemedin.

— Kızdır, be.

— Ben oğlan diyorum,

Diyerek postalıyla kadının şişkin karnının yukarı tarafına bastı ve devam etti :

— Baksana direniyor,

Dedi ve yüksek sesle bir kahkaha attı.

— İstersen bahse girelim. Dört Ruble. Bu erkek.

— Kabul. Ben kız diyorum.

Onların konuşmalarını anlamıyor fakat tavır ve hareketlerinden korkunç şeylerin olacağından şüphe ediyorlardı. Dilleri tutulmuş, aptallaşmış, yerde yatan

hamile kadının çıplak karnı karşısında rüyada bakar gibi duruyorlardı.

Kısa boylu tıknaz asker, Haçik adlı çiçek bozgunu esmer askere baktı, onun, gülerek başıyla işaret etmesinden sonra süngüsünü hızla kadının karnına sapladı, kaburgularının altından rahmine kadar yardı. Süngüsünün ucunu bebeğe takarak, normal bir iş yapıyormuş gibi yüzünde hiçbir ifade olmadan onu ciddi ciddi yukarı kaldırdı.

Dünyanın belki de o güne kadar görmediği bir cani soğukkanlılığıyla :

— Tüh, be. Kız çıktı. Sana dört Ruble borçlandım,

Dedi ve bebeği can çekişen kadının kolları arasına bıraktı; diğeri hiçbir şey olmamış gibi ona gülerek cevap verdi :

— Aldırma be. Bulur verirsin.

Tam bu anda kapıda nöbet tutan bir asker içeriye doğru başını uzatarak bağırdı :

— Yeter, gidelim buradan. Siz de fazla yaptınız. Bu kadar da olmaz. Çans'a ait devriyelerin buradan geçmeleri mümkün, görürlerse hoş olmaz.

Çans teşkilatı, işgal edilen yerlerde nizam ve düzeni sağlayan Rus askeri teşkilatıydı. Ele geçirilen Türk topraklarındaki halka yapılan zulümlerin insan aklının almayacağı boyutlara ulaşmasından sonra ordu, bu teşkilat vasıtasıyla müdahale etmek istemiş ama önleyememişti. Başkumandan Gürcü Odiselidze ve diğer bazı kumandanların uğraşmalarına rağmen herkes bildiğini yapıyordu. Bir ordunun tarih durdukça ve insanlar yaşadıkça ebediyyen yüzkarası olacak olan bu, insanlığın

hiçbir düşüncesine sığmaz vahşetin giderilmesi ve utancından kurtulabilmeleri için bazı Rus subaylarının yanında Ermeni Ruhani lideri Bogos Efendi, Osmanlı Parlamentosunda milletvekili Ermeni Hamazasp ve Hupen efendilerin yaptıkları çalışmalar hep boşuna olmuştu. Bütün bunlara rağmen zulmün bütün şiddetiyle devam etmesi, işgal eden ordunun ve onun bağlı olduğu devletin meseleyi samimi olarak ele almadığını gösteriyordu. Çans teşkilatında, bu zulümleri önlemek isteyen bazı subayların gayretleri yeterli olmuyor, yakalanan askerler öteki kapıdan salıveriliyorlardı. Mesele sadece göstermelik olarak ele alınıyordu. Yoksa bu askerler, hamile kadınların bile karınlarındaki bebeğin oğlan mı ya da kız mı olduğuna dair bahse girip karınları nasıl yararlardı.

Kapıda nöbet tutan er, içerdekileri tekrar ikaz etti :

— Midem bulandı, çıkalım buradan,

Dedi.

Kısa boylu tıknaz asker, yüzündeki, kadının daha önce tırnağıyla çizmiş olduğu yarayı parmaklarıyla bir daha yokladı ve hafifçe acıyan tırnak yarasının öfkesiyle, en alçak insanın bile yapmaya çekineceği ve hiçbir endişe duymadan yapmış olduğu zulmü yetersiz bulmuştu :

— Geride kalan bu domuzları böyle bırakıp gidecek miyiz?

Diye, korkularından ve gördükleri dehşet veren olaylardan sonra belki de çoğu saralanmış olup dilsiz duran zavallı kadın ve çocukları gösterdi.

Kapıdaki asker :

— Gidelim, gidelim. Bu kadarı yetmez mi?

Dedi.

— Amma da korkakmışsın. Görmüyor musun her taraf karanlık. Allah'ın bile haberi olmaz. Bunların hepsini halledelim.

Kenarda büzülmüş duran kadınlardan gözlerine kestirdikleri bir kadını alarak yan taraftaki odaya sürüye sürüye götürdüler. Diğer kadın ve çocukların bağrışmaları göklere çıkıyordu. Sürüklenerek başka bir odaya götürülen kadın, tecavüz edileceğini görünce köşeye kaçtı, öteye beriye baktı. Nefesini, göğsünü delip çıkacak gibi alıyordu. Üç asker de içeri girip kapıyı kapattılar.

Kısa boylu tıknaz asker, ağzını şapırdata şapırdata arkadaşlarına seslendi :

— Önce ben, sonra siz.

Öbürleri gülerek :

— Haydi öyle olsun bakalım,

Dediler.

Kısa boylu tıknaz asker, kadına doğru kahkaha atarak yürüyor ve kurtulma ümidinin olmadığını ona işaretlerle anlatıyordu. Kadın, onu duymuyordu, görmüyordu; o, sadece yapabileceği son şeyi düşünüyordu. Kendisini tutup yere yatırırsa kurtulmak için mücadele edecek, tırnaklarını kullanacak, hiçbir şey fayda vermezse koynunda sakladığı bıçağı kullanarak evvela askeri, sonra da kendisini öldürecekti. Kararı verince rahatladı ve daha emin mücadeleye başladı.

Kısa boylu tıknak asker, kadının yanına yanaştı, atılıp onu yakalayacağı bir mesafeye gelince hızla hareket

ederek kollarını kavradı. Kadın, durmadan çırpınıyor fakat kolları kavranmış olduğu için bir şey yapamıyordu. İkisi de yere yuvarlandılar, askerin, kadının üstünde mücadeleyi kazanmak üzere olduğu görülüyordu. Kadının mücadele gücü tükenir gibi oldu, kollarının ve vücudunun karşı koyuşu zayıfladı, teslim olacak bir hale geldi. Kadının direncinin zayıfladığının farkına varan kısa boylu tıknaz asker gevşedi, daha rahat ve emin davranmaya başladı.

Onları, çeşitli sözler söyleyerek seyreden iki asker:

— Aslan Mığırdıç, nasıl da yumuşattın onu, haydi devam,

Diyerek dizlerine vura vura güldüler.

Her şeyin sona ermek üzere olduğunu anlayan kadın, yapacak başka bir şeyin kalmadığını görerek kafasında tasarlamış olduğu son hareketi yapmaya karar verdi. Koynundaki bıçağı rahat alabilmek için şüphe vermeyen bazı hareketler yaptı ve ani bir davranışla bıçağı, üzerindeki askerin bel hizasından sırtına sapladı.

Büyük bir çığlıkla ayağa fırlayan kısa boylu tıknaz askere yardım etmek için hızla hareket eden diğer iki asker, yıldırım gibi koşarak kadının elindeki bıçağı kavradılar, kendisini öldürmesine imkân vermeden elinden aldılar; dipçiklerini rastgele vurarak bir anda baygın bir halde yere serdiler. Kadın, katı bir hamur yığını gibi orada yığılıp kaldı.

Hemen arkadaşlarının yanına koştular, elbiselerini çıkarıp yarasına baktılar ve palaskasına gelen bıçağın belinde tehlikeli bir yara açamadığını görünce sevinçle, yerde yatan arkadaşlarını teselli ettiler. Hemen orada

yarasını sarıp ayağa kaldırdılar ve yürümesi için koltuklarına girdiler. Biraz gezindikten sonra bir kenara çömelip oturan kısa boylu tıknaz asker, belindeki yaranın kendisine acı vermesine rağmen tehlikeli olmayıp hareketlerini engellemediğini görünce sevincinden uçacak gibi oldu. Yerinden kalktı, az ötede bir saman çuvalı gibi yerde baygın yatan kadının yanına gitti, orada çömeldi, yumruklarıyla kadının ağzına vura vura dudaklarını ve dişlerini paramparça etti. Bununla yetinemedi, ayağa kalktı, tekmeleriyle kadının edep yerlerine basıp sigara izmariti ezer gibi birkaç defa ayağını oyanı buyanı bastırdı.

— Şimdi sana neler yapacağımı bir bilsen hiç uyanmazsın. Ama ben senin uyanmanı bile beklemeyeceğim. Sabrım buna yetmez,

Diye kadının başından aşağı söylendi.

Askerlerden biri onu tuttu :

— Yapma, dur, ayılsın. Ayılsın ki, görsün,

Dedi.

— Evvett, haklısın. Tez ayılsın ki yapacaklarım gecikmesin; öfkem ve hırsım beni boğmasın. Böyle bayginken neden olmasın?

— Yok, yok olmaz. Böyle yaparsan bir şey duymaz ve acı çekmez. Ne anladık ondan. Öyle olmalı ki, her hücresi ona uygulayacağımız işkencelerin acılarını bin defa duysun.

— Bir askere bıçak saplamanın ne demek olduğunu gözleriyle görsün, vücuduyla hissetsin.

Biraz sonra kadın, gözlerini yarım yamalak binbir güçlükle hafif araladı. İçeriden gelen kadın ve çocuk

çığlıklarını taa uzaklardan geliyormuş gibi zorlukla duyuyordu. Feri sönmüş bakışlarını toplamaya çalıştı ve sezmeye çabaladığı az ötesindeki karartıları farkederek fısıltı halinde çıkabilen cılız sesi ile :

— Ne...dir bu ağ...la...malar, ba...ğırtı...lar. Ben...nere...de...yim, niye böy...le hasta...yım?

Diye sorarken şuurunu toplamaya çalışıyordu. Belli ki, henüz kendini toparlayamamıştı ve olup bitenleri hatırlamıyordu. Gözlerini biraz daha aralayınca yüzünden aşağı bir kova su daha döküldü. Elini zorla kaldırdı, gözlerine giren suyu güçlükle, parmaklarını sürerek sildi, acıyan gözlerini kırpıştırdı.

Son derece bitkin bir sesle :

— Niye dö...küyor..su...nuz su...yu, yoksa ben ba...yıldım mı?

Diye inledi.

Kimse onun ne söylediğini anlamıyordu. Onun her inleyişinde, askerlerden biri herhangi bir yerine bir tekme indiriyordu.

Kadın, ağır ağır kendine geliyordu. Saçının başının açılmış ve üstünün başının paramparça olduğunun farkına vardı. Bir yandan, yazmasıyla başını örtmeye, saçlarını saklamaya çalışırken öte yandan vücudunun çıplak kalmış yerlerini parçalanmış elbisesinin sarkan kısımlarıyla kapatmaya uğraşıyordu. Hemen baş ucunda durup zaman zaman tekmeleriyle vücudunu ezen erkekleri görünce burada neden bulunduğunu ve kimlerin arasında olduğunu hatırlamaya başladı. Birkaç saniye sonra her şeyi tamamen hatırlayarak ellerini yere dayamak suretiyle doğrulup oturmak istedi.

Kısa boylu tıknaz asker, kadının oturduğunu görünce hışımla onun yanına gitti, çemberini çekip attı ve kavradığı saçlarından çeke çeke odadan dışarı çıkarıp öteki kadın ve çocukların bulunduğu geniş bölüme getirdi. Hiçbir merhamet duymadan hiçbir şeyi kalmamış kadını perişan bir halde onların önlerine attı. Hıçkırıklarla kadına doğru yürümeye yeltenen kadın ve çocuklara rastgele süngüler saplanınca gerilediler ve ağlamaktan başka çarelerinin kalmadığını görerek kahrolup durdular.

Askerlerin arasında, yarımyamalak Türkçe bilen biri onlara yaklaştı :

— Bu kadın, şu askere bıçak sapladı. Şimdi onun cezasını vereceğiz. Siz de durumu görün ve bir daha herhangi biriniz böyle bir şeye cesaret edip kalkışmayın. Şimdi bu kadının çocukları ortaya çıksınlar,

Dedi.

Kimse yerinden kıpırdamadı.

Aynı asker, onları kandırmak için değişik bir üslup kullanmayı düşündü ve :

— Bu kadının çocukları annelerine ceza verilmesini istemiyorlarsa ileri gelsinler. Nasıl olsa biz onları buluruz ve biz bulursak çok ağır cezalar veririz. Boşuna işi uzatıp bizim öfkelerimizi kabartmayın,

Dedi.

Bir iki dakikalık tereddütten sonra, yedi sekiz yaşlarında gözleri faltaşı gibi açılmış, korku ve dehşetten zayıf bir kedi kadar kalmış, cılız, yumruk halindeki elleriyle ovula ovula kan çanağı haline gelmiş gözlerini kırpıştıran bir kız çocuğu ileri çıktı. Kısa boylu tıknaz asker, çocuğu hemen kaptı. Boğuk bir sesle :

— Bu çocuk bu kadının çocuğu mu?

Diye sordu.

Kimse ses çıkarmadı. Öfkeyle bir daha sordu :

— Söyleyin, yoksa topunuzu gözünüzden süngüyle süngülerim,

Dedi ve yanındaki arkadaşına döndü :

— Bunlar hâlâ bizi tanımamışlar.

Yanındaki arkadaşı kabara kabara :

— Merak etme, şimdi tanıyacaklar,

Diye karşılık verdi.

Nasıl tanımazlardı. Onların henüz aklı kesip dili dönen çocukları bile bu askerlerin yedi bir ceddinin ne olduğunu çok iyi biliyorlardı. Biliyorlardı ama böyle bir alçaklığı hayal bile edemiyorlardı.

Kısa boylu tıknaz asker, kimse konuşmayınca saçı başı dağınık, üstü başı yırtılmış, vücudunun bazı yerleri görünen perişan bir halde bir külçe gibi yerde yatan kadının yüzünü ayağıyla itti :

— Söyle, bu piç senin mi?

Kadından bir cevap alamadı zira onda cevap verecek, ses çıkaracak takat kalmamıştı. Ayağıyla bir daha vurunca küçük kız buna dayanamayıp,

— Anne, anne!

Diyerek yerde yatan kadının üzerine atılınca daha fazla sormaya gerek kalmadan çocuğu kaptı ve :

— Gel bakalım buraya. Annen neler görecek, neler,

Dedi.

Hemen o anda çocuğu yere uzattı, diziyle sol boşluğuna bastırdı.

Yerde yatan kadın, canından çok sevdiği çocuğunun bu halini görünce son gayretini sarfederek, sesi çıkmadığı için elleriyle bir şeyler söylemek istediğini ifade etti. İşaretlerle, çocuğunu bıraktıkları takdirde her istediklerini yerine getireceğini belirtmeye çalışan kadını ne dinleyen vardı, ne ona bakan. Onun bütün gayretleri beyhudeydi çünkü ona çocuğuyla acı vereceklerdi.

Kısa boylu tıknaz asker, kasaturasını çıkararak yerde yatan çocuğun boğazına hızla vurdu ve koyun boğazlar gibi boğazladı. Çocuğun, yerde yatıp hafif aralık göz kapakları arasından belli belirsiz durumu gören annesi kendini kaybetti. Öteki kadın ve çocuklar elleriyle gözlerini kapatarak bu vahşi, insanlık dışı olayı görmemeye çalıştılar.

Bir iki dakika sonra beş asker, olayları görmemek için gözlerini kapatarak başlarını yere eğmiş olan kadın ve çocukları süngüleriyle dürte ite tekrar kendilerine döndürdüler ve gözlerini açarak karşı direkte asılan şeye bakmalarını söylediler. Kim elleriyle gözlerini kapatırsa onun gözlerinin oyulacağını tekrarladılar.

Çaresiz, herkes gözlerini korka korka açarak karşıdaki direğe göz kapakları arasından baktı. Aman Allahım! Ne mümkündü bakmak, bakıp dayanmak! Küçücük kızını boğazladıkları kadın, karşı duvardaki direğe avuçlarının ortasından ve kollarından, iri çivilerle çakılmış, kızı yanına asılmış, ciğerleri çıkartılarak boynundan aşağı sarkıtılmıştı. Bu durumu görünce hepsi fenalık geçirdi, çoğu bayıldı.

Kapıdaki asker, dayanamadı, silahını arkadaşlarına çevirerek :

— Yaptıklarınıza artık dayanamıyorum. Yeterin artık. İçinizde zerre kadar insanlık da kalmamış mı? Şu karşınızdakileri hâlâ insan olarak mı görüyorsunuz? Onlarda insanlıktan ne bıraktınız ki? Çıkın hepiniz dışarı,

Diye ciddi bir şekilde onları tehdit edince yavaş yavaş hepsi birden dışarı çıkarken içlerinden biri bir küme halinde bulunan kadın ve çocukların üzerine rastgele ateş ederek dışarı fırladı.

Kadın ve çocuklardan kurşun isabet edenlerin bir kısmı öldü, bir kısmı yaralandı. Çoğu, olayların şokundan baygın oldukları için acı duymadan, kolay bir ölümle öldüler.

Şanslıydı onlar, çünkü öldüler.

Ne yapacakları bilinmeyen katillerin elinde canlı kalıp her an ölmek yerine bir anda ölüp gitmek ne güzeldi. Mücadele edemeyen insan zaten ölü değil miydi? Mücadele ederek şerefli ölüm varken insan neden zillete katlanarak ölüyordu? İnsanlıklarını kaybetmiş katiller sürüsünün hiçbir aklın almayacağı zulümleriyle karşı karşıya kalan insanların ölümden daha güzel kurtarıcısı var mıydı?

Ölüm güzeldi burada.

Ölüm, sevimli ve aziz.

Zulüm görmeden, aşağılanmadan, şerefleri çiğnenmeden ölenler, ne bahtiyarsınız.

Ahh, sizler, sizler... siz, alçaltılarak öldürülenler, ister Müslüman olun, ister Hıristiyan, ister Mecusi... eğer intikamınız alınmazsa, mezarınızdan kollarınızı uzatın ve intikamınızı almayan evlatlarınızın boğazları-

na yapışın ve onları, şerefleri alçaltılan kadınların şerefsiz varisleri olarak boğun, boğun. Çünkü onlar, hayata layık değillerdir, çünkü onlar, ömür boyu ölü yaşayanlardır...

Ölümden kurtulmak için çırpınıp duran canlar şimdi ölümde kurtulmak için ah, bir ölebilselerdi.

O korktuğumuz ve hemen geleceğini zannetiğimiz ölüme ulaşmak ne zormuş meğer.

Gece, buzlu, donuk karanlığı içinde gece oluşundan tiksindi; dayanamadı, sabahı çağırdı. Vahşeti örten gece kaçtı, fakat vahşeti yapan insanlığın yüzkarası insan, yerinde. Sabah gelse de, gelmese de.

Sabah oldu.

Tek tük kadın ve çocuklar dışarı çıkmış su almak için köyün öte başına gidiyor, ya da sudan dönüyorlardı.

Kor Halime, dört aylık bebeğini kundağa sarmış, bir eliyle onu tutarken, diğer eliyle uçlarında kazanların sarktığı omuzundaki suağcını dengeleyerek, çeşmeye su almaya gidiyordu. Camiyi geçtikten sonra yolu üzerindeki dar bir sokağa girdi. Sokağı yarıladığı bir sırada önüne, tüfekleri omuzunda iki düşman askeri çıktı ve yolunu kesti. Kor Halime, onlara aldırmadan sokağın kenarındaki bahçe duvarına doğru yürüyerek yandan, duvara sürüne sürüne geçmek istedi. Aynı iki asker, orada da önüne geçtiler ve onu sıkıştırdılar. Kor Halime, kucağındaki bebeği sıkıca kavrayarak sol taraftaki su arkına atladı. Aynı askerler tarafından önü tekrar kesilen Kor Halime, durup ne yapması lazım geldiğini düşünürken askerlerden biri kolunu tutmak istedi. Dirseğiyle şiddetle iterek askeri duvara doğru sen-

deletti. Bu sefer ikisi birden koluna yapıştılar. Suağacı omuzunda, bebeği kundağıyla kucağında mücadelesi zayıf kalıyordu. İki dirseğini hızla sallayarak kurtulmak için uğraştı. Bu durumu gören, az ilerideki iki düşman askeri yanaşarak sordular :

— Ne oluyor, bu kadın ne yapıyor? Kavrayıp zorla alıp götürsenize de uğraşıp duruyorsunuz. İsterseniz biz de gelelim ve size yardım edelim.

İçlerinden biri sarkıntılık etmeye kalkışınca Kor Halime, yine aynı şekilde dirseklerini kullanarak sert bir hareketle ona mani oldu. Bu sefer üç kişi oldular ve üçü de kadının ötesinden berisinden tutmaya çalıştılar. Kendisinin, bu haliyle korunmasının mümkün olmadığını, onu tutup götüreceklerini anlayan Kor Halime, etrafına bakındı ve bebeğini bırakabileceği yumuşak bir yer aradı. İki adım ötesinde bir toprak yığınını görünce askerlerle mücadele ede ede bebeğini toprağın yüksek yerine bırakmaya muvaffak oldu ve ani bir hareketle askerlerin elinden kurtulup yana çekildi. Suağacının uçlarından asılan kazanları bir kenara bıraktı, meşe odunundan yapılmış olan bu suağacını bir sopa gibi kavradı ve kendisini bununla korumayı düşündü.

Kor Halime'nin bu mücadelesi askerleri daha da istekli hale getirdi. Onu mutlaka yakalayıp götürmekten başka bir şey düşünemez olmuşlardı.

Tüfekleri ellerinde üçü de ona doğru yürüdüler. Bir yandan yürüyor, bir yandan bir şeyler söyleyip gülüyorlardı. Kor Halime, onlar üzerine geldikçe geri çekiliyor, suağacını kafalarına vuracak biçimde yukarıda tutuyordu. Askerlerden biri elini uzatıp onu kavrayacağı bir anda suağacını bütün gücüyle kafasına indirdi, askeri devirdi. Ötekiler, öfkelerinden kudurmuş bir halde

saldırırken biri de toprak tümseğin üzerinde duran bebeğe doğru yürüdü ve saldıran askerlere bağırarak :

— Yahu, böyle neye uğraşıp duruyorsunuz? Bağırıp çağırabilir. Şu it eniğini alıp yürüyelim, o da peşimizden tıpış tıpış gelir ve ıssız bir köşede onu kıkıştırıp götürürüz. Nasıl bu fikrim?

— Çok akıllısın sen, Boris, çok.

Düşüncesi uygun bulundu ve kadını bırakarak bebeğe doğru gittiler.

Kor Halime, kendini bırakan bu kanlı katillerin ne yapacaklarını görmek için yaşmağının altından dikkat kesilmiş onları kolluyordu. Şüphelenmişti bebeğine bir şeyler yapacaklarından.

Boris adlı asker, süngüsünün ucunu bebeğin kundağının arasına soktu ve havaya kaldırarak sağ tarafa doğru köyün dışındaki bahçelere uzanan sokağa girdi. Ötekiler de onu takip ettiler.

Kor Halime, ne yapacağına karar veremiyordu. Aklından binbir türlü düşünce yıldırımlar gibi gelip geçiyor ama biri üzerinde karar kılamıyordu. Yanında kimsesi de yoktu ki ondan cesaret alsın veya ona bir akıl danışsın. Kendi kendine karar vermek durumundaydı. Belki de en doğru karar da insanın kendi kendine verdiği karardı. Bir yanda namus ve şerefi, öte yanda canından çok sevdiği biricik canı, yavrusu. Saniyeler yıl gibi geçip gitmek bilmiyor, karar veremediği için de yerinden kıpırdayamıyordu. Bir ara yıldırım gibi dalıp çocuğu kaparak kaçmayı düşündü, olmadı. Kendisini feda etmeyi aklına getirdi delirir gibi oldu. Ne yapsa Allah'ım.

Çocuğu süngüsünün ucunda taşıyan asker, kadının peşlerinden gelmediğini görünce geriye döndü ve Kor Halime'ye işaret ederek gelmediği takdirde çocuğunu süngüleyip öldüreceğini söylemek istedi. Süngünün ucunda havada sallanan, bir elini kundağından dışarı çıkarmış ve yumruk haline getirip ağzına sokmuş olarak tatlı tatlı oynayan ve bir şeyler mırıldanan bebek, nelerin olup bittiğinden, ne çeşit bir kanlı katilin elinde bulunduğundan habersiz, göğün mavi boşluğunu seyrediyordu. Kor Halime, süngünün ucunda, havada, düşmanın elinde bir yaprak gibi sallanan bebeğini gördükçe beynine uğultular üşüşüyor, yüreği iki taş arasında eziliyor gibi oluyordu. Yüreği durmak üzereydi, daha fazla dayanamıyordu. Kafasında hiçbir karar olmadan içgüdüsel bir hareketle, elinde suağacı, askere doğru yürüdü, ona yaklaşınca bebeğini unutur gibi oldu ve kendini yakalarlarsa başına nelerin gelebileceğini düşünerek durdu. Şimdi kendi kendine kızıyordu.

Niçin bebeği evde bırakmadıydı? Neden onu yanına aldıydı? Evde bırakmaya güvenememiş de şimdi daha mı iyi olmuştu? Öfkesi gittikçe kabarıyor, kendine kızgınlığı artıyordu. Öfkelendikçe de salim bir şekilde düşünemez hale geliyor, karmaşıklık içinde yumaklaşıyordu. Şu anda kendi kendine kızmanın zararından başka bir şeyin olmayacağının farkına vararak kendini topladı ve tekrar kafasından, şimşek gibi bir hızla yapacaklarını geçirdi. Daha fazla ilerlemeden yerinde durdu: Çocuğu canıydı, ona bu haliyle dayanmak mümkün değildi. Ama bir kadın için namus ve şerefi de çocuğundan daha değersiz olamazdı. Kendisi geri çekilirse bunların belki de çocuğu öldüremeyecekleri de ihtimal dahilindeydi. Yeniden çocuk yapılabilirdi, ama kaybedilen namus ve şerefi yerine koyacak hiçbir şey bulunamazdı.

İnsanları insan eden şeref ve haysiyetleriydi. Evlat, mal varlık, zenginlik... hepsi hem gider, hem gelir. Bakarsın bir gün hepsi yok olurlar, bakarsın başka bir gün onlara gene kavuşursun.

Şerefler, namuslar bir defa gelir, bir defa giderler; onların tekrarı yoktur. Onlar yalnız seninle de ilgili değillerdir, senden sonra gelecek nesillerin de ya alnındaki damgalar, ya da yüreklerindeki gururları ve yaşama güçleri olacaktır.

Tekrarı olmayan üstün bir şeyi kaybetmek yaşamadan vazgeçmek demekti.

Şeref ve haysiyetler, cana, hayata benzerler: Bir defa kazanılır, bir defa kaybedilirler.

Böyle düşününce Kor Halime, yüreğinin derinliklerine bıçaklar saplanmışcasına duyduğu dayanılmaz acılara rağmen namus ve şerefini kurtarmış, sevdiği kocasına çocuksuz ama çocuk verebilecek halde tertemiz ve lekesiz kavuşabilme ümitlerini korumuş olmanın acılı inancıyla gözlerinden dökülen kanlı yaşlarını akıta akıta bebeğini feda etmeyi çıkar yol olarak gördü ve geri geri yürümeye başladı. Allah, elbetteki bu tavrından dolayı kendisini sorumlu tutmayacaktı.

İçini, kendine büyük bir güç ve kuvvet veren, şaşılacak derecede bir rahatlık ve huzurla dolduran anlayamadığı, çözemediği bir şey, bir sır kapladı. Kolları daha güçlendi, bacakları daha sağlamlaştı, yüreği daha dayanır bir hale geldi, iradesi ve zihni keskinleşti. Dayanılması mümkün olmayan bu acıya dayanabilecek tuhaf bir güç doğdu ve gelip yüreğinin doruklarına oturdu.

Kafası ruhuyla özdeşleşmiş olan gaddar asker, bebeği havada sallayıp duruyordu. Yanındaki arkadaşı,

süngüyle onu havada dürtüyor ve Kor Halime'nin dikkatini o tarafa çekmek için bağırıyordu.

Kor Halime, geri geri gitmeye devam ediyor, gözlerini yavrusundan ayıramıyordu.

Kadının yavaş yavaş uzaklaştığının farkına varan asker, onun uzaklaşmaması için korkutmaya çalıştı, gelmeyeceğini anlayınca da bebeği havaya attı ve süngüsünü altına tutarak, ağzındaki yumruğunu mırıldana mırıldana emen yavruyu süngüye geçirdi. Acı bir bebek çığlığı ve süngünün ucunun bebeğin öbür tarafından görünüşü Kor Halime'yi bir buz parçası haline getirdi ve o, taş gibi kaskatı kesildi. Ellerini gözlerine kapadı, açtı baktı, bir daha kapadı, yine açtı. Gözlerinden alevler dökülüyordu.

Yıldırımdan daha hızlı ani bir hareketle, kendisinin bile farkına varamadığı bir şekilde yerden kapıp aldığı büyükçe bir taşı, askerin bir anlık gafletinden faydalanarak kafasına hızla fırlattı. Arada iki üç adımlık bir mesafe olduğu için, kolay bir şekilde başına isbat etmiş ve askeri cansız yere sermişti. Bir zulüm makinası susturulmuştu.

Asker, kafası parçalanarak yere yuvarlandı. Yanındaki arkadaşları süngü ve dipçikleriyle Kor Halime'yi bir anda delik deşik ettiler ve cesedini bebeğinin yanına bir it leşi gibi attılar.

Onu süngüleyip öldürenler ona büyük acılar verdiklerini sanıyorlardı. Halbuki o, böyle anlarda her insanın kapıldığı aynı duygularla, her süngüyü bir kurtuluş meleği, bir kurtuluş ilacı olarak görüyor, her süngünün saplanışında, intikamını almış bir anne huzuruyla daha da rahatlıyordu. Ve bu duygular içinde gözü açık gitmiyordu.

Birkaç yaşlı erkek ve kadını oraya zorla getirdiler ve cesetleri onlara zorla kaldırttılar. Kor Halime'nin bebeğiyle beraber öldürüldüğünü duyan bütün kadın ve çocuklar engellemelere rağmen oraya doluştular. Üstübaşı paramparça edilmiş, her tarafı kan içinde, yüzü tanınmaz halde hurda olmuş, süngülenmiş bebeğiyle yanyana duran bu cesetlerden normal zamanlarda insan, midesi bulanır bakamazdı. Halbuki şu anda o, mukaddes ve aziz bir şehit olarak herkesin kalbinde muhabbetli ve sevgi, saygı dolu bir taht kurmuştu. Herkes ona saygıyla el uzatmak istiyor, ölüsünü mezara götürürlerken omuzlarında, şeref ve namusu uğruna hayatını veren bir asil kadını taşımanın hazzını ve gururunu duyuyorlardı.

Nöbetçi subay, olay yerine gelip durumu gördükten sonra öfkelendi ve Guduz Mahmut'la Şöhret Karıyı kapı kapı gezdirdi: bundan böyle kim askerlerinden birine bir fiske dokundurursa hemen orada öldürülecekti, herkesin haberi olsundu.

Kapılarının arkasında herkes içinden lanet okudu.

Lanet olsun sana Guduz Mahmut, Şöhret Karı.

Allah sizin belanızı versin. Şimdi zaten vermiş, bundan sonra sizi belalardan kurtarmasın.

Adınız ve çocuklarınız kıyamete kadar zelil ve rüsvay olsun.

Gülmeyeseniz. Başınız yerden kalkmasın, gözünüz ayağınızdan ayrılmasın.

Kimsenin yüzüne bakamayasınız.

Yüzünüz balgam çanağı olsun.

Yerlerde yılanlar gibi sürünesiniz de kimse elinizden tutmasın.

Elinizi sıkacak adam, yüzünüze bakacak kimseniz olmasın.

Kapınızı kimse çalmasın.

Bölüm bölüm bölünesiniz.

Sürüm sürüm, yılanlar gibi sürünesiniz.

Karanlıklardan gün ışığına çıkamayasınız.

Susuzluktan ölesiniz de ağzınıza bir damla su vereniniz olmasın.

Her tarafınız kurtlana da öküzler gibi böğüresiniz.

Elleriniz tutmasın.

Gözleriniz gün ışığı görmesin.

Guduz kâfir, kahpe Şöhret...

Bazı yaşlı kadınlar, bu bedduaları yüzlerine karşı söyledikleri halde onlar hiç aldırmıyor, bir gün düşmanın buralardan çekilip gideceklerini, bu günlerin hesabının sorulacağını, yine kendi insanlarıyla birlikte kalacaklarını düşünemiyorlardı. Bu günkü durumun artık değişmeyeceğine inanıyorlardı. Halbuki güneş her doğuşunda beraberinde yepyeni günler getiriyordu. Bugünü getirdiği gibi. Hainlerin kaderi buydu, onlar, yarınları düşünemezlerdi.

Akşam karanlığı basıyordu.

Karanlık, felaketleri beraberinde getiriyordu.

Dün geceki zulümler belki de daha fazlasıyla devam edecek, nice canlar alınıp nice namuslar kirletile-

cek. Bunların düşüncesine bile dayanmak, katlanmak mümkün değildi. Hele bugün Kor Halime'nin bir düşman askerini öldürmesinden sonra bu azgın canavarlar kimbilir ne vahşetler planlıyorlardı.

Gece yapılacakların korkusu onları kahrediyordu.

Ve işte öyle bir gece adım adım yaklaşıyordu.

İşgalin ikinci gecesiydi.

Yatsı oldu, acılar, elemler, işkence ve zulümler başladı. Girilmedik ev bırakılmayacaktı.

Kadınlar ve çocuklar, evden eve haberleri gizlice ulaştırmanın yollarını buluyorlardı. Bütün kadınları ve kızları Rıza Ağanın evinde toplayacaklar. Kendini kurtaran kurtarsın.

Köyün on yedi tane genç ve güzel kızı aralarına yedi gelini de alarak tek tek, karanlıkta köyden çıkıp Sırtınardından Cevizliğe inecek, oradan birlikte Çoruh nehrine vararak kendilerini dereye atacaklardı.

Yirmi dört kız ve gelin, Cevizliğin aşağısındaki Korutluğun derede karanlıkta buluştular. Elele tutuşarak biryandan sessiz sessiz ağlıyor, bir yandan destanlarını anlatıyorlardı. Herkes kendini anlatıyor yine kendi duyuyordu. Başkalarının duymasına hiç gerek görmüyorlardı. Yalınayaktılar. Üstleri başları yırtılmış, gecenin dondurucu soğuğunu duymadan ıssız karanlıkların içinden bulutlar gibi süzülerek ölümdeki kurtuluşa doğru, duygusuz, düşüncesiz yürüyorlardı.

Danaderelerini, elele tutuştukları halde kendi düşünceleri içine gömülmüş, elinden tutmuş olduğu arkadaşının varlığından bile habersiz geçtiler; yanaklarından aşağı seller gibi akan yaşların soğuk kayışlarını

duymadan, soğuk, buzlaşmış yerlerde ayaklarına batan sivri taş parçalarının verdikleri acıları ve sızıları hissetmeden yürüdüler. Oyukların tepeye vardılar ve orada bir süre durup gerilere baktılar.

Uzaklarda kalan köylerinin sırtın üstündeki suletini karanlığın içinden bulup çıkarmaya çalıştılar. Çocukluklarını geçirdikleri köyleri iri bir cisim gibi kapkaranlık siyah kaya yığını şeklinde duruyordu. Orada sokaklarda ne oyunlar oynamış, harmanlarında ne koşuşup kahkahalar atmış, yaramaz kuzu ve oğlakları akşama doğru ağıla sokmak için peşlerinden dolanmaktan ne kadar yorgun düşmüşlerdi. Bayramlarda, nişan ve nikâh düğünlerinde evlerde kızlı oğlanlı tertemiz duygularla şen türküler söyleye söyleye oynadıkları oyunlar şimdi nerelerde kalmışlardı. Kendileri miydi onları yapanlar? Hayat ne kadar karmaşık, ne hayret vericiydi. Nereden nereye gelmişlerdi.

Hani nerede o harbi çıkaranlar?

Savaşı çıkarıp mağlup olanlar. Ve kadın ve çocuklarını kudurmuş düşmanın insafına terkedenler. Kendileri gerilere doğru çekilip emniyetlerini sağlarken gerilerde kalanları neden hiç düşünmüyorlardı? Neden? Neden? Neden?

— Artık düşüp dövünmenin zamanı geçti, bacım, çoktan geçti. Şimdi kurtuluşu aramanın zamanı geldi,

Diye bir gelin, içini çekerek âdeta hıçkırdı.

— Kaçıp gidenler olmuştu, biz de kaçsaydık, keşke. Şimdi kurtuluş olarak ölümü seçmekten başka gidecek yolumuz yok!

Oyuklar'ın sırtlarda ağlayarak köylerini son bir defa daha seyrettiler; ekip biçtikleri tarlaların karanlıkta

güçlükle seçilen siyah yamaçlarına boyunları bükük baktılar, baktılar. Ve, ayağa kalkarak bayırlardan aşağı melekler gibi süzüldüler; düşman askerinin eline geçmeden Çoruh nehrinin kıyısına vardılar.

Nehir, erimekte olan karlar ve yağan yağmurlarla coşmuş, çamurlaşmıştı. Görünürde çok sakin akan, aslında içine girecek olanı hemen yutan sessiz ve durgun bir canavara benziyordu. Oyuklar'ın tepelerinin, semer sırtı gibi nehrin karnına saplandığı yerde nehri kenara sıkış tırmış ve onu kayalara doğru itmiş olduğu görülüyordu. Karşıdaki kayalarla beri taraftan uzanan burunun arasında kalan kıpkırmızı çamur gibi akan Çoruh, burada öfkeden deliye dönmüş gibi sağına soluna saldırarak ilerliyordu. Sağ taraftaki yüksek kayalara çarparak yolunu değiştirip sola kıvrılıyor, yamaçlardan aşağı sarkan kızılpelit korusunun dibini yalayarak oya oya az ötede yapılmış ağaç köprünün üstünden aşacak hale geliyordu. Nehrin bu kesiminde köprünün ağaçtan yapılmış ayaklarına hızla çarpan sular boğuk boğuk sesler çıkarıyor, ağlamaları bastırıyordu.

Kızlar ve gelinler, taşlı burunun ucunu ikiye bölen küçük bir ılgayı geçerek kuşburnu çalılarının ve sorkun ağaçlarının sıra sıra dizildikleri nehrin kıyısına indiler ve az ötede kendilerini bekleyen köprüye doğru, elele tutaşarak hıçkırıklar içinde yürüdüler. Amaçlarının sonuna yaklaştıkları halde bir an olsun, başlangıçta kararlaştırmış oldukları sonucu değiştirmek ve ölümden geri dönmek için akıllarına hiçbir şey gelmiyor, aksine ölüme daha da ısınıyorlardı. Kendilerini ölüme adamışlardı sanki. Yaptıkları tek şey ağlamak ve yürümekti, ölüme ölüme doğru. Herkes, arkadaşlarıyla birlikte olmasına rağmen yapayalnızdı, tuttuğu eli bile duymuyordu; herkes kendi hislerini, kendi acılarını, kendi ha-

tıralarını düşünerek onlara türküler yakıyor ve büyük büyük iç çekişlerle gözyaşı döküyordu. Başka türlü düşünebilseler belki de vermiş oldukları bu ölüm kararından cayarak kurtuluş için başka yollara baş vurma imkânı bulabileceklerdi, fakat olmuyordu bu, çünkü ölüme karar vermişlerdi.

Köprünün öbür başında bekleyen düşman askerinin varlığını biliyor fakat nehrin gürültülü akışı arasında ağlama seslerinin onlara ulaşmayacağı düşüncesiyle içlerinden geldiği gibi ağlıyorlardı. Ölüme giderken ağlamakta hürdüler hiç olmazsa.

Köprüye yanaşınca nehrin akışı daha da hızlanıyordu.

Nihayet köprünün beri başına yanaştılar ve orada durdular.

Birbirlerine daha da sokuldular.

Bir yürek gibi oldular, tek bir beyin gibi aynı şeyleri düşündüler.

Bir kısmının aklından bir anlık bazı tereddütler kayıp geçti.

Ağlamalar kesildi, hıçkırıklar boğazlarını tıkadı.

Önlerinde karanlıkta akan dere değildi, öteki dünyaya giden bir çetin yoldu.

En başta bulunan Güldane gelinbacı, ayağının birini köprünün eskimiş tahtalarının üstüne koydu ve hep birlikte, köprünün üstünü aşmakta olan koyu bulanık suya karanlıkta baktılar.

Güldane gelinbacı, arkadaşlarına döndü ve ağlamaları arasında :

— Korkmayın bacılarım, öbür dünyaya, Allah'ın huzuruna tertemiz, lekesiz gidiyoruz. Allah, bizim canımıza kıymamızı affedecektir, çünkü sebebini o biliyor,

Dedi ve ilk adımını, beklemeden köprüye attı, ileri doğru yürüdü. Elele tutuşmuş olan diğerleri de onu takip ederek köprüye çıktılar. Sanki yürümüyorlardı, kayarak gidiyorlardı. Köprünün orta yerine geldikleri zaman vücutlarını duymuyorlardı artık, ruhlaşmışlardı. Birbirlerine o kadar sokuldular ki, tek bir vücut, tek bir kalp haline geldiler.

Etraf karanlıktı ve köprünün altından akan su, bu karanlık içinde daha da vahşi görünüyordu. Diğer zamanlarda bakması bile insanı ürperten bu su, şimdi onlara bir kurtarıcı kadar güzel ve munis görünüyordu. Kısa bir müddet suya bakıp ölüme iyice hazırlandılar ve kendilerini ölümün kucağında hissetmeye başladılar. Soğuk ve sert rüzgâr yüzlerine çarpmasa halen dünyada bulundukları akıllarına gelemeyecek ve ne için nerede bulunduklarını düşünemeyeceklerdi.

Yürüdüler köprünün kenarına doğru, sessiz, dilsiz. İyice kenarına geldiler. Korkulukları bulunmayan ağaç köprünün hemen altından deli gibi akan suya tekrar tekrar baktılar. Artık sesle ağlamıyorlardı ve gözlerinden yaş da gelmiyordu. Yorgun ve bitkindiler. İçlerinden ağlıyor, suyun içindeki ölümle bir an önce buluşarak sükûna ve kurtuluşa kavuşmak istiyorlardı. Nehir, buzlu bulanık sularıyla bu karanlıkta onlara dehşet veren bir ölüm deresi gibi görünmüyordu; aksine, köprünün ayaklarını döve döve akıp gidiyor ve karanlıkta görünmeyen elleriyle onları kendine çağırıyordu.

Hayat yaşanmaz oldu, ölüm sevgilileşti.

Bastıkları tahtaların altından, uzanıp uzanıp onları almak isteyerek akan soğuk ve bulanık sular şimdi hemen altlarında içine girecekleri bir yün yatak sıcaklığında görünüyordu. Güldane gelinbacı, ellerini yukarı kaldırarak feryat edercesine insanın içini yakan bir sıcaklıkta salavat getirince hepsi birden ona iştirak etti. Yüreklerinin ta derinliklerinden gelen bütün güçleriyle Allah'a yönelişleri onları ölümün çekiciliğine ulaştırdı, korkularını yok etti ve onun yerine, nehrin sularına dalarak, bir kâfir tarafından pisletilip kirletilmeden, tertemiz, Allah'a ulaşma isteğini getirip oturttu. Ve, atıldılar sulara.

Su orada, çamurlaşmış buz gibi, korkunç bir ölüm girdabı değildi, cennete ulaşan yolun başlangıcıydı sanki.

Gecenin nemiyle, suların köpükleşerek havaya karışan zerrelerini kapıp esen haşin rüzgâr, köprünün üstünden esip esip gidiyordu.

Sular daha da kabarıyor, yoluna çıkan köprünün ayaklarına öfkeyle dolanıyordu. Biraz önce koynuna aldığı, şereflerini kurtarmak için melekleşen çiçek gibi kızların, gül gibi gelinlerin nereye gittiklerinden, ne olduklarından bir haber vermiyordu.

Akıp giden sular, bir daha geri gelmiyordu.

Coşkun sular, aldığını bir daha geri vermiyordu.
Dönmediler gelinler, kızlar.
Kınalı parmaklar yok oldu.
Siyah zülüflü yanaklar soldu, kayboldu.

Şafak yerinden ağır ağır ışıldayan göğün beyaz maviliğinin yeryüzüne serpilmekte olan göze batan oklarının uçlarında göğe yükselen ahların çiyleşmiş dam-

ları nehrin sularıyla akan cesetlerin üzerlerine dökülüyordu.

Sabah oluyordu.

Boş bir sabah.

Zalim bir gecenin feci sabahı.

Böyle gecelerden sonraki sabahlar bu halleriyle bile insanoğluna gene bir ümit olarak gelmekte, yanmış ve yakılmış yüreklere bir rahmet olarak dökülmekte.

Gün ışıdı, fısıltılar duvarlardan geçerek kulaklara doldu. Kendilerini dereye atanların adları bir bir sayıldı, köyü acı bir şivan kapladı.

Evlerden buram buram alevler çıkıyor, göğü kaplıyordu.

Şerefsiz düşman, şerefleri için ölebilenlere şaşıyordu.

Çans, köyün çevresinde kontrollerini artırdı, köye giriş çıkışı zorlaştırdı.

Bu zulümler karşısında hiçbir yerden ses çıkmıyordu. Düşman, zulmünü ara vermeden sürdürüyordu.

Dünya, taş kesilmiş susuyordu.

Düşmana, düşmanı şikâyet etmek ne getirirdi ki.

Aynı gece, Molla Cafer'in evi bir gurup cani düşman tarafından basıldı, içlerinden biri kapıda durup beklerken üçü içeri girdi. Düşman askerlerini karşısında gören Molla Cafer, meseleyi anladı fakat hiç telaşa kapılmadı ve gözlerini, tekrar küçük gaz lambasının altında okuduğu Kur'an'ına çevirdi, sesli ve makamıyla okumaya devam etti.

Bir asker, çabuk çabuk yanına geldi, kendilerine karşı aldırmaz bir tutum içine giren bu ihtiyar bunağın bu tutumu karşısında daha da sinirlendi ve dipçiğini kafasına indirmek istedi, sonra vazgeçti. Ona, başka türlü bir ceza vereceklerdi, öyle bir ceza olacaktı ki, öbür dünyasında bile unutamayacaktı. Haline bakmadan gitmiş, onları, yaptıkları zulümlerden dolayı kumandanlarına şikâyet etme cesaretini göstermişti. Ama şimdi ona yapacaklarından sonra bakalım bir daha şikâyet edebilecek takati bulabilecek miydi?

Molla Cafer, okumasına devam ediyordu.

Yanına gelen asker, ayağıyla hızlı bir şekilde vurarak onun, iki eli arasında tutup okuduğu Kur'an'ı fırlattı. Molla Cafer, Kur'an'ı tekrar almak için yerinden doğrulmaya uğraşırken asker, elindeki tüfeğinin dipçiğini kuvvetli bir şekilde onun omuzuna indirdi ve yere serdi. Bu ihtiyar bunak yüzünden kumandanları kendilerini azarlamıştı, şimdi bunun hesabını verecekti. Ona öyle şeyler yapacaklardı ki, yaptıkları, hiç unutulmadan dilden dile söylenip gidecekti.

Molla Cafer, yerinden doğrulmak isterken onu dipçikleriyle vura, ite tekrar yere uzattılar, ellerini arkasına bağladılar ve uzun kalan ipin artan kısmıyla ayaklarını birbirine iyice sarmaladıktan sonra bir çeşit domuztopu ederek ipin ucunu getirip tekrar kollarında düğümlediler. Artık, Molla Cafer'in sadece nefes alabilmekten başka yapabileceği bir şey yoktu.

İki asker, ceplerinden usturaları çıkararak Molla Cafer'in kafa derisini, ensesinin az yukarısından yüzmeye başladılar. İlk ustura vuruşundan çok kısa bir süre sonra Molla Cafer bayılıp kalmıştı. Askerler, işlerini çok çabuk yaptıklarından, deri tam yüzülemiyor,

bazı kıllı parçaları kafanın üstünde yer yer kalıyordu. Kulaklarının arkasından tepesine kadar yüzdüklerinde o belki de ölmüştü ama onlar, işlerini sonuna kadar götüreceklerdi. Molla Cafer'in durumunun ne olduğunu hiç düşünmeden, bir kabağın kabuğunu soyuyormuş gibi vahşi bir canavar soğukkanlılığıyla deriyi kaşlarına kadar yüzdüler. Tepesinden alnına doğru yüzerken arada sırada ani kımıldamalar olmasına rağmen işlerinde pek güçlük çekmediler. Bir yandan deriyi kaşlarına doğru yüzerek getirirken, bir yandan da elleri kanlandığı için Molla Cafer'e küfredip tekmeleriyle onu itip kakıyorlardı. Yorulmuş olacaklardı ki, tüfeklerini kayışlarından tutup çıkardılar ve ayakta durarak kendilerini seyretmekte olan arkadaşlarına verdiler.

Tüfeği alan askerlerden biri :

— Yeterin, bırakın da gidelim. Yüreğim dayanmıyor,

Dedi.

Kafa derisini yüzenlerden biri işine devam ederken arkasına bakmadan :

— Sen, yoksa bu köpeklere acımaya mı başladın, ben ne yapsam, bu şikâyetçi domuzu paramparça etsem içimi dindiremiyorum,

Dedi ve usturasını daha hızlı ve daha hırslı vurdu.

Kendisine yardım eden öteki asker :

— Başı saçlı olup pis pis bitleneceğine, bu köpeğin kafası böyle biraz derin kazınıp tıraş olsa daha iyi olmuyor mu? Bir yesin bin dua etsin ki, onun başını bitlerden kurtardık,

Dedi ve hep birlikte kahkahalarla güldüler.

Deriyi yüze yüze alnına geldiler ve bu anda alnını kaşlarına kadar indirip indirmemekte biraz tereddüt ettiler, doğrulup birbirlerinin yüzlerine baktılar ve gülmekten kırıldılar. Tekrar yüzmeye devam ederek kaşlarına kadar indirmeye karar verdiler.

Kafa derisinin ensedeki saçlı kısımdan kulaklarının arkasına, oradan tepesine ve nihayet bütün deri, kaşlarına kadar yüzüldü. Yüzülen derinin, yüzünden aşağı bir peçe gibi sarkıtılması için Molla Cafer'in kaldırılarak oturtulması gerekiyordu. Kollarındaki ve bacaklarındaki ipler çözüldü, evin kapı tarafındaki köşede duran un sandığına doğru sürüklenerek çekildi ve sırtı sandığa dayanmak suretiyle oturur duruma getirildikten sonra yüzdükleri kafa derisini yüzünden aşağı sarkıttılar.

— Ne kadar da güzel oldu, değil mi?

Dedi, biri.

— Siz de çok yamanmışsınız, haa,

Dedi, bir arkadaşları.

Kapıda duran askerin yüreği bu işe dayanamamış, bir süre, kafa derisini yüzen askerlerin yaptıkları işi tiksintiyle seyretmiş, daha sonra dayanamayarak hiç bakmamıştı. Bir an evvel buradan gidebilmeleri için zaman zaman onlara bırakmalarını söylemiş fakat sözünü geçirememişti. Şimdi ise midesi alt üst oluyordu.

— Yeter artık, ben gitmek istiyorum. O yaşamıyordu ki. Siz bir ölünün kafa derisini yüzdünüz, ne yürek varmış sizde de, haa,

Dedi.

— Amma da muhallebi çocuğuymuşsun sen de,

Dedi ve perişan olmuş bir insanın yüzdükleri kafasını göstererek :

— Baksana, ne yakışıklı oldu herif,

Diye ekledi.

Molla Cafer, yüzülmüş kafa derisiyle insan şeklinden çıkmış, ne olduğu anlaşılmaz bir hale gelmişti. Kapıdaki asker, oradan ayrılarak uzaklaşmıştı. Geride kalanlar ona yetişmek için hızlanarak kahkahalarla evden ayrıldılar.

Biraz önce hiçbir şey yapmamış gibiydiler.

Sabah, hafif bir sisin ortalığı kapladığı, iliklere işleyen soğuğun dondurduğu havayla gelmişti.

Gece olmuş olan olaylara ağlanıp sızlanılmış, destanlar yazılmıştı.

Yapılan zulümlerin daha niceleri, yapanlarla Allah arasında hesabı verilmek üzere kıyamete kalmıştı.

İlahi adalete sığınılmasaydı, ona ümit bağlanmasaydı zalimlerin zulmü karşısında mazlumların hayata bağlanıp yaşamaları nasıl mümkün olabilirdi ki? Yalnız, mazlum, hesap sorma imkânı ve fırsatı bulduğu zaman bundan imtina eder, zalimi affederse de adaleti yeryüzünde tecelli ettirmezse zulümlerin tekrarı her zaman mümkün olacaktır. Zira, affedenleri, affedilenler hiçbir zaman affetmemişlerdir. Affetme kabiliyeti olsaydı, zalim, zulme imkân vermezdi.

Bu gece zulmeden zalimler, işte bunlardı.

İçlerinde zulüm tutkusundan başka hiçbir insani değer taşımayan, insanlık duygularının tamamını kaybetmiş, canavarlaşan bir ruhun kölesi olmuş bu insan

görünüşlü mahlukların yaptıklarına taşlar bile dayanamazdı. Bunların karşısında yıkılmadan durabilen insanlar sadece ilahi adaletin muhakkak tecelli edeceğine inanan insanlardı.

Kadındılar, kızdılar, çocuktular. Kimsesiz sayılırlardı. Teşkilatı galip gelmiş bir zalim düşmanın karşısında yapabilecekleri başka ne olabilirdi ki?

Bir tek şeye yanıyorlardı. Hadi diyelim ki kendileri akıl edip çıkıp gitmemişlerdi, bunu düşünememişlerdi ve çeşitli sebeplerden yurtlarını terkedememişlerdi. Peki, düşmanın nasıl kahpe bir düşman olduğunu bilen devlet veya bilmesi lazım gelen devlet, ya da ordu, göçü neden gerçekleştirmemişti. Halkını zamanı gelince korumayan, ona gerekli ve doğru yolu göstermeyen, halkını zalimlerin olmayan insafına terkeden, onun şeref ve namusunu şerefsiz bir düşmanın işgaline bırakan devlet neyin devletiydi?

Ne kötü bir şeydi devletsiz kalmak.

Devlet babayı yitirmek.

Devletsiz, yetim kalmak.

Kendi öz vatanında düşmanın hakaretine katlanmak. Bu, devletini kaybedip kendi başının çaresine kendisi bakmak, yapayalnız, açıkta çıplak kalmak demekti.

Şimdi kendilerini sadece ve ancak kendileri düşünecek, kendileri bir çıkar yol bulacaklardı. Ne zor bir iş. Yapayalnız kalmış kadın için ne imkânsız görünen bir şey.

Gülsüme, küçük çocuklar vasıtasıyla sık sık kızı Samiye'den haber alıyor ve köyde olup bitenler hemen kendilerine ulaşıyordu. Kimin evinde ne oluyorduysa

anında öteki evlere bildiriliyordu. Kızının emin bir durumda Ermeni komşusu Analiz'in yanında bulunmasından endişe duymuyordu. Hernekadar Analiz'in evine bir çok Ermeni ve Rus askeri girip çıkıyor idiyse de Analiz, onların hepsini idare edebilecek bir kadın olarak görülüyordu.

Aslında Analiz, çok kurnaz bir kadındı. Çok güzeldi. Onun güzelliği dolayısıyla bir çok asker evine girip çıkıyor fakat o, kendini korumasını ve hepsini atlatmasını çok iyi biliyordu.

O sabah erkenden evine gelmiş olan Ermeni askerlerden biri karşısında oturmuş konuşurken ona bir hayli çıkışmıştı bile. Elbette ki bu çıkışmaların ve sitemlerin sonucunda başına bazı şeylerin geleceğinden de endişe etmiyor değildi. Ama her şeye rağmen, biraz da askerlerin kendi ırkından ve dininden olmalarının kendine verdiği emniyetle düşüncelerini oldukça korkusuz söylemeye çalışıyordu.

— Bu insanlara yapılanlar biraz fazla değil mi?

Diyerek karşısında oturan Ermeni askeriyle sohbetini sürdürüyordu.

Harutyan, iki gündür Analiz'in evine sık sık geliyor, bir yandan ona emniyet vermeye çalışırken öte yandan köydeki zengin ve varlıklı kadınların isimlerini öğrenmeye uğraşıyordu. Analiz, Harutyan'ın niyetini çok iyi anladığı için onun hoşuna gidecek şekilde davranıyor ve ustalıklı bir şekilde hem kendisini koruyor, hem de konuşmaları saptırarak bilgi almasını önlemenin yolunu buluyordu. Analiz'in Harutyan'a oldukça güzel yemekler sunması ve ona yakın bir dost olarak görünmesi onu ümitlendiriyor fakat bu dostluk karşısında aklına gelen bazı kötü düşüncelerini de önlüyordu.

Yanındaki kızını ve Samiye'yi korumak için özel çaba harcıyor, onlarla bu domuzları karşılaştırmıyordu. Savaş halinin ne getireceğini bilemediğinden son derece ihtiyatlı davranmak zorunda olduğunu çok iyi biliyordu ve ona göre davranıyordu. Bu düşüncelerle Harutyan'la konuşurken o, tüfeğini az ilerideki çam direğe dayamış, ellerini, oturmuş halde karnına doğru çektiği dizlerinde kenetlemişti. Analiz'in sorduğu soruyu önce anlamamış görünmüş ve bir iki saniye sonra kendini tutamamıştı :

— Anlamadım? Sen neyin fazla olduğunu söylüyorsun?

Analiz, Harutyan'ın tavrını beğenmediği için meseleyi kapatmak istedi fakat açık anlamı bir sis perdesi arkasında kalmış bir sorunun yapmacık bir tavırla saklanmak istenişinin askerde bırakabileceği daha derin tereddütleri önlemek maksadıyla konuya açıklık getirerek şöyle dedi :

— İşgal ordusunu kötülediğimi söylemek istemiyorum. Sen benim kanımdan ve ırkımdan olan bir askersin. Evime gelen askerlere ve onların içinde bulunan senin gibi benim soyumdan olanlara karşı derin bir muhabbet duymaktayım. Ama bu korunmasız kalmış aciz kadın ve çocuklara yapılan muamelelerin biraz ileri boyutlara götürüldüğünü düşünüyorum, acaba yanılıyor muyum?

Harutyan, önce, dostluk kurmaya ve hemen, kendi isteğiyle yatağına girmeye çalıştığı bu genç ve güzel kadını kırmamak istedi fakat içinden gelen duygularına aykırı konuşmak da içinden gelmedi.

— Bana kalırsa bunlar bile azdır. Bizim içimizdeki kini biliyor musun? Onu ne dindirebilir?

Analiz, konuşurken avurtları şişen, yüzü alıp veren bu askerin korkunç duyguları karşısında şaşkınlığa uğradı ve onun duygularını incitmemeye çalışarak onların yapmış oldukları zulümlerin kendisinin vicdanında meydana getirdiği acıları ifade etmezlik edemedi. Ama her şeye rağmen, karşısında oturan Harutyan'ın da bu eve zarar vermemesi için çok titiz davranmaya özel bir çaba harcadığı muhakkaktı :

— İyi ama bunlar kadın ve çocuk. İnsandaki kin duyguları böyle kendilerini koruyamayan zavallı insanlara yapılan zulümlerle diner mi?

— Niçin dinmesin? Bunlar, kinlenmiş olduğumuz milletin kadın ve çocukları değil mi?

— Evet öyle ama, bu kadın ve çocuklar, sizin kininizi yönelttiğiniz milletin kininize sebep olmuş olayların sorumluları, yaratıcıları değiller ki? Sonra, birine karşı kin duyan bir insan, onun kendisine yapmış olduğunu yine ona yapar. Kardeşinizi haksız veya haklı öldürdüyse siz elbette ki, öldürenle ilgilenmelisiniz. Tarlanızı kim gasbettiyse mücadelenizi onunla yapmalı değil misiniz? Halbuki yapılanlar böyle mi?

Harutyan öfkelendi :

— Yani sen, bunları bize karşı koruduğunu mu söylemek istiyorsun?

Analiz, konuşmaların tehlikeli bir noktaya gelmiş olduğunu sezerek tansiyonu düşürmek istedi :

— Hayır, onu demek istemiyorum. Yani demek istiyorum ki, onlar size ne yaptılarsa siz de onlara onu yapın, fazlasını değil. Hatta kendinizi onlardan daha üstün, daha asil görüyorsanız hiç dokunmayın. Fazlasını

yaparsanız bu sefer onlar da size daha fazlasını yapmak için fırsat ararlar ve bir gün bulurlar da, aynen şimdi sizin bulduğunuz gibi. Bu böyle sürer gider. Bana göre bu doğru yol değil. Hem bu yapılan zulümlerin hepsine kadın ve çocuklar maruz kalmıyorlar mı? Ya bir gün, siz buralardan çekilip giderseniz geride kalan bizler bu insanlarla nasıl yaşayabileceğiz? Biraz da bunu düşünmek zorunda değil miyiz?

— Biz buralardan daha gitmeyiz ki. Türkler bitti, anlamıyor musun? Baksana o koskoca imparatorluk nasıl dağılıp yok oldu, paramparça edildi. Bütün dünya böyle üzerlerine çullanarak ellerinden toprakları alınan ve sadece Ankara'ya hapsedilen bu hiçbir şeyleri kalmamış insanlar yeniden dirilecek de bu topraklara mı gelecekler? Sen galiba hiçbir şey görmüyorsun. Türklerin artık kökü kazınacak, kökü.

Analiz, ileri gitmekten korkuyordu ama gerçekleri unutup hayallere dalan karşısındaki adama doğruları da söylemekten beri olamıyordu.

— Bana kalırsa ben daha doğru düşünüyor ve yaptıklarınızın yanlış olduğu kanaatini taşıyorum.

Harutyan öfkelenir gibi oldu :

— Bizi evlerimizden sürgüne bunlar göndermedimi? Yerimizden, malımızdan bunlar değil mi bizi ayıranlar?

— Öyle ama, bütün bunlar durup dururken mi oldu? Ben bu insanların söylendiği gibi kötü insanlar olmadıklarını yaşayarak biliyorum. Herkesin bildiği olayı sen de biliyorsundur herhalde: Hani Kars'ın Benliahmet'inde olmuştu. 93 harbi sırasında, aç kalmış bir jandarma eri bir Ermeninin koyununu zorla almak is-

tediğinde Ermeni koyununu vermeyince aralarında çıkan kavgada jandarma, Ermeniyi öldürür ve Türk mahkemesi jandarmayı idama mahkûm ederek onu asar. Bu çok kötü dediğiniz adamlar böyleydiler. Ben öyle inanıyorum ki, sen de içinden bana hak vereceksin, bu adamlar durup durruken kimseye bir şey yapmazlar. Hattâ kendilerine yapılanları da hemen unuturlar, bunlar aptal.

Analiz, önceki olayların başlangıçlarını düşündü. Kendi Ermeni çetelerinin Türk köylerine hattâ kendilerini desteklemeyen Ermenilere yaptıkları baskın, ları, yağmaları, cinayetleri hatırladı. Himayesinde yüzyılardan beri yaşadıkları, zaman zaman kız bile alıp verdikleri, dostluklar, arkadaşlıklar. kurdukları, bir kardeş gibi birlikte yaşayıp geldikleri, hiçbir hususta kendilerini onlardan farklı ve ayrı düşünmedikleri Türklere karşı hep kendileri isyan etmiş, onlar da bunları bastırmıştı. Kendilerinin asıl düşmanlarını görememiş, Rusya Türklere harp ilan ettiği zamanlarda içeride onun beşinci kolu olarak çalışmış, dirlik düzeni bozmak için dış devletlerin maşası olarak evler basıp dağa adamlar kaldırmış, kadınların ırzına geçmiş olanlar hep kendileri değil miydi? Bu çapulcuların karşısına çıkan veya onlarla birlikte olmayan aklı başındaki Ermeniler de bunların şerrinden bizar olmamışlar mıydı? Padişahlara bombalı suikastlar yapanlar, düşmanlarla işbirliği yaparak ülkenin her tarafında isyanlar çıkaranlar, devleti çökertip yağmalamak isteyenler şimdi masum pozuna bürünmekten utanmıyorlar mıydı? Hangi devlet, bir azınlık olarak kanunlarının himayesinde ve korunması altında bütün vatandaşlık haklarını kullanarak yaşayan insanların aynı devleti yıkmak için teşkilatlar kurup dış düşmanlarla işbirliği yapar da ona karşı bir tedbir al-

maz? Parlamentoda milletvekilleri, hükümette bakanları, askerde paşaları olduğu halde tam bir din hürriyetine sahip olarak kiliselerini hiçbir müdahale olmaksızın açabilen, kendi çocuklarını kendi kültürleri içinde kendi istedikleri gibi yetiştiren, ülkenin her tarafında mal mülk edinip her türlü mesleği hür iradesiyle seçebilen, azınlığı olduğu milletin fertleri kulübelerde yaşarken kendileri en iyi yerlerde villalarda yaşayan hangi azınlığın devletini yıkma teşebbüsüne karşı gelinmez? Gelmezse o devlet devlet olarak kalabilir mi?

Bu düşünceler içinde Analiz, kendini öyle düşünmede son derece haklı görerek fakat ihtiyatı da elden bırakmayarak Harutyan'a :

— İyi de burada biz bizeyiz, eğri oturup doğru konuşalım. Bu olayları ilk olarak biz çıkarmadık mı? Bu, nice yıllardan beri birlikte huzur içinde yaşadığımız devleti yıkmak ve yok etmek isteyen, görünürde dostumuz aslında can düşmanımız olan Ruslarla öteki Hıristiyanların bitmek tükenmek bilmeyen tahrikleri ve teşvikleriyle aralıksız devam etmedi mi? Taa eskilerden beri isyanları, suikastleri, yağmaları biz tertiplemedik mi? Ve son olarak Rusya Türklere saldırınca, onun işini kolaylaştırmak için içeride propaganda, isyan, soygun, adam öldürme, yol kesmeleri biz yapıp daha sonra bu adamlara karşı savaşmak için gurup gurup çeteler teşkil ederek Ruslarla birlik olup bu adamlara karşı savaşmadık mı ve hâlâ savaşmıyor muyuz? Adamların padişahlarına bile suikastler düzenlediğimiz halde yine onlar tarafından affedilmedik mi? Ve kendi huzurumuzu kendimiz kaçırmadık mı?

Diye sordu.

Harutyan, Analiz'in dediklerinin doğru olduğunu düşündü fakat olayların gelmiş oldukları bu noktada

bunları düşünüp yorumlamanın tehlikeli olduğunu farkederek Analiz'i azarlar gibi konuştu :

— Çok ileri gitmedin mi? Bir Türk gibi konuşuyorsun.

Analiz, başını yere eğerek son derece dikkatli ve karşısındakini tahrik etmemeye çalışarak :

— İyi ama bütün bunlar doğru değil mi?

Dedi.

Analiz'in evinde bir şeylerin döndüğünü, bazı gizli şeylerin varlığını daha önce sezip duymuş olmasına rağmen çok hoşuna giden bu güzel kadınla ilişkisini ileri götürmeyi düşünmüş ve ummuş olması dolayısıyla farketmemiş görünen Harutyan, bu defa kendini tutamamış ve biraz da onu baskı altına almak maksadıyla patlayıvermişti :

— Bütün bunlar için mi evinde bir Türk kızını gizliyorsun?

Dedi.

Analiz, önce şaşaladı fakat daha sonra, farkedilmiş olan bu durumun saklanmasının artık bir faydasının olmayacağını ve Harutyan'ın da biraz ılımlı düşündüğünü görerek cesaretini topladı ve kendinden emin bir sesle şöyle dedi :

— Bana sığınan küçük bir sabi o; üstelik ailesinden hiçbir ferdin bizlere hiçbir kötülük yapmadığını, bizleri koruduğunu bilirse insan başka ne yapabilir. Kocam ve oğullarım bir gün ansızın kaçıp giderek çetecilere katılınca ben komşum olan bu insanlara sığındım. Ermeniler buralardan toplanıp başka yerlere götürülür-

ken, kocası ve oğulları kendilerine karşı savaşmak üzere çeteler kuran bir kadın olduğum halde bizi onlar sakladı ve korudular. Yalnız ben de değilim. Bu köyde benim gibi tam dört aile var. Hiçbirinin bir şeyine dokunulmadı. Bütün köy bunu bildiği halde kimse bizi ihbar ederek hükümete teslim edip yerimizden aldırmadı. Ve bizi bu güne kadar kendi insanları gibi koruyup gözettiler. Kimseden en küçük bir kötülük görmedik. Kim, kocası ve oğulları kendi topraklarını alıp kocasını ve oğullarını öldürmek için düşman kuvvetlerine katılan hangi insanın geride kendine teslim olmuş kadın ve çocuklarına bunların bize baktıkları gibi bakar? Şimdi ben onlara karşı borçlu ve bu borcumu ödemek zorunda değil miyim?

Bu sözler üzerine Analiz'e hak vermekle beraber öfkesinin yüzünde belli olmasına mani olamayan Harutyan direğe yaslamış olduğu tüfeğini eline aldı. Analiz, Harutyan'ın bu durumundan endişeye kapılarak onu yumuşatmak için sorusunu ona yöneltti :

— Sen olsan, seni kurtaran insanlara böyle yapmaz mıydın?

Harutyan, Analiz'e çok kızmıştı ama hem iki günlük beraberlikleri, hem hâlâ ilişkileri ile ilgili ümitlerinin varlığı, hem de bu soru karşısındaki vicdanının sesi karşısında ona bir şey diyememiş, yerinden kalkarak oradan uzaklaşmayı uygun bulmuştu. Bu düşünceyle ayağa kalktı, silahını omuzuna vurarak evden ayrıldı.

Bu şekilde bir ayrılış Analiz'i korkutmuştu ama, ne de olsa kendisi de bir Ermeniydi ve herhalde kendisine herhangi kötü bir şey yapmazlardı. Böyle düşünerek içi rahatladı.

Yatsı henüz geçmişti ki, kapıda bir ayak sesi belirdi ve kapı açılarak bir askerin içeri girdiği görüldü. Gaz lambası evin her tarafını iyi aydınlatamadığı için lambaya uzak kalan yer olan kapıdan içeri girenin yüzü iyi seçilemiyordu. Harutyan'a hiç benzemiyordu ve yürüyüşü paytakçaydı. Analiz ürktü. Asker, hiç ses etmeden bir şeylere karar vermiş ve bir şeyler biliyor olan bir insanın haliye doğru Analiz'in yanına geldi. Her halinden öfkeli olduğu anlaşılıyordu.

Analiz, bir mesele varsa onu örtbas edebilmek ve gelebilecek bir tehlikeyi önleyebilmek için son derece yumuşak bir sesle Ermenice :

— Kimsiniz, siz? Ve ne istiyorsunuz,

Diye sordu.

Silahını elinde tutan asker, hışımla Ermenice cevap verdi :

— Sen kim oluyorsun da bana kim olduğumu sormaya cesaret edebiliyorsun, sen onu söyle?

Analiz çok korkmuştu. Bir anda rengi uçtu, kafasına, aklına hiç getirmediği bir sürü kötü şeyler doluşmaya başladı. Adamı yatıştırmak için ne yapmak lazım geldiğini şimşek hızıyla düşünürken duraladı ve daha sonra, onun öfkesine boyun eğip yapılacaklara razı bir insan edasıyla :

— Kızmanıza gerek yok, ben sadece arzularınızı ve isteklerinizi sormak istedim. Yoksa başka bir maksadım yoktu,

Dedi.

Asker, daha da öfkelenmiş görünüyordu :

— Sen hangi cesaretle yanında bir Türkü saklayıp bize karşı koruyorsun; bu, hainlik değil midir?

Analiz, bu askerin Harutyan'a benzer herhangi bir tarafının olmadığını ve işin ciddiliğini görerek çok korktu. Ne söyleyeceğini, ne yapacağını bilemez bir halde :

— Benim evimde öyle bir kimse yok, size yanlış söylemişler,

Deyince asker âdeta küplere bindi ve ayaklarını yere vura vura :

— Yalan söyleyip beni daha da kızdırıyorsun ve sana karşı yapmak istemediğim şeyleri aklıma getiriyorsun. Düşmanımızı koruyan kanımızdan da olsa düşmanımız demektir. Derhal o Türkü sakladığın yerden çıkar ve bana teslim et,

Dedi.

Analiz, kendisine teslim olmuş olan ve hayatı kendisine emanet edilmiş küçük bir kızı, öldürülmek üzere bir kötü insana vermenin kendisinde doğuracağı vicdan azabının korkunçluğunu düşünerek her şeye rağmen, canı pahasına da olsa korumaya karar verdi.

— Burada böyle biri yok, isterseniz arayın.

— Bana bunu söyleyen kişi yalan konuşmaz, onu sen de iyi tanıyorsun.

— Bu yanlış haberi size kimin verdiğini bilmiyorum ama burada böyle biri yok. Siz bana inanmıyorsanız arayın.

Asker, önce, gözleriyle evin her tarafını, durduğu yerden taradı. Daha sonra bir iki köşe bucağı yokladı.

Büyükçe bir sandığın üstünde duran yatakların arkasına baktı, sandığın içinden şüphelenerek üzerindeki yatakları Analiz'e aldırıp sandığın kapağını açtı. Sandığın içine konmuş çamaşır ve elbiseler rastgele atılmış kaba bir şekilde duruyorlardı. Asker, elleriyle eşyaları öteye beriye iterken beyaz bir beze sarılı sert bir cisim eline değdi. Bir iki saniye öyle durup kaldı ve sargılı bezi alarak doğruldu. Eline aldığı beze sarılı paraya benzer şeye baktı ve Analiz'e döndü :

— Ne var bunda? Yoksa altınları bu beze mi sardın?

Kapıya doğru duran su küpünün hemen yanında, rendelenmiş düzgün çam tahtalarından yapılma güzel bir buğday ambarı vardı. Samiye, iki metre yükseklikteki bu ambarın sağ gözünün içindeki buğdaya gömülmüş, bulunacağı korkusuyla bir tir titriyordu. Ambarın dışında evin içinde askerle Analiz arasında nelerin olup bittiğini büyük bir heyecanla takip ediyor, eninde sonunda kendisinin orada bulunduğunun farkına varılacağı endişesi ile nefes bile almıyordu.

Analiz, askerin sorusuna cevap vermedi ve ani bir hareketle çıkını onun elinden kaparak kapıya doğru süratle koştu. Bir anlık şaşkınlığını atlatan asker, hızla koşarak Analiz'i kapıda belinden yakaladı ve kendisine doğru çekti. Bir eliyle onu tutup çekerken öteki eliyle kapıyı kapattı ve kadının vücudunun kendi vücuduna değişiyle duyguları kabardı. Gördüğünden beri hoşuna giden bu güzel kadından, tam fırsatı gelmişken istifade etmeyi düşündü. Analiz, meseleyi anlamış, fazla direnerek onu tahrik etmeden elinden kurtulmanın hesabını yapıyordu. Fakat asker, onu çeke çeke evin yukarı tarafına doğru sürüklüyordu. Tandırın az yukarısına

gelince, giriş kapısından epey uzakta ve yatakların üstüne konduğu büyük sandığın arkasına gelen yerde Analiz'i sandığa dayadı. Analiz, hâlâ onun altınlar için böyle bir şeye tevessül ettiğine inanmak istiyor, onun, elleriyle vücudunu sarmasını başka türlü yorumlamak istemiyordu. Ama zaman geçtikçe iş anlaşılıyordu. Askerin, kendisine sahip olmak isteği içinde olduğunu kesin olarak anlayınca kendisini onun ellerinden kurtarmanın yolunu aramaya başladı. Bir yandan, askerin, kendisini sıkıca sarmış kollarını elleriyle çözmeye çalışıyor, öte yandan kendi vücudunu onun vücudundan uzak tutmak için büyük çaba harcıyordu. Başındaki örtüsü kayarak boynuna düşmüş, siyah tel tel saçları ortaya çıkmıştı. Yüzü, kadının saçlarına gelen asker daha da ileri gidince korkunç bir boğuşma başlamıştı ve ikisi de yere yuvarlanmıştı. Alt alta, üst üste devam eden mücadelede kendisini askerin elinden bir kaç saniye için kurtaran Analiz, cebine koymuş olduğu altınları çıkarıp nefes nefese ona uzatarak :

— Al altınların hepsini de beni bırak ,git,

Diye yalvardı.

Kendisine hiçbir cevap vermeyen asker yeniden onu sıkıca kavradı. Kendisini kurtaramayacağını anlayan Analiz, bu sefer avazının çıktığı kadar bağırarak imdat istedi. Aklına o arada Samiye gelmişti. Bazı şüpheler içine girdiği için daha önceleri kızını, Ermeni askerlerle çok sıkı ve iyi ilişkiler içinde olan diğer bir Ermeni ailesi yanına göndermişti. Şimdi pişman olmuştu. Evde bir kişinin daha var olması askerleri bazı hareketlerden önleyebileceği kanaatiyle böyle düşünüyordu ama şu anda bu düşüncelerin hiçbir faydası yoktu ve tek ümit olarak Samiye görünüyordu. Samiye, Analiz'in güç

durumda olduğunu anlıyor, acı feryatları karşısında bir şeyler yapmak zorunda olduğunu hissediyordu. Askerle Analiz'in boğuşmaları esnasında çıt çıkarmadan büyük bir sessizlik içinde ambardan dışarı çıkarak sandığın hemen yanındaki direğin arkasına, oradan da sandığın yan tarafına geçti. Yüzü ona doğru dönük olan Analiz, Samiye'yi görmüş kurtulma ümidi artarak mücadelesini her şeye rağmen sürdürmek için enerjisini yeniden toplamıştı. Samiye, eline bir şeyler geçirmek için öteye beriye bakınırken sandığın hemen yanındaki direğin arkaya gelen yerinde bir çiviye ucundaki delikten asılı geven nacağını gördü. Onu alarak hemen önünde duran askerin kafasına indirmeyi düşündü, fakat bir türlü cesaret ederek nacağı eline alamadı. Öta yandan Analiz'in mücadelesi gittikçe azalıyordu. Sesi ve nefesi tükenecek gibi oluyordu ve bir an önce onun yardımına ulaşmak gerekiyordu.

Bir ara Analiz, askerin altında kalmış, kımıldayamaz bir duruma gelmiş olduğu bir anda gözleri Samiye'nin gözlerine takıldı ve sakinledi. Onun sakinliğini farkeden asker de rahat ve ağır ağır nefes almaya başladı ve hareketleri ağırlaştı. Analiz'in vücudundan başka bir şey düşünemez hale gelmiş olan asker, etrafında olup bitenlerin farkına hiç varamadı.

Analiz, askerin aklını tam olarak çelebilmek ve bu arada Samiye'nin, satırı onun kafasına indirebilmesi için mücadele eder gibi davrandı. Fakat boğuşmayı fazla ileri götürmedi ki, yüzü daimi olarak kendine doğru dönük dursun ve arka taraftaki Samiye'yi görmesin.

Samiye, satırı eline almış, alnında biriken boncuk boncuk ter taneleriyle sandıkla direk arasından askere doğru sıyrılmıştı. Aralarında sadece sandığın köşesi var-

dı. Yavaş yavaş yaklaştı. Nefes almıyordu. Analiz, mücadeleden vazgeçmiş göründü ve askerin, bir canavar gibi boynuna sarılmasına mani olmadı. Kendinden geçmiş askerin o anda orada nelerin olup bittiğinden haberinin olması mümkün değildi. Analiz, gözleriyle Samiye'ye işaret ederek nacağı askerin kafasına vurmasını istedi. Samiye, bir kedi sessizliğiyle, nacağı kaldırıp askerin kafasına indirirken Analiz, şimşek gibi bir hareketle, kendinden geçmiş askerin belindeki kasaturayı çekerek yan tarafından hızla böbreklerine sapladı. Asker nefes alamaz gibi derin bir iç çekmek istedi, başaramadı; ellerini uzatıp Analiz'i boğazından kavrayıp boğmak istedi fakat elleri yerine ulaşamadan yana düştü. Gerilmiş gözleriyle Analiz'e bakıp bir şeyler söylemek isterken Samiye ile Analiz korkularından birbirlerine sarılmış dehşet içinde ona bakıyorlardı. İkisini de kan tutmuştu, kımıldayamıyorlardı; kaskatı kesilmiş donup kalmışlardı. Askerin, kanlar içinde gözleri kapanıp yana düşünce yapmış olduklarının farkına daha iyi vardılar ve ağlayarak askeri tutup sandığın arkasına çektiler, yatakları üstüne yığarak orada bıraktılar. Büyük bir hız ve telaşla yerlere akmış olan kanları temizlediler ve birbirlerine sarılarak hüngür hüngür ağlamaya başladılar. O anda kapının açılıp ellerinde tüfekleriyle askerlerin içeri daldıklarını düşünerek çıldırır gibi oldular. Hızla su küpüne koştular ve ellerinin kanlarını temizlediler. Soğuk su ile yüzlerini yıkayınca kendilerine gelir gibi oldular. Analiz, yerde duran altınlarını alarak Samiye ile birlikte, mereğin arkasındaki komşuları Haçan'ın karısının iki katlı evine koştular. Kızını da daha önce onun yanına bırakmıştı. Onların perişan hallerini gören kadın, başlarından, büyük bir olayın geçmiş olduğunu anladı, fakat hiçbir şey sormadan kendilerini çatı arasındaki son derece gizli bir bölmeye götürüp yer-

leştirdi ve orada emin olarak kalabilecekleri hususunda teminat verdi.

Tam o anda köyün içine düşen bir top mermisi evleri zelzele gibi sarstı. Dışarıda çeşitli bağırışlar ve telaşlı koşuşmalar duyuldu. Biraz sonra ayak sesleri de kesildi ve köy derin bir sessizliğe gömüldü. Kapı ve pencere aralarından heyecanla bakan kadın ve çocuklar askerlerin hepsinin köyün dışındaki Düztarla'ya doğru koşuştuklarını gördüler. Askerlerin, köyü terkederek Düztarla'da toplanmış olmaları, Türk askerinin yeniden geleceği hakkında onları biraz ümitlendirmişti. Biraz sonra bir mermi sesi daha duyuldu; bağırtılar, emirler arttı. Kendi işlerinin başına dönen askerlerin, köyde yaptıkları zulüm bir an için durmuş oldu ama sonrasının ne olacağını kimse bilemiyordu.

Sabaha kadar uyumadılar ve şafağın ışıklarını bir kurtarıcı olarak beklediler. Işıklar, karşı tepelerin doruklarından köye doğru uzandığı zaman gözlerini kapı ve pencere aralarına dayayan kadın ve çocuklar, düşman askerlerinin köyden çıkarak Tuzluk Tepe'de, Bayram çayırları sırtlarından Yıldırımlı'ya doğru harp halinde mevzilerine girmiş olduklarını görünce yeniden dünyaya gelmiş gibi sevindiler. Savaşın sonu şu anda önemli değil artık, onlar için askerin savaş halinde olması önemliydi.

Sabahın ışıklarıyla beraber top, tüfek, mitralyöz sesleri birbirine karışmış, savaş yeniden başlamıştı. Savaşın yeniden başlamış olmasından dolayı kadın ve çocuklar ne kadar seviniyorlardı.

Bu savaş hiç durmasa, sonu gelmese.

Varsın açlıktan ölsünlerdi, kurşunlarla delik deşik edilsinlerdi ama zulüm görmesinlerdi, işkence edilme-

sinlerdi, namus ve şerefleri alçaltılmasındı. Savaşın durması, düşmanla birlikte bütün bunların tekrar geri gelmesi demekti. O halde savaş devam etsindi, hiç bitmesindi.

O gün akşama kadar Türk askerleriyle düşman aralıksız savaştılar; öldüler, yaralandılar; hiçbiri mevzisini terketmedi. Geceyi köy halkı büyük bir korkuyla geçirdi fakat siperlerini terkedemeyen düşman o akşam köye gelmedi ve halk, üç günlük bir kâbustan sonra ilk defa bir geceyi kapalı kapılar ardında geçirdi. Bazı kadın ve çocuklar, o günkü savaşın devam etmesinden ve düşman askerinin savaş gailesine düşmüş olmasından istifade ederek, savaş dışında kalmış gizli yerlerden, vurulmayı, ölmeyi göze alarak kaçabilmişlerdi. Bu kaçışları öğrenen düşman ertesi gün çok sıkı tedbirler alarak köyden çıkışları önlemişti.

Köy razıydı dışarı çıkmamaya.

Ah, savaş durmadan devam etse.

Savaşın durması, kadın, yaşlı ve çocuklar için korkunç kâbusların tekrar geri gelmesi demekti.

Ölmekle eş anlama geliyordu durmuş savaş.

Ölmek de değil, ondan daha beter kahrolmanın taa kendisi demekti.

Dayanılmaz acıların kaynağıydı savaşın durması.

Tek tük top ve mitralyöz sesleri geliyordu ama savaş başlayacak gibi görünmüyordu. Dışarıda bazı bağırtılar oluyordu. Çıkıp bakmadan, olan olayları anlamak zordu.

Sırtın ardındaki Dardağan Ömer'in evinden aşağılara bakanlar, kuş bakışı iki km. aşağılarda düşmanın

arkalarına düşen Sivri Tepe'nin güneydoğu yamaçlarındaki kayaların arasında ve korunun içinde korkunç bir kovalamacanın olduğunu görüyorlardı. Çok sayıda düşman askeri, önce nisbeten toplu halde olan ve kovalamaca başlayınca etrafa tek tek dağılan bir grup insanı yakalamak için kurşun sıka sıka habire uğraşıyordu. Tüfekler ateşleniyor, süngüler çalışıyor, ölenler ölüyor, sağ ve yaralı olarak ele geçirilenler Çiğdemli Kaya'nın dibine toplanıyordu. Pek az bir kısmı gizli yerlerde saklanmak suretiyle hayatlarını belki kurtarabileceklerdi ama söylenenlere göre kaçıp kurtulan hiç olmamıştı.

Bütün köy bu kovalamacayı duymuş, Rus-Ermeni askerlerinin yakalayarak süngüden geçirdiği bu insanların kim olduklarını öğrenme merakı, içlerini kaplamıştı. Düşman askerleri arasında bulunan Tatar ve diğer Türk boylarından olan askerlerden bazıları çok nadir olarak, olup bitenler hakkında bazı bilgiler veriyorlardı. Sivri Tepe'de yakalanarak öldürülmüş olan insanlarla ilgili köyün endişelerine mahal olmadığına, zira bu insanların Türk olmayıp Akarı'den kaçmak isteyen ve Rus-Ermeni askerleri tarafından paramparça edilen üç yüz Museviden arta kalıp yollarını şaşıran zavallı insanlar olduklarına dair haberler kendilerine ulaşıyordu.

Yakalanıp süngüden geçirilen hiçbir Yahudinin silahı yoktu. Hepsi Çiğdemli Kaya'ya getirilerek, sağ olarak ele geçirilenler orada koyun gibi boğazlandı ve cesetleri çukura atıldı. Arkadaşları boğazlanırken ötekilerin gözlerinin kapatılması da yasaklandı, gözünü kapatanın gözüne süngüler batırıldı. Katliam bitirildikten sonra çukura doldurulan cesetlerin üstü kapatıldı açıkta kalan cesetlerin üzerleri yarımyamalak örtüldü ve kurdun kuşun, leşleri yemeleri için öyle bırakıldı. Olayı seyreden veya dinleyenlerin yürekleri sızladı. İnsan, in-

sanı bir koyun gibi yatırıp nasıl boğazlayabilirdi? Akıl almıyordu. Ne istemişlerdi bu zavallı silahsız insanlardan? İnsanlar, zalimlerin önünden kimseye zarar vermeden kaçıp kurtulmak hakkına da mı sahip değildi? Bu nasıl bir düşmandı, anlayamıyorlardı.

O gün perşembe idi.

Bir Kırgız Türkü, düşman askerlerinin bazılarının köydeki kadın ve çocukları bir araya toplayıp ırzlarına geçtikten sonra hepsini yakacaklarını haber verdi ve bu haber yıldırım hızıyla etrafa yayıldı. Herkes kendince emin gördüğü yerlerde saklanmak için çırpınıp durdu. Kimisi saklanacak iyi yerler buldu, kimisi öyle zannetti.

Ertesi gün, yani Cuma günü sabah erkenden hiç beklemedikleri çetin bir savaş aniden patlak verdi ve Türk askerinin yoğun ve kararlı ateşi karşısında düşman tutunamayacağa benziyordu, fakat geri çekilirken yapacağı zulümden haberdar olan halk gerekli tedbirleri eksiksiz olarak almaya çalışıyordu.

Öğleye doğru Yıldırımlı'daki düşman, yerinden sökülmüş köye doğru geri çekiliyordu. Köyün hemen sağ yukarı tarafındaki Yamalı Dağlarının eteklerinde olan Tuzluk Tepe'deki mevzilerine giren düşman, bu defa tam bir bozgun halinde kaçışıyordu. Dana Derelerinin köy tarafındaki sırtlarında korkunç bir ateş altında sıkışarak bunalan öteki kolu, Cevizliğin dereye geri kaydı ve köyün içi bir anda kaçan, çekilen, yağmalayan düşman askerleriyle doldu.

Birden bire sokaklara doluşan askerler, yeniden evlere saldırdılar; geri çekilirken ne varsa hepsini imha etmeye karar verdiler. Ellerine geçirdikleri kadın ve çocuklara akla gelmedik işkenceler yaptılar. Bunları

toplayarak Bahçelerin Boynundaki boş bir ahıra doldurdular. Akşam olunca savaş durmuştu. Bu boşluktan yararlanan düşman askerleri, boş ahıra doldurdukları insanları oradan çıkarıp meydana aldılar ve hepsini ellerinden ve kollarından birbirine bağlayarak geniş bir halka oluşturdular. Bir deli mandayı orta yere getirip üzerine bir yorgan ve yorganın üstüne de genç bir kadını bağladılar ve üstlerine gazyağı döktükten sonra ateşe verdiler. Yanmakta olan manda, kaçmak ve kurtulmak için çılgın gibi öteye beriye sıçrarken üstünde cayır cayır yanmakta olan kadınla, etrafında kolları bağlanarak hareketleri imkânsız hale getirilmiş öteki kadın ve çocuklara saldırıyor, parçalıyordu. Bu müthiş buluşu bulan askerleri kutlayan arkadaşları bu feci manzarayı katıla katıla gülerek seyrediyorlardı. Yarım saate yakın devam eden bu korkunç olay sonunda çoğu yanarak ölmüş, bir kısmı ağır yaralı, bir kısmı çıldırmış halde öyle orada bırakılmışlardı.

Sabah ışıklar henüz ortalığı aydınlatmadan Türk askeri yine saldırmış, kısa bir süre içinde savaş şiddetlenmiş ve düşman tutanamayarak geri çekilmek üzere hazırlığını yapmıştı. Düşman, köyü terkederken bir anda köyün her tarafından yangınlar çıkmış, hemen yayılarak kısa bir süre içinde birbirine bitişik evler alevler içinde kalmıştı. Düşman, gerilerde Küllütaş ve Kulatbellerinin sırtlardaki mevzilerine yerleştiği zaman köyden yükselen alevleri zevkle seyrediyordu.

Türk askeri, köyün kenarlarına gelmiş, öncü birlikler köye ulaşmıştı.

Yanmış, viran olmuş, yıkılmış haneler... Yıkıntı ve yanan evlerin enkazları arasından dişlerini çakmış duran yanmış insan kelleleri... Etrafı saran ceset yanığı

kokuları... Kısaca, bir insan sürüsünün, insanları mahvederek meydana getirdiği bir cehennem bütün korkunçluğuyla orta yerde duruyordu.

Yarı yanmış, yarı canlı, yerlerde sürünen et yığını haline gelmiş sadece sönük gözleriyle etrafına bakmaya çalışan kadınlar, çocuklar, hayvanlar. Sağda solda, kenarda köşede her nasılsa canlı kalmayı başarabilmiş bitmiş, yıkılmış insanlar.

Köylüler, Türk askerlerinin geldiklerini ve düşman askerlerinin çekilip gittiklerini anlayınca neredeyseler hepsi yerlerinden çıkıp onlara doğru çılgınca koşuyorlardı. Bütün yeraltı mahzenlerinden, deliklerden, çatıaralarından, taş toprak ağaç yığınları içinden bir anda başlarını çıkaran kadın, çocuk ve ihtiyarlar.. Sanki bir mezarlık depreme uğramış ve bu mezarlardaki insanlar canlanarak mezarlarında doğrulmuşlardı. Bu ürpertici manzara karşısında hiçbir insan yüreğinin dayanması mümkün değildi.

Askerler ağlıyorlardı, bağıra bağıra ağlıyorlardı.

Kadınlar ve çocuklar, duygularını kaybetmişlerdi, anlamsız anlamsız bakıyorlardı. Onların ağlayıp akıtacak gözyaşları kalmamıştı.

IV

Köy yanıp kül olmuştu.

Kenarlarda ve köyün dışında kalmış tek tek evler yangından kurtulmuş, sağ kalabilen insanlar ve yaralılar bölük bölük bu evlere toplanıyorlardı. Bir ara Guduz Mahmut'la, düşman askerinin yataklarından çıkma-

yan Şöhret Karı, Naili Kadının evi civarında görülmüş, herkes onları yakalayarak paramparça etmek için oraya koşmuştu. İnsanların hırsla bir yerlere doğru koştuğunu gören bir asker, nelerin olduğunu sormuş, durumu öğrenince bir kaç askerle halkın önüne geçerek Naili Kadının evi civarına gelmişti. Guduz Mahmut ve Şöhret Karı, onlar Naili Kadının evinin yanına gelinceye kadar kendilerini kurtarmak için, geri çekilmiş olan düşmana doğru çayırlara aşağı deli gibi kaçıyorlardı. Peşlerinden gitmek mümkün değildi. Düşman, durumu vadinin karşı sırtlarından takip ediyordu. Yapılacak tek şey vardı ve yapıldı : Naili Kadının evinin kenarına gelmiş olan askerler, kadın ve çocukların lanet ve bedduaları arasında, silahlarını, kaçan bu iki mundar mahlukun üzerlerine yönelttiler. Bir kaç el ateşten sonra yere yuvarlanan iki yaratığın pis kanları o kutsal toprakları kirleterek aktı, ruhları hesap vermek üzere öteki dünyanın cehenneminin kapısından içeri atıldı. Adaletin, az da olsa, bu şekilde yerini bulması, onların yüzünden nice çileler çekmiş insanların vicdanlarını rahatlatmıştı.

Yapanlara yaptıklarının hesabını sormayı unutma.

Kimsenin yaptığı yanına kalmaz.

Yapanlara yapılacakların hesabı olmaz.

V

Türk askerinin köyü geri alışından buyana üç gün geçmişti ve bu üç gün içinde zayıf birkaç teşebbüsten başka düşmanla ciddi bir çatışma olmamıştı. Askeri birlikler, düşman yakıp yıkmalarından geride kalan cesetleri kadın ve çocukların da yardımlarıyla kaldırdı. Yan-

mış yakılmış evlerden kurtarılabilecek ne vardıysa onlar kartarılıp, kalmışsa, sahiplerine verildi.

Köy, yaşanacak bir yer olmaktan çıkmıştı. Türk birliklerinin yeniden çekilebilecekleri ve düşman askerinin köyü tekrar işgal edeceği korkusu yüreklere işlemişti. Bu yüzden herkes nesi var nesi yok alacak, köyü terkederek düşmanın uzanamayacağını düşündükleri yerlere gideceklerdi. Neresi olursa olsun, nasıl olursa olsun, isterse yemeye ekmek bile bulamasın ama canı ve namusu teminat altında olsun bu yeterdi. Yersiz yurtsuz yaşamak zordu ama geceleri kapısını kapatıp yatamamak zorların en zoruydu.

Üç dört günlük bir hazırlıktan sonra, doğup büyüdükleri, iyi ve kötü günlerini geçirdikleri, kendi etlerinden ve benliklerinden birer parça olup damarlarındaki kanlarına karışmış, yürekleri haline gelmiş topraklarından, köylerinden ayrılacaklardı. Kim bilir nerelere gidecekler ve başlarına daha neler neler gelecekti? Karda koşup oynadıkları evlerin toprak damları, öbek öbek yükselmiş karların üstünde kızak kaydıkları Kurun'un Boğaz'ı, baharlarda şarkılar ve türküler söyleyerek yürekleri dolu dolu yemlik ve pancar topladıkları rengarenk çiçeklerle bezenmiş yemyeşil çayırları bir daha göremeyeceklerdi. Ah, ah! O, tarlalara beraber giderek korkusuz, endişesiz, alabildiğince hür olarak ekin biçmeleri, kuru ve yumuşak toprakların üzerine yorgun argın uzanarak engin ve masmavi gökyüzündeki topak topak bembeyaz bulutların kaya kaya gidişlerini seyretmeleri olamayacaktı. Hele hele akşama doğru ellerinde birer demet taze mercimek ya da kır nohutuyla köye dönüp çocuklarını ve küçüklerini sevindirmenin zevkini tadamayacaklar, akşam aile fertlerinin hepsinin bir araya toplanarak duydukları o saf ve büyük mutluluk-

ları bir daha yaşayamayacaklardı. O günler ne günlerdi, onlara bir daha geri dönmek, o günleri yeniden yaşamak ah bir olabilseydi.

Şimdi, o mutlu hayatlardan geride neler kalabilmişti. Yaşlı, genç demeden bütün erkekler savaşa gitmiş, kimisi gözleri önünde, dizleri üstünde şehit olmuş, çoğundan hiçbir haber bile alınamamıştı. Kim bilir bu melun savaş daha nekadar sürecek, sonu nereye varacak, erkeklerinden kaçı nasıl bir durumda eve dönecekti. Bunları tahmin etmenin imkânı elbette yoktu, bin ümitle bir meçhule doğru yürümek insanoğlunun kaderiydi. Kiminin anası, bacısı, kardeşi, çocukları düşman süngüleriyle delik deşik edilerek öldürülmüş, yetim bırakılmış; kimisi yaralı olarak bir akrabasının veya tanıdığının merhametine sığınmıştı. Tamiri mümkün görünmeyen bir enkaz halini almış bu yaralı kadın ve çocukların, göç esnasında nasıl taşınacakları ve onların acılarına nasıl dayanılacağı bütün elemlerin yanında büyük bir üzüntü ve endişe kaynağını teşkil ediyordu. Böyle, felaketlerin topyekün geldiği bir anda yaralı olmak veya yaralı ile başbaşa kalıp onun her türlü bakımını ve sorumluluğunu üzerine almak ne dayanılmaz, ne tahammül edilmez bir meseledir. Bu kadınlar, bütün bunlara katlanacaklardı ve belki de akıllarına gelmeyen nice iyi, kötü olaylar, onların hayat yolları üzerinde zamanı ve yeri belli olmaz bir anda kendilerini bulacak veya yakalayacaktı.

Hayat bu, belli olmaz.

Olacaklar olur, sular kendi kendine durulur.

Bu güne kadar kim bildi nelerin olacağını, kim bilecek neler olacak. Olacağı durdurmak, olmayacağı oldurmak kimin haddine.

Hayat, karmaşık olaylar zinciridir; bu zincirin halkalarını oluşturan olaylar ve duygular bizim elimizde mi?

Ortaya ne çıkacak, ne zaman çıkacak, nasıl çıkacak ve ne kadar bir süre kalıp nasıl bir son bırakacak, hiç bilinir mi? Bir saniye veya bir nefes sonrasının her anının diğer anından her bakımdan farklı olan bir hayat sürecinin uzun ömür içindeki şekli önceden kestirilebilinir mi? Sadece ümit edilir.

Ümitler bizleri yönetir, yönlendirir.

Daha çok, olacağına inandığımız, olmazlığı hiç hesaba katmadığımız ümitlerimiz, bildiğimizi veya tahmin ettiğimizi zannetiğimiz hayat yolunda bize, bitmeyen bir azmin kaynağının doğuştan var olduğunu işaret eder.

Yürürüz enginlere; uçsuz, bucaksız bilinmezlere.

Hayat, sonsuz bilinmiyenli denklem, onun içinde biz. Yalnızız.

Koşarız umut gemisiyle bilmediğimiz, aydın olacağını zannettiğimiz karanlık ve acı günlere.

Bazan galip geliriz, bazan mağlup oluruz; bazan düşer, bazan kalkarız; bazan güler, bazan ağlarız...

Ama, durmayız, duramayız.

Zamanla beraber aynı veya değişik mekân içinde akıp gideriz, son durağa kadar.

Son gelip karşımıza dikilmeden, son durağı aklımıza getirmeden hiç bitmeyeceğini zannetiğimiz üç boyutlu yaşama eğrimizin üzerinde bin türlü cambazlıklar yapar dururuz ve bunun adına, başka bir ad bilmediği-

miz için 'ömür' deriz. Sayılı para gibidir ömür: hemen tükenir.

Şimdi, ömürlerinin çok kısa bir bölümünü büyük acılarla geçirmekte olan ve varlıklarının çoğunu kaybetmiş görünen kadınların, doğumla ölüm dediğimiz iki en önemli olayın arasındaki hayat sürecinin son noktaya kadar devam edecek öteki bölümünü tamamlamak üzere kapatacakları nice sayfalarından birini açmakta olduklarının farkına varamamalarını elbette ki kimse izah edemez. Bilmedikleri diyarlara doğru, bilmedikleri olayları kader dağarcığında beraberlerinde taşıyarak yola çıkacaklardı ve bu maksatla yapmış oldukları hazırlıkları tamamlamışlardı. Hazırlıkları sırasında Türk askerlerinden büyük yardımlar görmüşlerdi.

Bu askerler de insandı, düşman askerleri de.

Biri merhametli, biri zalim.

Bunların dili vardı, düşman da konuşuyordu.

İkisi de ayrı ama bir dine sahipti, Allah'ı, insanların hepsini yoktan var eden, yaratan Allah'ı tanıyorlardı. Aynı Allah'a el açıp yalvarıyorlardı.
Bütün insanlar aynı değiller miydi?

Hepsi yiyip içiyor, uyuyor, sevip seviniyor, gülüp ağlıyordu.

Birinin adı Mehmet'se, öbürünün adı Kirkor veya Mirmanof'du, adsa ikisi de ad idi.

Peki ikisi de insan olduğuna göre biri onların üstüne kanat gerip korurken, öteki neden hiçbir acıma hissi duymadan zulümlerin en korkunçlarını yapıyordu?

İnsan, haksız yere bir başkasına kötü bir hareketi uygularken ona, aynı hareketi bir gün kendisine uygula-

ma hakkını verdiğinin farkına nasıl oluyor da varamı yordu? Çöz, çözebilirsen; anla, anlayabilirsen.

Suça ceza, elbette.
Mazluma ceza hangi vicdanın işidir?
Eli nasıl kalkar bir insanın, masum insana?
Bir insanın şerefine nasıl saldırılır?
Hele şerefli kadına, hele kadına.
İlla çocuğa, illa çocuğa.

Hiçbir suçu olmayan bu kadın ve çocuklar, maruz kaldıkları cinayet ve zulümlerin meydana getirmiş olduğu ağır, tahammülü zor sonuçlarını gidermek için yeni bir hayata başlamak üzere, bundan kısa bir süre önce buradan yolcu etmiş oldukları göçmenleri düşünüyor, bunca acıları çekmemek için onlarla neden gitmediklerinin acı pişmanlıklarını taa ciğerlerinin derinlerinde duyuyorlardı.

Ve harmanlarda toplanıyorlardı.

Birkaç tane kağnı arabası üstünde yorgan ve döşekler hazırlanmış, yaralı ve yürüyemeyecek kadar hasta olanlar bu arabalara yerleştirilmişti. Kafilede, iyice yaşlanmış bir iki erkekten başka kimse de pek görünmüyordu, fakat az ve yaşlı da olsalar başlarında bulunacak erkekler kadınlara ve çocuklara daima güven vereceklerdi.

Hazırlıklar bitti ve her şey tamamlandı. Hoo, dendi ve arabalar önde olarak Kurun'un Boğaz'a aşağı yola çıkıldı.

Asırlarca yaşanmış ülke terkediliyordu.

Erkeğin terk etmesi önemli değildi. Kadın ve çocukların bir yeri terk etmesi demek oranın son bulması demekti. Burayı kadınlar terk ediyorlardı.

Ağlıyordu herkes. Bezgin öküzlerin ağır ağır çektikleri kağnı arabalarının feryadeden gıcırtıları bu ağlama korosuna karışıyor, ses, dayanılmaz bir hal alıyordu. Gidecekleri yerin belirlenmemiş olması, sonu bilinmeyen bir yolculuğun böyle başlamış olması acılarını daha da ağırlaştırıyor, iç çekişleri artıyordu. Ama yürüyorlardı.

Adımlar atılıyor, mesafe alınıyor, köyleri ve toprakları gerilerde kalıyordu. Her adımda dönüp geri bakıyor, sağda ve soldaki tarlalarını, yabanlarını, çayırlarını, daha dün denecek kadar kısa bir zaman önce danalarını ve kuzularını yakalamak için koşuşturdukları biçilmiş ahbunlarını alıp alıp içlerine doldurarak gitmek istiyorlardı. Ama istedikleri olmuyordu ve yürüyorlardı.

Arkalarından tutanlar yoktu ama sanki birileri görünmez iplerle onları bağlamıştı. Ayak bileklerine demir zincirler vurulmuş gibi hissediyorlardı, ama yürüyorlardı. Hayat bu. Durdurur, yürütür. İster iste, ister isteme.

Köyün hemen altındaki Mollanın Dereye geldiler ve mezarlığa doğru yollarına devam ettiler. Mezarlığa vardıklarında, takatı tükenmiş ciğerlerinden nefes yerine hırıltı çıkaran bir sesle ağlayarak herkes, daha önceleri ölüp oraya gömülmüş anasının, babasının, dede ve ninesinin mezarına kapandı. Dakikalarca öyle sessiz sedasız durdular. Bu zulümleri görmeden öldükleri için de teselli buldular.

Yaşlı erkekler, önce, bu hazin ve yürek sızlatan manzarayı içleri buruk, yaş dolu gözlerle uzaktan seyrettiler ve daha sonra, vaktin geçiyor olduğunu düşünerek, mezarlara kapanmış ağlayan kadın ve çocukların yanla-

rına gittiler. Birkaç dakika öyle ayakta bekledikten sonra içlerinden biri :

— Yavrularım,

Dedi ve genzinden içeri akan yaşları boğazını tıkadı, konuşamadı. Kendini toparlamaya çalışarak titreyen zayıf bir sesle tekrar konuşmaya gayret etti :

— Yavrularım, kalkın ve ağlamayı bırakın. Ölüler dirilmezler, onların bize şu anda yardımları olamaz. Onları dualarla analım ve Allah'a yalvaralım ki, bize, bir gün geri gelmeyi nasip etsin de burada yatan ölülerimizin yanlarına gömülelim, birlikte yatalım. Şimdi kalkın.

İhtiyar, durdu ve bir iki saniye düşündükten sonra devam etti :

— Şimdi kalkın, gidiyoruz. Bilmediğimiz yerlere, tanımadığımız insanların arasına gidiyoruz. Ne olduğunu bilmediğimiz bir yolda yürüyeceğiz. Olanlar oldu; onları düşünerek ahlanmanın vahlanmanın, pişmanlıklar duyup göğsümüzü döğmenin hiçbir anlamı ve faydası yok. Her döğünüş ancak gücümüzü azaltır, dermanımızı keser. Şimdi önümüzdeki geleceği düşünelim. İyi bir gelecek yapmak için her şeyimizi, aklımızı, gücümüzü hesaplı kullanalım. Allah'a dua edelim ki, gidebilecek yerimiz var, devletimiz dağılmadı. Ya hâlâ ve ebediyyen o kâfirin içinde temelli kalsaydık... bir düşünün ve bu halinize şükredin. Mevlam büyüktür. Ona sığının, Ona güvenin. Yalnız Ondan yardım isteyin. Göreceksiniz ki, dizinize derman, gözünüze fer, zihninize açıklık, yüreğinize cesaret dolacaktır. Hadi, kalkın. Bir gün topraklarımıza, atalarımıza kavuşacağımıza inanalım.

İhtiyar Hafız'ın yapmış olduğu bu içten gelen konuşma karşısında ağlamalar kesildi, kadınlar ve ço-

cuklar, ötesi berisi kırılmış birer heykel sessizliğiyle mezarların başlarında dikildiler. Eğilip mezarlardan birer avuç toprak aldılar, bez parçalarına sarıp bağladılar ve koyunlarına koydular.

Hafız, yaşlı insanların hırtıçlanmış sesiyle :

— Hoo,

Dedi öküzlere.

Öküzler yürüdü, kağnılar gıcırdadı ve Çürüktaş'ın sırta varıldı.

Çürüktaş'ın sırtı, köyün ve köyün hemen hemen bütün tarla, dere ve vadilerinin bütünüyle son defa görüldüğü yerdi. Hepsi burada toplandı. Köylerine, tarlalarına baktılar, baktılar... Tükenmiş gözyaşları akmadan ağladılar. Geri dönmeyi nasip etmesi, zalim düşmanın ülkeden ebediyyen kovulması için Allah'a dua edip yalvardılar ve başlarını eğip yollarına döndüler, yürüdüler. Birileri sanki elini göğüslerinden içeri sokmuş ciğerlerini ve yüreklerini çıkarmış geride alakoymuştu. Deliktaş'a varıp aşağıdaki komşu köye yaklaşınca, dereye ineceklerinden köylerini bir daha ne zaman görebileceklerini düşünüyorlardı. Artık köylerinin topraklarını bitirip sınırı geçmişlerdi. Şimdi kendilerini dalından kopmuş bir yaprak gibi hissediyorlardı. Düşecekleri yeri ancak rüzgârlar biliyordu.

Komşu köydeki kargaşa ve endişeyi görmediler, köyün yanından geçerek yollarına devam ettiler.

Yollar dopdoluydu. İnsan, hayvan, araba... Hepsi birbirine karışmıştı. Kadın, erkek ve küçük büyük binlerce çocuk. Herkes yollara dökülmüştü. Bir insan mahşeriydi yollar. Dört, beş aydır yollarda olanlar vardı.

Hemen geçmekte oldukları köyden bu kervana katılanlar, düşman gelmeden kendilerini nelerden kurtardıklarını bilemeden yola çıkanlardı, akıllı ve basiretli insanlar.

Çoruh nehri boyunca uzanan bu dar yola sığmayan kalabalık, yoldan dışarı çıkıyor, kar ve çamur içinde binbir zorlukla bir süre yürüdükten sonra, arazinin engebeli oluşundan dolayı yol dışında yürümek imkânsızlaşınca tekrar yola giriyor ve uçsuz bucaksız gibi görünen insan seline katılıyorlardı.

Yol, gelip Çoruh'un buzlu sularına dayandı. Karşıya geçmek için biraz aşağılarda vadinin ovada genişlediği yerdeki sığ geçitten, çocuklar omuzlara alınarak geçildi. Alacalanmış karın kapladığı ovanın ortasından geçen yoldaki sakızlaşmış çamurlarını çiğneye çiğneye kazaya doğru yol aldılar. Üç saatlik bir yolculuktan sonra Dikmetaş'ın yanındaki gözenin başına gelince mola verdiler. Uzayıp giden insan kalabalığı içindeki her kafile, kendi başına hareket ettiği için kimisi dinlenirken kimisi yürüyor, kimisi aç hayvanlarını otlatabilmek için karların erimiş olduğu bir toprak parçası ararken bazıları oturmuş kuru ekmeklerini yiyor veya yemek için ot topluyordu.

Kafile, akşama yakın kazaya vardı.

Kaza, çeşitli yerlerden gelmiş olan insanlarla dolmuştu. Dam altları, cami avluları, sokaklar, görülebilen her yer, insan ve hayvanlarla karmakarışık olmuştu. Kars'tan, Ardahan'dan, Artvin'den, Erzurum'dan kısaca düşmanın girip yağmaladığı her yerden çıkıp gelmişti bu insanlar. Bunların bazıları, bu kazanın düşmana bir hayli uzak olduğunu düşünerek burada kalmayı, düşmanın ilerlediği haberi alınırsa tekrar daha gerilere gitme-

yı planlarken düşman içinde kalıp onun nasıl bir kâfir olduğunu görüp yaşamış olanlar çok uzaklara gitmenin daha uygun olacağına inanıyorlardı.

Yaşlı Hafız, cami avlusunda toplanmış olan kendi akraba ve köylülerini etrafına topladı ve onların fikirlerini almak için konuşmaya başladı :

— Şükürler olsun Mevlaya, kazaya varabildik. Şimdi burada daha salim, daha iyi düşünüp gideceğimiz yerler hakkında doğru kararlar vermeye çalışalım. İsteyen birlikte hareket eder, isteyen kendi başına. Nasıl isterseniz öyle yapın. Ben birlikte hareket etme isteğindeyim,

Dedi.

Bu konuşmadan sonra Gülsüme ile kızı Samiye, Analiz ve kızı, öteki ailelerden büyük bir gurup, Hafızla gitmeyi kararlaştırdılar. Hafız iyice yaşlanmıştı ama aklı keser, sözü dinlenir bir kişiydi. Guruba liderlik edebilecek, kadın ve çocukları gerek yol boyunca gerekse varıp yerleşecekleri yerlerde koruyabilecek kişiliğe sahip aklı başında bir insandı. Korunmaya büyük ihtiyaçları vardı. Ülke harp halindeydi ve kadınların, kendi başlarına uzun yollar boyunca aylarca sürecek yolculukları, tanımadıkları yerlerde tanımadıkları insanlarla bir arada yaşamaları, en azından bir süre, zor olacaktı. Bu sebeple Hafız'dan ayrılmamaya kesin karar verdiler.

Bir an önce kazadan çıkıp gitmek için Hafız'ı sıkıştırıyor, yola çıkmak istiyorlardı. Gidecekleri son menzili henüz belirlememişlerdi, o işi daha sonra, durumun gereklerine göre kararlaştıracaklardı.

O gece, cami avlusunda soğuk ayazda yattılar. Çoğunluğunu kadın ve çocukların teşkil ettiği bu insan ka-

labalığına kapalı bir yer bulmak mümkün olmadığından açıklarda yatan bu insanları hırsızlardan korumak için jandarmalar devriye geziyordu.

Bazan titreyerek, bazan uyuyarak geçirilen dondurucu bir geceden sonra sabah namazına kalkıldı. Gün ışığı artınca Hafız'ın etrafında toplanan kafile Kelkit'e doğru yola çıktı. Yarım saatlik bir yolu yürüyünce yanmış ve hâlâ enkazı öyle duran askeri kışlayı geçip Kelkit'e uzanan dar, kar ve çamurlu yolda güçlükle ilerleyen kağnı arabalarının peşinden giden kadın ve çocuklar, büyük zorluklarla karşılaşıyorlardı.

Samiye, eteklerini iki eliyle paçalarından yukarı çekmiş tek kelime söylemeden hep yerlere baka baka yürüyordu. Kafasındaki bütün düşünceleri bulanıklaşmıştı. Nereye gittiğini, bu yolun sonunun ne zaman bitip nereye varacağını bilemediği için bir boşlukta yürüyormuş gibi geliyordu kendisine. Zorluyordu kendini ama düşünemiyordu. Düşünemeden, sırımlanmış su geçiren çarık'larının killi kırmızı çamura yapışıp soğuktan donmuş gibi olan ayaklarından çıkmaması için uğraşıyordu. Ayaklarının altında, yapışa yapışa kocamanlaşarak ağır bir taş parçası haline gelen sakızlaşmış çamur topakları üstünde bir süre sakat gibi yürüdükten sonra eğilerek bu yapışkan çamur topaklarını güçlükle alıyor fakat bir kaç adım atınca aynı şeyler yeniden oluşuyordu. Zaman zaman yağan karların ve eriyen kar sularının yol boyunca toplanarak aktığı yerler nisbeten çamurlardan kurtulup saylaştığı için oralar yürüme kolaylığı sağlıyor, öyle yerleri bulup oralardan yürümek dikkati gerektirdiğinden içinde bulunduğu şartları düşünmesine pek fırsat kalmıyordu. Yürümenin iyice zorlaşıp imkânsız hale geldiği zamanlarda kağnı arabasının bir ucuna tutuanarak onu sürükleyip götürmesine

uyuyordu. Böyle anlarda arabanın üstündeki, köyde düşman askerleri tarafından süngülenip yaralanarak perişan edilen kadın ve çocukların yorganların içindeki iniltileri yüreğini sızlattığı için bu dayanılmaz acılardan uzak durma mecburiyetinde kalıyordu. Kendisinin onlar gibi olmaması, yürüyebilecek takatta olması sebebiyle durup durup Allah'a şükrediyordu.

Dört saatten fazla yol yürüdüler, uzayıp giden konvoyun içinden çıkarak sol tarafta küçük bir pelit koruluğunun yol tarafındaki sınırında karların arasından bir ip inceliğinde akan gözenin başında konakladılar. Güneye bakan tepenin buraya kadar uzanmış burnunun yola yakın kısımları oldukça kurumuş, ağır çamurdan kurtulmuş olduğundan orada eziyet çekmeden yorgunluklarını kısmen giderebildiler.. Kupkuru taş gibi olmuş ekmeklerini suya batıra batıra yerken kırk yıl aç kalmış insanları andırıyorlardı. Azlığı dolayısıyla kendilerine düşen ekmek miktarlarının karınlarını doyurması imkânsız olduğundan etraftan yenilebilir bir şeyler bulmak gerekiyordu.

Çoğu sağa sola dağıldı ve koruluğun içinde bulabildikleri pelit kozalaklarını büyük bir iştah ile yedi. Ötede beride yol kenarlarındaki yumuşak topraklar da gördükleri yenebilir tanıdık otlarla yetindiler.

Gülsüme, kızının başını dizine koydu, yavaş yavaş uzamaya başlayan saçlarını, elini çemberin içine sokarak okşadı. Gözleri kızında, dalarak :

— Allah'a sonsuz şükredelim. Oğullarımızı kaybettik, yurdumuzu, topraklarımızı bir daha ne zaman görebileceğiz bilemiyoruz. Bütün bunların acılarını, namus ve şerefimizi kurtarabilmiş olmanın şükür ve sevinciyle karşılayacağız,

Diye mırıldandı.

Samiye, başını annesinin dizinden kaldırmadan, işaret parmağıyla annesinin dizini okşayarak :

— Evet, anne, evet. Ama biz çocukların sözlerine bakıp da şimdi yaptığımızı düşman köyü almadan yapsaydık hem bu felaketleri görmeyecek, hem de yiyecek ve eşyalarımızın büyük bir bölümünü yanımıza alabilecektik.

Gülsüme, elini kızının başına sürdü :

— Çocuklar çoğu kere doğruyu söylerler, yavrum, ama, nedense, büyükler onları dinlemez gene kendi yanlışlarını yaparlar.

Böyle kendi hallerinde oturup önlerinden gelip geçen insanların oluşturduğu uzun, yürüyen insan şeridinin sonu gelmediğini görüyor, bu kadar insanın nerelerde barınacağını düşünerek sıkıntıdan bunalıyorlardı. Bu şeridin sonu yok gibiydi. Sanki insanlar yürümüyorlardı da üstünde insan yığınakları duran yol kayıp gidiyordu.

Samiye, bir süre boş gözlerle onlara baktı. Yaralılar, başı gözü eski küskü bezlerle sarılmış, kanlanmış yüzleriyle kadınlar, koltuk değnekleriyle topallaya topallaya yürüyenler, yürüyemeyip kenarlarda yığılıp kalmaya hazır yaşlılar... Bütün bu insanların çoğunluğunu kadın ve çocukların oluşturduklarını görüyor, bu kadar insanın nereye gidebileceğini, gittikleri yerlerde başlarına nelerin gelebileceğini düşünüp duruyordu.

— Anne?

Diyerek başını çevirdi ve Gülsüme'ye baktı.

— Ne var, yavrum?

— Bu kadar insan nereye gidecek? Baksana bir tane iki tane değiliz. Sel gibi akıyoruz. Bunlar nereden ne bulup yiyecek?

Gülsüme çocuğuna verecek cevap bulamadı.

— Ne bileyim, yavrum. Allah herkesin rızkını verir. Az ya da çok. Kimse kimsenin rızkını yiyemez, kimse kimsenin rızkını engelleyemez,

Dedi.

Samiye, başını sallayarak :

— Anladım, anladım, anne. Ama anlayamayıp çözemediğim bir şey var. Bizim gideceğimiz yer belli değil. Belli olsa bile oralarda ne bir tanıdık, ne bir akrabamız var, ne de barınabileceğimiz bir ev. Üstelik başımızda bir erkeğimiz de yok. Kadın başımıza bu işleri nasıl halledeceğimiz aklıma geliyor da işin içinden bir türlü çıkamıyorum. Bazan ümitsizliklere düşüyorum. Hele böyle bir ana-baba gününde, herkesin kendi nefsini düşünmek zorunda bırakıldığı böyle bir savaş ortamında.

Gülsüme, kızının bu sözleri karşısında onun, konuları böyle derinlemesine düşünmüş olmasını istemedi. Kendisi, meseleleri devamlı olarak her an düşünüp geceleri uykusu kaçtığını bildiği için, daha ciddi ve zor problemlerin ağır ve ezici baskıları altına girecek Samiye'nin, hassas ve ince duygularının onu son derece rahatsız edeceği düşüncesiyle teselli etmek ve ümit vermek istedi :

— Tabii, kızım. Bütün bunlar düşünülmeyecek konular değil elbet, ama Allah, çalışan, gayret gösteren insanlara daima yardımcıdır. Geleceğin ne getireceğini

bilemediğimize göre, onun kötü şeyler getirerek bizi ezeceğini düşünmek yerine, güzel şeyler getirmek suretiyle bizi mutlu edeceğine inmak daha doğru olur. Kötü düşünerek moral çöküntüsü içinde, var olan enerjimizi kullanamadan bocalayıp ümitlerimizi söndürmek yerine, iyiyi düşünerek çalışmak ve takdiri Allaha bırakmak daha iyi değil mi?

— Çok doğru, anne. Ama insan bu, işte, zaman zaman kötü şeyleri düşünmekten kendini kurtaramıyor.

— Bu, herkeste görülen bir durumdur ve normaldir. Ama inanan insanlar, eninde sonunda, helak olmadan doğru yolu bulup kurtulurlar. İnançsızlar, böyle durumlarda yıkılıp giderler. Ölümlü şeylere bağlanıp hayatlarına onlardan destek alanlar onların göçüp gitmesiyle sudan çıkmış balık gibi boşuna zıplayıp dururlar. Ama ebedî olan, bizleri yaratarak koruyan Allah'a inanıp hayatımızın kontrolünün akıl ve ruh bağıyla onun tarafından yönetildiğini bilenlerin her düştüğü yeri bir başlangıç sayarak yeniden yürümeye başlamaları inananların üstünlükleridir. İnananlar pireyi deve yapıp altında ezilmezler, kızım, aksine, deveyi pire yapıp üstüne çıkarlar.

Annesinin bu doğru ve güzel sözleri, sadece Samiye'nin değil, orada oturan ve geleceğin kara günlerini kara kara düşünen öteki kadın ve çocukların da içlerine can ve ışık veren bir gücü doldurdu. Orada oturanların hepsi birden başlarını sallayarak :

— Çok doğru, çok doğru,

Dediler.

Biraz sonra, yola koyulmak için ayağa kalkarak derlenip toplandılar, ardı arkası kesilmeyen insan seli

içine girdiler ve bu selden bir damla haline gelerek yürüdüler.

Kelkit Çayı boyunca hiç ara vermeden, dinlenmeden yol aldılar. Bir an önce düşmanın tehdit ettiği bu yerlerden uzaklaşarak varacakları son yere gitmek ve oralarda kavuşacakları, düşman şerrinden uzak güvenli günlere varmak en büyük istekleriydi. Bu isteğin gerçekleşmesine yönelmiş ümitler, onların hayata bağlanmalarında öteki unsurlarla beraber yardımcı oluyor, azimlerini artırıyor, bacaklarına güç ve kuvvet veriyordu.

Dere kenarındaki bir köyün yakınlarına geldiklerinde yolların, göçen insan kalabalığıyla iyice tıkanmış olması sebebiyle daha hızlı ilerlemelerine imkân olmadığını görerek akşam karanlığının da yaklaşmış olması karşısında geceyi köyde geçirmeye karar verdiler. İnsan ve hayvanların arasından binbir zorlukla geçerek köyün içine girdiler ve bir harman yerindeki tek katlı uzun bir mereğin soğuktan oldukça korunmuş bir kenarına sığındılar, geceyi orada geçirdiler.

Ertesi günü sabaha karşı Gülsüme, Samiye'yi istemeye istemeye uyandırdı ve :

— Bu sabah gün doğmadan yola çıkacağız. Kalk, çarıklarını giy,

Dedi.

Samiye, yol yürümekten yorulmuş ve hamlamış bacaklarını güçlükle uzatarak annesinin, bu hiç hoşuna gitmeyen emrini yerine getirmek üzere hazırlandı, bir iki esneyip gerinmeden sonra ayağa kalktı, merekten çıkarak deli deli akan çayın kenarında soğuk suyla yıkanarak abdestini aldı, namazını kılıp ellerini bütün samimiyetiyle Allah'a açarak yalvardı. Canına taze can geldi.

Hazırlıklarını bitirdikten sonra toplu halde yola koyuldular. Öğleye doğru, Kelkitle Mindeval arasında sarp kayalık dar bir vadinin ortasında, sırtüstü yatmış şişman bir insanın şişkin karnı gibi çıkıntılı bir çimenlikte mola vermiş olan öteki gurupların yanında, oldukça büyük bir kayanın dibine yakın yerde beraberlerinde getirmiş oldukları çeşitli renklerdeki koyun postlarını ıslak yerlere atarak üstlerine oturdular ve uzandılar. Çok yorgundular. Oturunca yorgun olduklarını anlıyor, kalkıp yürümeye başlayınca unutuyorlardı. Yollarda, oturup diğer insanlarla konuşurken ulaşacakları son menzilleri hakkında bazı önemli bilgiler ediniyor, düşüncelerindeki ufukları daha genişliyordu.

Vadiden içeriye doğru genişlemiş olan çimenlikte kadın ve çocuklar alabildiğince yayılmıştı. Karların arasında yer yer görünen çimenler, onlara, karların yakın zamanda eriyip gideceği duygusunu veriyordu ama önlerindeki dağların fırtınalarının son bulması zamanına kadar daha epeyce süre vardı. Yolculuklarındaki mola anlarında gerek yollarda, gerek böyle dinlenme ve yemek istirahatları anlarında karşılaşıp konuştukları çok uzaklardan gelme yabancılarla dostluklar kuruyor, dertlerini birbirlerine açıyor, böylece çevreleri daha da genişliyor, hayata bağlılıkları artıyor, bakış açıları değişiyordu. Bütün sıkıntı ve meşakkatlara rağmen yavaş yavaş o ölmek isteyip de ölemedikleri anların kâbuslu ruh hallerinden uzaklaşıyor, hayatın mecbur kıldığı akışını, geçmişi, yüreklerinde sıcak tutarak sürdürüyorlardı. Yaralanmış insan ruhu ve vücudunun tamir ve yenilenmesi yarayı aldığı anda başlıyordu. Ne mükemmel bir sistem.

Çimenlikte konaklamış bu insanlar, başka bir açıdan bakıldığında, tedavi edilemez hastaların doluşturul-

duğu seyyar hastahane görünümü veriyordu. Kağnı arabalarının üstüne serilmiş yatakların içinde yatan, yorganlara sarılarak sırtlara alınmış olan hasta kadınlar, çocuklar ve yaşlı erkekler, hastalıkları, yaraları ve kaderleriyle başbaşa bırakılmışlardı. Onlara müdahale etmenin ne imkânı vardı, ne de kimsede böyle bir güç vardı. Kocakarı ilaçlarını bile ne yapmak mümkündü, ne de bulmak. Acılara dayanabilenler bir müddet daha yaşayabiliyor, diğerleri ölüyorlardı. Ölenleri hemen yol kenarlarında alelacele gömüyor, bazılarının gömüldükleri yerleri, daha sonraları gelebildikleri zaman, bulacakları ümidiyle işaretliyorlardı. Kimisi buna hiç lüzum görmüyor, hattâ ölenlere kurtulmuş gözüyle bakıyor ve darısının kendi başlarına gelmesini istiyordu.

Samiye, postun üstünde, aç karnına kıvrılmış otururken az ötede baygın halde, nemli çimenlerin üstünde büzülmüş yatan, kimselerin ilgilenmediği, ağır hasta görünümlü, solgun ve zayıf, kendi yaşında olduğunu tahmin ettiği esmer bir kız gördü. Ağır ağır doğrularak onun yanına gitti ve orada oturdu. Eğilip gözlerine bakmak istedi, olmadı. Yerde yatan hasta kız, yanına gelen Samiye ile hiç ilgilenmedi, belki de görmedi bile karşısında duran kızı. Sönük gözlerle bir yerlere değil düşüncesindeki şeylere bakakalmış duruyordu.

Samiye, kızın yüzüne doğru bir daha eğildi ve gözlerinin içine içine dikkatle baktı. Gözlerinin siyahı hemen hemen kaybolmuş gibiydi. Elmacık kemikleri sivri birer tepe gibi yüzünden ileri doğru fırlamış, avurtları bir iskelet avurtları gibi içeri çökmüştü. Rengi ölü renginden daha da sarı bir hal almış, saçları karman çorman bir halde eski baş örtüsünden dışarılara çıkmıştı. Üstündeki elbise okadar çeşitli yamadan oluşmuştu ki, esas kumaşını bulup çıkarmanın imkânı yoktu. Yattığı

yerde hiç kımıldamadan öyle duruyordu. Nefes alışı dolayısıyla böğrünün inip kalkışı olmasa yaşadığının anlaşılması âdeta imkânsızdı.

Samiye, tekrar kızın yüzüne doğru iyice eğildi ve merhamet dolu bir sesle :

— Senin adın ne?

Diye sordu.

Kız ne cevap verdi, ne de ona baktı.

Samiye, yine sordu ve yine cevap alamadı. Bu defa elini yatan kızın omuzuna hafifce dokundurarak :

— Adın ne, senin?

Dedi.

Yere uzattığı sağ kolunun üstüne başını bırakmış olan hasta kız, sanki buz haline gelmiş gözlerini, vücudunu hiç kıpırdatmadan hafifçe Samiye'ye çevirdi ve kendi yanına gelmiş olduğunu yeni farkettiği kişiyi görmeye çalıştı. Böyle bir hareketini farkettiği kızın kendisine bakıp konuşması için Samiye, onu omuzundan tutarak çevirmek istedi ve bunu başardı. Kızın gözlerini ve yüzünü daha iyi görebilme ve konuşabilme imkânını böylece bulabildi. İri, bozbulanık ve boş gözlerle bakan kıza bir daha sordu :

— Adını sordum sana ama söylemedin?

Binbir zorlukla çenesini açmaya çalışan hasta kız, sanki öbür dünyadan sesleniyordu. Açlıktan konuşamıyor, kelimeler değil de sanki harfler ağzından tek tek çıkıyordu.

— Ne... ola...cak, be...nim...a...dım. Öl...müş insa...nın adı...o...lur...mu?

Samiye'nin yüreği burum burum buruldu, doğram doğram doğrandı, bu durum ve sözler karşısında burnunun direği sızım sızım sızladı.

— Niçin öyle diyorsun? Herkesin başına gelir böyle şeyler. Herkes de hasta olur, insan iyi olur ve işler düzelir.

— Yok...yok, ben öy...le de...ğilim. Be...nimm i...şim... bit...miş.

Samiye, ona moral vermek istedi :

— Gençsin, hastalıkları çabuk atlatırsın.

Kız, yüzündeki anlaşılmaz ifade ile :

— Hımm, ben...mi?

Dedi.

— Evet sen. Herkes hasta olur, iyilenir.

— Ben... ol...mam. Be...nim...kim...sem...yok. Babam...as...kere...gitti, gel...me...di. An...nem Rus...lar ta...rafın...dan öldü...rüldü. Ben...de ak...raba...lara katı...la...rak bura...lara ka...dar gele...bil...dim. Hasta, aç ve ba...kım...sı...zım. Bu hal...de kim kime ba...ka...bilir ki.

Ellerini açar gibi yaptı ve göğe doğru bakmaya çalıştı :

— Alla...hım, ne o...lur, ölü...mü ba...na çok görme, he...men ver. Altı ay...dır yollar...da...yız.

Samiye'nin yüreği yerinden çıktı sanki.

— Candan bir kimsen yok mu?

Hasta kız elini sallar gibi yaptı :

— Bu a...na baba gü...nünde has...ta insa...nın ne si o...lur. Hasta ta...şı...mak öyle ko...lay mı ki?

Samiye, bir şey söylemeden onun yanından kalktı ve annesinin yanına gitti.

— Anne?

Gülsüme, yanına sokulan kızının başını okşadı :

— Ne var yavrum?

Samiye, az ötelerinde, dünyasından vazgeçmiş, ölü gibi yatan hasta kızı gösterdi ve durumunu anlattı. Daha sonra :

— Biz onu gideceği yere kadar arabamıza alamayız mı? Ne büyük sevap olur değil mi? Bir canı belki kurtarmış oluruz,

Diye annesine yalvardı.

Gülsüme, çimenlerin üstünde yatan kıza baktı.

— İyi ama kızım, arabamız dolu ve zaman zaman yürüyemeyen kendi hastalarımızı, yorgunlarımızı ve çocuklarımızı koyuyoruz. Çok zor olur.

— Sen demiyor muydun darda kalmış bir insana, bir canlıya yardım etmek cennetin kapısını açmaktır diye. Suyun üstündeki bir çöpe sarılmış, canını kurtarmak için çırpınan bir böceği, bir karıncayı oradan alarak toprağa koyup kurtarmanın sevabının ne kadar büyük olduğunu yine sen söylüyordun. Şimdiki can bir böcek de değil, kimsesiz bir kız çocuğu. Mesela, onun yerinde ben de olabilirdim, sen de olabilirdin. Böyle bir halde senin kızına başkalarının ne yapmalarını istiyorsan, şimdi biz de ona onu yapalım.

Bu sözleri, yüzünde tatlı bir gülümsemeyle dinleyen Gülsüme, kızına diyecek hiçbir şey bulamadı ve böyle merhametli bir evlada sahip olması da hoşuna gitti. Allah merhametlilere merhamet eder.

— Hadi öyle olsun. Yalnız ona yaklaşma, çünkü o çocuk tifo. Bu hastalık bulaşıcıdır, sana da, bize de geçer, perişan oluruz.

Samiye, içinde, bir canı kurtarmış olmanın sevincini duyarak kızın yanına gitti.

— Seni biz, arabamıza alıp gideceğin yere kadar götüreceğiz, anlıyor musun beni?

Hasta kız başını, sevincini belli eder gibi salladı :

— Duyu...yorum. Allah siz...den razı ol...sun. Ben ka...dere ina...nıyor, o...na rı...za göste...riyorum.

Sevinmiş olmasına rağmen, o haliyle de olsa akrabalarından ayrılmak da istemiyordu, ama buna mecbur olduğunu da biliyordu.

Kafile, yola çıkarken hasta kız arabaya kondu, akrabalarına haber verildi. Ayrı ayrı yönlere gitmek durumunda kalır da ayrılacak olurlarsa o zaman kızı kendilerine vereceklerdi.

Arabalar gıcırdadı.

Suşehri'ne doğru yol alırken havanın bazan açık, bazan kar yağışlı oluşu yoldakilerin hem hareketlerini hem ruhsal durumlarını etkiliyordu. Bir süre, arabada sessiz sessiz yatan hasta kızı sık sık yoklayıp durumunu soran Samiye, karın, buzun soğuğundan kendi derdine düştüğü için son günlerde onunla pek ilgilenememişti.

Suşehri'ne yaklaştıkları bir karlı günde dağın böğründen geçen yolun iki yanındaki çam ağaçlarının altın-

da mola verdikleri zaman akıllarına ilk gelen, aç karınlarını doyurmaktan ziyade üşümüş vücutlarını ısıtmak ve ıslanmış elbiselerini kurutmak oldu. Grup grup, öbek öbek, bazan büyükçe bir taşın, bazan geniş bir ağacın altında yakılan ateşlerin karşısına geçip öteye beriye dönerek ısındılar, elbiselerini kuruttular. Daha sonra ormana yayılarak, tükenmek üzere olan erzaklarına katkıda bulunacağı düşüncesiyle yiyeceklerini ormandaki otlarda, çam kozalaklarında aradılar. Kimisi yiyecek bir şeyler bulup nefsini körlerken, çoğu, gittiklerinden daha aç ve bitkin döndüler.

Karla karışık yağmur yağdığı için ağaç ve ağaç altlarında uzun süre kalmak zorunda olanlar, önlerinden, kara kışa aldırmadan habire gelip geçen tükenme bilmez insanları seyrediyor, yaşlı kadınların, çocukların ayakta duramaz halde yorgun ve bitkin olmalarına rağmen hâlâ yürüyebilmek için gösterdikleri olağanüstü çabalara şaşkın gözlerle bakıyorlardı.

Ne büyük bir direnmeydi bu. Bir gün önlerinde sıcak bir çorbayı, sığınabilecekleri kapalı bir dam altını bulacakları inancıyla bu büyük mücadeleyi başarma azmini gösteriyorlardı. Yoksa, insanın bu ağır yüke dayanması başka nasıl mümkün olurdu?

Bir süre sonra kar ve yağmur azaldı, ortalığı yoğun bir sis kapladı. Sisin dağılması için yarım saat kadar beklediler, sis dağılmaya yüz tutunca harekete geçtiler. Tepelerden aşağı âdeta yuvarlanırcasına iniyorlardı. Samiye, arabada hiç ses çıkarmadan yatan ve baş tarafı aşağı doğru dikilen arabanın başına doğru kayan hasta kızı, düşmemesi için yukarı çekmek istedi, çekemedi. Kendisine çok ağır gelmişti. Bir daha denedi, gene başaramadı. Başaramayacağını anlayınca yardım

etmesi için, az arkasında yorgunluktan dolayı ellerini kalçasına dayayarak yorgun argın yürüyen annesinin yanına gitti :

— Anne, o hasta kız bayır aşağı giden arabadan kayıyor. Tekerleklerin taşlara ve tümseklere çarpmasıyla oluşan her sarsıntıda biraz daha kayıyor, düşecek. Ben çekemedim, yardım et de çekelim,

Dedi.

Gülsüme, hiç cevap vermeden adımlarını sıklaştırdı ve birlikte arabaya yetişerek hasta kızı ayaklarından tutup üstündeki çullarla beraber çektiler, olmadı, biraz daha çekerken kıza bakıp irkildiler. Zavallının başı, ölmüş bir kuşun başı gibi kendi kendine öteye beriye gidiyordu. Samiye, annesinin gözlerine baktı. Gülsüme, kızının durumu anladığını görerek ona cevap vermedi; Samiye hızla annesine sarıldı ve yüzünü onun elbiselerinin içinde sakladı.

Kızın öldüğü kafileye haber verilerek araba kenara alındı. Ne zaman öldüğü anlaşılamadı ve buna gerek de yoktu. Her an ölebilirdi, öldü. Vücudu sıcak gibiydi. Anlaşılan öleli epey bir zaman olmamıştı. Ceset arabadan indirildi, yolun kenarında, olduğu gibi üstündekilerle beraber bir çukura konarak sağdan soldan getirilen topraklarla üstü örtüdü. Ve onlar, yollarına devam ettiler, dereye doğru sarktılar.

Yürüdükleri dere boyunca kısmen ormanlık bir sahaya geldiklerinde, derenin kenarında kimi ölmek üzere son nefesini vermekte olan kadın ve çocukların, kimi bunların başuçlarında ağlayarak çırpınan zavallıların haykırışlarını gördüler. Tifo salgını dediler. Kırıp geçirmişti zavallıları. Kimisi bu hastalığa kolera dedi,

kimi açlık. Adı ne olursa olsun hepsi ölüm getirmişti. Derenin kenarlarında gömülememiş ve bırakılmış kadın ve çocuk cesetleri yarı karla örtülmüş öyle duruyordu. Bir çalının dibinde, gözleri belli ki kuşlar tarafından çıkarılarak yenmiş bir kadın; az ötede, yanak ve avur etleri parça parça alınarak yer yer yüz kemikleri meydana çıkmış genç bir kız. Biraz ileride, kundağı içinde yüksek bir tümseğe konmuş, üstünü ağacın kapattığı, bir elinin yumruğuyla oynayan terkedilmiş bir çocuk... Bütün bunlar, şeref ve canlarını düşmanın şerrinden korumak için kaçarak buralardan gelip geçen insanların kalıntılarıydı. İnsan, kundaktaki yavrusunu ıssız bir dere kenarına kurt kuş yesin diye bırakilir mi hiç? Hangi ana yüreği buna dayanır?

İşte bugün böyle bir gün.

Bugün bir mahşer günü.

Normal şartların insanlarının bunu anlaması imkânsızdır.

Nefeslerin kesildiği ve nefislerin düşünüldüğü böyle bir zamanda insanlar cins cins ayrılırlar. Bazıları, hayatlarını yabancılar uğruna bile verebilecek kadar fedakâr, bir kısmı yavrusunu canı için yol kenarına bırakacak kadar zayıf.

Öte yandan, yemek için ot bile bulamayan kendini taşıyamaz hasta ve yaralı bir annenin, biricik yavrusunu, bir yol kenarına kurda kuşa yem diye bırakması her şeye rağmen insanın duygularıyla çatışmakta.

Ama bu yolculukta bunlar vardı.

Bütün bunlar, bu insan seline kuşbakışı bakıldığı zaman görünüyordu. Kitlenin bundan haberi bile yoktu. O, yürüyordu, bir bütün olarak.

Suşehrine, bir ikindi üzeri, bir buçuk aylık bir yaya yolculuktan sonra vardılar.

Aç, susuz, yorgun, hasta, yaralı, çıplak kadın ve çocuklar için, ıssız ve vahşi yerlerden geçerek vardıkları bu şehir, kendilerine ulaştırılmış bir cennet gibi geldi. Binbir ümitle şehrin sokaklarına daldılar. Öpmek istiyorlardı sokakları, duvarları. Göçmen olarak buraya yalnız kendilerinin gelmiş olduklarını zanneden ümitlerini yitirmemiş bu insanlar, sokakların, her yerden gelen binlerce perişan halk tarafından doldurulmuş olduğunu görünce kendilerine ulaşabilecek ve onları kısmen de olsa rahatlatabilecek hiçbir imkânın olmadığını anlamakta gecikmediler.

Herşeye rağmen, şu anda buralardan daha ilerilere gitmelerinin imkânsızlığını görerek bir süre burada kalıp yol için yiyecek temin etmenin yollarını aramaya karar verdiler. Çoluk çocuk, eli tutan, gücü yeten herkes gerek kasabada, gerek civar köylerde çalışarak gıda maddesi tedarik edeceklerdi. Önlerinde daha çok uzun yolları vardı ve buraya kadar geçen yolculuklarının bir bölümünü ot yiyerek gelmişlerdi. Daha epey yolları var olduğuna göre burada tedbirini almaları gerekiyordu.

Gidecekleri son yer olarak Çorum'u veya Çorum'un civarını kesin olarak belirlemişlerdi ve oraya kadar yürüyeceklerdi. Anadolu'da en emin yer olarak Çorum görünüyordu. Bu kadar uzun yolu gidebilmek için en azından iki üç ay daha yol yürümeleri lazımdı ve bu kadar uzun bir yolculuk için ölmeyecek kadar da olsa yiyecek temin etmeleri kaçınılmazdı. Bu sebeple Suşehri'nde bir süre kalıp çalışacaklar ve bu ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra yola çıkacaklardı.

Kararlarını belirlediler. Onbeş gün sonra Suşehri'nin ortasındaki şu anda yanında bulundukları caminin

önünde toplanacak ve yolculuklarının başlamasına o zaman karar vereceklerdi.

Bu karardan sonra içten içten ağlayarak dağıldılar, herbiri bir yere gitmek için ayrıldılar.

Bir kısmı Suşehrinde kaldı. Gülsüme, kızı Samiye, Analiz ve kızı ve onlarla beraber on üç kadın ve kız, Suşehrinin hemen batı tarafındaki bir büyük merkez köye gittiler.

Köyün girişinde karşılaştıkları orta yaşlı bir kadına kendilerini tanıttılar ve burada bir süre kalarak çalışmak istediklerini söylediler. Köylü kadın, kendilerini alarak evine götürdü ve o akşam onlara sıcak yemek ve yatacak yer temin etti.

Ertesi gün, köylü, düşmandan kaçarak taa buralara kadar gelmiş olan bu zavallı insanlara iş bulup yardım etmek için çırpındı. Hepsinin müşterek kalabilecekleri ve yatabilecekleri büyük, eski bir ev bulundu ve hemen hemen hepsine iş de verildi. Tarlalarda, bağlarda, bahçelerde karın imkân verdiği nisbette çapa ve gübre işleri yapacaklar, ahırlarda hayvanlara ot verip ahırları temizleyeceklerdi.

Gülsüme, Samiye, Analiz ve kızı, bağı bahçesi, hayvanları oldukça fazla bir ailenin işlerini görüyorlardı. Sıcak yemeklerini evde yiyor, iki oğlunu askere göndermiş bu aileyle bir ev halkı gibi kaynaşıyorlardı. Bir hafta içinde birbirlerine öyle alıştılar ki, sanki yıllardan beri aynı çatı altında birlikte yaşamış gibi hiçbir yabancılık duymuyorlardı. Evin kadını Saliha, kendilerine, savaş bitinceye kadar birlikte kalmayı teklif etti :

— Bizim arazimiz çok. Çalışacak insanımız da yok. Bu arazinin büyük bir bölümünü size yarılığa verelim, hem siz geçinin, hem biz.

Gülsüme, bu güzel teklif karşısında bir hayli tereddüt ettikten sonra arkadaşlarına döndü ve kendi aralarında konuştular. Kendileri için bir dilim ekmek bulup yemek ve yaşamaktan daha önemlisi düşmanın ayak basamayacağı bir yere gitmeleri idi. Buraya düşman belki gelemeyecekti ama onlar, 'belki' si olmayan bir yere gitmekte kesin kararlıydılar. Düşmanın yüzünü görmesinlerdi de aç, çıplak yaşasınlardı, razıydılar.

Gülsüme istemeye istemeye konuştu :

— Sizin bize yapmış olduğunuz iyilikler, bizim, teklifinize hemen evet dememizi gerektiriyorsa da düşman şerri görmüş bizim gibi insanlar için önce emin bir yer bulmak tek amaç oldu. Harp bitene kadar kalabileceğimiz böyle bir emin yer olarak buraları göremediğimizden kalmamız imkânsız görünüyor. Bunun için bize gücenmemenizi diliyoruz.

Saliha, onların düşman içinde çekmiş oldukları çileleri düşündü, yaşama mücadelelerinden hiçbir şey kaybetmemiş, kadın başlarına kaldıkları halde ümitlerini dipdiri tutan bu kadınlara karşı büyük bir saygı duydu ve sevgisi daha da arttı.

— Tabii siz bilirsiniz. Biz sizi takdir edip sevdiğimiz için, size yardım etmek için böyle bir teklifte bulunduk. Siz her ne kadar böyle bir düşünceye sahipseniz de önümüzde günler var, iyice düşünüp taşının ve şu andaki kararınızı değiştirirseniz bize haber verirsiniz.

— Elbette. Şimdi işlerimize aralıksız devam edeceğiz.

Çok çalıştılar, dürüst çalıştılar, verimli çalıştılar. Bu çalışmaları ve tavırları dolayısıyla takdir görmemeleri mümkün değildi. Köylüler, bir yandan merhametle-

rini esirgemezlerken, öte taraftan saygıda kusur etmiyor, onları incitmemek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Mükemmel bir dayanışma örneği sergileniyordu.

Bir akşam işten dönmüş toplu halde oturuyorlarken ev sahibi Saliha evlerine gelip birlikte konuşarak dertleştiler. Söz arasında Saliha, Gülsüme'ye sordu :

— Her şeyinizi bırakıp geldiniz buralara. Elbette sizin tarla tapanınız vardı.

Gülsüme, derin bir iç çekti :

— Vardı, bacım vardı. Neyimiz yoktu ki. Kocam tahsildardı. Üç yiğit oğlum vardı. Tarlalarımız, bahçelerimiz, hayvanlarımız vardı. Güzel bir evimiz, kurulu güzel bir düzenimiz vardı. Mutlu bir hayat sürüp gidiyorduk. Ama harp, her şeyimizi alıp götürdü, bir şey bırakmadı. Üç oğlumdan biri gözlerimin önünde şehit oldu. Öbürlerinin geleceğini hiç ümit etmiyorum. Harp, şiddetli bir deprem gibi, ne var ne yok hepsini toptan alıp götürüyor. Deprem can ve mala zarar veriyor, onları alıyor. Harp, hele zalim ve alçak bir düşmanla yapılırsa şereflerle beraber insanlığı da yıkıyor. Her şeyi kökünden kazıdı. Dayanılması zor, tahammülü güç. Ama kader bu, ne yapabiliriz ki.

Gülsüme, sözünün burasında yanında oturmuş kendilerini dinleyen arkadaşlarını göstererek :

— Bunlar da öyle. Ah, bilsen içimizde ne ateş var. Kinimiz bir dağ gibi. Beşiklerimizi bu kinle sallayacağız. Şimdi katlanacağız, dayanacağız,

Dedi.

Diğer kadınlar, hepsi bir ağızdan söyler gibi iç çektiler :

— Başa gelen çekilir, bacım, çekilir.

Elbette çekilecek başa gelen.

Kızgın şişlerle gözler cazzz diye deşilip çıkarılır da insan gene dayanır yaşamak için.

Budam budam budanır ağaç gibi her tarafı da insan, gene de ayakta kalır.

En değerli ve en sevgili varlıkları elinden alınır, yok edilir, onlarsız yaşayamayacağını zannettiği her şeyini imha ederler de yine ayakta kalmanın yollarını arar bulur.

Kader bu, başa gelen çekilir.

İstersen çekme.

Çeken devam eder hayata, yaşamaya.

Dayanamayan kendisine eder ne ederse. Her şeyini yüzüstü bırakır gider. İntikamı, boynu bükük yetim kalır.

Dayanmak gerek, bacım, yıkılmadan durmak gerek.

Yeniden filizlenip yeşermek, dal budak salmak gerek.

Allah'ın yarattığı her şey böyle değil mi?

Ağacı kesersin dibinden, yeniden filizlenir.

Daha gür, daha güçlü, daha hırslı.

Filizi de kesersen başka bir yerinden fışkın verir, gözüne bata bata.

Olmazsa, şayet onu kökünden kazırlarsa bu sefer tohumunu saklar bir gün yeşerip gözüne, ayağına saplanmak için.

Dalı kırılan ağaç, kırılan yerin hemen altındaki boğumunda hazır beklettiği yaşama gücünü harekete geçirir ve oradan sürgün vererek o bölümünü tazeler. Tedbirlidir canlı, küsmez, kırılmaz, darılmaz. Bunu tabii karşılar ve tabii olduğunu bildiği içindir ki, ona karşı tedbirlerini depo edip saklamıştır yaratılışında. Her darbe onu yok etmez, aksine, uzun vadeli de olsa yeniden canlandırır, yaşama azmini perçinler, tecrübesiyle tedbirini artırmasına vesile olur.

Tehlikeyle karşılaşmayanlar uyurlar, gevşer ve uzun vadede rehavetle dağılıp çözülürler; çürüyüp kokuşurlar.

Hiç müdahale edilmeyen tek ağaç bir gün kendi kendine ölür. Yaşarken kesilen ağaçlar bir sürü sürgün verir, her kesilişte daha da fazla çoğalır.

Gece yarılarına kadar konuştular, düşündüler; derinden duygulanıp üzüldüler, gelecek için ümitlenip teselli buldular. Erkeksiz kadının yarım olduğunu bilerek, yarım fakat güçlü yarım olarak ayakta kalmanın zor yollarını bir bir akılarından geçirdiler.

Erkeksiz kadın yarım, ama var.

Kadınsız erkek tam, fakat yok.

Harpte durum farklı gözükü̈yor.

Kadın var gibi görünüyor, ama tahrip edilmiş bir tarla gibi verimsiz ,boş, işe yaramaz hale gelir erkeksiz. Daha sonra bu işe yaramaz tarla ile hayat bulur ülke.

Harpte var olan erkek, çileyi çeken kadın.

Her şeye rağmen harp, kadını silip yok edemedi.

Kadın, ideallerini, inançlarını koruyabilecek ortamı yine kendi yaratır. Onları koruyabildikçe kadın var. De-

ğerleri içinden yok edilemeyen kadını yıkabilecek hiçbir güç yoktur. Değerleri yok edilmiş kadın zaten var değildir. Şerefini koruyup yitirmemiş kadın dünyanın, hayatın özetidir.

Savaş, kadının gücünü azaltıyor; korku, endişe, çile ve azaplarını çoğaltıyor. Korunmasını imkânsız hale getiriyor. Harbin, bütün kuralları, yerleşmiş ve insanı insan eden değerleri tahribi dolayısıyla kadın açıkta kalıyor ve saldırılardan kendisini koruması son derece zor bir hale geliyor. Çoğu kadın çok şeyini kaybederek hayata yeniden, budanmış bir halde kayıplarla başlıyor. Bir de düşmanın saldırılarına maruz kalmış kadının tahrip olmuş yapısını düzeltme çabalarının onu nasıl tükettiğini düşünürsek onu koruma gereğinin anlamı iyice ortaya çıkar. Ne yazık ki, erkeğine en çok muhtaç olduğu bir zaman olan harp zamanında belki de ondan ebediyyen ayrı kalır.

Yataklarına uzanıp yatarken böyle düşündüler, bunları konuştular.

Analiz, Gülsüme'nin yanında, gözleri açık yatarken kendi geçmişini düşündü. Kocasını, öteki Ermenilerin zorlayarak, tehditle, çetelere katılması için nasıl alıp götürdüklerini, o günden beri ne çileler çektiğini bir bir yeniden aklından geçirdi. Şu anda nerelerde niçin bulunduğunu, neler yapmak zorunda kaldığını ve bütün bunların sebepleri arasında kendi adamlarının ihanetlerini düşünerek kahroldu. Harpten önce ne kadar mutluydular. Ya şimdi? Aç, susuz, sefil, kocasız, yarınların ne olacağı bilinmeden yaşamak zorunda oluş... hayatı anlamsız hale getiriyordu. Ne iyi olurdu şu müşkül zamanlarında yaşamış oldukları ve yaşayacakları bütün zorluklara göğüs gerecek erkeğinin kanatları al-

tında olup bu zorlukları daha rahat veya daha az acılarla aşabilseydi. Ah, şu savaş. İnsanlardaki hırs, kin ve insanları yiyip bitiren, yıkan bencil duygular... Kime ne getirdi ki bu savaş? Hangi Ermeni'ye, Rus'a huzur verdi? Kime zenginlik getirdi? Sefaletle birlikte en sevdiklerini de üstelik alıp götürmedi mi? Bırakın daha huzurlu, daha mutlu, daha müreffeh bir hayat getirmesini, iyi ne varsa hepsini silip süpürmüştü savaş. Hattâ, savaştan önce sahip oldukları o büyük mutlulukları ölene kadar bir daha bulamayacaklarını çok iyi biliyor, çocuklarına acıları miras olarak bırakacaklarına şüpheleri kalmıyordu. Kin, kini doğurdu. Zulüm, merhametleri silecek, onun yerine zulmü ve intikam duygularını ebedileştirecek. Savaş bittiğinde, savaşın başında düşünülenlerin tam aksine her şeyin tamamıyla kaybedilmiş olduğu görülecek.

Analiz, aynı duygular içinde olduğunu bildiği Gülsüme'ye yattığı yerden seslendi :

— Sevgi değil midir en güzel şey?

Diye sordu.

Gülsüme, Analiz'in ne demek istediğini biliyordu.

— Her kötülüğü kökünden yok edecek, kinleri, hırsları, bencillikleri ve dolayısıyla bütün kötülükleri dizginleyecek tek şeyin diğer insanların haklarına saygı göstermek, onların da insan olduklarını düşünerek hareket etmek, onları insan oldukları için sevmek.

— Ne olurdu, insanlar bunu görüp anlayabilselerdi.

— Bunlar görülemediği için biz kadınlar bu sonları görüyor, hem erkeklerimizi kaybediyor, hem çileler içinde geri kalan ömrümüzü tüketiyoruz. İnsanları sevme-

yenlerin sadece gözleri değil, yürekleri de donar, kör olur, mühürlenir. Sevgi yerine, hem onu, hem muhatabını bitiren kin ve intikam duyguları içinde kökleşir, dal budak salar. Kin ve hırsın kuyusuna düşen insan, zulmün aracı olur. Yüreğinin kanı buzlaşır, onu hiçbir şey ısıtamaz. İnsanların başlarına gelmiş ve gelecek bütün felaketlerin, yine insanların birbirlerine karşı duydukları ve duyacakları kin ve nefret duygularından ileri geldiklerini kesin olarak bilmemize rağmen nasıl oluyor da gene onların kulu kölesi olabiliyoruz, anlamak mümkün değil.

— İnsan bu.

— Bazan zalim, bazan şefkatli. Bazan ana-baba bazan düşman. Bir seven, bir öldüren. Ama aklını ve duygularını dengeli kullandığı zaman yapıcı ve faydalı.

— İnsan, tepeler kadar büyük, çukurlar kadar alçak.

— Neden, her yapan, kendi yaptığının kendisine yapılacağını bilir de düşünmez? Kendinin bir başkasına yönelttiği her kötü sözün, her kötü davranışın kendisine yöneltilmesine tahammül gösteremez? Kendi haklarını kutsal olarak gören insan, acaba niçin başkalarının da haklarının olduğunu hiç aklına getirmez?

— Aklı olan bütün bunları düşünür, adımını ona göre atar, savaşı mecbur kılmaz.

— Savaş tek bir yerde meşru, gerek ve mukaddestir: Vatan ve bağımsızlık müdafaası yapıldığı zaman. Ama savaş yapılırken muhatap düşman devlettir, onun ordusudur, yoksa halk değil. Devletle savaşılır, halkla değil. Halk korunur, ona zulmedilmez.

— Çünkü savaşan halk değil.

— Halk, bir organize teşkilat değildir, teşkilatın sahibidir ama teşkilatın kendisi ve yöneticisi değildir, o, dağınıktır. O halde savaşı, halkın teşkilatlanmış şekli olan devletle yapmak gerekir.

— Halk suçlanamaz, o suçsuzdur.

— Savaşta halk korunur, alçaltılmaz. O, masum ve günahsızdır. Günahsız ve teşkilatsız insanlara, üstelik kadın ve çocuklara yapılan her kötü hareket zulümdür, insanlık suçudur, suçların en büyüğüdür. Bunun cezası mutlaka, insanlık adına verilmeli, ödetilmelidir. Bugün olmazsa, yarın; yarın olmazsa, bir gün, ama muhakkak. Bu ceza asla unutulmamalı. Bu ceza isteği intikam değildir, adaletin yerine getirilmesidir.

Gülsüme ve Analiz, yattıkları yerden konuşurken içlerindekileri söylemekten dolayı rahatlık duyuyor, birbirlerine daha çok bağlanıyorlardı. Duygu ve düşünce birliği, insanları birbirlerine bağlayan unsurların başında geliyordu.

Samiye, onların konuşmalarını dinliyor, çocuk ruhunda, düşmanın yaptıklarını düşünüyor, yapanlara karşı ebediyyen sönmeyecek, her hatırlayışta daha çok artacak nefret duygularının yüreğine doluşmasında kendini haklı görüyordu.

— Öyle ya, o kesilen, biçilen, deşilen, gözleri oyulan, karınlarından süngülerle bebekleri çıkarılan, ırzlarına geçilip şerefleri alçaltılan, ciğerleri çıkarılan, memelerinden canlı canlı çengellere asılan, bileklerinden, çivilerle direklere çakılan kadınlar ve çocuklar kime ne yapmışlardı?

Gülsüme, kızının hâlâ uyumadığını görerek :

— Sen daha uyumadın mı? Hadi uyu, yavrum.

— Ne bileyim, anne, sizi dinliyordum. Gözüme uyku gelmiyor,

Diye cevap veren Samiye'nin boyun damarları şişiyor, göğsü, öfke ve isyan içinde hızla kalkıp iniyordu. Bir ara, annesinin, vücudunun üstündeki şefkatli kollarının kendisini sarışının sıcaklığını ve tadını yürekten duyarak ellerini annesinin ellerinin üstüne koydu, içinde acılarla daldı, uyudu.

Ayrılıp gidecekleri gün yaklaşmıştı. Hesaplarını görmeleri zamanı gelmişti. Çalıştıkları günlerin hesaplarını yaptılar, alacaklarını aldılar.

Samiye, buraya epeyce alışmış ve güvenli bir yer olarak buraya ısınmıştı. Buraları düşmana epey uzak da görünüyordu. Köyde okul olduğu için daha çok ona heves ederek bu köyde kalmayı aklından geçiriyordu. Bu düşüncelerle annesinin nabzını yoklamak istedi :

— Anne, acaba burada kalamaz mıyız? Bunu hiç düşünmedik.

Gülsüme, hiç düşünmeden başını iki yana salladı :

— Yok, kızım, olmaz. En emin yere, düşmanın hiçbir zaman ulaşamayacağı bir yere gidip savaşın sonuna kadar orada kalmalıyız. Burası bana göre, düşmana yeteri kadar uzak değil.

Samiye'nin zihnindeki tereddütleri kayboldu ve annesine başka bir şey sormak istemedi.

Akşam işten evlerine yorgun döndüler.

Abdestlerini alıp namazlarını kıldılar.

Şu anda, Allah'a karşı olan görevlerini yoksul ama korkusuz, muhtaç ama şerefli, az ama helal kazanan insanlar olarak yerine getiriyor ve böyle bir kul olmanın,

tertemiz duygularla dolu bir insan olmanın gururunu duyarak Allah'a ellerini daha içten açıp yüzlerini yukarıya daha emin ve haklı kaldırarak ondan yardım diliyor, ona hamdediyorlardı. Bu şekilde yapılan duaların, onların güçlerini, kuvvetlerini, hayata bağlılıklarını, düştükleri yerlerden daha rahat kalkmalarını, elem ve acılarını daha kolay yenmelerini, hayata ümitlerle bakmalarını sağlamaması mümkün müydü? Her şeye rağmen yıkılıp gitmediyseler, çözülüp dağılmadıysalar, düşürüldükleri yerden bir şey olmamış gibi yeniden ayağa kalkarak yollarına devam ettiyseler bunların hepsini Allah'a olan imanlarından aldıkları güçle yapıyorlardı. Yoksa, çöplüğe atılmış çürük bir saman çöpünden farksız neleri olurdu ki?

Namazdan sonra, ev sahipleri karı kocayla hesaplarını yaptılar, un, bulgur, gendime, yağ, peynir kısaca gıda olarak ne varsa aldılar, sabaha hazır ettiler.

Sabah olunca ayrılık vakti geldi.

Allahaısmarladık demek için kapının önünde biriktiler.

Gülsüme ev sahiplerine dönerek :

— Rıza kardeş ve Saliha bacı, Allah sizlerden razı olsun. Bizi bu dar zamanımızda yanınıza alıp aç karnımızı doyurdunuz, bize sıcak aş verip bizi sıcak yerde barındırdınız. Biz kadın ve çocuklara, kısa bir zaman için de olsa, hamilik yaptınız. Bize yapmış olduğunuz bu iyiliği ömrümüz boyunca unutmayacağız, size daima dua edeceğiz. Allah'ın rızasını dileyeceğiz. Onun rızasını kazanmaktan başka üstün bir şeyin olmadığına inandığımız için sizi buna layık görerek bu şekilde dua ediyoruz. Birlikte çalışıp, yedik içtik. Bilmeyerek hakkınız geçmiş olabilir, helal edin.

Bu içten konuşma ve bu kadın ve çocukların sahipsiz görünümleri Rıza'yı duygulandırdı ve gözleri nemlendi :

— Keşke bacım, hep yanımızda kalsaydınız da sizin gibi düşman kahrı ve zulmü görmüş yaralı ve muzdarip insanlara elimizden geldiğince sürekli yardım etseydik. Kısa zamanda bizimle kaynaştınız ve aynı evin yıllardan beri birlikte yaşayan insanları gibi olduk. Sizi candan sevdik ve bağlandık. Şimdi sizden ayrılmak ve sizi sahipsiz gibi salmak bize o kadar zor geliyor ki. Bacılarımı, çocuklarımı terk eder gibi oluyorum. Allah size kolaylık versin, yolunuz açık olsun. Bizden size geçmiş varsa ananızın ak sütü gibi helâl olsun. Varın gidin sağlıcakla.

Kocası bu konuşmayı yaparken Saliha Bacı, peştemalının ucuyla gözlerinin yaşlarını siliyordu. Düşman kahrı çekmiş olan bu insanlara karşı kendini ebediyyen borçlu hissediyordu.

Sarılıp ayrıldılar.

Kısa bir yolculuktan sonra, Suşehri'nin ortayerinde duran, ilk geldiklerinde avlusunda konakladıkları caminin önüne vardılar. Hafız, daha önce belki de ilk önce gelmiş, avluyu çevreleyen duvarın dibinde çömelmiş bekliyordu. Yanında, kafileye mensup kadın ve çocukların bazıları toplanmış, bazıları henüz daha gelmemişlerdi.

Öğleye iki saat kala herkes tamamdı ve arabaları hazırlanmıştı.

Suşehri'nden ayrılıp Şerefiye'ye doğru yola çıktılar ve Köse Dağlarının eteklerine ulaştıklarında dağı aşmak için gereken hazırlıkları yapmak amacıyla geceyi küçük bir köyde geçirdiler.

Sabah erkenden dağa vurdular. Dağa yukarılara ulaştıkca hava sertleşiyor, soğuk artıyor, kar yağışları zaman zaman yürüyüşlerini engelliyordu. Soğuk, şiddetini artırdıkça onlar da sarılıp bürünüyor, sarınıp büründükçe de yol almaları zorlaşıyordu.

Karabayır geçidine yaklaştıkları sırada dağın kuzeye bakan sırtlarından geçen yolda yorgun argın, karda yürürken ani bir tipi çıktı. Yol ıssızdı. Civarda ne bir ev, ne bir köy görünüyordu. Sadece dağ, orman ve kar. Gökyüzü bile görülmüyordu. Suşehrinden sonra bütün muhacirler kafile kafile çeşitli istikametlerde dağıldıkları için bu yönde gelen gruplar zaman zaman birbirlerinden koparak ayrı kalıyorlardı. Bu tipide şimdi yalnız başlarına kalmışlardı.

Geri dönmeleri mümkün değildi artık. İleriye ve yukarılara doğru çıkıldıkça tipi artıyor, görüş mesafesini kısaltıyordu. Yağan ince kar, şiddetli rüzgârın etkisiyle toz halinde bir yerden diğer bir yere savrulurken gözleri ince kar taneleriyle dolduğu için yürümeleri engelliyordu. Gözlerini güçlükle açabildiklerinden çoğunlukla adımlarını gözleri kapalı olarak atıyorlardı. Böyle bir havanın vehametini anlamayan çocuklar ve kadınlar daha kolay yürümek maksadıyla çocuklarının veya birbirlerinin ellerini bırakıyorlar, bazan gerilerde kalarak kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kalıyorlardı.

Gülsüme, bu durumu farkederek bağıra bağıra onları uyardı :

— Kimse çocuklarının veya yanındakinin elini bırakmasın, yoksa kaybolursunuz. Bu tipide kaybolan bir daha bulunamaz, boğulur, gider. Ona göre.

Bu ikazla işin tehlikesini daha iyi kavrayan herkes çocuğunu yanına alarak ellerinden tuttu, çocuğu olma-

yanlar da çocukların bir kısmını yanlarına aldılar ve öyle yürüdüler.

Uzun saatler yol aldıkları halde çok kısa bir mesafe gitmiş ve hâlâ Karabayır geçidine ulaşamamış olmaları canlarını sıkıyor, onları endişeye sevkediyordu. İkindiye doğru geçidi geçerek, arka tarafta olduğu söylenen dağ köyüne ulaşmak şu anda en büyük amaçları olmuştu. Çocuklar, bitkin düşüp gözleri de kar dolunca hemen yolun kenarındaki bir kayayı siper alarak dinlenmek için durup çömeldiler. Fakat çok kısa bir zaman öyle kaldıkları halde donma tehlikesiyle karşılaşınca kalktılar ve ne pahasına olursa olsun yürüyüp geçidi aşmak için harekete geçtiler.

Tipi gittikçe yoğun bir hal alınca Hafız'ı önlerine geçirip bir araya toplanarak yürüdüler. Ne birbirlerinden, ne de önlerinde giden Hafız'dan ayrılacaklardı. Üç beş adım öteye giden bir kişinin bir daha görülüp bulunması imkânsızdı. Çocuklar, korku, soğuk ve açlıktan ağlıyorlardı. Bir çocuğun ağlaması ötekine geçiyor ve kadınlar, bir de çocukların ağlamalarıyla uğraşmak zorunda kalıyorlardı.

Durum güçleşiyor ve ciddileşiyordu. Yürümeleri ve yol almaları iyice ağırlaştığı için akşam karanlığına kadar tepeye varıp geçidi geçememe korkusu onları dehşete düşürüyordu.

Gülsüme, etrafındakilere cesaret vermek için Hafız'a seslendi :

— Akşam olmadan geçidi aşıp köye ineriz, değil mi, Hafız?

Hafız, bu yoldan daha önceleri geçmiş ve bu tepelere tırmanarak geçidi aşmış değildi, o da buraların öte-

kiler gibi yabancısıydı. Bu dağlar hakkında herhangi bir bilgiye sahip değildi. Fakat kendi hayatının geçmiş olduğu yerlerin ve gurbete çıktığı zamanlarda aşmış olduğu karlı dağların tecrübesiyle dağlarda kopan tipilerin mahiyetini, öyle zamanlarda kurtulmanın yollarını biliyordu. Tipilerde ve fırtınalarda dağları yürüyerek aşmak hernekadar zor idiyse de donma ve boğulma tehlikesi bu aylarda pek olmazdı. Ama tehlike hiç yok demek değildi. Etrafındakilerin kadın ve çocuk olmaları dolayısıyla korku ve paniğe kapılabilecek olanların, görme mesafesinin çok kısa olması sebebiyle, kaybolup boğulmaları veya donmaları mümkündü. Bu sebeple Gülsüme'nin sorusuna endişesiz cevap vermek istemedi ama etraftakilerin korkularını dağıtmak için :

— Hiç korkmayın. Ben dağların dilinden anlarım. Yalnız siz birbirinizden ve benden kopup ayrılmayın. Her an yanınızdakinin yanınızda olup olmadığını kollayın. Bir anlık gafletinizle yanınızdaki gerilerde kalır ve kaybolur. Buna çok dikkat edin. Kısa zamanda geçidi geçip arka tarafa döneceğiz. Hadi gayret.

Hafız'ın sözleri, kadın ve çocuklara ümit ve cesaret verdi. Yürümelerinin hızı arttı. Vücutları ısındı. Donacaklarını zannedip tutulan ayakları canlandı.

Tuhaf bir varlıktı insanoğlu.

Bir saniye evvel ümitsiz ve bitkin; yürümeye takati, konuşmaya mecali yoktu. Yaşamak için cesareti az, zorlaşmış şartlar karşısında yılgın ve korkaktı. Yalnız başına kalacak olsa kendisini hemen ölüme terkedecek kadar ümitleri tükenmiş, vücudu uyuşuk ve hareketsiz.

Bir saniye sonra, aynı şartlar içinde, iki kelimelik bir söz ile bütün bunların zıttını gerçekleştirecek kadar cesur, ümitli, kuvvetli ve azimli.

Daha önce korkup önünde diz çökerek teslim olmaya karar verdiği aynı zorluklar karşısında, hiçbir şey değişmediği halde, cesaretle durarak onları dize getiren ve aşan aynı insan. Bu durum hiç maddi ve fiziki varlıkla açıklanabilir mi? İnsanoğlunun içinde saklı manevi potansiyelin keşfi ve harekete geçirilmesi onun en önemli yönünü teşkil etmektedir. Bu onun ispatıdır.

İnsan böyle kahramanlaşır.

İnsan bununla küçülür.

Hafız, çocuklara seslenerek :

— Ha gayret çocuklar. Bu havalarda ne var ki. Ben ne fırtınalar, ne tipiler gördüm. Hem böyle birbirine yardım edecek insanların bir arada olarak dağlar aşmalarını değil, tek başıma olarak. Az kaldı dağın tepesindeki geçide. Orayı aştık mı hemen yakında bir köyün olduğunu söylemişlerdi bana, oraya ulaştık mı, tamam,

Dedi.

Kadın ve çocukların ümit ve şevklerini tazeledi. Daha canla başla yürümeye başladılar.

Biraz önce ayaklarına ağır zincir gibi dolanan kar, şimdi ayaklarının altında her adım attıkça gıcır gıcır ses çıkaran kalın yün bir halının beyaz tüylerini andırıyordu.

Birkaç dakika önce suratlarına çarparak yüzlerini donduran, gözlerine dolarak görmelerini imkânsız hale getiren ince toz halindeki kar taneleri şimdi, susuzluktan kurumuş dudaklarını ve ateş gibi yanan alınlarını serinleten, sık sık açıp kapadıkları gözkapaklarına onları daha uyanık tutmak için serpilen ince su serpintisi gibi geliyordu.

Az önceleri uyuşmuş, harekete isteksiz, kımıldayamaz hale gelmiş olan bütün organların şu anda, bir yerlerden kesin emir almış gibi, birdenbire büyük bir enerjiyle saatten farksız muntazam çalışmalarını hangi fiziki kuralla izah edebiliriz?

Bu bir sır. Beşeri değil, ilahi bir sır.

İnsanoğlunun içindeki saklı enerjinin sırrı.

Bitmez, tükenmez, dopdolu, var olan bu büyük enerji sonsuz güçte. Onu bulup çıkarmak için onun, yani insanoğlunun yaratılış sistemi gerek. Aynen, yeraltındaki gizli petrolün bulunması için belli sistem, kural ve teknolojinin gerektiği gibi.

Bir bakarsın var olan bu enerji hiç yok gibi.

Ümit varsa her şey var, enerji bitmeyen bir kaynak.

Ümitler tükenirse o da yok. Ve o yanardağ gibi olan insan, foslayıp sönen bir balon.

Ne ilahi bir mekanizma, ne ilahi bir yaratılış.

İçlerinde dolu ve saklı olan enerjinin kaynağını buldular ve musluğunu açarak onu, gürül gürül akıttılar, doya doya kullandılar ve karlı dağın tepesindeki geçide doğru hızla ve istekle tırmandılar.

Zirvedeki geçide çok az bir yol kalmıştı.

İnsanların yalnız kaldıkları zamanlarda insan beyninin ve ruhunun taa içinde uğuldayarak insanı korkuya düşüren fırtınanın yılan ıslığı gibi çıkan sesinden başka koca dağda ses yoktu. Bu ses içinde yürüdüler, bu ses içinde beklentilerini yumak yumak sardılar.

O an için hayal edebildikleri, içlerini dolduran isteklerine sarıldılar.

Şu, söylenen geçide varıp o hayal tepeyi bir aşsalar; arkadaki köye varıp orada karda koşuşan insanları, sıcak evlerinde oturup karı seyrederken sıcak çorbalarını içenleri bir görseler.

Ümit fakirin ekmeği derler, yanlış ederler.

Ümit, bütün insanların yaşama kaynağıdır.

Zengin olsun, yoksul olsun; genç olsun, yaşlı olsun; hasta olsun sıhhatli olsun her insanın temel direği onun ümitleridir.

Biraz daha yürüyünce yol dikleşti, hızları yavaşladı. Herkesin içini yeniden tereddüt ve endişelerin dolduracağı korkusuyla Hafız, onların cesaretlerinin tazelenmesine gerek duydu :

— Bitiyor bu yokuş, geçit hemen üstümüzde, bu yokşun başında. Hadin son bir gayret.

Aynı hızda yokuşu çıktılar ve bir düzlüğe vardılar. Az ileride sol tarafta, oldukça büyük bir kayayı andıran ve tipinin içinden zorlukla görülebilen bir karartı önlerine çıktı. Biraz daha yaklaşınca sık bir çam ormanıyla karşı karşıya geldiler. İşte geçit denen yer oradaydı. Geçidin beri yamacında doğuya bakan iri bir kayanın dibinde tek kat bir yapının karla kaplanmış olmasına rağmen karartı şeklindeki küçük giriş kapısını farkettiler. Birbirlerinin ellerini bırakarak, sığınak olduğu anlaşılan yapıya doğru son enerjilerini sarfederek koştular. Herkesin kafasında yalnız bu yapı vardı. İçerisinde neyin var veya neyin yok olduğunu hiç düşünmeden, saatlerden beri ilk defa gördükleri bu insan yapısıyla sevindiler. Çünkü bu bir hayat belirtisiydi; en azından, insanların oralara yakın olmaları anlamına geliyordu.

Bir yerde insan yapısı bir şey varsa orada insan da vardı. Gerisini düşünmeye gerek yoktu.

Kafilenin bir ucu sığınağa varmış, karın kapatmasıyla küçülmüş kapısından hızla içeri dalmıştı. Bir kısmı, sevincinden bacakları tutulduğu için yürüyemez hale gelmiş, gerilerde kalmıştı. Sevinçleri nefeslerini daraltmış, kendilerine gelebilmeleri için ağırlaşmaları veya oturup dinlenmeleri gerekmişti.

Sığınağa önce gelmiş olanlar, bu durumu görünce geride kalanlara yardım etmek için sığınaktan çıkarak onların ellerinden tutmuş ve çocuk gibi yürütmüşlerdi. Bir süre sonra herkesin sığınağa girmiş olduğu düşünülerek sayım yapıldı ve kimsenin noksan olmadığı görüldü.

Kısa bir süre oturup yorgunluklarını atınca havanın soğuk olduğunu ancak farkettiler ve ateş yakmak için gerekli odunu hemen yakındaki ağaçlardan temin etmek maksadıyla sığınağın sol tarafındaki ana yolun kenarına dizilmiş ağaçların altlarına doğru gittiler.

Kırılmış ağaç dallarını, yerlerde kar altında kalmış çalı çırpıyı toplamaya başladılar. Samiye, yolun hemen altındaki bir ağacın dibinde, kar tarafından kısmen kapatılmış, dalları yukarıda iri bir kuru çalı gördü ve onu almak için uzandı. Odunun ucundan tutup yukarı doğru kaldırırken sağ yanda karın, hemen hemen kapatmak üzere olduğu bir kadını başından görüp farkedince, elindekilerin hepsini atarak feryat edercesine bir bağırtıyla sığınağa doğru koştu.

— Anneee, koşun, gelin. Karın altında bir kadın var, kadın.

Sığınağın içinde bulunanların hemen hepsi dışarı çıktı ve aceleyle Samiye'nin bağırdığı tarafa doğru koştu.

Tipi, ıslıklarıyla devam ediyordu.

Kalın kar tabakasının üstünde güçlükle yürüyerek iri bir çam ağacının altına geldiler. Dalları yerden bir iki metre kadar yukarıdan budanmış olan ağacın altına birikmiş olan kar, öteki yerler kadar kalın olamamıştı. Sağdan soldan serpilen karla, üstü örtülmüş olan bir kadın orada güçlükle seçiliyordu. Sırtüstü denecek şekilde hafifce sağ tarafa dönük bir durumda uzanarak yatmış olan kadının belinden aşağı olan kısmı ağacın dallarından dışarı çıkmış olduğu için kalın bir kar tabakası tarafından tamamen örtülmüştü. Yüzü ve göğsü belli belirsiz seçilebiliyordu, zira kar o bölgeyi tamamen kapatmamıştı. Sağ kolu yana uzanarak kar altında kalmıştı. Göğsünün üstünde, karın ince bir tabakayla örtmüş bulunduğu bir şişkinliğin farkına varan Gülsüme, karları hızla öteye beriye itip temizleyince ortaya çıkan durum karşısında hepsinin dili tutuldu: Kar altında yatan kadının sol göğsü dışarı çıkmış, göğsünün üstünde kundağa sarılı duran bir bebek, annesinin memesi ağzında hareketsiz duruyordu. Bebeğin yüzüyle kadının çıplak göğsü o ayaz ve tipide kimbilir ne kadar zamandan beri karların altında duruyordu.

Bebeği süratle kucağına alan Gülsüme, yanında bulunanlara kadının üstündeki karları silerek alıp sığınağa getirmelerini söyledi. Hep birlikte kadına doğru eğildiler ve dikkatle baktılar. Kadının üstü başı, tarlalardaki ayazda donmuş korkuluklar gibi tıkır tıkır olmuştu. Donarak ölmüş olduğu her halinden belli olan kadını her ihtimale karşı alıp sığınağa getirdiler. Yanan mey-

dan ateşinin uzağında yorganlara sardılar. Kadının ve bebeğin yüreklerini dinlediler ve bir süre bekledikten sonra çoktan ölmüş olduklarını anladılar. Çok genç bir anneydi, yirmi yaşlarında var veya yoktu. Yüzü mum gibi olmuş, gözleri kapanmış, kirpikleri buzlaşmıştı. Kenarları çeşit çeşit renkte ince boncuk oyasıyla işlenmiş güllü uçuk mavi yazması üstte kalan sol yanağından geri, kulağının ardına kadar çekilmişti. Sol kolu hâlâ bebeğini sardığı gibi hafif kıvrık duruyordu.

Bir süre öyle beklediler.

Annesiyle yavruyu, sığınağın hemen alt tarafında açtıkları bir mezara gömdüler.

Bebeğini yine kucağına verdiler.

Kimbilir hangi genç erkeğin canından aziz tuttuğu karısıydı. O, şimdi sevgili karısının ve çocuğunun uğruna kimbilir nerelerde ve ne hazla vuruşuyordu, onların hasretiyle yanıyordu. Ne ümitler içini doldurup boşaltıyor, geleceği için ne tasavvurlar, ne hayaller zihnine doluşuyordu. Eğer ölmeden savaştan dönerse, karısının ve çocuğunun nerelerde olduğunu, ya da nerelerde ve nasıl öldüklerini ebediyyen bilememenin verdiği derin acılarla ömrünü tamamlıyacağını nasıl bilebilirdi?

Ne kadar acı.

İnsanı hiçe sayan, insanı, hiçbir yönüyle insan gibi düşünmeyen insanların ortaya koydukları savaşın sonuçlarını karşılayanların çektikleri çileler hep örtülü kalmıştır. Savaşın bu asıl yüzü daha çok kadınlar ve çocuklar tarafından yaşanıp görülmeyen yüzüdür. Ve bu korkunç, bu görülmeyen dünyayı kimse de görüp meydana çıkarmak istememektedir.

Kadın ve bebeğini gömdükten sonra sığınağa dönen dan aşağılardaki, yakında görünen köyü yakalamak için çorba pişirerek karınlarını doyurdular ve akşam olmadan aşağılardaki, yakında görünen köyü yakalamak için yola çıkmak üzere hazırlandılar.

Geçidi arkalarda bırakıp aşağılara doğru sarkan yolda oldukça rahat yol alırken rüzgârın yavaşladığına, tipinin hafiflediğine sevindiler. Yarım saat kadar yol yürüyüp bir çeşmenin yanına vardıkları zaman rüzgârın tamamen durduğunu, tipinin kesildiğini görerek ümitlerini kıran havanın etkisinden kurtulmaya çalıştılar. Güneye bakan bu yamaçlardan hızla ve buruk bir sevinçle aşağılara doğru yürürken sanki bir anda dünyalarını değiştirmiş gibi oldular.

Çoluk çocuk seviniyordu.

Çocuklarının sevinçlerinde kadınlar mutluluk arıyorlardı.

Bir cehennemden çıkarak bir cennete ulaşmış gibi eski acıları unutmaya çalışıyorlardı.

Güneş uzaklardan, etkisiz de olsa bulutların arasından bir görünüp bir kayboluyor, her görünüşünde yüreklerine güzel duygular dolduruyordu. Batı taraftaki kızartılı kümeler halinde şekilden şekile giren, bir yerden diğer bir yere salına salına kayan, bazan siyaha yakın koyu kurşuni renk alıp bazan bozlaşan, daha sonra bembeyaz pamuk toprakları gibi topak topak insanın başına düşecekmiş gibi duran bozbulanık bulutları böyle bir havada karların üstünden güneş parlarken seyretmek ne kadar güzeldi. Ya aşağılarda, vadinin içinde birden bire yükselen küçük bir tepenin üstündeki düzlükte, ormanlı bir yamacın hemen dibine sığınmış, uzak-

larda olduğu için güçlükle görülebilen küçük ve şirin bir köyün ağaçlar arasında bembeyaz karların içinde hayal meyal seçilebilen evleri? Köyün ve evlerinin görünüşünün, bu karlı dağları ve geçidi binbir zorlukla aşan aç ve kapalı sıcak bir barınağa hasret insanların duygularında bıraktığı bir masal kadar tatlı ve zevkli hayalleri kendilerinin bile tarif etmelerine imkân var mıydı?

İnsanların bildikleri kelimeler, duydukları duygularından ne kadar fakir.

Duygular ve düşünceler alabildiğine sınırsız, ama kelimeler mahdut.

İnsanın içi dopdolu, ifade sınırlı.

Yok mu bütün bunların hepsini ortaya çıkarabilecek kelime çokluğunu ortaya koyabilen bir şekil?

Yoktu demek.

Bugüne kadar ne kadar sözlük yazılmışsa hepsi sonlu, hepsinin kelimeleri sayılı. İnsanın duygu ve düşüncelerinin ise sonu yok.

Onlar da ifade edemiyorlardı duygularını.

Güneşe bakıp bir gülümseme, duygularını anlatmaya yetiyordu.

Karmakarışık hislerini anlatmak için kaşlarını yukarı kaldırmaları yeterli geliyordu. Acılarını söylemek için gözyaşları. Yoksa bu ifadeler, kelimelerden daha mı güzel, daha mı anlamlı, daha mı ferahlatıcıydı?

Onlara göre duygularının sıcaklıklarını yüreklerinin içinde duymuş olmaları, kelimelerinden daha önemliydi, çünkü öyle daha güzeldi.

Ormanların içlerinden, dere boyunca gâh bayır çıkarak, gâh yamaçlardan aşağı bulutlar gibi süzülerek, uzaklardan cennet gibi gördükleri ya da yüreklerinde ve düşüncelerinde öyle güzelleştirdikleri köye girdiler.

Köy camisinin önüne vardıklarında güneş batmıştı.

Köylerinin sokaklarında, önlerinde yaşlı bir erkeğin başı çektiği böyle bir kadın ve çocuk kalabalığının yürüdüğünü gören köyün çocukları, parmakları ağızlarında uzaktan onları seyre koyuldular.

Kış kıyamet gününde, düşman tarafından binbir zulme uğrayarak yerlerinden yurtlarından edilmiş bu zavallı kadın ve çocukların köye gelişleri hemen duyulmuş ve caminin kapalı yerine alınarak kendilerine odun ve yiyecek getirilmişti.

— Böyle nereye kadar gidiyorsunuz?

Diye sordular.

Hafız, zorla dökülen kelimelerle :

— Allah nasip ederse Çorum'a kadar gidiyoruz,

Dedi.

Köylerinden daha önceleri geçen böyle muhacir kafilelerini misafir ederek barındıran köy halkı, bu, düşman kahrı çekmiş insanlara karşı göstermiş oldukları misafirperverlikten dolayı büyük bir haz duyuyor ve bunları da aynı duygular içinde karşılıyorlardı.

O gece karınları tok, sıcak bir dam altında huzur içinde uyudular. Sabah olunca hiç beklemeden yola çıktılar.

Bir pazar günü öğle üzeri Şerefiye'ye vardılar. Oradan Ovacık ve Çırçır yoluyla Çamlıbel Dağlarına vurdular.

Köylerinden ayrılalı uzun zaman olmuştu ve bu uzun zamanı yollarda yürüyerek geçirmişlerdi. Uzun bir süredir yaya yürüyerek yol alıp taa Çamlıbel Dağlarına gelmiş olan kadın ve çocukların düşüncelerini bu dağların amansız eşkiyasının korkusu doldurmuştu. Kendisi hakkında bir sürü şey konuşulup efsaneleştirilen bu dağ, bir dev korkunçluğuyla önlerine gelip dikilmişti.

Havalar oldukça kırılmış, kar ve tipiden eser kalmamıştı. Ancak ıssız ve ormanlarla kaplı olan Çamlıbel Dağı eşkiya sürülerinin asıp kestikleri, ferman dinlemez oldukları bir ücra yer olduğu için korkuları daha da büyümüştü. Şimdi bu dağı emniyetle nasıl aşabileceklerinin endişesini yaşıyor, günlerdir bu dağlardaki eşkiyayı konuşuyor fakat gidilecek başka bir yol da olmadığı için eşkiyayla karşılaşma tehlikesini göze alarak ve Allah'a sığınarak buradan yollarına devam ediyorlardı.

Dağın yukarılarında bir yere vardıklarında çamlık yeşil bir düzlükte yemek yemek için mola verdiler, öküzlerini otlatmak için boyunduruklarını açtılar ve gözlerinin önünde onları, otlamaları için serbest bıraktılar.

Ateşler yakıp bir yandan ısındılar, bir yandan kuru ve kimbilir kaç günlük bayat ekmeklerinin son kalan kısmından birer küçük parçasını suya batırarak katıksız yediler. O kadar aç idiler ki, kupkuru ekmek parçası onlara dünyanın en lezzetli yemeği gibi geldi.

Açlık ne korkunç şeydi.

Aç olan insan neler yemez.

Bunu açtan başka kimse bilmez.

Açlıktan ölmek insana tuhaf gelir ve insan buna inanamaz, ta ki, o an gelinceye kadar.

Açlık, insana neler yaptırmaz.

Allah kimseyi açlıkla terbiye etmesin. Kadınlar, hem ne kadar daha yiyeceklerinin kaldığından bahsediyor hem de önlerine her an çıkması mümkün olan eşkıya sürüsünü konuşuyorlardı. Hafız, yanlarında oturmuş onları dinliyordu.

Gülsüme :

— Hafız ağam, bu eşkıya denen herifler neyin nesi? Hiç bu zamanda, düşmanla savaşırken eşkıya da olur muymuş?

Hafız, boynunu yana büktü :

— Ne yaparsın bacım. Dünyada çeşit çeşit insan var. Kimi iyi, kimi kötü.

— Yani bu eşkıya işi doğru mu, demek istiyorsun?

— Doğru ya, doğru. Adı bile var, domuzun.

— Adı neymiş, iblisin?

— Kör Musa, Musa Çavuş da diyorlar.

— Kör müymüş bu kâfir? Hem de çavuş.

— Körmüş, ya, körmüş. Bir gözü kurşunla delinmiş de gebermemiş lağin. Ne çavuşu olduğunu bilen yok, adı öyle herhalde.

— Bu kör haliyle etrafı yakıp yıkarak, yakayı ele vermeden nasıl da nam salmış iblis.

— İnsan istemesin, bir isterse onun yapmayacağı olmaz. Denizin üstünde yürüyeceğim der de azmederse, bil ki yürür. Havada uçmadı mı insan, uçtu?

— Hayır, insan yapmaya her şeyi yapar da, bizim anlamadığımız şu ki, bu ölüm kalım zamanında, düşmanın vatanı yakıp yıktığı, canları, namusları aldığı bir zamanda bu kâfirde hiç mi din iman yok ki, böyle yapıyor. Devlet bir yandan düşmanla, bir yandan da bu domuzlarla mı uğraşacak? Bunların katli gerekmiyor mu?

— Katli bin defa, belki de yüz bin defa gerekiyor ama neylersin ki, devletin tırnakları tutmuyor. Kaç yıldır savaşa savaşa bitkin hale geldi de, devlet, dış gailelerden başını kaldırıp bu Allah'ın belâlarına dönecek fırsatı bulamıyor. Moskofla mı uğraşsın, yoksa bu Moskoflarla mı?

— Devleti korumaz, onu her şeyden üstün tutup ona saygı göstermezsek o da zayıflar, zayıflayınca bizi koruyamaz hale gelir, biz de böyle sürüm sürüm sürünürüz. İşte misali. Devleti güçsüz olanın ne şerefi kalır, ne namusu, ne de malı. Biz buna tam örneğiz. Devletimiz bizi koruyamayınca düştüğümüz durumlara bakın. Önümüzde Moskof düşmanı, arkamızda vatan hainleri. Bunlar halktan para, altın, yiyecek gibi ne bulurlarsa gasbeder, kendilerine karşı çıkanları hemen acımadan öldürürler.

— Bunlar din iman tanımaz hainlerdir, her şeyi yaparlar, her melaneti yerler. Bunlar Allah'tan korkmaz, kuldan utanmazlar.

— Milletin aslan gibi yiğitleri düşmana karşı vatanı korurken savaşıp ölürler de, bu pislikler geride sağ kalır ve kurtulmuş vatanın nimetlerini yerler. Düşününce ne korkunç bir durum ortaya çıkıyor. Böyle bir durumla karşılaşan devlet, bu, lağımdan daha pis ve adi olan gürühu mutlaka temizlemeli, vatan topraklarını bunların şerrinden masun tutmalıdır.

Gülsüme, ellerini dua eder şekilde yukarı kaldırarak :

— Hey ulu Allah'ım, versene bu gâvur döllerinin belâlarını, versene,

Diye dua etti.

— Sabret kızım, sabret. Yakında onlar belalarını öyle bir bulacaklar ki.

— Ne vicdanı kararmış domuzlar bunlar. Herkes canı ve malıyla düşmana karşı durup onunla boğuşurken ölsün, kırılsın sen, yol kes, adam öldür. Bunlar mutlaka içimizdeki gâvur dölleridirler.

— Ya şimdi bizim etrafımızı sararlarsa? Bu ıssız dağlarda kimseler de yok. Baksana gelip geçen bir tek kul bile gözükmüyor. Hoş görünse bile ne yapabilirler ki? İnşallah bize böyle bir şey rastlamaz da salimen bu dağları aşar gideriz.

Orada onları dinleyenler hepsi bir ağızdan :

— İnşallah, inşallah. Allah sabi sübyana acır inşallah.

Tekrar yola koyulana kadar konuştukları tek şey hemen hemen Kör Musa idi, yolda da hep o konuşuldu.

Çamlıbel Dağlarının yüksek tepelerini aşıp zirveye yaklaştılar. Buralara gelinceye kadar tek canlı kula rastlamadılar. Ne ıssız dağlardı oralar. Bu yollarda hiçkimsenin görülmemesi onların korkularını artırıyor, eşkıyanın bu bölgede olduğu ihtimalini kesinleştirir gibi oluyordu. Şu ana kadar herhangi bir eşkıyaya rastlamamış olmaları kadınları ümitlendiriyor, çocukları sevindiriyordu.

Kuzey tarafa bakan ağaçlık bir yamaçtan hafif ve tatlı bir meyille aşacakları ikinci bir tepenin eteklerine doğru giderken, nereden ve nasıl çıktıklarını görüp anlayamadıkları, şeytanlar gibi, silahlı adamların aniden etraflarını sardıklarını görünce kadın ve çocuklar bağırtı ve çığlıklarla Hafız'ın etrafına doluştular, bütün kurtuluş ümitlerini bu yaşlı adama bağladılar. Halbuki onun elinden ne gelirdi.

İnsan bu, anlaşılmaz.

Nice yıllar taşlara tapmadı mı?

Zenginliğe, haşmete, ordulara sahip nice taht ve ilim sahipleri bir taşa, bir hayvana, bir ota tapıp ondan yardım dilemedi mi, onların karşısında diz çöküp yalvarmadı mı?

Aynı onlar gibi şimdi de bu kadın ve çocuklar kendisini bile bu eşkıyalardan koruyamayacak bir adamdan yardım istiyor, bütün ümitlerini ona bağlıyorlardı.

Yürekleri tir tir titriyor, bacakları tutmuyordu. Etraflarında bir halka oluşturmuş ve bu halkayı gittikçe daraltan eli silahlı eşkıyalar, iyi bir av bulmuş olmanın sevincini belli ediyorlardı. Saçları sakalları birbirine karışmış, insanlıktan çıkmış bu haydutların böyle, silahla-

rını kendilerine doğrultmuş olarak yürümeleri zavallıları perişan ediyordu.

Gülsüme, Hafız'ın eteğini çekti ve fısıltı halinde :

— Ne düşünüyorsun, ne yapacağız,

Dedi.

Hafız, ne yapacağını bilemez halde, kararsız :

— Bekleyelim bakalım,

Dedi ve etrafındakilere işittirecek kadar bir sesle devam etti :

— Hiç telaş etmeyin. Korktuğunuzu hiç belli etmeyin. Allah büyüktür.

Çember iyice yaklaştıktan sonra bir eşkıya bağırdı :

— Aynen böyle olduğunuz gibi toplu halde ileri doğru yürüyün.

Tutmayan bacaklarının zoraki adımlarıyla büyük bir korku ve endişe içinde, etraflarında eşkıyalar oldukları halde tepenin aşağısına doğru yürüdüler. Tepenin yarısına kadar indikleri bir sırada, yoldan çıkarak sol taraftaki koruluğun ortasında bulunan ve yoldan görülmeyen düz bir çayırlığa gitmeleri için aynı ses bir daha emir verdi :

— Sol taraftaki ağaçlığın ortasındaki çimene doğru gidin ve orada durun.

Yoldan saptırdıklarını ve ormanın içlerine doğru götürüldüklerini gören kadınlar, önce tereddüt edip yürümek istemediler ve durakladılar. Onların durduğunu gören eşkıyalar, ikinci bir emirle tekrar bağırdılar :

— Durmayın, yürüyün.

Ses, kesindi ve tehdit ediciydi.

Çare yoktu, yürüyeceklerdi.

Belirlenen çimenlik alana geldiklerinde birbirlerine sokulmuş durumda, olacakları bekleyen kadınların bir kısmı ağlamaya başlayınca çocuklar büyük bir vaveyla kopardılar.

Hafız, onlara cesaret vermek istedi :

— Susun, telaşa kapılmayın dedim size. Durun bakalım ne olacak. Bu kâfirin adı Müslüman adı, belki moskof gibi olmazlar.

İki üç dakika sonra çemberin dışından, nereden çıktığı belli olmayan biri, atının üstünde dörtnala çıka geldi ve atını doğru arabaların bulunduğu yere sürdü. Kimse gözlerini kaldırıp yukarı, ona bakamıyordu. Atın üstündeki bu adamı ancak kaçamak bakışlarla görebiliyorlardı. Dimdik baksalar hemen orada öldürüleceklerini düşünüyorlardı.

Hafız, gelene iyice baktı ve kim olduğunu anlamakta gecikmedi: Bu, eşkıya başı Kör Musa olacaktı. Orta boylu tıknaz bir adama benziyordu; atın üstünde dimdik ve merhametsiz duruyordu. Kırçıl sakalları ve başındaki serpuşuyla daha da tıknazlaşmış, besili bir domuza benziyordu. Sağ gözü, yuvasından dışarı çıkmış, sanki göz çukuruna yerleştirilmiş boz bir çakıl taşını andırıyordu. Dışarıya fırlamış görünen gözün siyahıyla beyazı birbirine karışmış, ortaya, ne olduğu anlaşılmaz uçuk maviye dönük bir tümsek çıkmıştı.

Belinde iki çakmaklı tabanca, kuşağının arasında gümüş kakmalı bir hançer duruyordu. Kaşları çatık fakat yüzünden ne düşündüğünü, ne yapacağını anlamak mümkün görünmüyordu.

İhtiyar bir adamla bu kadar kadın ve çocuğun bu ıssız dağlarda, bir sürü eşkıyanın cirit attığı bir zamanda nasıl oluyor da dolaştıklarını bir türlü anlayamıyordu. Bunlarda hiç mi akıl yoktu? Buralardan geçmenin tehlikelerini hiç mi sorup öğrenmemişti bunlar? Yoksa deli divane miydiler ki, kadın başlarına ıssız dağları aşmaya çalışıyorlardı?

Kör Musa, atından inmeden bir yandan, birbirlerine sokulmuş koyunlar gibi duran, için için ağlaşan ve yüzlerini iyice kapatmaya çalışan kadınlara ve onların eteklerine yapışmış gerilmiş gözlerle kendisine bakan çocuklara bakıyor, bir yandan neden bu dağları seçtiklerini anlamaya çalışıyordu.

Atının üstünden ifadesiz bir yüzle Hafız'a seslendi :

— Söyle bakalım, ihtiyar, sen kimsin ve böyle nereden geliyorsunuz? Ve bu ıssız dağları hiç mi sorup öğrenmeden bu dağlara tırmandın?

Hafız, bir kaç defa yutkundu, konuşamadı. Bir daha denedi ve zor çıkan bir sesle :

— Biz muhaciriz, ağam. Düşmanın kahrından ve zulmünden kaçtık. İki üç aydır aç susuz, kar kış yollardayız.

— Düşmandan mı kaçtınız? Hangi düşmandan?

— Moskof ve Ermeni düşmanından. Bizim asker düşmanla çarpışıyor. Oğullarımız oralarda şehit oldu. Düşmanlar topraklarımızı, mallarımızı yağmaladı. Evlerimizi yakıp yıktı. Hayvanlarımızı kesip doğradı. Halka büyük zulümler etti. Biz de canımızı ve namusumuzu kurtarmak için düşmanın ayak basamayacağı yerlere göç etmek zorunda kaldık. Böyle Çorum'a kadar gideceğiz.

Kör Musa kesin konuştu :

— Köydeki para ve altınlarınızı yanınıza almadınız mı?

— Düşman bizde bir şey bırakmadı, hepsini aldı.

Kör Musa, önce serpuşunu kafasına daha iyi yerleştirdi daha sonra elini hançerinin kabzasına götürerek :

— Eee, bu taraflarda benim hüküm sürdüğümü hiç duymadınız mı?

— Duymaz olur muyuz, ağam? Her tarafta senden söz ediliyor, ama biz, sizin, düşman zulmü görmüş insanlara dokunmayacağınıza inandığımız için bu kestirme yolu seçtik.

Kör Musa, öfkelenmiş gibi :

— Sana dokunmayalım, ona dokunmayalım; ya biz bu kadar askeri ne ile besleyelim,

Diye eliyle eşkıya sürüsünü gösterdi.

Eşkıya ve haydutlarına asker diye hitabeden bu eşkıya başının mantığına çocuklar bile şaştı. Onların bildiği asker, düşmanla vatan için çarpışan insanlara denirdi. Halbuki bu herif, kendi kanından, kendi dilinden olan zengin fakir, zalim ve mazlum kimi buluyorsa onu soyuyor, öldürüyor, dilediğini dağa kaldırıyordu.

Kör Musa, atının üstünde geriye dönüp iki üç isim bağırdı. Hemen o anda eşkıyaların arasından iri yarı, palabıyıkları kulaklarının ardına kadar uzanan, bellerindeki kuşaklarının arasına sokulmuş iki kama ve bir çakmaklı tabanca duran, omuzlarında mavzerleriyle üç haydut çıktı ve Kör Musa'ya doğru tam bir asker gibi yürüdüler, onun yanına gelip durdualr :

— Buyur, ağam.

Üç adamının yanına gelmelerinden sonra atını biraz daha ileri doğru sürdü ve herkesin duyabileceği bir sesle :

— Bu kadınlar ve çocuklar üstlerinde, başlarında, kol ve parmaklarında nekadar para, altın varsa hepsini çıkarıp ortaya koysunlar. Hiç beklenmesin,

Dedi.

Adamları aynı emri yüksek sesle herkese duyurdular.

Üç eşkıyadan biri biraz rahatsız gibi görünüyor, Kör Musa'ya bir şeyler söylemek istiyor gibi bir tavır takınıyordu. Başı yerde ağır ağır ona doğru yürüdü ve yanına varınca :

— Başüstüne, ağam, beni bağışlarsan bunları bırakalım. Bunlar düşman zulmü görmüş kadın ve çocuklar. Bırakalım gitsinler,

Dedi.

Kör Musa, son derece öfkelenmiş bir halde :

— Ben ne dediysem siz onu yapın,

Dedi.

Emir alan üç eşkıya, tereddüt eden kadınlara duyurmak için emri bir defa daha tekrarladılar :

— Kendiniz üzerlerinizdekileri çıkarıp ortaya koymazsanız üzerlerinizi biz ararız,

Deyince, akılları başlarından giden kadınlar, gizli gizli Hafız'a baktılar. Hafız, korka korka kelleyi koltuğa alarak Kör Musa'ya yaklaştı ve son derece cılız bir sesle :

— Ağam, sana kâfirin bizde bir şey bırakmayıp aldığını söyledim. Bize inan, himmet et de bırak bizi gidelim,

Diye boynunu kırdı.

Kör Musa, büyük bir adam pozuyla :

— Çekil git buradan. Ben bir şeyi bir defa derim, tekrarlamam,

Diye tehdit ederek konuşunca Hafız, kadınlara döndü ve ellerini iki yana açarak çaresiz kaldığını belirtti :

— Ne yapalım. Çaresiz, kalan neyimiz varsa hepsini vereceğiz. Üst başınızda bir şey saklamayın. Bunlar kâfirden farksız.

Kadınların çoğunda ziynet eşyası kalmamıştı, bir kısmında zaten yoktu. Kimisinde, Suşehri'nde çalışarak kazanmış oldukları bir kaç kuruş para vardı. Neleri varsa, paraları dahil, hepsini ortada duran bezin üstüne attılar. Bezin üstünde pek az bir varlığın biriktiğini gören Kör Musa :

— Bu kadar mı varlığınız var? Tekrar ediyorum, üstünüzde bir kuruş bile saklamayacak, hepsini vereceksiniz, yoksa üstünüzü ellerimle ararım. Bir şey bulursam kadın madın dinlemem çam ağacına asarım,

Dedi.

Kadınlar, dehşetle birbirlerine baktılar.

— Anam bacım, neyimiz varsa verdik, kuruş kalmadı hiçbirimizde, bu kâfir neyi arayacak?

Gülsüme, Hafız'a seslendi :

— Kimsede bir şey yok. Kaç aydan beri aç susuz yollardayız, bizde ne kalır? Bir iplik bile saklamadık. Allah belalarını versin.

— Kime kalmış yaptığı? Yakındır zevali inşallah.

Kimsede, artık, bir hareket görülmeyince Kör Musa adamına seslendi :

— Ahmetli,

Üç hayduttan biri ileri geldi :

— Buyur, ağam.

— Sen ileri git de kadın ve çocukların üstünü başını bir bir ara.

Herkes bu emri duymuştu ve ne yapacaklarını şaşırmışlardı.

Ahmetli, önce Kör Musaya baktı, onun kesinkes kararlı olduğunu görünce ağır ağır başı yerde, kalabalığa doğru yürüdü. Hayatında yapmadığı, yapmayı bile hayaline getirmediği bir işi, kanayaklıyı arayacaktı. Tüyleri diken diken oldu. Elin namuslu kadınlarına el sürecekti. Durdu. Bir karar veremedi ve tekrar yüdürü. Bir kaç oğlan çocuğunun üstünü aradı, bir şey bulamadı.

Aramanın ciddi olarak yapıldığını gören kadın ve kızlar, deli gibi oldular ve Hafız'ın yanına giderek bu işe bir çare bulmasını istediler :

— Sen de biliyorsun ki, bir şeyimiz kalmadı. Bu domuz neden bize inanmaz da el elini üstümüze dokundurmaya kalkar? Kur'ana yemin edelim, belki inanır, ne dersin?

Hafız, daha önce reddedilmesine aldırmadan Kör Musa'nın atına doğru yürüdü :

— Ağam, inan bize, bir şeyimiz kalmadı. Sadece çoluk çocuğun nafakası bir kaç parça kuru ekmekle, topu topu bir iki ölçek buğday. Gel, yiğitlik et de kadınlara hakaret olmasın. İstersen, hepsi tek tek Kur'ana el bassınlar.

Adamı Ahmetli'nin, çocuklardan aramaya başlamasına rağmen, kendilerine de sıranın geleceğini anlamış olmaları gereken kadınların, bundan korkarak üzerlerinde sakladıkları şey varsa ortaya koyacaklarını düşünen fakat böyle bir şeyin olmadığını görerek gerçekten başka varlıklarının olmadığına inanan Kör Musa, Hafız'ın bu teklifiyle daha da ikna olarak kadınları aratmaktan vaz geçti.

Ahmetli'ye bağırarak :

— Para ve altınları al, yaz, yazıyı bana ver,

Dedi.

Ahmetli, kadınlara dokunmayacağının sevinciyle süratle, bezin üstüne atılmış olan ne varsa kapıp yazdı ve aynı hızla ikisini de Kör Musa'ya uzattı :

— Buyur ağam.

Kör Musa, kâğıdı ve paraları, iç cebinden çıkardığı büyükçe meşin bir keseye koyup cebine yerleştirdi ve emin olup olmadığını kontrol ederek Hafız'a döndü :

— Söyle kadınlara, arabalarda nekadar yiyecek veya giyecek varsa hepsini indirsinler ve bize teslim etsinler.

Bunu duyunca kadınlar, büyük bir şaşkınlık içine düştüler. Bu nasıl olurdu? Zaten yiyecek olarak neleri vardı? Birkaç parça kuru ekmek, çorba yapmak için bir-

kaç ölçek buğday. Onları tane tane yemiş ve buraya kadar aç susuz idare etmişlerdi. Şimdi bunları alırlarsa şu çocuklar ne yaparlardı, hepsi yolda ölür giderlerdi. Avurtları çökmüş, kaburga kemikleri tek tek sayılan, kol ve bacakları birer çöp gibi duran, açlıktan yürümeye bile mecalleri kalmamış, yollarda perperişan sürünen bu zavallı çoluk çocuğun bir lokma ekmeğine göz diken bu dinsizler nasıl insanlardı? Bu ıssız ve ulu dağlarda yiyeceksiz ne yapacaklardı? Sadece ot yemekle yol yürünür, gidilir miydi?

Büyük bir endişeye kapılan kadınlar, son bir rica için Kör Musa'ya yalvardılar :

— Ağam, ne olur, şu sabilere acı, bu dağı aşacak kadar hiç değil bir kaç lokma ekmek bırak.

Kör Musa, hiddetli bir sesle :

— Bu iş tamamlandı,

Dedi ve adamlarına dönerek :

— Hadin, ne bekliyorsunuz, erzakları atlara yükleyin,

Diye bağırdı.

Kadınlar, gözlerinden yaşlar döküle döküle, çorba yaptıkları az miktarda kalmış buğdaylarını, binbir hesapla ekmek yaptıkları tükenmek üzere olan unlarını, bazılarında bulunan az miktardaki iç yağlarını elleri titreye titreye yere koydular.

Üç haydut, hızla yiyeceklere yaklaştılar ve yerde ne varsa hepsini alıp çuvallara doldurarak hayvanlara yüklediler.

Kör Musa, atını kadınlara doğru sürdü ve hepsine tek sıra halinde dizilmelerini söyledi. Kadınlar, bunun

anlamını, içlerinden bazılarının alınıp götürüleceği şeklinde yorumlayarak sıraya geçmek istemediler. Bunun bir faydasının olmayacağını, aksine, felaket getireceğini düşünen Hafız, henüz ümitlerini yitirmemişti :

— Sonuna kadar yumuşak ve telaşsız olalım. Yiyecek ve paralarımız gitti, şerefimizi kurtaralım,

Dedi.

Herkes, endişeyle tek sıra olur gibi yaptı ve yüzlerini yaşmaklarıyla iyice örterek tetikte beklediler.

Kör Musa, adamına :

— Herkesin ayağına bak, çarığı işe yarayanların çarıklarını al,

Diye emir verdi.

Haydut, kadınların ayaklarındaki çarıklara bir bir baktı. Her nekadar işe yarayan çarıklar var idiyse de içinden onları almak gelmedi ve Kör Mus'nın da oradan uzaklaşmasından faydalanarak kimseye dokunmadı.

— Hadin gidin. Biz olsak size dokunmazdık. Bu domuzdan hepimiz it gibi korkarız da yanından bile kaçıp gidemeyiz. Yoksa size şu yaptıklarımızı kendi rızamızla yapmış değiliz, bunu bilin,

Diyerek öteye doğru yürüdü.

Ve eşkiyaların hepsi atlarına binerek hızla güneye doğru oradan uzaklaştılar. Bir dakika gibi kısa bir zamanda görünürde tek bir eşkiya kalmamıştı.

Şaşkınlıklarını üstlerinden atamayan ve hâlâ şaşkın şaşkın etrafına bakan kadın ve çocuklar, yiyeceklerinin ve bir kaç kuruş paralarının gasbedilmiş olmasının yaşa-

malarına getirmiş olduğu büyük tehlikeyi düşünerek ne yapacaklarını bilemez halde toparlanmaya çalıştılar.

Gülsüme :

— Şükredelim ki, öküzlerimizi almadılar, herhalde akıllarına gelmedi, yoksa bırakırlar mıydı?

— Acılanıp, hastalanmanın zamanı değil. Olan oldu. Bunlara katlanacağız.

Gülsüme, aklına bir çare getiremeden konuştu :

— Oflayıp poflayarak vakit kaybetmeyelim ve hemen yola çıkarak en yakın olan köye varalım. Başka çare yok,

Hemen toparlandılar ve önlerindeki tepeyi kısa bir zamanda aşarak yamaçlara aşağı âdeta koşarak yürüdüler. Hiç durmadan yol aldıkları için açlıktan yürüyemeyenleri hemen arabaların üstüne atıyor, onların dinlenip az da olsa enerjilerini toplamaları sağlandıktan sonra yürüyüp yorulanlarla yer değiştirmeleri sıraya konuyordu.

Bir kaç saat yol yürüdüklerinde açlıkları dayanılmaz hal alıyordu. Sağdan soldan topladıkları otları yiyorlar fakat ekmek olmadığı için açlıklarını dindiremiyor, karınlarında meydana gelen ağrıların önüne geçemiyorlardı. Kısa zamanda mide ve karın ağrıları başladı, kusmalar birbirini takip etti, ishaller onlarda takat bırakmadı. Öyle oldular ki, bir lokma unlu besini bütün bir hayata değer görmeye başladılar. Bir buğday, ya da arpa tanesi için neler yapmazlardı.

Yollarda, yer yer at ve eşek pislikleri içinde gördüğü arpa veya buğday tanelerini toplamayı düşünen Gülsüme, bu düşüncesini arkadaşlarına söyledi ve herkes etrafa yayılarak at ve eşek pisliği aramaya başladı. Bu pislikler, gözlerine birer hazine gibi görünüyor, gördükleri yerlerde hızla elleriyle onları didik didik ederek içlerinde hu-

bubat tanelerini arıyorlardı. Çoğu kere elleri boş dönüyor, buldukları taneleri yıkayarak temizledikten sonra ateşin üstünde kavurarak tane tane bölüşüyorlardı. Kavrulmuş bir buğday tanesi yiyebilmek saadetine herkes ulaşamıyor, bulanlar bazan çiğ çiğ yiyor, kimseye göstermek istemiyorlardı. Yol boyu düşüncelerini saran tek şey bir topak at veya eşek pisliği bulup onu didiklemekti. Bir hayvan pisliğini aynı anda gören çocuklar veya kadınlar birden onun üstüne koşuyor, kim önce yetişiyorsa o kapıyordu. Aynı anda pisliğe ulaşanlar hızla ellerini ona uzatıyor, kim ne kapıyorsa onunla yetiniyordu. Bazan koca bir pisliğin içinde tek bir tanenin çıkmadığı oluyor gayretlerinin boşa gitmesine üzülüyorlardı. Hayvanlar tarafından hazmedilip özü alınmış da olsa bir hububat tanesi onlara bir hazine kadar kıymetli görünüyordu.

Nihayet akşama doğru, dağların en alt eteklerindeki bir köye ulaşabildiler. Belki de bir kısmı ölmek üzereydi. Köylüler, bu zamana kadar bu kadar aç ve sefil olmuş bir muhacir grubunun buralardan geçmemiş olduğunu söyleyerek, kendilerine karşı büyük merhamet duydukları bu insanların başlarından bir olayın geçmiş olduğunu tahmin ederek onlara ne olduğunu sordular. Eşkıya Kör Musa'nın gazabına uğradıklarını söyleyince bu Allah'sıza hep birlikte beddua edip Allah'tan bela dilediler. Köyün bütün evlerinden camiye toplanan yemekleri yiyip bitirmeleri mümkün değildi. Kap kap yemekler yığıldı, yenen yendi, yenmeyen ya ertesi güne bırakıldı, ya da ilerde yemek üzere bezlere sarılarak muhafaza edildi.

Ertesi günü kuşluk vakti yola çıkmazdan önce bütün köylüler onlara iki günlük yiyecek temin ettiler ve onları öyle yola koydular.

Haftalarca yol alarak Çamlıbel, Heris, Zile, Varay yoluyla Mecitözü'ne geldiler. Bir kısmı Mecitözü'nü yerleşmek için uygun görerek orada kaldı; diğerleri daha da ötelere giderek, hangi sebeple olduğu bilinmez, Gümüşhacıköy ve Çorum'un yakın köylerine yerleştiler.

Gülsüme, Analiz'i ve kızını da yanına alarak Samiye ile birlikte oldukça büyük gruba katıldı ve Hafız'ı beraberlerine aldıktan sonra fikrini söyledi :

— Ağa, sen de gelirsen epeyce varız. İçimizde Gümüşhacıköyün köylerinde kalma isteği var, ne dersin? Sen benim amcam sayılırsın, bizden ayrılma.

Yaşlı Hafız, dört aya yakın yol yürümelerinin verdiği yorgunluk, açlık, sefaletten sonra gene yol yürümeyi pek göze alamadı ve bu fikre karşı isteksiz göründü. Gülsüme, akrabası olan Hafızı ikna etmek için ısrar etti ve bu ısrarlar karşısında o da onlarla beraber gitmeye razı oldu.

Yeniden yola çıktılar.

Bu defa aç değillerdi ve bir eşkıya korkusu da yoktu. Yol üzerinde sık sık köylere uğradıkları için büyük açlıklar çekmediler ve sonunda Gümüşhacıköy'e vardılar.

On gün kasabanın merkez camiinin hemen yanındaki medresenin odalarında yatıp kalktılar ve buldukları kadar yiyecekle yetinmeye gayret ettiler. Geldiklerinin onbirinci gününde iki gruba ayrılarak birbirine yakın iki köye yerleştiler.

Gülsüme ve kızı Samiye, Analiz ile kızını da beraberlerine alarak uzun zamandan beri ıssız kalmış eski, üstü toprak damla örtülü bir ev buldular.

Köyde arazi genişti ve erkeklerin çoğu askere gitmiş oldukları için zıraat yapacak pek insan kalmamıştı. Köydeki tarlalar kadınlar tarafından işleniyor, ekilip biçiliyordu fakat çoğu arazi de boş duruyordu.

Bu boş araziler, sahipleri tarafından muhacirlere yarılığa veriliyordu.

Başlangıçta köylüler Gülsüme'ye yardım ettiler ve bir süre kendilerine yetecek kadar, az da olsa, yiyecek yardımı yaptılar; onların kendi ekinleri yetişinceye kadar ellerini üzerlerinden çekmediler. Elbette ki Gülsüme ve beraberindekiler, büyük sıkıntılar çekiyorlardı. Yoksulluk ileri derecede idi. Buralarda eş ve dostlarından, akrabalarından, yer ve yurtlarından, topraklarından ayrı, içleri hasretin kavurucu ateşiyle yanık, yürekleri yaralı yaşayacaklardı ama düşman şerrinden uzak, kendi dilini konuşan, kendi dininden, müşterek geçmişi ortaklaşa paylaşan merhametli insanların arasında namus ve şereflerinden emin, geceleri korkusuz bir hayat süreceklerini düşünerek teselli buluyorlardı. Hele, bir gün gelir de memleketleri düşmandan temizlenir; yine yurtlarına dönerlerse işte o zaman çekmiş oldukları bütün sıkıntılar unutulacaktı. Kendi vatanlarına dönüp kaybettiklerini belki tekrar bulacak, onlara kavuşacaklardı; onlara kavuşamasalar da birlikte bulundukları yerleri görüp oralarda yeniden o hatıraları yaşamak bile onlara yeterli gelecekti. Ve burada bu ümitlerle yaşayacaklardı.

Gelecek ne getirecekti, bilinmezdi.

Ama onlar, ümitlerini tüketmeyecek, hayallerini daima canlı tutacak, hayallerinin gerçeğe dönüşmesi için çalışıp çaba gösterecekler ve geçmişi geleceğe aktaracaklardı.

Geçmiş, bütün tecrübeleriyle yaşanmıştı, biliniyordu ve bu özelliğiyle onun, geleceğe taşınması kolay olacaktı. Ya gelecek? O, hayatın en zor bölümüydü, çünkü meçhuldü. Bu yüzden onlar, geçmiş ve bugünle yaşamayı yeterli görüyor, geleceği sadece hayal ediyorlardı.

Yavaş yavaş evlerine, köye, köydeki insanlara alışıyorlardı. Kendi köylerinden pek farklı değildi buralar. Ekin ekilip biçiliyor, bağ bahçe yapılıyor, hayvan besleniyordu. İşlerin gerek mahiyetleri, gerek yapılış şekilleri de aynıydı. Pek az farklılıklar vardı ki, bunlar, hayatlarını hemen hemen hiç etkilemiyordu.

İnsanları da aynıydı.

Kadınlar, küçük değişikliklerle kendileri gibi giyiniyor, yemek pişiriyor, hayvanlara bakıyor, tarlalarda çalışıyorlardı. Kocaları askere gitmiş olup evinde erkeği kalmamış olanlar sabanlarını kendileri tutuyor, kendileri ekip biçiyor, kendileri taşıyıp harman yapıyorlardı. Erkeklerin yaptıkları bütün işler kadınların sırtlarına yüklenmişti ve onlar, bunların altından ezilmeden çıkabiliyorlardı.

İlk bir iki ay yerleşme, çevreyi tanıma, insanlarına alışmayla geçti ve kadındaki o müthiş çevreye intibak etme yeteneğiyle kısa zamanda kendilerini uzun süreden beri buralarda yaşamış gibi hissetmeye başladılar.

Zaman zaman, yakın köylere yerleşmiş olan akraba ve köylüleri ile buluşuyor, sık sık gidip gelmeleri ihmal etmiyorlardı. Böylece, bir yandan hasretliklerini giderirlerken öte yandan eski toprak ve hayatlarına bağlılıkları, oralara yine kavuşma istekleri canlı tutuluyor, tazelenip gelişiyor ve kesintiye uğramıyordu.

Kendi aralarında sıkı bir münasebeti devam ettirirlerken yerli köylülerle de ilişkilerini en üst düzeyde tutu-

yorlardı. Gelişen bu ilişkiler çerçevesinde ileri derecede yardımlaşıyor, arada sırada onlardan hayvan ve malzeme yardımı görüyor, bunlara karşılık bedenleriyle yardımda bulunuyorlardı.

Köylüler, 'muhacir' kelimesini düşmandan zulüm ve zarar görüp yerini yurdunu terk etmek zorunda kalan mazlum insanlar anlamında, bunlar için kullanıyor, böyle bir anlayış kendilerini onlara daha çok yaklaştırıyordu. Bundan da öteye, düşman zulmü görmemiş insanlar olarak kendilerini onlara karşı borçlu hissediyorlardı.

Ve hayat, yeniden endişesiz, ümit dolu, can ve şeref korkusu olmadan başlıyordu. Bunun, kadın için anlamı tarif edilemezdi. Bunun anlamını ancak düşman tarafından alçaltılan kadın bilirdi.

VI

Köye gelişlerinin belki de üçüncü ayıydı. Bir gün akşama doğru, bir muhacir grubunun daha köye geldiği haberi Gülsüme'ye ulaşınca heyecanla koşarak köy camisinin bulunduğu meydana gittiler. Oraya vardıklarında kendi köy ve akrabalarından onbeş kişilik bir grubu görünce düşüp bayılacak gibi oldular, sarılıp ağlaştılar ve onları alarak evlerine götürdüler. Sabahlara kadar uyumadan konuşup koklaştılar. Acı tatlı, geçmişten bahsederek ağlaştılar.

Bu grup, Mecitözü'nde kendilerinden ayrılarak oralarda kalmış olanların teşkil ettikleri gruptu. Pek alışamadıkları yer olarak tarif ettikleri bu yerlerden ayrılarak buraya kadar gelmeyi düşünmüş ve öyle de yapmış-

lardı. Herhalde, burada birlikte daha da mutlu olabileceklerini tahmin ediyorlardı :

— Sizden ayrılınca kendimizi oralarda yapayalnız hissettik ve bir türlü rahat edemedik, oralara alışamadık.

Gülsüme, onları can kulağıyla dinliyor ve sık sık başını sallayarak tasdik ediyordu.

— Ne demek. İnsan, bir ömür beraber yaşadığı insanlardan, ömrünü harcadığı yerlerden ayrı düşünce ne olur?

— Duramadık, kopup geldik onca yolu. Alışamadık bir kere. Böyle olunca da aç olup birlikte olmayı istedi canımız.

—Çok iyi ettiniz, çok. Biz de burada daha kalabalık olunca geçmişimizden daha çok bahseder, daha çok tazeleniriz. Fazla yabancılık çekmeyiz. Buranın insanları da çok iyi.

Bir hafta kadar birlikte kaldıktan sonra köyün öte başında boş evler bulundu ve yeni gelenler oralara yerleştirildiler. Onlar da ötekiler gibi hayatlarını bir düzene sokarak çalışmaya başladılar.

Günler günleri kovaladı, aylar ayları.

Derken birinci yıllarını doldurdular.

Ambarlarına ekin koydular.

Tandırları ve ocakları tüttü.

Kaplarında yemekler pişirip, yavan da olsa, korkusuz yediler.

Akşamları kapılarını kitleyip düşman şerrinden uzak, huzurla uyudular.

Sabahları tarlalara gidip, kırda bayırda ürkmeden çalışıp çabaladılar.

Evlerinin sıcağında ısındılar.

Komşularına, akrabalarına oturmaya gittiler.

Yardımlarını kimseden esirgemediler.

Kimse onları yardımsız bırakmadı.

Hiç gülemediler, hep ağladılar.

Bazan hasta olunca üzüldüler, iyi olup sevindiler.

Her gün cephelerden iyi haberler beklediler, ümitlerle dolup taştılar, hayallerle beslendiler.

Allah'a durmadan yakardılar.

Köylerine dönüp oğullarını, kocalarını, kardeşlerini bularak yine birlikte yaşayabilecekleri günlerin tatlı hayallerini bir gün bile hatırlarından çıkarmadan yanık türküler söylediler, gizli gizli ağladılar.

Sabırla bekleyip, didindiler.

Yaşama azmiyle doluydular, toprağa yapışıp çalıştılar.

Kimseye bir kötülük düşünmediler.

Bu köyde kimseden bir kötülük görmediler.

Sövmediler, sövülmediler.

Dövmediler, dövülmediler.

Gözleri daima uzaklara baktı.

Vücutları burada, yürekleri yurtlarında kaldı.

Çalıştı çabaladılar, yiyip içip hep şükrettiler ama daima eğreti oturdular.

Ah, o günler, ah, o günler.

O güzel, mutlu günler.

Akıp giden ömürlerinden koparak bir daha geri gelmeyen günler.

Bir anını yeniden yaşayabilmek için şu anda bir ömür feda edilebilecek unutulmayan güzel hatıralar. Siz kendiliğinizden gelmeseniz de biz, sizi, taa yüreğimizin derinliklerinden çıkarıp önümüze koyarak yetinmeyi bilenlerdeniz.

Şükredenlerdeniz.

Bulursak yiyen, bulmazsak çalışıp sabredenlerdeniz.

Bizde yok diye, var olanlara heveslenmeyiz, onları kıskananları yadırgarız.

Varken sadece biz yemeyenlerdeniz, paylaşmayı çok severiz.

Olsa da versek, bayılırız.

Yardım etmek için can atarız, açılan her avuç, bükülen her boyun yüreğimizi derinden yaralar.

Yardıma muhtaç olduğumuz zaman bize yardım etmeyenlere kızmayız.

Kimsenin hiçbir şeyinde gözümüz olmaz.

Bizde gözü olanları asla hoş görmeyiz, sevmeyiz ve bağışlamayız.

Olsa da olmasa da, ne yapalım, biz böyleyiz.

Böyle olmayı doğru bir yol biliriz ve ondan ayrılmayız.

Bir tarafımızı hiç beğenmeyiz ve aptallık olarak görürüz, ama gene öyle oluruz: Biz unuturuz.

Kendi dilimizden, kendi dinimizden olanları çok severiz, ama yabancılara hiç karışmayız, onları hor görmeyiz. İnsana insan gözüyle bakarız.

Her koyun, kendi bacağından asılır deriz.

Düşmanımıza zulmetmekten nefret ederiz.

Ne yapalım, biz böyleyiz.

Kadınlarımızı, kızlarımızı namus ve şereflerimiz olarak görürüz, onlara kem gözle bakanları yüreğinden yüreğinden hançerleriz. Onları vatanımızla eş tutarız.

Her şeyi, ama her şeyi unuturuz, bunu asla unutmayız. Onları hayatımızın tek amacı sayarız.

İster beğenin, ister beğenmeyin, biz böyleyiz.

VII

Aynı köyde ikinci yılın yazını yaşıyorlardı.

Gülsüme, Analiz'i ve kızını kendi kızı gibi telakki ediyor, Ermeni olduklarını, dinlerinin Hıristiyan olduğunu hiç düşünmüyordu ve aklına bile getirmiyordu. Beraber kalıyorlardı. Çalışmaları bir, kazançları herkesin kendineydi. Yemeleri aynı kazandan oluyor, sair masraflarını herkes kendi görüyordu. Hoş, bütün ihtiyaçlar kısılmış, en aza indirilmiş, sadece yiyip içmekten ibaret bir hale getirilmişti.

Bu yaz ekinler çok iyi olmuştu. Çalışmalarının karşılığını görmüş olmanın sevinciyle ekin ektikleri tarlalara koşuyorlardı. Kır tarlalarda adam boyu yükselen buğdayların güçlükle zaptettikleri altın sarısı, iri taneli kılçıklı başaklarını gördükçe içleri dolu dolu oluyordu.

Buğdayı biçmeye başladıklarından buyana on gün geçtiği halde tarlayı ancak yarılayabilmişlerdi. Hiç yorul-

muyorlardı. Buğdayın görünüşü, biçilişi, demetlerin birleştirilerek bağ haline getirilişi ve bu bağların yüksek tümseklerin üstüne yığın halinde dizilmesi ayrı ayrı güzellikte görünüyor, değişik değişik haz veriyordu.

Samiye, kızgın güneş altında devamlı orak sallamaktan yorulmuş, susuzluktan dudakları ve damağı kupkuru kesilmiş bir halde biçerek dizine yığdığı buğday demetini yere koydu; bir elinde orağını tutarken öteki elini beline dayadı ve ağrıyan belini dinlendirmek için öyle doğruldu, tarlaya aşağı rastgele baktı. Son kafileyle köye gelen amcasının on beş yaşındaki oğulları, karşılarındaki, tarlalardan aşağı elinde orağı ve testisiyle iniyordu. Yaşına göre oldukça uzun boylu olan fakat biraz zayıf görünen Tayfur adlı bu yeni yetme, çalışkan, dürüst ve ciddi olmasına rağmen arada sırada deli dolu hareketlerden kendini alamayan bir delikanlı idi. Harpten önce köyde cerecüre, cılız, sümüklü bir oğlandı. Şu son iki senede birdenbire boy atmış, sesi kartlaşmış, eski haliyle hiçbir ilişkisi olmayan yepyeni bir karaktere bürünmüştü. Yürürken, belinden yukarısı sağa sola yalpalanıyor, sık sık yere baktığı için olsa gerek omuzlarından hafif kambur gibi görünüyordu. Kendinin söylediğine bakılırsa çok çabuk ve atikti, iki kadının bir günde biçtiği kadar yeri öğleye kadar tek başına biçer bitirirdi. Bu sözü doğruydu da; gerçekten de öyleydi. Bağları seri halde bağlar, onları omuzunda taşıyarak arabanın gelip alabileceği yerlere taşır, orada yığın yapardı.

Samiye, elinde testisiyle onun suya indiğini görünce susuzluğu daha da arttı ve elini ağzının yanına götürerek karşıya bağırdı :

— Tayfuuur.

Tayfur, karşıdan gelen sesi duyarak durdu ve sesin geldiği tarafa bakınca Samiye'nin bağırdığını gördü.

— Ne vaaar?

Sesler, vadi dar olduğu için kolayca bir yerden diğerine ulaşıyordu.

— Bir daha ben aşağı inmeyeyim. Madem sen iniyorsun bize de biraz su getir.

— Olur, olur.

On dakika sonra tarladan yukarı, elinde su testisiyle tırmanan Tayfur, kısa zamanda yukarıya vardı ve elindeki su dolu kırmızı toprak testiyi Samiye'ye uzattı:

— Su öyle kötü bir su değil ve iyi de soğuk,

Dedi.

Samiye, testiyi alıp oturdu, yana dönerek testiden kana kana içti. O kadar susamıştı ki, bir nefeste içtiği su, susuzluğunu gidememişti; derin bir nefes aldıktan sonra testiyi bir daha kaldırıp ağzına dayadı.

Onun böyle hazla su içmesi Tayfur'un hoşuna gitmişti :

— Bu kadar susamış olduğunu bilseydim suyu taa dünden getirirdim,

Dedi ve güldü.

— Çok susamışım ama, içmeye başlayınca anladım.

— Testiyi ver de biraz da yengem ve Analiz yenge içsin.

— Dur dokunma. Su içerken yılan bile dokunmaz insana.

— İyi ama yengemler de şimdi su isterler.

Gülsüme, oturduğu yerden Tayfur'a seslendi :

— Sevap olur, üşenme de git, bir daha getir. Delikanlı adamsın.

Tayfur, anlamlı anlamlı güldü :

— Böyle şeyler geldi mi hemen delikanlı oluyorum. Ama zorlu bir iş gelince de çocuk.

Hep birlikte gülüştüler ve Analiz, elindeki buğdayları yere bırakırken :

— Böyle daha iyi değil mi? Sırası gelince delikanlı, yeri gelince çocuk. Ah, biz de çocuk olabilseydik,

Dedi.

Tayfur, ağır ağır ayağa kalkarken :

— Hadi öyle olsun. Siz ne derseniz deyin, ben kendimin ne olduğunu biliyorum,

Diye mırıldanır gibi konuştu.

Samiye, başını salladı :

— Şimdi en doğrusunu söyledin, insan kendini bilmeli.

— Daha su getireyim mi?

— Yok, yok. Şu testideki suyu, armudun dibinde gölgede duran testiye boşaltayım, tamam. Bize şimdilik yeter. Çok sağol.

— Bu kadarla kurtulduk iyi. Sizin bağları kim bağlıyor?

Samiye, orada oturanlara baktı ve :

— Dördümüz birden bağlıyoruz. Benimle birlikte Analiz yengenin kızı Akan, demetleri bir araya topluyoruz, annelerimiz de onları bağlıyor ve yığın yapıyorlar.

— Eğer yapamıyorsanız bana seslenin, ben gelir bağlarım.

— Olur, zorda kalırsak seni çağırırız.

Tayfur, tarladaki buğdaya baktı ve :

— Bu sene iyi buğday oldu, Allaha şükür. Maşallah, iyi tane dökeceğe benziyor,

Dedi ve eline bir başak aldı, onu iki avucu arasında ovalayarak samanını üfürdü, taneleri samanların arasından çıkarıp öteki avucuna koydu ve sağ elinin işaret parmağıyla taneleri öteye beriye itti :

— Hımm, ne güzel. Taneler çok sağlam, sönük değil.

— Öyle, çok iyi. Herkes öyle diyor. Hem askere, hem bize yarayacak. Asker aç, asker.

Tayfur başını iki yana salladı :

— Çok, çok,

— Allah verdi bu sene.

— İnşallah gelecek sene de böyle olur,

Dedi ve testisini alarak aşağı doğru yürüdü.

Az aşağıda aklına bir şey gelerek durdu ve geri dönerek seslendi :

— Bağları bağlamakta güçlük çekerseniz beni çağırın, ha.

Gülsüme, bu ilgiden memnun olmuştu :

— Çok sağol yavrum, çağırırız.

Tayfur, aşağılara doğru inerken aklına, bugüne kadar hiç düşünemediği, aklına getirmediği bazı garip şeylerin üşüştüklerini hisseder gibi oldu, bundan sıkıldı. Samiye'ye bugüne kadar hiç dikkat etmemişti, daha doğrusu onu çok farklı gördüğü için aklına şu anda olduğu gibi bir duyguyu getirmek cesaretini gösterememişti. Bugün, onu su içerken seyretmesi, içinde tuhaf duygular uyandırmıştı. Çok güzel, ağırbaşlı, düşünceli, okumuş, yüzüne bakılamayacak kadar hayâ duygusuyla dolu ve mağrur bir kız olmuştu. Bunca çile, ondan bir şey alıp götürmemiş, aksine, daha da güçlü kılmıştı. Küçükken de öyleydi ama, şimdi gözüne daha bir başka görünmüştü. Hele yana dönüp testiden o su içişi yok muydu, bu hareketi kendisini adeta büyülemişti. Demek kendisini adam yerine koymuş, uluorta su içmemişti, sakınmıştı. Durup durup bu duyguyla dolup taşıyordu. Samiye, kendisine değer vermişti ki, suyu içerken kendisinin onu görmemesi için yan tarafa dönerek içmişti.

Ne güzel şeydi değer verilmek.

Hele, değer verdiğin insan tarafından sayılmak.

Tafur, kendi kendine konuşur gibiydi. Sesi çıkmıyordu ama o, büyük büyük sesle konuşuyor gibi hissediyordu kendisini. Yoksa, he, ona... Elinin tersiyle ağzını kapattı ve içinden geçen duygularını taa yukarılarda ekin biçen Samiye'nin duyacağından korktu. Kendi kendine 'aman, aman, sus' diye mırıldandı.

Bu duygular içinde dereyi karşıya geçip kendinin ekin biçtiği tarlaya doğru çıkarken bastığı yerleri görmeden yürüyüp gidiyordu. İçinde ılık bir heyecan pır pır ediyor, durmak bilmiyor,

yüreğini hoplatıyordu. Yürüdü yamaçlarda durarak karşı bayırda biçen Samiye'ye dönüp bakmak istiyor fakat buna bir türlü cesaret edemiyordu, utanıyordu. Böyle duygulardan dolayı kendine kızıyordu ama onlardan da kurtulamıyordu. Samiye'nin, onun bu karmaşık duygularını görüyormuş gibi gelmesi, geri dönerek bakmasını engelliyordu, ama bakmamış da edemeyeceğini anladı ve bir kuşburnu çalısının arkasına geçerek kuşburnu topluyormuş gibi yaptı, utana sıkıla karşıya baktı : Samiye, eğilmiş, durmadan buğday biçiyor, kucağı buğday demetiyle dolunca onu bırakıyor, yeniden başlıyordu.

Tayfur, Samiye'nin işinden başka taraflara bakmadığını görüp kendisini durduğu yerde görmeyeceğini anlayınca rahatladı ve ne kadar boş şeylerle zihnini doldurmuş olduğunun farkına vararak kendi kendine güldü. Başı yerde, önüne çıkan ot ve kır çiçeklerini tek tek saya saya, bazan eğilerek onları kopara, ata bayırı çıktı. Yürüdükçe, o boş dediği şeylerin yavaş yavaş içini sardığının farkına varır gibi oldu. Kendini, içindeki o karmaşık duygulardan çekip çıkarmak istedi ve bir an önce annesinin yanına giderek işe başlamak için hızını artırdı.

Su dolu testiyi annesine uzattıktan sonra orağını eline alıp biçmeye başladı. Akşama kadar hemen hemen hiçbir şey konuşmadı, canı konuşmak da istemedi.

Akşama doğru, tarlalarda işlerini bırakanlar orakları ellerinde veya bellerinde köyün yolunu tutuyor, birer ikişer yola diziliyorlardı.

Tayfur, bir ara annesinden ayrılıp dereyi karşıya geçerek Samiye'nin yanına gitme isteğiyle doldu ve bu

durumu, duygularının karmaşıklığından dolayı kendini çözümleyemeyince makul olarak da yorumladı.

— Anne, ben biraz karşıya geçeyim, gelirim,

Diye annesine seslendi.

Kadın, oğlunun sözlerinden bir şey anlayamadı ve bu teklifine bir anlam da veremedi.

— Neye karşıya gideceksin ki? Eve yöneldik ya.

Tayfur, annesinin bu sözleri ile kendine geldi ve daha önce makul olarak gördüğü tavrının, düşününce ne kadar saçma olduğunu anladı. Öyle ya, karşıya ne için gidecekti? Gidip de onlara ne diyecekti? Kendi kendine: 'Allah, Allah, insan duygularına kapılır da aklını kullanmazsa gözgöre göre ne olmazları olur, ne saçmalıkları mantıklı addedebiliyormuş' diye mırıldandı. İyi ki, annesiyle konuştu, yoksa ne aptallık yapacaktı. Ellerini, annesinin görmediği bir anda başına bir kaç defa vurdu, kendini ayıpladı ve böylece dengesini tekrar kurdu. Bu sefer, mantıki olan ve maksadını açığa vurmayacak başka bir yol deneyerek köye onlarla birlikte gitmenin bir yolunu bulacaktı.

Karşı tarlalardan ve diğer yerlerden gelen yollar derenin ilerisinde, meşenin bittiği yerde birleşiyor ve köye tek yol olarak ulaşıyordu. Annesinin yürüyüşünü öyle ayarlamalıydı ki, derenin başında yolların birleştiği noktada Samiyelerle karşılaşıp köye beraber gidebilsinlerdi.

Bazan hızlı, bazan yavaş yürüyerek karşı yoldan gelmekte olan Samiye ve diğerlerini kolluyor, hızını ona göre ayarlıyordu.

Yokuşun dibindeki yol kavşağına gelince oraya henüz kimsenin gelmemiş olduğunu gören Tayfur, annesine :

— Ben biraz elimi, yüzümü yıkayayım, sen de az otur, dinlen,

Dedi.

Amacı, Samiye'nin gelmesini beklemekti. Kısa bir süre oyalandıktan sonra yanında annesi, Analiz ve kızı olduğu halde Samiye çıkageldi. Elinde orağı ile ağır ağır yürüyor, Akan'ın konuşmalarını dinliyordu. Ellerinde tuttukları taze, yeşil yabani nohut demetlerinden nohut tanelerini tek tek koparıyor, tuzlu kabuklarıyla birlikte ağızlarına koyarak hoş bir lezzetle çatırdatıyorlardı. Tayfur ve annesinin yanına gelinceye kadar onları farketmeden yürüyüp yanlarına geldiler ve selam vererek durmadan geçtiler, yollarına devam ettiler.

Tayfur, annesinin kalkarak onlara katıldığını, birlikte konuşarak yürüdüğünü görünce hoş bir duyguya kapıldı ve yüzündeki suları acele acele elleriyle sildi, hızlı adımlarla az ileride onlara yetişti.

— Öyle çabuk çabuk ne yürüyorsunuz, peşinizden atlı mı kovalıyor? Zor yetiştim size,

Diyerek yanlarına vardı.

Samiye ve Akan, ellerindeki nohut demetlerinden birkaç dal alarak ona uzattılar :

— Zaten sen meseleleri böyle büyütürsün. Çocukluğunda da böyleydin,

Diye söylenince Tayfur, iyice heyecanlandı. Demek Samiye, kendini çocuk görmüyordu ve çocukken kendisiyle ilgilenmişti ki, o devreyi hatırlıyordu.

— Neyi büyüttüm ki?

Diye sordu.

— Baksana, iki adım fazla attın diye hemen bize zor yetiştiğini söyledin.

— Sus bakıyım, sen. Delikanlı adam şikâyet etmez; hele böyle, güce ve kuvvete dayanan işler olursa. Al bakalım şu bizim orakları da aklın başına gelsin. Sen varken biz bu orakları neden taşıyalım? Gençler yetişince yaşlılar biraz rahat etmeliler,

Dedi ve hepsi oraklarını ona verdiler.

— Şimdi de oraklardan dolayı şikâyet etmeyesin. Yoksa orakları elinden alır biz taşırız,

Dedi, Akan.

Tayfur hafifce tebessüm etti :

— Beni susturmanın yolunu buldunuz. Bu işlerin demesi kolaydır da yapması zordur. Bu altı orağı al ve bu yokuşu onlarla çık da bak, o zaman anlarsın dünyanın kaçbucak olduğunu. Neyse, bu iyiliğimi unutmayın, ben taşırım hepsini.

Tayfur, orakları büyük bir zevkle taşıyordu. Orada olanların hepsi kendini bir çocuk olarak değil de yetişkin bir delikanlı olarak görüyorlardı. Bu, ona büyük bir zevk veriyor, kendiyle gurur duyuyordu. Şu anda bin orak vız gelirdi. Samiye'nin en üstte bulunan orağı bile ona ötekilerden daha farklı geliyordu ve bir yardımı dokunabildiği için kendini onlara daha yakın hissediyordu. Hep onların işlerini görse, onlarla birlikte çalışsa, bütün sıkıntılarını paylaşsa istiyordu. Samiye, amca kızıydı ama daha önceleri neden böyle düşünmemişti ona şaşıyordu.

Birlikte köye doğru yürüdüler.

Kendi köylerinden, savaştan, askere gidip gelmeyenlerden ve bir haber alınamayanlardan, düşmanın yapmış olduğu zulümlerden söz ettiler ve böylece köye varıp evlerine ayrıldılar.

Ertesi gün aynı şekilde, yine tarlalara koştular.

Ekinler biçildi, bağlandı, yığın yapıldı.

Arabalarla köye taşındı, harmanlara serildi.

Dövenlerle harmanlarda buğdaylar ezildi, savurmak için, rüzgâr dikey gelecek şekilde uzun bir saman yığını şeklinde yığıldı. Bütün bu zor ve erkek işlerini hep kendileri yaptılar. Sadece muhacirler değil yerli köylüler de böyleydi, onlarda da kadınlar çalışıyorlardı. Köyde çok az ailenin yaşlı erkeği vardı ve gençler askere giderek tükenmişlerdi.

Ekini savurmak, samanını tanesinden ayırmak için Gülsüme, Analiz ve kızları, ellerinde yabalar ve çalı süpürgeleriyle, ezilmiş olarak yığılan ekinin yanına geldiler. Gülsüme ve Analiz, samanla karışık buğdayı çatal yabalarıyla havaya fırlatıyor, rüzgâr, samanı uçurup az ileriye götürüp yığarken dolgun ve sarı buğday taneleri küçük taşlarla birlikte, yağmur gibi hemen oraya düşüyordu.

Zaman geçtikçe, samanı azalan buğday, yabalarda ağırlaşıyor ve yukarılara savurmak zorlaşıyordu. Buna rağmen onlar, durmadan savuruyorlardı.

Samiye ile Akan, ellerindeki çalı süpürgeleriyle habire buğdayın yüzünü alıyor, oraya biriken taş, toprak ve iri saman çöplerini temizliyorlardı. Gerek annelerinin, gerek kendilerinin yüzleri, savrulan saman tozlarıyla kaplanıp sarıya çalar boz bir renk aldığı bir anda

Tayfur çıkageldi ve yengesi Gülsüme'nin elinden yabayı alarak savurmaya başladı.

— Bu iş erkek işi, kadın işi değil,

Dedi.

Elinden yabasının alındığına memnun olan Gülsüme, yorgunluğunu gidermek için bir kenara çekilip otururken :

— Doğru. Doğru olmaya doğru da şu anda bizim erkek mi yoksa kadın mı olduğumuz belli değil. Erkek yerinde erkek oluyoruz, kadın yerinde kadın,

Dedi.

Analiz, bir yandan yaba sallarken, bir yandan da onları dinliyordu.

— Başka çare olmayınca, çaresizlik çare oluyor.

— Evet, zor kapıdan girince şer, bacadan çıkıyor.

Samiye, elindeki iri süpürgeyle, durmadan samandan ayrılan sarı buğday yığınının üzerinde biriken çörçöpü alıyor, etrafıyla hiç ilgilenmiyordu. Tayfur, ara vermeden buğdayı havaya savuruyor, Samiye'nin başından aşağı dökülen buğday taneleri ona büyük haz veriyordu. Acele acele savururken Samiye ve Akan'a seslendi :

— Dikkat edin, yabayla savrulan taşlar gelip başınıza vurmasın.

Samiye, elinde süpürgesi olduğu halde doğruldu, saman tozlarından sararak görünmez hale gelen yüzünü yukarı kaldırıp yağmur gibi dökülen buğdaylara baktı :

— Başımıza düşecek kadar pek öyle iri taş yok, herhalde.

— Belli olmaz. Bir çıkar, pir çıkar.

— Akşam oluyor, bir an evvel buğdayın savrulup yüzünün temizlenmesi gerek. Onun için acele etmemiz lazım.

Akşamın alaca karanlığında buğday samandan ayrılmış, harmanın ortasına yığılıp tec edildikten sonra yaba, tecin tepesine sapından saplanmıştı.

Ne güzel görünüyordu buğday bu haliyle.

Bu tec, insana güven veriyordu.

İnsan, ac da olsa bu buğday yığınının karşısında toklaşıyordu.

Çalışıp didinmişlerdi, şimdi karşılığını görüyorlardı.

Çalışıp çabalamak insandan, vermek Allah'tan.

İnsana çalışmak, Alah'a hidayet yakışır.

Orada olanların hepsiyle birlikte Samiye de, iki elini dizlerine kavuşturmuş, altın yığını gibi duran buğdaya bakıyordu.

— Allahım, sana nekadar şükretsek azdır. Biz çalıştık, sen verdin. Herkese ver Allahım, darda kalmışları genişe çıkar, açlık verme.

Tayfur, elindeki yabanın ağzının arkasını buğday tecinin etrafında kaydırarak gezdirdi ve öyle oraya bıraktı :

— Hadi, hoşca kalın. Gidip elimi yüzümü yıkayayım.

Gülsüme, onun gitmesini istemedi :

— Dur, nereye. Samiye su getirir, elimizi yüzümüzü burada yıkarız.

— Sağol, yenge. Eve gideyim, annem de bekler. Haydi iyi akşamlar,

Diyerek ayrıldı.

Yatsı namazından sonra Samiye, buğday yığınının yanına gidip oturmak istedi ve hemen evin önünde olan harmana indi. Buğday tecinin yanındaki saman topağının üstüne oturdu. Başını kaldırıp göğe baktı. Pırıl pırıl bir gök vardı yukarıda. İrili ufaklı, sapsarı sayısız yıldızların biri yanıp bir sönüyor, hangisine bakarsa onda ayrı bir güzellik görüyordu. Onların şu kıpır kıpır kıpırdanışları yok mu işte onlara bayılıyordu. Sık sık, ötede beride kayan yıldızlar, arkalarında uzanıp giden kimi ince kimi geniş, altından şeritler bırakıyor, daha sonra bu altın yollar da eriyip yok oluyordu.

Bakma kayan yıldıza yavrum, bakma.

Bahtın da öyle kayar gider, anlayamazsın.

Göklerdeki yıldızlar gibi kendine güzel bir yer bulamazsın.

Sen yerdesin, o, gökte. Ona özenme.

Ne olduğunu bil ki, hayale dalıp hayalet olmayasın.

Peri kızından sana ne, sen insansın onu göremezsin.

Göklere çıkıp uç, ama yerde olduğunu hiçbir zaman unutma, yavrum.

Gökler hayalimize yetecek kadar geniş değil diye düşünme sakın. Orası hepimize yeter.

Neydi bu gök? Bu, toprak üstünde bile masmavi duran, binlerce kandillerle süslenmiş kubbe?

Uçsuz bucaksız bu sonsuz boşluk nereden gelip de tepemizin üstüne oturmuştu? Kim yapmıştı bunu?

Ya bu yıldızlar, yıldızlar...?

Kimi büyük, kimi küçük yıldızlar...

Kimi kayan, kimi duran sabit yıldızlar.

Yuvarlak som bir altın tepsi gibi yükselen ve hep güler görünen şu sevgili aya ne demeli. Onun ağladığını kimse görmedi.

Ah, güzel ay.

Sana mehtap dedik, içimizi tam dökemedik.

Hilaline göz diktik, indirip kalbimize kazdık.

Sen bulutların arasından, biz yerde ama hep beraber yürüdük. Biz durduk, sen durdun. Biz yürüdük sen de bizimle geldin.

Sana bir gün toprak diyeceklerini bilseydik yere kapanıp hüngür hüngür ağlardık. Şaştığımız için değil, seni büyük bir kudretin sembolu gördüğümüz içindi bu.

Ne demeli sana ey, ay?

Bir doğup, bir batan; geceyi esrarlı bir buğulu görüntü içine sokan, sen, nesin?

Etrafta ne varsa hiçbirinin gerçek yüzüyle, aslı gibi göründüğü var mı? Hepsi bir büyülü gösterişle efsaneleşiyor, her çalı bir dev, her ağaç bir ejderha kesiliyor ey ay, senin hükmettiğin gecede.

Neden gündüzler senden değişik de, sen böylesin?

Aynı varlıklar, aynı toprak üstünde ve aynı gökkubbe altında sende başka, güneşte başka.

Gündüzün, bir çalı olduğunu kesin olarak bildiğimiz şey, ya da yanına vararak elimizle tuttuğumuz küçük bir kaya sende neden can değiştiriyor?

Yoksa sen aynısın da insan mı değişken?

Yanıldığına zor inanan insan.

Öyle ya, bütün gerçekler aynen geceye aktarıldığına göre, mesela, sık sık gidip üstüne oturduğumuz ve yerini kesin olarak bildiğimiz bir kaya parçasının bile gözümüze bir canavar olarak görünmesini, dere içinde rüzgârdan sallanan iri bir kenger otunun veya eşek ürkütenin bir ecinni olarak beynimizde şekillenmesini sen yapmıyorsun ki?

Biz yanılıyoruz, ey yıldızlar, ey gökyüzü, ey ay.

Biz.

Kendini bir şey sanan biz.

İnsan zihni neyi nekadar açıkladı ki, her şeye cevap bulabilsindi.

Eşeğe sorsan, anırdığı zaman bülbül kesilir.

Samiye, küçük zihninin alamayacağı bir çok şeyin hepsini birden zihnine öyle doluşturup dalmıştı ki, onun yanına gelip deminden beri onu merakla seyreden Tayfur'u hiç farkedemedi.

— Ne yapıyorsun tecin başında böyle?

Diye sorunca Samiye, tüyleri diken diken olurcasına irkildi, yüreği ağzına geldi.

— Niye öyle aniden korkuttun beni, baksana dalmışım.

— Okadar dalma, sen de.

Samiye, birkaç saniye duraladıktan sonra ani heyecanı yatıştı.

— Şu göğe bir baksana, insan orayı görür de nasıl dalmaz? Şu saman yoluna bak, bir nur yolu gibi bir uçtan öbür uca uzanmış, sonsuz. Nasıl bir şey bu?

Tayfur, mektep medrese görmemişti. Doğduğundan beri ailesiyle birlikte tarlalarda, kırlarda, bayırlarda tabiat ve hayvanlarla haşır neşir olmuştu. Varlıkları kitaplardan değil, gözleriyle öğreniyordu ve sırlarına idrakinin yettiği kadar varmaya çalışıyordu. Göklerdeki şeyler, bazan değişik düşüncelerle aklına geliyor idiyse de öyle derinlemesine düşünmesi ve ileri derecede sorular sorması mümkün olmadığı gibi onlardan zevk de almıyordu.

— Ben, senin gibi mektep medrese görmedim. Göğe bakınca yıldızları ve ayı görürüm. Çoban yıldızına bakar akşamın olduğunu anlar, yabanlardan eve dönerim. Yıldızlar gece göğü süsler, ay yüzümüze güler, aydınlatır. Gerisini düşünmem.

— Düşünemezsin ki. İnsan bildikleriyle düşünür.

— Doğru, düşünemem. Sen düşündün de ne oldu?

Samiye, bu soruya cevap veremedi. Öyle ya, düşündü de ne oldu.

Bir an kendi kendine öyle düşündü, Tayfur'a hak verecek gibi oldu. Tam o anda, hocasının, Allah'ın sırlarını insanın ancak düşünerek bulabileceğine, insanın, düşüncesiyle hayvandan ayrılacağına dair sözleri aklına geldi.

— Onları veya başka şeyleri düşünmek sana zevk vermiyor mu?

— Görmek, seyretmek ve bakmak bana yetiyor.

Samiye, iyi olmasına rağmen düşünmeden yoksun bu amca oğlunun nekadar ham olduğunu düşündü.

— Seninle bu hususta beraber olmamız çok zor.

Tayfur, Samiye'nin bu sözünün kendisini aşağılamak niyetiyle söylenmiş olduğunu düşünerek öfkelendi, fakat öfkesini belli etmemeye çalıştı :

— Demek sen, kendinin benden daha yüksek olduğunu mu söylemek istiyorsun?

— Yoo. Öyle bir şey aklımdan geçmedi ama düşünebilseydin daha iyi olmaz mıydı? Bilenle bilmeyen bir olur mu? Bilen ve düşünen, bilmeyen ve düşünemeyenden daha üstün olmaz mı?

Tayfur, oturduğu yerden başını yere eğdi, eline bir çöp alarak samanları öteye beriye itti :

— Doğru tabii. Bilenle bilmeyen bir olmaz. Ama senin baban seni mektebe gönderirken benim babam beni mektebe göndermediyse bu benim günahım mı? Beni de gönderseydiler, ben de senin gibi bilirdim, öyle değil mi?

— Haklısın. Bir şey diyemem. Hadi kalk da gidelim, baksana herkes evine gidiyor.

Tayfur çekine çekine :

— Sabaha kadar böyle otursak konuşsak isterim,

Dedi ve bu sözü söylediğine de pişman oldu, üstüne hemen söz getirdi :

— Hani hava sıcak, gök güzel de...

— Öyle.

Tayfur, konuşmayı sürdürdü :

— Harp bitince köye bizimle dönecek misiniz?

— Siz dönecek misiniz?

— Bir gün bile durmam buralarda. Köy burnumda tütüyor.

— Düşman, ev bıraktı mı ki, evin, köyün burnunda tütsün?

— Yerini ve taşlarını bulsam gene yeter.

Samiye, köyünü, evini tekrar düşündü, gözleri doldu ve daha fazla konuşmak istemedi.

— O günlere bir gelsek.

— İnşalah, Allah gösterir.

Ayağa kalkarak evlerine doğru yürürlerken ikisinin de gözlerinden yaşlar damlıyordu.

VIII

Ekinler tamamen biçilmiş, harmanların sonları yaklaşmıştı. Gülsüme, bütün ekinlerini kurutmuş, ambara yerleştirmiş, kışa oldukça güvenle girecekti. Bir kaç teneke buğdaydan bulgurunu yapmak için buğdayları haşlamış, haşladığı buğdayları kurutmak için evin hemen önündeki bol güneş alan boşluğa kıldan dokunmuş sergilerin üstüne sermişti. Analiz'le birlikte, haşlanmış buğdayları ellerindeki uzun saplı kepçelerle öteye beriye iyice yayıyorlardı. Samiye ve Akan, sıcak hediklerin arasına giremiyor, annelerini kenardan seyrediyorlardı.

Öğlen güneşi tam tepeden vururken caminin minaresinden gelen hazin ezan sesini oturup dinlediler. Ezan bittikten sonra işi bırakan Gülsüme, öğlen namazını kılmak için eve girdi. Samiye annesini takip etti ve Analiz ile kızı Akan orada kaldılar.

On dakika sonra Gülsüme, Samiye ile birlikte tekrar yanlarına gelip işlerine devam ettiler. Analiz başını yere eğmiş, gözlerini kaldırıp Gülsüme'ye bakmıyor, konuşmadan bulgurla uğraşıyordu. Zihninde bir şeylerin dolaştığı hemen anlaşılıyordu.

Gülsüme ve kızı Samiye'nin namaz için eve girmiş oldukları bir zamanda kendisinin Allah'a karşı yapmak zorunda olduğunu hissettiği görevlerden hiçbirini yapmadan öyle oturmuş olması içini rahatsız etmiş, kendisinde bir noksan tarafın olduğu inancını doğurmuştu. Hıristiyandı ama onun da gereklerini yerine getirmiyordu. Yapabildiği tek şey arada sırada, anlamını dahi bilmediği, istavroz çıkarmaktı ve onunla yetinmek zorunda kalıyordu. Kendini suçlu gibi hissediyordu. Müslüman olmadığını biliyordu ama tam bir Hıristiyan olduğunu da söyleyemezdi. Annesi, babası, kocası, kardeşleri kısaca bütün sülâlesi Hıristiyan olarak doğmuş, öyle yaşamış ve öyle ölmüşlerdi. Hernekadar zaman zaman Türklerin insanlara bakış açıları, müsamahaları ve başka dinlere karşı hiçbir komplekse kapılmadan, hiçbir baskıda bulunmadan kötü bir duygu beslememeleri onların ilgilerini çekmiş idiyse de akıllarına daha başka şeyler getirerek fazla ileri gitmek istememişlerdi. Fakat bu harp yıllarında okadar çeşitli olaylarla karşılaşmıştı ki, düşünceleri büyük değişikliklere uğramıştı. Kendilerine binbir zulmün reva görüldüğü ve bunları da kendilerinin yaptığı Türklere bakıp, onların her şeye rağmen hâlâ hiçbir şey olmamış gibi gene aynı eski

dostlukları ve hoşgörüyü muhafaza edip kendilerini bir kardeş gibi yanlarına almış olmaları karşısında şaşmamak mümkün değildi. Kim bunu yapabilirdi?

Öyle ya, kendi kocası bile, şu anda yanlarına sığınıp kendileriyle birlikte emin olarak yaşadığı şu insanları biçip doğramak için Rus ordusuna katılmamış mıydı ve bu insanlar, bunun böyle olduğunu bilmiyorlar mıydı? Yapılanların hepsi ortadaydı. Buna rağmen nasıl oluyordu da bunlar bu kadar hoşgörülü olabiliyor, kendilerinden olmayan, hatta kendilerine zulmeden insanların çocuklarına ve kadınlarına karşı bu derece merhametli oluyor ve insanca davranabiliyorlardı? Kendi adamları ve akrabaları Hıristiyan olmuşlardı da ne olmuştu? Onların yaptıklarını dinsiz ve soysuzlardan başka kim yapabilirdi? Zulmeden merhametsiz akraba ya da dostu olacağına insanları seven, adaleti gözeterek merhametten ayrılmayan adına düşman denen insanları olması daha mantıklı değil miydi? Bu insanların arasına katılıp onların içinde erimek ve onlarla ruh ruha olmak en doğru ve en güzel yol olarak görünüyordu. Yok muydu Hıristiyan olarak yaşayıp, daha sonra Müslüman olan Ermeniler? Hem de sayısız.

O halde kendisi de neden olmasındı?

Zor bir işti din değiştirmek. Bu zamana kadar getirmiş olduğu inançlarından sıyrılıp kopmak da ona bir yandan sıkıntı veriyordu. Öyle karmakarışık bir ruh hali içindeydi ki kendini tanıması o anda imkânsız görünüyordu. Ama öte yandan, kendi insanlarını Türklerle karşılaştırınca da onlardaki belirgin farklılıkları görüyor, eski düşüncelerinde kendini yetersiz, eksik ve mükemmele erişememiş görerek onları gidermenin başka yolunun olmadığına kesine yakın inanıyordu.

Harpten önce, inançlarında bazı tereddütler vardı ama şimdiki gibi kökünden sarsılması için savaşta olanları kıyaslaması lazım gelmişti ve bu da yeterli olmuştu.

Çekine, çekine Gülsüme'ye döndü. Hâlâ, haşlanmış buğdayları sağa sola dağıtırken yere bakıyordu :

— Bana kızmıyorsun, değil mi Gülsüme?

Gülsüme, Analiz'in içinden geçirdiği düşüncelerini bilmediği için böyle bir sorunun damdan düşer gibi sorulmasına bir anlam veremedi :

— Anlamadım, neye ve niçin kızayım?

Gülsüme'nin, içinden geçenlerin neler olduğunu bilip anlamamış olması Analiz'i, düşüncelerini açığa vurmaktan caydırır gibi oldu. Sustu. Beynine tereddütler yeniden doluştu. Sağa sola hareket ederek dengesini kurup sağlam bir noktaya gelmek için çaba harcadı. Düşüncelerini saklamasının mümkün olamayacağı inancı içine doğru sürükleniyordu. İçinde bu yolda büyük bir istek beliriyordu. Ruhu daralıyor, kendisini çözüp açığa çıkarmadıktan sonra huzura ve rahata kavuşamayacağı kanaati kuvvetleniyordu. Arkasından bir güç onu, ileri doğru itiyor, göğsünü âdeta sıkarak ona 'hadi, söyle, söyle' diye zorluyordu.

Gülsüme, kendisine bir şeylerin olduğunu görmeye başladığı Analiz'e baktı :

— Neyin var, senin; yoksa rahatsızlandın mı?

Analiz, bunaldı; saçlarının hemen dibinde beliren terleri silmek için başörtüsünü alnından aşağı doğru çekti :

— Benim demek istediğim başkaydı.

— Nasıl başka?

Gülsüme, meseleyi hâlâ anlayamamıştı ve çözmeye çalışıyordu. Onun, meseleyi kavramamış olması Analiz'in niyetinin açığa vurulmasını geciktiriyordu. Birkaç saniye sonra artık dayanamayacağını ve kaderinin değişme noktasına geldiğini anlayarak rahatlamış bir halde :

— Benim demek istediğim senin namaz kılman, buna karşılık benim oturmam.

Gülsüme, bu sözlerden pek bir şey anlayamadı ve Analiz'in yüzüne dik dik baktı :

— Anlamadım ne demek istediğini. Ben Müslümanım ve elbette ki namazımı kılacağım. Sen de Hıristiyansın, kendi dinini işlersin. Yoksa sen...

Gülsüme, bir şeyler anlar gibi oldu fakat yanlış bir söz söylemekten korktuğu için aklına gelenleri söylemekten son anda vazgeçti.

Analiz, Gülsüme'nin devam ederek kendi düşüncelerinin onun tarafından açığa vurulmasını ve kendisinin de onun peşinden giderek bu işi rahat bir şekilde bitirmesini istedi :

— Yoksa ben, ne?

Gülsüme, cevap vermeden başını ıslak buğdaya eğdi ve :

— Ben namaz kılarken sen neden rahatsızlık duyuyorsun? Yoksa kiliseye gidemediğin için mi üzülüyorsun?

Gülsüme'nin kendisine öyle pek yardım etmeyeceği anlaşılıyordu ve durumu zorlaştırıyordu.

— Benim Ermeni olduğumu burada senden başka kimse bilmiyor, değil mi?

— Bilmesin veya bilsin, ne olacak?

Analiz, bir süre sustuktan sonra :

— Ben de sizin gibi Allah'a karşı görevlerimi yerine getirmek istiyorum. Bir şeyler yapmak zorunluğunu duyuyorum.

— Biz, hiç karıştık mı senin dinine? Onu hiç düşünmedik bile. Aklımıza ne Ermeni olduğun, ne de Hıristiyan olduğun geliyor. Buna inanmıyor musun?

— Nasıl inanmam. Çocukluğumuzdan beri beraberiz, sizi tanımam mı? Keşke tanımamış olsaydım, sizi tanımam beni sıkıntıya soktu ya.

Gülsüme'nin düşünceleri iyice karıştı :

— Bizi tanımış olman seni niçin sıkıntıya soksun. Ne var senin dilinin altında, Allah aşkına?

Analiz, hafifce tebessüm eder gibi oldu :

— Sen yanlış anladın; dinimin gereklerini yerine getirmeyi canım pek istemiyor, size benzemek istiyorum da bunu belirtmek için söyledim.

Gülsüme ciddileşti :

— O, senin bileceğin bir şey. Ben, seni hiç yadırgamıyorum. Bana bu durum acayip gelmiyor. Hangi düşüncede olursan ol, seni ben yanımdan ayıracak değilim. Bunu böyle bil. Eğer bazı korkular aklına gelerek bir inanç değişikliği gereğini duyuyorsan bu düşüncenin yersiz olduğunu sana kesin olarak söylemek isterim. Bugüne kadar bizi tanıdıysan bunların boş korkular oldu-

ğunu bilirsin. Sen de biliyorsun korkuyla inanç değiştirilmez.

— Ne diyorsun, sen. Bende öyle anlamsız ve saçma düşüncelerin olabileceğini aklına getirecek ne söyledim ki? Ben sizin gibi olmak istiyorum dedim. Bunu kendi ruhumun rahat etmesi için, hiçbir endişe ve korku olmadan söylüyorum. Ben bir bedeli, bir borcumu ödemek istiyorum.

Gülsüme, iş derinleşince biraz şaşalar gibi oldu :

— Ne bedeli, ne borcu?

Analiz, bir süre sustu ve sonra başını kaldırıp derin derin Gülsüme'ye baktı :

— Bu noktaya geldikten sonra sana içimi tam dökmeyi ve açık konuşmayı en doğru yol görüyorum.

— Elbette öyledir. Saklamak rahatsızlık verir.

— Bak, Gülsüme. Bizimkilerin sizlere yaptıklarına hep karşı çıktık, isyan ettik. Bunu yaparken içten gelerek yaptık. Onlara mani olmak istedik ama anladık ki, onlara mani olmak elimizde değildi ve onlara karşı çıkanların çoğu katledildi. Size yapılanların taşları bile ağlattığını, içimizi derinden yaktığını siz de biliyorsunuz. Bütün bunlara rağmen elimizden bir şey gelmedi, çünkü bize de sizin gibi baktılar. Biliyorsun, kocamı da zorla alıp götürdüler; belki de öldürmüşlerdir onu. Çünkü ona hain diyorlardı. Köyü işgal eden Rus askerlerinin aralarında o yoktu. Böyle olmasına rağmen, onların soyundan geldiğim için kendimi size karşı hep suçlu hissettim. Kocamın Rus askerlerine katılmak üzere alınıp götürüldükten sonra bana hiç de bir hain karısı gözüyle bakmadınız; beni ve kızımı himayenize alarak korudunuz. Biz, hem Hıristiyandık, hem de sizin can

düşmanınız olarak görünen ve akla gelmedik zulümleri yapan insanların karıları ve çocuklarıydık. Üstelik biz, hep Hıristiyan olarak sizlerin aranızda yaşadık ve öyle kaldık. Bütün bunların karşısında size şaştım. Kendimi sizin yerinize koydum ve sizin gibi olamayacağımı düşündüm. Olaylar böyle gelişince sizin bu tavırlarınız karşısında daima eziklik duydum, kendimi sizden daha aşağı görmeye başladım. Bu duygularım, beni size gittikçe artan bir derecede borçlu hale getirdi. Size hep borçlu hissettim kendimi. Şimdi bu borcumu ödemek istiyorum, anladın mı?

Gülsüme, Analiz'in sözlerinden etkilenmişti :

— Senin bize hiçbir borcun yok. Kendini hiç de suçlu görme, çünkü olanları sen yapmadın. Suçlu, suç olan hareketleri yapanın kendisidir, yoksa onun çoluğu çocuğu, kadını değildir.

— Doğru ama, insanın, kendi sülalesinden olan bir kişinin yapmış olduğu kötü hareketlerinden kendini de sorumlu tutmaması mümkün olmuyor.

— Sözün doğru. Doğru ama mantıklı olmak gerek.

— Bu zulümleri yapanlar benim ırkımdan olunca kendimi onlardan bir parça olarak gördüm ve yaptıklarına ortak gibi hissettim kendimi. Sonra, kocam da onlara, zorla da olsa, katılınca bu duygular daha da ağırlaştı ve taşıyamayacağım bir yük haline geldi. Bugüne kadar beni içten içe ezdi durdu.

— Kocan kendi gitmedi. O, ötekilerine karşı çıktı ve tehditlerle götürüldü. Belki de bize yaptıklarını ona da yapmış ve onu da öldürmüşlerdir.

— Doğrudur. Onlar bir canavar sürüsü haline getirilmişlerdi.

— Suçlu onlar, sen değil. Onların yaptıklarından şu zavallı masum çocuğun günahı ne?

Diyerek Analiz'in kızı Akan'ı gösteren Gülsüme, elini Analiz'in arkasına koyarak onu dostca sardı.

Analiz, mahcup bir halde :

— Ben bir şeyler yapmak istiyorum. İçimde tereddütler var ama içimin rahat etmesi ve duygularımın anlam kazanması için, bir gün olacak olanı şimdi yapmak arzusundayım.

— Ne gibi bir şeyler, mesela?

Analiz, yine bunaldı, boğazı kurudu, yüzü kızardı, vücudu iğnelendi; söyleyemedi. Gülsüme, yolu açsa mesele öyle kolay çözülecekti ki. Ama o, buna hiç yanaşmıyordu ve istiyordu ki, Analiz, hiçbir müdahale olmadan kendi kendine karar versin, sonra hiçbir pişmanlık duymasın veya sonra pişman olacaksa o işi şimdiden yapmasın. Gülsüme, hâlâ hiçbir şey anlamamış gibi davranıyordu :

— Nasıl bir şeyler?

— Kendimi sizden biri olarak hissetmek istiyorum. Sizinle iç içe olmak duygusu beni hiç bırakmadı. Sizlerden bir parça olmak için arada bulunan engellerin kalkması lazım; işte ben bunu istiyorum.

— Ne demek istediğini galiba anlamaya başladım. Ama, benden bu hususta akıl istiyorsan sana akıl veremem. Fikrimi soruyorsan susarım. Bu karar küçük bir karar değildir ve sonsuz bir hürriyetle verilmesi gerekir. Kararını hiç kimseye danışmadan ver. Benden yardım istiyorsan sana, Allah'la karşı karşıya gel, O'ndan yardım iste; en doğru yolu o zaman bulursun, derim.

Gülsüme, böyle konuşmuştu ama derin bir şaşkınlığın içine düşmekten de kendini alamamıştı. Müslüman olan bazı Hıristiyanların hikâyelerini dinlemişti ama böyle, Müslüman olacağını söyleyen biriyle karşı karşıya hiç gelmemişti ve şimdi geliyordu. Ne yapacağını, ne söyleyeceğini bilemiyor, bu yüzden susuyor, konuşmaktan çekiniyordu. İnsan hayatındaki bu en büyük olaya şahit olmak ve bu değişmede sorumluluk almak öyle, düşünüldüğü gibi kolay bir iş değilmiş.

Gülsüme, yerini değiştirdi ve az ötede, susmuş, nefes almadan kendilerini dinleyen Samiye ve Akan'ın yanına gitti, orada çömelip bulgur buğdayını karıştırmaya koyuldu.

Akan, başını kaldırıp önce annesine baktı, daha sonra elini Samiye'nin beline dolayarak :

— Anne, ben, Samiye gibi olmak istiyorum. Küçükten beri hep bunu düşündüm. Onun gibi olmadığım için onun yanına gelince hep sıkıntı duyuyorum,

Dedi.

Analiz, yerinden kalkarak Gülsüme'nin yanına geldi. Gülsüme, doğruldu, ona doğru yürüdü. İkisi de yüzyüze durdular ve ellerini birbirlerinin iki yandan olmuzlarına koydular. Gülsüme, Analiz'in gözlerinin içine baktı durdu: sanki daha önce hiç görüp tanımadığı bir kadın duruyordu karşısında; binlerce yıl beraber olduğu halde bugüne kadar farkında olamadığı, bugün yeni gördüğü bir kadın. Yeni tanıdığı biri.

Kollarını açıp birbirine sarıldılar ve uzun süre öyle kaldılar.

İki kız, anlayıp çözemedikleri tuhaf duygularla onlara bakakaldılar.

IX

Yaz bitmiş, sonbahar gelip geçmiş, kış ayları ve bu aylarla birlikte soğuklar başlamıştı. Gülsüme, kendilerine kıt kanaat yetecek derecede elde etmiş oldukları buğdaylarını çürütmemek için gereken tedbirleri almış ve evlerinin bir köşesinde muhafaza etmişti. Kışlık odunlarını kısmen tamamlamış, evlerinin önünde bulunan eski bir damın saçakları altına düzgün bir şekilde istif ederek yığmıştı. Hayatları ve namusları kendi insanları arasında emin ve güven altındaydı. Devlet yok gibiydi ama halk, kendi güvenliğini kendi geleneklerine, örflerine, kültürlerine dayanarak yine kendi temin ediyordu. Hayat böyle, düşman şerrinden uzak aç da çekilebilirdi. Zihinlerini dolduran, onları her an meşgul eden tek şey, cephelerden iyi haberlerin bir an önce ulaşması, oğullarına, kocalarına, kardeşlerine bir an önce kavuşmaları ve köylerine giderek yarım kalan hayatlarını, kaldığı yerden sürdürerek tamamlamalarıydı.

Aralık ayının ortalarına doğru, karın şidetli yağışıyla soğuklar da artmış, komşudan komşuya gidip gelmeler seyrekleşmişti. Beslenme yetersizliği, yoksulluk ve soğuklar hastalıkları artırmış; ilaç yokluğu acıları çekilmez hale getirmiş, ölümler çoğalmıştı. Hastalığın sırtında etrafta kol gezen ölüm, her an herkesin kapısını çalacak amansız bir kırıma girişmişti. Ölüme karşı elbette ki çare yoktu ama şu zalim hastalıklara karşı hiç mi bir tedbir alınamazdı.

Halk, kendi başına kalmıştı, teşkilatı yoktu. Devleti, dörtbir yandan saldıran vahşileşmiş arzu sahipleri devletlerin, zalim ve merhamet tanımaz ordularıyla uğraşıyordu. Kolu kanadı budanmış, içten ve dıştan yıllar-

ca süren darbelerle elin günün insafını ümit eder hale getirilmişti. Açlık, sefalet, hastalık, ümitsizlik hayatın her safhasını kaplamış, bir kısım aydınlarla birlikte halk, her şeye rağmen ümitlerini tüketmemişti, ama büyük çaresizlik içindeydi.

Önü alınamayan hastalıkların bilhassa köylerdeki tahribatı çok büyüktü. Köylerdeki kocakarı ilaçları da bulunamaz olmuştu. Kuru bir yaprak ıhlamuru, bir ebegümecini, kurutulmuş bir evelik otunu, bir katır tırnağını, bir haşhaş tohumunu bile bulmak mümkün değildi. Tek ilaç vardı : Okuyup üflemek. Hastalıklarını yenip ayağa kalkanları görenler, okunup üflenen ayetlerin insanın manevi gücünü nasıl artırdığını, ona nasıl bir dayanıklılık verdiğini, çoğu kere ilaçlardan daha üstün bir şifa getirdiğini görerek bu ilahi ilaca daha çok bağlanıyorlardı.

Gıdaları bu ayetlerdi, onları yiyerek hayatta kalmanın gücüne eriştiler.

İlaçları sadece kitaplarıydı, onu göğüslerinin üstüne koyarak şifaya ulaştılar. Çünkü ona bütün benlikleriyle inanıp iman etmişlerdi.

Soğuk ve karlı günlerin birinde Gülsüme, rahatsızlanmış, vücudunda meydana gelen kırıklığın şiddetli olmasına rağmen hastalığını ayakta geçirmeye uğraşıyordu. Günler geçtikçe iyileşmeye doğru gideceğine gittikçe düşüyor, bütün ısrarlara rağmen hasta olarak yatağa yatmak istemiyordu. Rengi solmuş, yüzü zayıflamış, iştahı kesilmişti. O dinç, cesur, hanım görünüşlü fakat tuttuğunu koparan kadın gitmiş, yerine gözleri içeri kaçmış, korkak ve ürkek bir kadın gelmişti. Dizleri tutmayınca daha fazla ayakta durmaya dayanamadı ve yatağa kendi kendine yattı.

Ocaktaki ateş devamlı surette yandığı halde sarıldığı yün yorganların içinde durmadan üşüyor, titriyor ve alnından soğuk soğuk terler akıyordu. Yüksek bir ateşle yatan Gülsüme'nin başucundan ayrılmayan kızı Samiye, annesinin gurbet ellerdeki bu haline çok üzülüyor, iyi olup ayağa kalkması için Allah'a bütün kalbiyle dualar ediyordu. Analiz, Gülsümeye büyük ihtimam gösteriyor, bir dediğini iki etmiyordu. Karnındaki ağrıların ve mide bulantısının bir türlü geçmediğini söyleyen Gülsüme, hastalığı hakkında bir şey söyleyemiyor, 'herhalde üşüttüm' diyordu. Hastalığının gerçekte ne olduğunu kimse bilemiyor, epey bir zaman geçmiş olduğu halde iyi olamaması karşısında bazı endişelere de kapılmadan kendilerini alamıyorlardı. Köyde, çok eskiden beri hastaların tek doktoru sayılan seksen yaşlarında ihtiyar, tecrübeli bir Fatma Nine vardı ve tek yolun ona baş vurmak olduğunu herkes ısrarla söylüyordu.

Gözleri ancak bir adım önünü zorla görebilen Fatma nineyi bu karda kıyamette getirmek çok zordu ama onu gidip getirmekten başka çare de yoktu.

Samiye, ihtiyar kadını alıp getirmek için köyün taa ötebaşındaki evlerine gitti ve Fatma ninenin hazırlanıp yola çıkabilmesi için yarım saat bekledi. Fatma nine binbir güçlükle, ellerini beline dayaya dayaya, oflaya poflaya soğuk, kar ve tipili havada Samiye'nin yardımlarıyla eve getirildi. Fatma nine, Gülsüme'nin yatağının yanına gelip oturdu ve derin derin nefes alarak bir süre hiç ses çıkarmadan dinlendi. Kendine gelebildikten sonra yatağa doğru eğilerek sordu :

— Hasta kim?

Samiye, Fatma ninenin elini tuttu, annesinin eline doğru getirerek tutmasını sağladı :

-- Hasta bu, benim annem.

Fatma nine, hastaya doğru daha da yaklaştı, eğilip eğilip yüzünü görmeye çalıştı :

-- Geçmiş olsun, kızım. Allah şifasını verir inşallah. Ona sığın; ona sarıl. O, en doğrusunu, en güzelini yapandır.

Gülsüme, dermanı kalmamış, bir nefes gibi çıkan sesiyle :

— Allah senden razı olsun, nine; zahmet edip bu karda tipide buraya geldin. Hamdolsun Allah'a. Elden ne gelir, o ne verdi de kul, olmaz dedi.

Fatma nine, Gülsüme'nin nabzını tuttu, elini, alnına götürüp ateşine baktı, dilinin kuru ve paslı olup olmadığını sordu, kaç günden beri yattığını, karnı ve midesinin ağrıyıp ağrımadığını, bozuk olup olmadığını, kazıntı gelip gelmediğini öğrenmek istedi. Ve sorduklarının hepsinin var olduğunu öğrenince hiç tereddüt etmeden :

— Kızım, sen tifoya yakalanmışsın, kendine iyi bakman lazım, anladın mı?

Dedi ve tavsiyelerini, nelerin yapılması gerektiğini ona ve oradakilerin hepsine bir bir anlattı.

— Tifo, bulaşıcı bir hastalıktır, buna çok dikkat etmeniz gerekir, yoksa hepiniz yataklara düşersiniz.

Samiye, annesinin tifo olduğunu öğrenince çok üzüldü ve annesinin yanına giderek üzerine doğru eğil-

di, ona sarıldı, için için ağlamaya başladı. Tifoya yakalananların akibetlerini biliyordu. Savaşın başladığı yıllarda kendi köylerinde de bir tifo salgını olmuş, kimi yakalamışsa alıp götürmüş, hızı kesilip kendi kendine durmuştu. Bu hastalık acayip bir şeydi: gideceği yeri ve götüreceği kadar adamı sanki daha önceden ayarlamış, onları aldıktan sonra öfkesi dinerek durmuştu. Şimdi de nerede duracağı bilinmezdi.

Evlerine giren bu hastalığın elinden annesini ve kendilerini kurtarabilmek için bütün tavsiyeleri harfiyyen uyguluyor, hiçbir şeyi ihmal etmiyorlardı. Dünyada sadece annesinin kaldığını düşünen Samiye, onu kendi hayatından daha önemli tutuyor, onsuz yaşamanın bir anlamının olamayacağını aklından hiç çıkaramıyordu.

Annesi, onun hayatının direğiydi.

Kendisi daha çok gençti ve böyle genç bir yaşta savaş sırasında kimsesiz kalmak ölümle eş anlama geliyordu; onun için ve bu yüzden annesinin ölümü kendisinin ölümü demekti.

Dara düştüğü zaman başını dizine koyacağı, sevinçli gününde kollarını açıp ruhunun bütün çıplaklığıyla boynuna dolayacağı, açken elindeki ekmeğini paylaşamayacağı, zor günlerinde birlikte ağlayıp yaşlarını birbirine katamayacağı, hasta ve düşkün olduğu anlarda elini alnına koyamayacağı kimsesi olmazsa insan, nasıl yaşardı ve hayatın ne anlamı kalırdı?

Gülsüme, kızının, başını göğsüne dayayarak sessiz ve içten ağladığını farketti, elleriyle kızının yüzünü aradı, buldu. Samiye'nin yüzünü ellerinin arasında aldı. Gözlerini açamıyordu. Göz kapaklarına ağır kurşun

gülleler asılmış gibiydi, açıp bakamıyordu. Avuçlarıyla görmeye çalışıyordu. Kızının yüzünü okşadı, çenesinin altından tutarak kendi yüzüne doğru getirdi, yanağını yanağına dayadı ve yüksek ateşine rağmen kızının sıcaklığını yüreğinin en derin yerlerinde ılık ılık hissetti. Biraz sonra elleriyle Samiye'nin başını aradı, tuttu, ellerini başörtüsünün arasından sokarak saçlarını avuçlarına alıp sevdi, uzunluklarını ölçer gibi yaptı ve nefes gibi konuştu :

— Sevgili yavrum... benim. Saçların uzamış. Onları... o günlerde keserken... kalbimi de beraberinde parçalıyor...dum. Ama şimdi, Allah'a şükürler olsun, saçların ellerimde.

Samiye, daha fazla tutamadığı hıçkırıklarını bıraktı :

— Ne olursun anne, böyle acıklı konuşma, içim boşalıyor.

— Yok kızım, yok; ben sana teselli vermeye çalışıyorum. Aklından başka şeyler geçmesin. İnşallah iyi olur da kalkarım; olamazsam ağabeylerin gelir bulurlar seni. Sen bunlara dayanacak güçte ve imandasın. Düşmanın içerisinde de değilsin artık; en büyük sevincim bu.

Analiz, orada yanlarında oturmuş, hiç konuşmadan gözlerinde biriken yaşları peştemaliyle siliyordu. Gülsüme'nin durumu çok kötüydü ve büyük ihtimalle ölümü çok sürmezdi. Gaibi Allah bilirdi ama durum onu gösteriyordu.

— Allah'ın izniyle yakında iyi olup kalkarsın. Gene beraber olacağız, beni duyuyor musun?

Gülsüme, ağzında paslanıp boğazını tıkayan koca bir et parçası haline gelmiş bembeyaz dilini güçlükle oyana buyana oynattı ve dudaklarını müşkülatla kımıldattı :

— Sen misin, Analiz?

Analiz, Gülsüme'nin yüzüne doğru eğildi ve gözyaşlarını tekrar sildi :

— Evet benim, ben.

Gülsüme'nin yüzü gülümser gibi oldu ve bir elini kızının saçlarından ayırarak onun elini tuttu. Ve güçlükle anlaşılır bir sesle :

— Seninle...iyi günleri de... zor günle...ri de beraber geçir...dik. Bende hakkın vardır, helal et bana. Benim hakkım varsa sana... helal ettim.

— Benden yana ananın ak sütü gibi helal olsun, ama helallık alacak bir durum yok, sen iyi olacaksın.

Gülsüme, eliyle Analiz'in elini sıkar gibi yaptı :

— Ben, Allah bilir, belki de kalkamam. Samiye evvel Allah'a, sonra sana emanet; onu ağabeylerine teslim et.

Samiye, annesinin bu şekildeki sözlerini işitince bir çığlık attı :

— Anne, anne, ben sensiz bu cehennemde ne yaparım, nasıl yaşarım?

Gülsüme, elini belli belirsiz bir şekilde kızının yüzünde gezdirdi ve büyük zorluklarla son sözlerini söyledi :

— Canım yav...rum. Seni Yüce Allah'a e...manet edi...yorum,

Diyerek içten salavat getirdi.

Gülsüme'nin eli, Samiye'nin yanağından kayarak yana düştü, rengi bal mumu gibi sarardı ve belirsiz şekilde nefes almaya başladı. Gözlerini hiç açmıyordu.

Öldü diye annesinin üzerine kapanan Samiye, onun nefes aldığını görünce büyük bir ümide kapıldı ve Analiz'i tutup sarstı :

— Bak ölmedi, annem, Analiz yenge, ölmedi,

Gülsüme'nin derin bir komaya girdiğini tecrübelerinden bilen Analiz, konuşup Samiye'ye ümit vererek ikinci bir darbeyle bir daha sarsılmasını istemedi :

— Allahtan ümit kesilmez, kızım, ama sen üstüne Kur'an oku.

Samiye, Kur'an'ını alarak durmadan okumaya başladı. O gece sabaha kadar gözlerini kırpmadan beklediler. Nefesi bazan hırıltı şeklinde çıkan Gülsüme'nin kalbi birkaç saniye duruyor, gene çalışmaya başlıyordu.

Bu koma hali iki gün sürdü.

Samiye, yavaş yavaş annesinin de öleceğine artık inanıp rıza gösterecek ve boynunu teslimiyetle eğecek bir ruh halinin içine girmişti. Yalnız bir tek şeyi dayanılmaz bir arzuyla istiyordu: annesi son bir defa gözlerini açsa da kendisine bir baksa ve öyle ayrılsalardı; ahh bir baksaydı. Ama ne yazık ki, Gülsüme, gözlerini bir daha açamadan komaya girdiğinin ikinci gecesinin sabaha doğru uzanan bir yerinde son nefesini vererek

Allah'ın rahmetine kavuşmuştu. Ne yazık ki o, bu isteğine kavuşamamış olmasından dolayı ruhunda yerleşmiş olan sızlatıcı acıyı artık ölüme kadar taşımaya mahkûm olmuştu.

X

Cenazenin evden kalkışının ikinci günüydü. Tayfur'un anesi Tayfur'la birilkte Samiye'nin yanına gelmiş, isterse, kendileriyle birlikte kalabileceğini söylemişti. Samiye, böyle bir şeyi düşünmediği için teşekkür etti ve evini terketmeyeceğini belirtti.

Analiz ve kızı Akan'la birlikte yaşamaya başladı. Onları artık yabancı olarak görmüyordu. Zaten birlikteydiler ve bir evin fertleri gibi bir birlerine alışmışlardı. Şimdi aralarında annesi Gülsüme'nin noksanlığını görüyor, onun boş bıraktığı yerin sancılarını çekiyorlardı ama daha önceki nizam bir kayıpla devam ediyordu. Bir süre sonra köye dönme nasip olur da ağabeylerinden, hiç olmazsa biriyle kavuşabilirse dünyada yalnız yaşama duygusunun ruhunda bırakacağı derin acıları kısmen azaltabilecekti.

Şu anda, birkaç yıldan beri aynı çatı altında birlikte yaşamış olduğu Analiz'e ihtiyacı vardı; Analiz'in de ona. Yengesinin yanına gidemezdi zira onun yanında kendi yaşlarında genç bir oğlu vardı, olmazdı. Kalabileceği tek yer olarak yine bu ev görünüyordu. Analiz'le birlikte bir iki seneyi geçirecek, savaşın bitişini bekleyecekti.

Analiz de aynı şeyleri düşünüyordu hemen hemen. Hernekadar kimse ona, Ermeni olduğu için kötü nazarla bakmıyorsa da kendisi, yabancı bir köyde bazan yalnızlık duygusuna kapılıyor, bu da onu korkutuyordu. Fakat Samiye onun yanında kalırsa, içinde yaşamış olduğu toplumdan birini yanında bulundurmak ve onunla beraber yaşayabildiğini göstermek suretiyle topluma karışmış olmanın ve onlarla birlikte yaşayabilmenin bağını tesis ediyor, bir yerde garantisini sağlıyordu. O halde mevcut düzenin böyle, yıkılmadan devam etmesi her ikisinin de yararına olacaktı ve gündelik hayat değiştirilmeden sürdürülecekti. Ancak bu defa sorumluluklar paylaşılacak, hayat daha da zorlaşacaktı.

Mevsim kış, kış da şiddetli olduğu için bu zorluklar ne yazık ki, onları çok bunaltacaktı. Ama artık zorlukları bizzat göğüslemek durumundaydılar ve insan, böyle durumlarla karşılaşınca kendi kendine yürüyebileceğini görüp anlıyordu.

XI

Kışın ortalarına doğru yakacak odunları bitmek üzere iken Samiye, köyün hemen yakınındaki koruya oduna gitti. Ağaçların kurumuş dallarını elindeki küçük dahra ile kesiyor, bazan, yerlere düşmüş dal parçalarını topluyor, bir arka yükü odun yapmak için bunları yaşlı pelit ağacının dibine yığıyordu.

Yükünü yapıp onu iple bağlamak üzereydi ki, az yukarıdaki patika yoldan, yerlerde sürünen ağaç dalla-

rının hışırtısını duydu ve yukarılara baktı: omuzunda bir büyük yük odunla Tayfur, aşağıya iniyordu. Tayfur, Samiye'yi görmemiş gibi davrandı ve omuzundaki yükü yere koyarak dinlenmek için yolun kenarında bir tümseğin üzerine bıraktığı odunların üzerinde oturup aşağıları seyretmeye başladı. O, Samiye'nin her şeyinden kendini sorumlu tutuyor, her ne kadar kendi evinde kalmıyorduysa da onun bütün yükünü kendi üzerinde hissediyor fakat Samiye'ye yanaşamadığı için de bunu belli etmeden sürdürmeye çalışıyordu. Tayfur, Samiye'nin, kimsesiz kalmış olması dolayısıyla kendisinin bu zayıflığından faydalanmak isteyebileceğini düşünebileceğinden korkuyor, onu hep uzaktan takip ediyordu. Bu defa oduna gittiğini öğrenince onun peşinden gittiğini belli etmemek için daha yukarılara çıkarak alelacele odun toplayıp, Samiye gitmeden ona yetişmişti.

Samiye, onu görmüş, onun kendisini görüp seslenmesi için beklemişti.

Tayfur, Samiye'yi görmemiş gibi yaptı, bir dakika bekledi ve Samiye'yi orada yeni farketmiş gibi aşağıya seslendi :

— Odun mu yapıyorsun? Ne zaman geldin buralara? Gelip odununu yukarılara çıkarayım mı?

Samiye, Tayfur'un yukarıdan kendisine yardım için bağırmasına sevindi ve ıssız bir yerde tanıdık birini görmüş olmasıyla sıkıntısını attı. Aslında odunun dik bayıra yukarı, karların üstünde çıkarılması zordu ve birilerinin ona yardım etmesinin gerektiğini de hissetmiyor değildi.

— Sağol, yardım edersen iyi olur.

Tayfur, yardım teklifini iş olsun diye söylemişti. Samiye'nin, bunu kabul etmeyeceğine kesin gözüyle bakıyor, ama bu duygusunu belirtmemiş de edemiyordu. Böyle olumlu cevap alınca şaşırdı ve kendini tutamayarak koşarcasına hızla aşağı doğru indi, bir solukta Samiye'nin yanına vardı.

— Bana söyleseydin ya, senin odununu da ben yapar getirirdim. Hoş, yabancı mıyız?

— Sağol. Bu bana yeter. Ne iyi ettin de beni gördün, yoksa bu yokuşu nasıl çıkacaktım. Nereden yaptın odunu?

— Çok önceden gelip şu yukarıdaki tepenin pelitli yamacında hazırladım. Dahranın sesini duyunca aşağıya bakıp seni gördüm. Bu yük çok büyük değil mi, eve götürebilecek misin? Sen sırtında süpürge bile taşımazdın da.

Samiye, başını yere eğdi :

— Ne yaparsın. Biraz güçlük çekeceksem de götüreceğim.

Tayfur, dalıp eskilere gitti ve Samiye'nin çocukluğunu, babasının ona düşkünlüğünü, ne nazlarla büyütüldüğünü, taşıması için eline bir çöp bile verilmediğini düşündü ve böyle yetiştirilmiş bir kızın şimdi şuradaki ağır odun yükünü nasıl alıp götüreceğini görerek üzüldü :

— Bu yük ağır, bunu ben götüreceğim. Sen de benim odunumun yarısını al, ben sonra gelir öteki yarısını alır götürürüm.

— Olmaz, ben götürürüm. Sen kendi odununu al

— Ben ne diyorsam sen onu yap. Bu yükü sana vermem. Benim dediğimi ister yap, ister yapma,

Dedi ve Samiye'nin yükünü omuzundan indirmeden yürüdü.

Samiye, Tayfur'un arkasından hafif tebessüm ederek baktı ve pek öyle kimsesiz olmadığını düşünerek sevindi; ona ait olan odunların bir kısmını omuzuna alarak birlikte köye indiler. Odunları evin önünde indirip ayrılacakları zaman Tayfur :

— Biz akrabayız, ben senin amcan oğluyum. Daha nasıl yakınlık olacak. Bize bir şey olsa sen yardım etmez misin? Bura gurbet diyarı, işlerin olur da beni haberdar etmezsen hakkım olsun,

Diyerek ayrıldı.

Samiye, gittikçe gelişen ve tavırlarını beğendiği bu delikanlının iyi düşünceleri karşısında duygulandı ve arkasından bir süre baktı.

Akşama doğru Tayfur, evin önüne geldi ve kimseye bir şey söylemeden odunları yakılabilecek şekilde kesip doğradı ve soğuk olmasına rağmen terleyen alnını silmek için hemen oradaki kütüğün üstüne oturdu, terini sildi.

Samiye ve Akan dışarı çıkıp onun çalışmasına katılmış ve odunların kenara dizilmesinde yardım etmişlerdi.

Tayfur, kırpıntıları toplamakta olan Samiye'ye :

— Odunlarınızı kesip hallettim. Senin nasıl büyütüldüğünü biliyorum da zor işleri yapmanıza gönlüm razı olmuyor. Biz ne güne varız. Kolumuz kuvvetimiz yerinde, Allah'a şükür hasta değiliz. Bu işlerinizi biz yapmayacağız da kimler yapacak. Bir daha beni haberdar etmezseniz konuşmam ha,

Diye sitemli bir şekilde konuştu.

Samiye, çok kısa zamanda dünyayı tanımış ve gün görmüş bir yaşlı insan tavrıyla :

— İnsanın, başına bir olay gelmeden veya olaylarla karşı karşıya kalmadan ve onları yaşamadan neler yapabileceği, nerelere kadar gidebileceği anlaşılmıyor. Bir sineği bile öldüremezken yaralı ve ölülerin kanlarının içinden yürüdüm. Annem ve ağabeylerimle birlikte yaşarken savaşı düşünüp korkuların içinde bunalıp boğulurken, şimdi kimsesiz, yalnız başıma kaldığım halde yüreğimde korkunun zerresi yok. Yüreğim sadece acı ve elem dolu. Sizler de burada var olunca yalnızlığımı gideriyorum.

Bilhassa bu son sözünün Tayfur'u etklediğini farkeden Samiye, devam etti :

— Sizlerin var olduğuna çok şükrediyorum.

Tayfur, Samiye'nin sözlerinden büyük zevk alıyor, onun, konuşmasını sürdürmesini istiyordu :

— Biz her zaman senin yanındayız. Evlerimiz ayrı ayrı ama aynı çatı altındaymışız gibi duygular var içimde ve her gün sizin durumunuzu görmeyi kendime vazife edindim.

— Çok sağol, farkındayız.

— Analiz ve Akan'ı da senden ayırdığımız yok.

Akan, bu söze çok sevindi ve güvenli bir yüzle güldü :

Samiye, elini Akan'ın omuzuna koydu :

— Ben şimdi onlarlayım. Annemin hatıralarını ortaklaşa taşıdığımız için bunlara daha çok bağlanıyorum.

Tayfur :

— Sen köye döndüğün zaman onlar da birlikte gelecekler mi?

— Tabii. Burada nasıl kalırlar? Sonra, onları görmek de hoşuma gidiyor, annemden dolayı.

— Doğru. Ah, bir savaş bitse de, yerimize yurdumuza kavuşsak.

— İnşallah.

Tayfur, bu konuşmaların hiç bitmemesini istiyordu. Buradan hiç ayrılmasaydı, hep onun yanında olsaydı da dağ, dere, tepe beraber gezseydi; aç, susuz kalsaydı da onunla birlikte olsaydı. Ona karşı duyduğu hisler yine ona karşı duymuş olduğu saygının ağır baskısı altında kalıyor, onları ifade edebilmek için bir türlü kendinde cesaret bulamıyordu. Samiye'den bu anlamda hiçbir işaretin gelmemiş olması onu daha da sindiriyor, ağzından, Samiye'nin hoşlanmıyacağı bir kelime çıkar diye ödü kopuyordu. Onun duygularını incitmemek için

ne pahasına olursa olsun, ömür boyu sabırla bekleyebileceğine inanıyordu.

O sırada Analiz, odun almak için evden dışarı çıktı ve yanlarına geldi.

— Çok sağol, Tayfur, odunları hallettin, bize iş bırakmadın,

Dedi ve Samiye'ye döndü :

— Yemeği ısıttım, hadin yiyelim de aradan çıksın,

Dedi.

Samiye, Tayfur'un elindeki baltayı aldı, odunluğun yanındaki kütüklerin arasına soktu.

— Hadi, buyur; akşamı bizde yiyelim de öyle gidersin.

Tayfur, kendini cennete davet edilmiş gibi hissetti. Bugüne kadar böyle sevindiğini, ruhunda ifadesi zor karmaşık duygular uyandıran hiçbir şeyi hatırlamıyordu. Uçacak gibi olmuştu.

Bu derece duygulandığını saklayıp belli etmemek için kendini sıktı :

— Sağol. Annem beni bekler, gideyim,

Sözlerini isteksizce söylemesini saklayamıyordu.

Samiye ve Akan, ısrar ettiler :

— Olmaz, olmaz. Yemeği yiyelim, gidersin.

Birlikte eve girince küçük tahta sofranın kurulmuş olduğunu, tahta kaşıkların üstüste sac ekmeklerinin ya-

nında durduğunu ve komşularının küçük oğullarının sorgusuz sualsiz, bağdaş kurup çoktan yemeğe başladığını gördüler ve kendileri de onun yanına oturarak yemeğe başladılar.

— Allah'a sonsuz şükürler olsun, soframızda sadece çorba ekmek de olsa, yediğimizi korkusuz yiyoruz.

Samiye, o kötü günleri hatırlayarak ürperdi :

— Allah, o felâketleri bir daha göstermesin.

— Amin, amin. Allah, o cehennemin içinde kalanlara acısın.

Çorbalarını içtiler. Yemek bittikten sonra Samiye sofrayı kaldırırken Tayfur kalktı ve evine gitmek için kapıya doğru yürüdü.

— Hadi size iyi geceler. Ben gideyim, annem bekliyordur.

Hepsi birlikte onu yol ettiler :

— İyi geceler. Yengeme selam söyle. Yardımların için de çok sağol.

Komşunun küçük ve şirin yaramazı oturduğu yerden :

— Tayfur ağabey, bir daha gelirken bana pelit kozalağı getir, hemi.

— Olur, olur; getiririm,

Dedi ve gülerek evden ayrıldı.

XII

Samiye, sık sık yengesinin evine gidiyor, Analiz'i ve Akan'ı da bazan yanına alarak saatlerce konuşuyor, eski günleri anarak yenilenip tazeleniyorlardı. Bu konuşmaların bazılarına katılan Tayfur, sağda solda çalıştığı için çoğu zaman dışarlarda bulunuyordu.

Bir salı günü, Samiye, evde torbasına doldurduğu, haşlanarak hedik yapılmış buğdayı bulgur yapmak maksadıyla yine yengesinin evine gitti; oradaki eltaşında bulgur çekecekti. Eltaşı, küçük ve elle çevrilebilen, üst-üste getirilmiş ufak iki değirmen taşından ibaretti. Üstte bulunan taşın bir yerinde açılmış olan bir deliğe elle kolay ve rahat tutulabilecek bir sopa geçirilmiş, taşın ortasında buğday dökmek için iri delik açılmıştı. Samiye, bu taşlara alıştığı için orada bulgur yapmak kendisine çok kolay geliyordu.

Yengesinin evine vardığında o, evin hemen önünde çamaşır yıkıyordu. Yanına gidince selam verdi ve bulgur çekmek için taşların evde olup olmadığını sordu.

— Taşlar içerde mi, yenge?

— İçerde, içerde; tandırın hemen başında, ekmek teknesinin arkasında.

— Ben bulurum.

Samiye, oradan ayrılıp evden içeri girdi ve evin ortasına kadar yürüdü.

Ev çok eski olup duvarları siyahlanmış, tavanındaki çeşitli ağaçlardan elde edilmiş dallı budaklı mertek-

ler, yakılan tandırdan çıkan dumanlarla kararmıştı. Batıya bakan tarafında insanın uzanamayacağı kadar yüksek bir seviyede küçük bir pencere açılmış, güney tarafındaki duvarda içe doğru genişleyen fakat duvarın dışına gittikçe daralan, oldukça büyük başka bir pencere konmuştu. Ev, hemen hemen bu pencereden aldığı ışıkla aydınlanıyordu. Kapıdan girişte insanın önüne çıkan evin geniş bölümünün hemen ilerisinde yirmi, yirmi beş santimlik bir yükseklikle evin üst kısmı, yani tandırın bulunduğu yer başlıyordu. Bu kısım, evin en geniş bölümüydü. Kapkacak ve öteki eşyalar bu bölümün bir kenarına konmuş, un ve diğer yiyecek maddeleri oradaki, çam tahtasından yapılma büyük bir sandığa yerleştirilmişti. Tandırın hemen üstüne gelen geniş tahta davlumbazın tahtaları, duman ve isten kapkara kesilmiş, is kokusu oradan aşağılara doğru yayılıyordu.

Samiye, tandırın başına kadar geldi ve omuzundaki torbayı yere indirdi, bıraktı. Tandırın hemen yanıbaşındaki ekmek teknesinin yanında üstüste duran eltaşının taşlarını tek tek taşıyarak hedik torbasını bıraktığı yere getirdi ve oraya koydu. Duvarda bir çiviye asılı duran beyaz koyun postunu aldı, yere serdi ve üstüne otururarak eltaşını yanına çekti. Sağ eliyle üst taşın sapından tutup çevirirken sol eliyle buğdayı alıp taşın geniş deliğinden içeri dökmeye başladı. Bir yandan taşı çevirip bulgur çekiyor, bir yandan hatırladığı eskileri bir bir söyleyip ağlıyordu.

Bir saate yakın bir zaman, arada gözyaşlarını sile sile bulguru çekti, bulguru torbaya koymak için ayağa kalktı. Tam o anda kapıdan birinin içeri girdiğini hisseden Samiye, eğilmiş olduğu yerden kapıya baktı ve Tayfur'un içeri girdiğini gördü. Tayfur, ağır adımlarla Samiye'ye yaklaştı :

— Bulgur mu çektin?

Samiye, bulguru koyduğu torbanın ağzını bağlarken :

— Evet. Üç dört gündür bulgurumuz hiç kalmamıştı,

Diye cevap verdi.

— Bizim taşlar pek fena değil ama iyi un yapamıyoruz; hep kalın döküyor.

— Un yapmak için en iyisi değirmene gitmek, fena öğütmüyor değirmen.

— Doğru, doğru. İhmallikten kurtulamıyoruz işte. Torbayı bırak da ben götüreyim sizin eve.

— Yok, yok. Ev yakın; fazla da ağır değil, bir ölçek bulgurdan ne olur.

— Olsun, ben götüreyim.

— İyiliğin için sağol,

Dedi ve eğilerek torbayı aldı, omuzuna atacağı sırada Tayfur, uzanarak bulguru almak istedi, Samiye, vermedi. Torba bir iki defa aralarında oyana buyana gitti geldi ve sonunda Samiye, Torbayı sırtına yerleştirip kapıya doğru yürüdü.

Nasıl olduğu bilinmez, Tayfur'un aklında hiç bir şey yokken kafasında birdenbire hain bir düşünce belirdi: kapıyı kitleyecek ve Samiye'yi dışarı bırakmayacaktı.

Bu düşünce, beynine bir kurşun gibi oturdu. Çok kısa anlar içinde yıldırımdan daha hızlı bir süratle bu

fikrini kendi kendine tartıştı. Bir yandan karşısına dağlar gibi 'olmaz'lar çıkarken, diğer yandan içini saran 'olur' ların şiddetli baskısından kendisini kurtaramıyordu. Samiye, Tayfur'un içindeki fırtınalardan habersiz sırtındaki bulguru kapının yanında bırakıp eltaşını aldı ve yerine koydu; oturduğu namazlık postunu duvardaki çivisine astı, kapıya yöneldi. Samiye bu hareketleri yaparken Tayfur'un beyninde şimşekler çakıyor, bu bunalım içinde Samiye'nin varlığını duymuyordu. Gözleri bile beyninin içine dönmüştü; dış dünya ile âdeta fiziksel bağını yitirmişti. Birkaç kere kapıya gidip geri döndü. Tam ve kesin karar vererek kapının yanına gidiyor, elini kapıya uzatıp kapatacağı anda içini, yüzbinlercesi birden göğsünü yırtarcasına 'ne yapıyorsun?' sesleri tıkıyordu.

Alnı çatlayacak, kalbi yerinden çıkacak, yere düşecekti sanki. Kararsızlık, kafasının içindeki düşüncelerini, çözülmesi imkânsız hale gelmiş karman çorman bir iplik yumağı gibi karıştırmıştı. Büyük bir bocalamanın içinde havada asılı gibiydi. Vücudu iğneleniyor, beyni uyuşuyor, damarları büzülüyor, kanı donuyor, hiçbir karar, düşüncelerinde kesinleşip berraklaşamıyordu. Vücudu baştan aşağı terden su gibi olmuş, ter gözenekleri sızlıyordu.

Samiye, kapının kenarına bıraktığı bulgurun yanına doğru her adım attığında Tayfur'un hem kararsızlığı iyice artıyor, beyni zonkluyor, hem kendini amansız bir şekilde zorlayan duygularının gösterdiği yönde yürüyen adımları tereddütler geçiriyordu. Boynunun damarları kasılıp şişiyor, bir acayip titreme vücudunu arada bir sarsıyordu. Samiye gibi ince düşünceli, hassas ve duygulu bir kızın, hele böyle kimsesiz kalmış olduğu bir

zamanda, üstüne, evinin, hem de kendi evinin kapısını kapamayı düşünmek ona büyük azap veriyor, yaptığı işi bir cinayetle eşdeğerde görüyordu. Ama önüne geçilmez bir duygu da, bütün makul düşünce ve hareketlerini silip süpürmüş, yapacağı işin iyi olmayacak sonunu görebildiği halde, iradesini kökünden kazımıştı.

Epey bir süre konuşmadan duran Tayfur'un önce, bu durumunun farkına varamayan Samiye, bu sessizlik karşısında aniden şüpheye düştü fakat şüphesini hiç belli etmeden torbasına uzandı, ağzını burup sırtına attıktan sonra Tayfur'a dönerek :

— Hadi, Allaha ısmarladık,

Dedi ve elini kapının koluna uzattı.

Tayfur, artık hiçbir şey düşünemez halde beyninde kurşun gibi sabitleşen tek düşüncesiyle şimşek gibi Samiye'nin önüne atıldı ve kapıyı tuttu, kapının sürgüsünü sürdü. Bir anda nelerin olup bittiğini gören Samiye, torbası sırtında donup kaldı ne söyleyeceğini, ne diyeceğini bilemedi. Saniyelerin binde biri gibi kısacık zaman parçaları içinde yaptığı ani muhakemelerle, bu ana kadar Tayfur'a karşı hiçbir tutum ve davranışında dürüstlükten ayrılmamış olmasının içine doldurduğu kendine güven duygusuyla istifini hiç bozmadan kendisini toparladı. Bir kaya gibi öyle dimdik durdu. Her saniye, onun içindeki gücünü artırıyordu. Şu anda yüreğinde büyüyen kuvvetiyle bir orduya bile karşı koyabilirdi.

Elleri arkasında, sırtını kapıya dayayan Tayfur, kanı uçmuş soluk bir yüzle, Samiye'ye bakamıyor, gözlerini yukarı kaldırmış tavanı tarıyordu.

Samiye, bulgur torbasını yukarı atıp yeniden sırtına yerleştirdi ve kendinden son derece emin olan bir sesle emir verir gibi :

— Kapıdan çekil!

Dedi.

Tayfur'un beyninde binbir şimşek birden çaktı, gözleri yıldızlarla doluştu. Var ya da yok olduğunu anlayamıyordu; sadece 'kapıdan çekil!' kesin emrini duymuştu. Cesur sayılırdı ama şu anda korkusundan yüreği duracak gibiydi. 'Kapıdan çekil!' demişti, Samiye. Bu söz, bir hançer gibi ciğerine saplanmış, bir sivri mızrak gibi beynini delip geçmişti sanki. Ne söyleyeceğine, ne yapacağına karar vermesi imkânsızdı. Şu anda kim olursa olsun biri onu tutup istediği tarafa çeker götürebilirdi. Samiye bunu anlayabilseydi elinin tersiyle onu yana iter, çeker giderdi. Fakat ne çare ki, bunu görüp anlaması imkânsızdı.

Tayfur, soluk bile almadan tavana bakıyor, cevap veremiyordu. Dili damağına yapışmış, dudakları, morfin vurulmuş gibi hissizleşmişti. Göz kapakları durmadan kırpışıyor, gözlerine kan hücum ediyordu.

Samiye, aynı tondaki kararlı sesiyle tekrar bağırdı:

— Sana kapıdan çekil dedim!

Tayfur, ne cevap verdi ne de kımıldadı. Heykel gibi duruyordu ama parmağıyla biri onu iteleseydi orada devrilir düşerdi.

Samiye, onun cevabını beklemeden kapıya doğru bir adım attı; ikinci adımını atıyordu ki Tayfur, kapıya dayamış olduğu ellerinin ikisini de kaldırarak Samiye'ye 'dur' demek istedi

Samiye, onun yukarı kaldırdığı ellerine hiç aldırmadan bir adım daha ilerlediği anda yüksek sesle bağırdı :

— Ellerinin ucu bile, elbisemin, kıyısından da olsa herhangi bir yerine değerse kendimi öldürürüm, bunu bil ve yolumdan çekil!

Tayfur, elleri hâlâ havada dururken kendine doğru gelen Samiye'ye dokunmamak için büzüldü. Gözlerini yere indirerek titrek ve yalvaran bir sesle :

— Sana bir kötülüğüm olsun istemiyorum. Seninle evlenmek istiyorum! Bu deliliği onun için yaptım!

Dedi ve iki elini yüzüne kapadı.

Samiye, daha da cesaretlendi :

— Kapıyı aç, çıkıp gideyim. Ben, bütün bunları affetmemekle beraber unutmaya çalışacağım. Yolumdan çekil! Evliliğin kapısı böyle açılmaz ve şerefler böyle kapatılıp hapsedilmez!

Tayfur, kendini suçlu hissettiğini saklayamadan son derece çekingen bir sesle :

— Seni bırakamam, beni anla. Çıktığım yoldan dönemem. Sana daha fazla bir şey diyemiyorum. Ne olursun beni anla!

Samiye, kaşlarını çatmış, hiçbir çözülmeye uğramadan kesin kararıyla :

— Sen deli misin, yoksa çıldırdın mı? Bana bu şekilde sahip olabileceğini, benimle bu şekilde evlenebileceğini nasıl düşünebilirsin? Benim bu tarz bir davranışı kabul edebileceğimi aklına ve hayaline nasıl getirebilirsin? Sana kesin olarak söylüyorum, yolumdan çekil!

Tayfur, her şeye rağmen direniyordu. Karar vermek kendi elinde değildi sanki. Boynunu yana büktü :

— Yapamıyorum, seni bırakmaya gücüm yetmiyor!

— Kapıyı açmazsan, bana ellerin değerse, kendimi burada öldürürüm!

Tayfur, yumuşayacağına şaşkınlığından abuk sabuk konuşmaya başladı :

— Neden beni anlamaya çalışmıyorsun? Bu yola birden bire saptım. Böyle bir şey aklımda varmıydı sanıyorsun! Her zaman bu eve gelip gidiyordun, böyle bir şey hiç hissettin mi? Sensiz yaşayamayacağımı anladım.

— Bütün bu söylediklerin saçmanın saçması. Sen bensiz yaşayamayacağına karar verirken hiç bana sordun mu? Peki, sen bensiz yaşayamayacaksın da ben seninle yaşayabilecek miyim bakalım? Sen istediğin kadar çalış ve iste, ben istemezsem evlilik olur mu? Evlilik iki tarafın rızasıyla değil mi? Rızasız evlenme nasıl olur? Ona evlilik mi denir, yoksa kapatma mı? Beni kapatma mı yapacaksın?

Tayfur, Samiye'nin bu kararlı ve etkili sözleri karşısında çözüldü, şaşaladı, bocaladı; ne söyleyeceğini bilemez halde yalvarmaya başladı :

— Ne olursun, Samiye, beni anla! Bir yıldan beri bütün beynim seninle dolu. Gecem gündüzüm kalmadı. Yüreğim sızlıyor, dayanmıyorum. Böyle olduğum halde sana bunu hiç hissettirdim mi? Annem dahil, hiçkimseye dedim mi? Bunu rüzgârlar bile bilemedi. Gel, bana bunu yapma! Sana hangi duygularla bağlandığımı bir bilsen... Ne dersen yapacağım! Öl dersen, öleceğim;

kal dersen kalacağım! Şu anda eline hançeri al, beni öldür; elimi kaldırmayacağım! Etlerimi doğram doğram yap, 'oy' bile demeyeceğim! Ama beni bırakıp gitme!

Samiye'nin kararı gittikçe keskinleşiyor, öfkesi kabarıyordu. Bilhassa bu tarz hareket onu çileden çıkarıyordu. Bir kapatma mı olacaktı, hem de amcası oğlu tarafından? Bu alçaltan duyguyu bir ömür nasıl taşıyabilirdi? Hangi yürekle onun yüzüne koca diye bakardı? Bu iş burada bitmeliydi ve ebediyyen kapanmalıydı.

Dik dik Tayfur'un yüzüne baktı :

— Üstüme kapıyı kapatan biriyle, bin defa ölsem bile, evlenebileceğimi sana kim söyledi? Beni tanımıyor muydun? Bunu bana nasıl yaptın? Bu lekeyi hayatım boyunca nasıl taşırım? Hiçbir zaman aklımdan çıkmayacak olan bu şekilde alçaltılmadan sonra ben sana nasıl erim diye bakarım? Nasıl, üstüne kapı kapatılmış kadın olarak yaşarım? Tez, önümden çekil. Şerefli bir erkeksen beni bırak gideyim! Beni bu şekilde hiçbir şeye razı edemezsin ve gittikten sonra ölünceye kadar da ne senin yüzünü göreceğim, ne de adını anacağım! Kimseye de varmayacağım.

Tayfur, hepten yıkıldı, ümitleri bitti :

— Bana bunu yapma, ne olur! Bırakayım seni git, ama temiz yoldan evlenelim. Bana söz ver!

Samiye şuurunu kaybeder gibi oldu :

— Sen ne diyorsun? Bana bu şekilde davrandıktan sonra seninle bir ömür nasıl yaşarım? Sana baktığım her an bu anı hatırlayıp kendimi daha da pislenmiş olarak göreceğimi nasıl düşünemezsin? Zaten kendimi

şu anda yeteri kadar lekelenmiş hissediyorum. Böyle, kimseyle de evlenmek istemem artık. Tertemiz ruhumu lekeledin! Üstüne kapı kapatılmış bir kız olarak kendimi saf ve lekesiz hissedemem ve varacağım erin yüzüne bakamam! Artık durma önümde!

Tayfur, kanı donmuş, buz kesilmişti. Sadece mırıldanabildi :

— Seni bırakayım, fakat evlenelim!

Samiye, yıldırım gibi bir hareketle geri döndü ve tandırın başındaki direğe asılı tahta kaşıklığın içinde duran, daha önce görmüş olduğu sivri bıçağı kaptı; hâlâ kapıya yaslanmış put gibi duran Tayfur'un önüne geldi, durdu. Tayfur'un, deli gibi gerilmiş gözleri önünde, iki adım ilerisinde, bıçağın ucunu elbisesinin üzerinden kalbinin üstüne dayadı; iki eliyle sapını sıkıca kavradı. Son derece donuk ve kesin bir sesle Tayfur'a bağırdı. Sesi buz gibiydi, rengi ölü renginden daha da sarıydı.

— Yolumdan çekil, kapıyı aç gideyim!

Tayfur, bir beton duvar gibi hissizleşti.

Dili damağı kurudu, eli ayağı tutuldu.

Bakışları gerildi, gözlerinin önü dumanlandı. Aklı ve iradesiyle hareketleri arasındaki münasebetler dondu. Şuuru kitlendi. Samiye'nin yaptıklarına akıl erdiremiyor, iki adım önünde cereyan eden şeyleri bir rüya aklıyla takip ediyordu. Belki de rüya görüyordu, ama bunu anlayabilmesi mümkün değildi. Olaylar kendi dışındaymış gibi geliyordu ona. Büyülenmiş derler ya işte öyleydi.

Samiye, birkaç saniye sonra fenalaştı, midesi bulanmaya, göğsü sıkışmaya başladı ve elindeki bıçak kendiliğinden kayıp yere düştü. Göğsü hızla daralıyor, nefesi kesiliyordu. Ah, bir nefes alabilse. Kendini zorluyor fakat ciğerlerine toz kadar bir nefes bile gitmiyordu. Hava taşlaşmıştı sanki. İki büklüm oldu, sıkışan göğsüyle durmak üzere olan kalbini rahatlatabilmek için bir yerlere uzanıp yatmak istedi. Gözleri karardı, karanlık bir dünyadan içeri adımlarını atarken hiçbir acı hissi duymuyordu. Kendini bir külçe gibi yere bıraktı ve orada yığıldı kaldı.

Tayfur, buğulanmış düşünceleri arasında Samiye'ye el sürmemek için bütün bu olanları şaşkın şaşkın seyretti, onun yere düşerek ölü bir kuş gibi yığılıp kaldığını gördükten sonra ayılır gibi oldu ve olanlara inanmak istemedi. İnanmıyordu ama ortada duran gerçeği de görmezlik edemedi ve eğilip Samiye'ye korka korka baktı: nefes almıyordu.

Olayın dehşetiyle hızla, kapıda çamaşır yıkamakta olan anesine koştu. Çıldırmış bir halde annesine bağırdı :

— Anne, koş! Samiye düştü bayıldı!

İkisi birlikte içeri koştular ve gelip Samiye'nin yanında ona doğru eğildiler. Kadın, elini Samiye'nin başının altına koydu ve onu hafifce yana çevirdi. Yüzü ölü rengini almıştı. Gözleri kapanmış, kalbi çalışmıyordu. Sonu böyle bağlanmıştı.

Kadın, Samiye'yi kolundan indirip yan tarafa koyarken içindeki ürperti ve dehşetle sarsıldı :

— Ne oldu, buna böyle?

Tayfur, delirmiş bir halde donmuş, öyle kalakalmıştı. Aptal aptal bakıyordu.

— Ben ne yaptım, ben ne yaptım?

Diyerek, evin içinde birkaç kere deliler gibi dolandı. Sandığın üstünde, Samiye'nin odunlarını sarıp getirdiği ipi gördü, onu aldı, baktı baktı... Yanyana duvara yaslanmış eltaşına elini sürdü, okşadı. Birdenbire aklına bir şeyler gelmiş gibi hızla evden dışarı çıkıp gitti.

Samiye'nin mezarının başına taş bile dikilemedi, öyle, bir garip mezarı olarak kaldı.

Tayfur'u bir daha kimse görmedi.